

తెలు. 166

ఓరస్తు

చ. 46371
1994

శ్రీహయ గ్రీవాననాః

ధర్మరాజాధ్వరీన్ద్ర విరచితా

తదాత్మజశ్రీరామకృష్ణదీక్షితః రచితయా

వేదాన్తబ్రాహ్మణ్యాఖ్యాయా వ్యాఖ్యాయా సంశోభితా
వైశ్వానరవిద్యస్థిరభర్గి శేన వైదికపూరితాచార్యేణ

తరతీర్థావాళ్యేన

సంశోధ్యపాపాత్

అదైవతవేదాన్తపరిభాషా

ఓమన్తహిహారపురీ మాధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న

సింహాసనారూఢ

ఓమచ్ఛామంగాజేష్టాశ్రితేన

ధర్మాధికారి చ క్రవర్త్యయ్యజ్ఞాచ్యేణ

మహిషాసరపుష్పమధ్యవర్తినామ్

ద్యౌతరగ్నిశ్యాఖ్యాయాంస్వీయము గ్రాక్షరశాలాయామ్

ముద్రాపితానతీ విజయతేతమామ్.

విరోధవత్సరచైత్రశుక్లపంచమీ

ఇదానీమేతన్తాల్కం సపాదకూప్యమ్

శ్రీమద్ధయవదన చరణ నలినయుగల స్థరణంశరణమ్

అద్వైతమనజిజ్ఞాసు బాలవ్యవస్థిసిద్ధయే ।

కస్తూరీరజ్జవిమలా క్రియతేత్రార్థసర్జహః ॥

అర్హోద్భవిదః తత్త్వంతతత్త్వంచేత. తత్రాబాధ్యంతత్త్వం. బాధ్య
త్వంఽ న్వసంసగిః సిత్యవ్యవ్యత్యత్యనాభావ ప్రతియోగిత్యం. తచ్చ
వస్తువిశిష్టత్వం సర్వవసితం. వస్తువిశిష్టత్వంచ స్వతాదాత్మ్య స్వసమ్బద్ధిష్ట
వ్యవ్యవ్యత్యత్యనాభావ ప్రతియోగిత్యోభయసంబద్ధన—నను ఘటాదౌ
స్వాత్మకవస్తాదాయైవ వస్తువిశిష్టత్వ ముపపాదనీయం తచ్చ నసంభవతి. అ
త్యనాభేదే తాదాత్మ్యసంబద్ధా నంగీకారాత్. ఉక్తంహి బ్రహ్మానందీయ
'భేదానహిష్ణుచ తాదాత్మ్యం నాస్తి'న అత్యనాభేదే తాదాత్మ్యాదిసం
బద్ధాసంభవాత్' ఇతి చేన్న. ద్రవ్యం ఘటఇత్యాది ప్రతిత్యసంబద్ధేన ద్ర
వ్యత్వోపహితఘటత్వోపహితాద్యోస్తాదాత్మ్యసంభవాత్ తాదృశ తాదా
త్మ్యమాదాయైవ ఘటాదౌ సర్వత్ర వస్తువిశిష్టత్వోపపాదన సంభవాత్.
తాదృశవస్తువిశిష్టత్వవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక భేదశ్చ అబాధ్యత్వం. ఏతేన
నాననుగమాది నిబంధనోదోషః. నచైవనుపి అత్యంతాసతి శశశృంగాదావ
తీవ్యాప్తిః అసతౌఽధికరణా ప్రసిద్ధ్యాన్వపదేనోపాదానానమ్భవాదితి వా
చ్యమ్. కాలసంబంధిత్యైవతేత విశేషణాత్. నచైవంసతి ముక్తిదశాయామా
త్మనః కాలసంబంధాభావాత్ తత్త్వరూపత్వానుపపత్తిరితివాచ్యం. కాల
సంబంధస్యాపలక్షణకథయా లక్షణే నిపష్టత్వాదితిదిక్—॥ తచ్చ తత్త్వంబ్ర
హ్మైకమేవ. 'న దేవసోమ్యేదమ' ఆసీదేకమేవాద్వితీయ 'మిత్యాదిశు

తేః అపరోక్షరూపంచ. 'యత్పాతాదపరోక్షాద్భ్రష్టేతి శ్రుతేః. పూర్ణా నందరూపంచ. 'యతోవాచోనివతే' ఇత్యాది శ్రుతేః. పరిచ్ఛేదా న్మంచ. 'సత్యంజ్ఞానమనంత్రబహు * నహనాస్తి నాకించన * నాత్రకాచనభిదా స్తి' ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః. పరిచ్ఛేదశ్చ త్రివిధః. కాలదేశవస్తుపరిచ్ఛేదభేదాల్. కాలపరిచ్ఛేదోనాశప్రతియోగిత్వం. దేశపరిచ్ఛేదః అన్యంతాభావప్రతియో గిత్వం. వస్తుపరిచ్ఛేదః భేద ప్రతియోగిత్వమితే || — ||

తత్త్వభిన్నం అతత్త్వం. స్వస్థంసగీనిత్యవ్యాప్యవృత్త్యన్యత్రాభావాప్రతి యోగిత్వకాలసంబంధిత్యంభయాభావవత్త్వం తల్లక్షణం. ఘటాదౌ ప్రతి యోగిత్యాన్యత్రాభావాల్ అత్యన్తాసతిశశశ్చ గాదౌచ కాలసంబంధిత్యాభావా దుభయాభావోఽక్షతక్షతి తత్రతత్ర లక్షణసంగతిః. తచ్చ ద్వివిధం. అని ర్వాచ్యం అత్యన్తాసచ్ఛేతి-స్వప్రకారకధీవిశేష్యతావ్యాపకాభావప్రతియో గిత్వం, అనిర్వాచ్యలక్షణం. ఘటాచప్రకారకధీవిశేష్యేనర్వప్రభుటాద్యభా వస్య 'నేహనానాస్తీ'త్యాదిశ్రుత్యాబాధితత్వాల్ ఘటాదౌ లక్షణసంగతిః. అసతిచ శశవిషణ్ణాదౌ జ్ఞానప్రకారత్వా నభ్యుపగమాల్ స్వపదేన తస్యో పాదానానంభవాన్నతత్రాతివ్యాప్తిః.—నను సేయందీపజ్ఞాతేతి వాక్యజన్య భ్రమవిషయప్రాతిభాసికే నేయంసాత్విజ్ఞానబాధ్యేఽవ్యాప్తిః సాయందీప దత్తక్షతి వాక్యాదివ ఉక్తవాక్యాదపినిర్వికల్పకబాధ్యస్య స్వీకారాల్ తత్త్వా త్రిభాసికప్రకారకధీయోఽప్రసిద్ధత్వేన స్వపదేన తస్యోపాదానానంభవాల్. సచాక్తప్రాతిభాసికమసిద్ధమేవ అపరోక్షస్థలపప్రాతిభాసికోఽప్రత్యేక్స్వీకారేణ పరోక్షస్థలేఽన్యథాఖ్యాతేరేవాంగీకారాదితి వాచ్యం. పరోక్షే అన్యథాఖ్యా తిస్వీకారే తాదృశాన్యథాఖ్యాతి నిరూపిత విషయతానాం చిత్రాదాత్మ్యరూ పాణాం విశేష్యతాప్రకారతారూపత్వా సంభవాల్. పరస్పరావచ్ఛేద్యా వచ్ఛేదకభావావస్థచిత్రాదాత్మ్యానా మేవ ప్రకారతావిశేష్యతాదిరూపత్వా ల్. తథాపి. ఏకస్యాం సర్వదృశ్యతాదాత్మ్యావస్థవిద్యకై శ్చక్ర్యాదితాదా త్మ్యావచ్ఛేదేన రజతాదితాదాత్మ్యం ఘటాదితాదాత్మ్యావచ్ఛేదేన తదభావ శ్చవతఃతే. వృక్షేఅమూలాద్యవచ్ఛేదేన సంయోగ తదభావవల్. అగ్ని

తాదాత్మ్యస్య సంభవాదితి శ్లేషః । — ॥ వ్యావహారిక సత్తాదాత్మ్యమా
 త్రోవతమానం వ్యావహారికం యత్ సత్తాదాత్మ్యస్యం గణపద్భిన్నప్ర
 తియోగితాకాభావస్యైవ లక్షణత్వాంగీకారాత్. ప్రాతీతిక శశవిషాణా
 దౌ వతమానస్య సత్తాదాత్మ్యస్యాపి శశవిషాణాద తుల్యకతుతయా ప్రా
 తీతికత్వేన ఉక్తాభావస్య తత్రాక్షతత్వాత్. అభిప్రాయే రజతత్వాదికం
 విధం. వ్యావహారిక రజతమాత్రవృత్తి వ్యావహారికం కటకాద్యభక్తియా
 కారితావచ్ఛేదకం. ప్రాతీతిక రజతమాత్రవృత్తి ప్రాతీతికం శుక్త్యజ్ఞాన
 రజతసాదృశ్యజ్ఞానకార్యతావచ్ఛేదకం. తిమభయసాధారణం తజతపదశ
 క్యతావచ్ఛేదకం తృతీయం ఇతి ॥ — ॥ కేచిత్త వ్యావహారికప్రాతీతికా
 భయసాధారణ సత్తాదాత్మ్యత్వావద్భిన్నప్రతియోగితాకాభావస్య లక్షణ
 త్వాంగీకారేపి నక్షతిః. శశవిషాణాదౌ ప్రాతీతికస్యాపి సత్తాదాత్మ్యస్యాన
 వ్యవహాత్. అనుయోగిరూపేణ పరిణమమానావిద్యాయా ఏవ తన్నిష్ఠతా
 దాత్మ్యరూపేణ పరిణమమానత్వ నియమాత్. అలీకరూపేణావిద్యాయా అప
 రిణమమానత్వాత్ అలీకనిష్ఠతాదాత్మ్యరూపేణావిద్యాయాః పరిణామా సంభవా
 త్. శుక్తిరూప్యాదిరూపేణ పరిణమమానావిద్యాయా ఏవ తన్నిష్ఠ సత్తాదాత్మ్య
 రూపేణ పరిణమమానత్వాత్. — నను స్ఫటికాదిరూపేణా పరిణమమానాయా
 అత్యవిద్యాయాః స్ఫటికాదినిష్ఠేన జపాకుసుమా లోహాన్యతాదత్త్వాదిరూ
 పేణ పరిణామదశానాదుక్తనియమస్యవ్యభిచరితతయా అలీకరూపేణా పరిణ
 తావ్యవిద్యాతన్నిష్ఠేన సత్తాదాత్మ్యరూపేణ పరిణమమానత్వాం. నచ స్ఫటికోప్య
 విద్యా పరిణామమివేతి నవ్యభిచార ఇతి వాచ్యం. స్ఫటికోహి మూలావిద్యా
 యా సత్త్వజ్ఞాన మాత్రవన్త్రాయాః పరిణానః తన్నిష్ఠజపాలోహాన్యతా
 దాత్మ్యంతు తన్నిష్ఠశౌక్త్యలోహాన్యతాదత్త్వాభావాదివిషయకీ గూలావి
 ద్యా యా సత్త్వజ్ఞానాస్యేనాపి వన్త్రాయాః పరిణాన ఇత్యుభయోరేకా వి
 ద్యాపరిణామత్వాభావాదుక్తనియమేవ్యభిచారస్య దుర్వారత్వాదితి చే
 నన్ — తాదాత్మ్యమాత్రరూపేణ పరిణామస్య తథా దృష్టత్వేపి సత్తాదాత్మ్య
 రూపేణ పరిణామస్య తదనుయోగిరూపేణ పరిణమమానా విద్యాకస్థిత్వని

యమావిసూతాత్. సచ సత్ప్రతియోగికతాదాత్మ్యే యోగ్యతాసంస్కారా
ప సదనుయోగికస్యాభీకప్రతియోగిక తాదాత్మ్యస్యా విద్యాపరిణామశ్చ
బాధకాభావాదవ్యాప్తి ర్హరార్థరేతి వాచ్యం. సదభీకమితి ప్రోక్త్యాభావేన
అవిద్యాయాస్తాదృశ పరిణామే హేతుత్వా కల్పనాత్. అతఏవ శబ్దజ్ఞానా
నుపాతీవస్తుశూన్యోవికల్ప ' ఇతి పాతంజలసూత్రే శబ్దమాత్రజన్యస్యా నీ
కాకారధీరూపవికల్పస్య సమాపావిషయకత్వరూపం వస్తుశూన్యత్వముక్తా.
అతఏవచ ప్రమాణవిపర్యయ వికల్పః ప్రాప్తృతయ' ఇతి వృత్తివిభాజకే పా
తంజలసూత్రే ఛికల్పస్పృశక్ విపర్యయస్యోక్తిః తస్య సమాపవిషయక
త్వేన వస్తుశూన్యత్వాభావాత్. పాతంజలమతే అన్యథాబ్యాతిస్వీకారేణ
నత్యే విశేష్యే దేశాంతరస్థస్య సత్యవిశేషాన్య భ్రమేధానాత్. అస్తాం
వా అభీకప్రతియోగికం సదనుయోగికం తాదాత్మ్యం. తథాపి సత్ప్రతియో
గికతాదాత్మ్యత్వానన్విన్నాభావస్యైవ లక్షణత్వాంగీకారాత్ తస్యచాలీ
కేచిత్కాహతత్వాన్నావ్యాప్తిః. నచైవం సతి బ్రహ్మగృహిత్వాప్తిః స్వప్రతి
యోగికతాదాత్మ్యస్య స్వప్రీత్యనన్యుపగమేన సత్ప్రతియోగిక తాదాత్మ్య
స్య బ్రహ్మగృహిత్వావీతివాచ్యం. స్వప్రీత్యస్వవిశిష్టబుద్ధ్యనుదయేన స్వప్రతి
యోగికత్వ విశిష్టతాదాత్మ్యాధికరణత్వస్య స్వప్రీత్యనన్త్రైవి తావత్పర్యంత
స్య లక్షణేచవివక్షితత్వాత్. సత్ప్రతియోగిక తాదాత్మ్యస్య బ్రహ్మగృహి ను
భవేన తదభావరూప లక్షణస్యా నతి ప్రసక్తేః - ఇత్యాహుః || — ।

అదైవమపి ఘటాదినిష్ఠే సత్తాదాత్మ్యేచిత్వాప్తిః స్వస్య స్వస్మృతి
త్వాభావేన సత్తాదాత్మ్యశూన్యత్వస్య త్రైవిష్యక్షణత్వాత్ అనన్వేషాధి
యచ సత్తాదాత్మ్యే సత్తాదాత్మ్యాంతరస్యాంగీకారాత్ ఇతిచేన్న—ఘ
టాభావే ఘటానాస్తీతిప్రతిత్యా ఘటాభావస్యేన సత్తాదాత్మ్యంసదతి ప్ర
తిత్యాస్వప్రీత్య స్వరూపసంబంధేన స్వస్మృతి తాస్వీకారాత్. నచైవం సత్తా
త్వాశ్రయిణి ఇతివాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. అతఏవ బౌద్ధాధికారే శిరీమణి నాఘటా
భావే ఘటాభావమత్తావాత్తాశ్రయమాశంక్య ఇష్టావత్తిరేవాధిహితేతితిత్ —
అనిర్వాచ్యం చ ద్వివిధం వ్యావహారికం ప్రాతిభాసికంచేతి. వ్యావహారిక

లక్షణం చ బ్రహ్మజ్ఞానేతగాబాధ్యత్వేనతి బాధ్యత్వం. ఘటాదేర్వాక్యకమా
రికస్య మనువాక్యజన్య బ్రహ్మజ్ఞానేనైవ బాధ్యతయా లక్షణసమన్వయః.
శుక్త్యాదిజ్ఞానబాధ్యే శుక్తిరూప్యాదావహ్యప్రివారణాయ సత్యత్వం. బ్రహ్మ
ణ్యతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యమ్. నచైవమపి బ్రహ్మణ్యారోపితే క్షణిక
శ్వాదా ప్రాతిభాసికేతివ్యాప్తిః తస్యక్షణికత్వాభావప్రకారక బ్రహ్మజ్ఞా
నబాధ్యతయా బ్రహ్మజ్ఞానేతగాబాధ్యత్వాదితివాచ్యం. బ్రహ్మన్యవిషయకజ్ఞా
నాబాధ్యత్వస్య సత్యనైర్వాక త్వాత్. ఉక్తప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మతిరిక్తక్షణి
క శ్వాభావవిషయక జ్ఞానబాధ్యతయా సత్యనైర్వాభావాదతిప్రసక్తవిరహాత్.
నచైవమపి అఖండాకార బ్రహ్మజ్ఞానబాధ్యే తదవ్యవసీతపూర్వవర్తిప్రాతి
భాసికేతివ్యాప్తిమర్వా రేతివాచ్యం. బ్రహ్మన్యవిషయకజ్ఞానధ్వంసాన్యత
రజన్యధ్వంసప్రతియోగ్యజ్ఞానప్రయుక్తాన్యత్వస్య సత్యనైర్వాక త్వాత్. ఉ
క్తప్రాతిభాసికస్య బ్రహ్మన్యవిషయకజ్ఞానజన్యధ్వంసప్రతియోగి శ్వాభా
వేపి మూలాజ్ఞానవాశజన్యనాశప్రతియోగ్యజ్ఞానప్రయుక్తత్వాత్. తాదృ
శప్రాతిభాసికోపాదానాజ్ఞానస్య అఖండాకారపుత్ర్యసమానవిషయకత్వేన
తన్నాన్యత్వాయోగాత్. జీవేశభేదాదిరూపానాద్యంతరాణామివ మూలా
జ్ఞాననాశవాశ్యతాయామివ యుక్తత్వాత్. యస్తు సప్రకారకజ్ఞానాబాధ్య
త్వమేవ సత్యనైర్వాకః ఇతి శిన్న. తత్రైదంశోపలక్షితవిషయకర్షికల్పకజ్ఞా
నబాధ్యే నాయంస ఇత్యాదిభిరమసిద్ధభేదేతివ్యాప్తిమర్వారత్వాత్ ఇతి
దిక్ — వ్యావహారిక శ్వాదికముఖండ్కోపాధిగత్యపి కేచిత్ || — ||

ప్రాతిభాసికంచ శుక్తిరూప్యాదికమ్. తల్లక్షణంచ బ్రహ్మన్యవిషయకజ్ఞా
నబాధ్యత్వం. శుక్తిరూప్యాదేః ఇయంశుక్తిత్వాద్యాకారకశుక్త్యాదివిష
యకజ్ఞానబాధ్యత్వాల్లక్షణసర్వతః.

తత్ర వ్యావహారికంచతుర్విధం. ప్రకృతిః వికృతిః ప్రకృతివికృతిః ఉ
దాసీనంచేతి. తత్ర ప్రకృతిః మూలాజ్ఞానప్రధానమాయావిద్యాదికల్ప
వాచ్యా జగతిఃప్రాగవస్థా తల్లక్షణంచ. వికారసామాన్యప్రాగభావవత్త్వం.
అజన్యత్వేనతి జనకత్వంవా. వికృతిశ్చరమవికారిః. తల్లక్షణంచ వికారపూర్వ

ర్వత్వా భావనస్వికారాశ్రయత్వం, అజనకత్వేనఽపి జన్యత్వంవా, అథవా తత్త్వవిభాజకౌపాధ్యవచ్చిన్నా జనకత్వేనతి జన్యత్వం ధూతవిభాజకౌపాధిబుద్ధ్యహంకారత్వాన్యశమరూపేణ స్వవిజాతీయకార్యం ప్రత్యజనకత్వేనతి వికృతిత్వంవా తల్లక్షణం—తథాచ ఘటాదీనామేవ వికృత్యంత్యతత్వమితి ధ్యేయం. ప్రకృతివికృతయశ్చ సుహృత్త్వానం కారాకాశవాయుతేజోజలపృథివ్యః. తల్లక్షణం చ తత్త్వవిభాజకౌపాధ్యవచ్చిన్నజనకత్వేనతి వికృతిత్వం. ఉక్తాన్యతమరూపేణ స్వవిజాయకార్యం ప్రతి ప్రకృతిత్వేనతి వికృతిత్వంవా అథాత్ర ద్వితీయాధ్యాయగతేన ఇతరేషాం చానుపలభ్యేరితి సూత్రభాష్యేణ విరోధః తత్ర మహదహంకారయోర్నిరాకృతత్వాదిత్యేన్న. తత్ర సాంఖ్యాభిమతవిలక్షణతత్త్వయోస్తయోర్నిరాసేపి భగవదీక్షణసజ్జల్పరూపయోమూలకారణీయసర్గాద్యద్వితీయవికారయోః పురాణాదసిద్ధయో రనిరాకరణాత్ ఇతిచిత్.

ఏకాస్త్రీనః ద్రవ్యపదేనాపివ్యవహీయంతే. ద్రవ్యత్వంచ అవస్థావత్త్వం గుణాశ్రయత్వంవా, అవస్థాదస్థిగద్రవ్యమిలద్ధర్మైవస్థేతి పరికీర్త్యత ఇతి కారీకోక్తా బోధ్యా.

ఉదాసీనంచ గుణకర్తృసామాన్యసంఖ్యా శక్త్యాదిభేదాద్భూతవిధం. తత్ర గుణాః సత్త్వరజస్తమోరూపరసగంధస్పర్శశబ్దపరిమాణసంయోగవిభాగద్రవత్వస్సేవాస్త్రయోదశ. పరేతు సత్త్వాది గుణాశ్రయమగుణయంతోగుణాదశేత్యేవ పతంతి. కర్తృచాత్మైవణాదిభేదాదనేకవిధం. సామాన్యంచ స్వరూపతోభాసమానోధర్మః. ఘటత్వవిషయతాత్వాదిః. స్వరూపతో భాసమానత్వంచ విరవచ్చిన్నవిషయతాశ్రయత్వం. బ్రహ్మణ్యతివ్యాప్తివారణాయోధత్త్వ ఇతి. సంఖ్యా ఏకత్వాదిః. ఇయంచ నగుణః. గుణాదావపి సత్త్వాత్. కేచిత్తు సంఖ్యానాతిరిక్తా విషయతాయామేవాంతర్భావాదితపదంతి. శక్తిః కావోదికార్యజనకతావచ్ఛేదగోధర్మః. అత్రేమతే శక్తివిశిష్టత్వేనైవ వహ్నీవదీనాం దాహాదికంప్రతి కారణత్వాత్. ఇయంచ నసామాన్యంతఃపాతినీ. అవ్యాప్యవృత్తిత్వాత్. అత్రేదమనధేయం—అవిద్యోపహితస్య మనోవచ్చి

న్న స్య జీవస్యానాది జ్ఞానపరిణామి జ్ఞానచ్చ నప్రకృత్యాదిరూపణా. ఏవం
 తిబిమ్బు దేర్చిమ్బునతిరె కెపి బోధ్యమ్. అతిరెకేతు వికృతిత్వాదికమేవ.
 శిష్టాపహతిచితానున్యత్వేన వికృతిత్వమేవ అనన్యత్వే చిద్రూపత్వాత్తస్య
 రూపత్వేన. ఉపహితాదిరూపాణామచితాఽతు వికృతిత్వమేవైతి — ఏః
 సంక్షేపణాధోఽనిరూపితః. అన్యథాప్యస్యవిభాగశ్శక్యః. యథా అర్థ
 ద్వివిధః. స్వతస్సిద్ధః పరతస్సిద్ధశ్చైతి. తత్ర స్వతస్సిద్ధ ఆత్మా. తదన్యః ప
 రతస్సిద్ధః. సద్వివిధః. కేవలసాక్షిభాస్యః స్వాకారవృత్తిమపేక్ష్యేన సాక్షిభ
 స్వశ్చైతి. ఆన్యః మనస్తస్పరిణామసుఖముఃఖాదిః. ద్వితీయోప ద్వివిధః. అ
 ద్యావృత్తినువేక్ష్య సాక్షిభాస్యః మనోవృత్తిమవేక్ష్య సాక్షిభాస్యశ్చైతి.
 ద్యః సుమప్త్యాదిః. ద్వితీయోఘటాదిరితసంక్షేపః.

వాధూలాన్వయజన్తా కస్తూరీరజ్జనాథశర్కరైశ్శమ్ ।

తర్కాచార్యోపాఖ్యఃవ్యతనోఽగ్రతిమర్థసక్రహఃభిఖ్యామ్॥

సటీకా అద్వైతవేదాంతపరిభాషాసారభ్యుతే

యదవిద్యావిలాసేన భూతభౌతికసృష్టయః |

తన్నామివరమాత్మానంసచ్చిదానందవిగ్రహమ్ || ౧ ||

అద్వైతహయగ్రీవానామము: || నైదాభుభానుకిరణేష్వివారిపూరస్సర్వో
విభాతి యదబోధవశాత్పరిపశ్యతి | మాలాఫణీవచఃశీయతి యత్ప్రబోధాత్త
ద్భిష్టానామి సుఖముద్వయమాత్మరూపమ్ || ౧ || ఆసేతోరాసుమేరోరపిభు
వి విదితాః ధర్మరాజాధ్వనీన్ద్రాన్యదైహం తర్కచూడామణిమణిజననక్షీ
రధీస్తాతపాదాః | యతాగ్రుణ్యాన్తయోభూదధికతమధికందుర్గ్రహంసూ
క్ష్మధీక్షేరప్యాత్మంశాస్త్రజాతం జగతి ముఖ్యతా రామకృష్ణాహ్వయేన || ౨ ||
వేదాంతపరిభాషాఖ్యాం సాహం తాతవినిర్మితామ్ | వ్యాకరోమి కృతిం స
ర్వశుత్యన్తార్థప్రకాశికామ్ || ౩ || (మత్కృతిం చ ప్రబంధం చ న ప్రశం
సంతుపజ్జితాః | తథాపి బుద్ధివైశద్యఫలాయం మత్పరిశ్రమః || ౪ ||) పె
త్రావత్ప్రపృత్యర్థం విషయప్రయోజనేదిశాశక్ నిర్విఘ్నపరిసమాప్తయేమ
క్లశమాచరితం శిష్యశిష్యామైగ్రన్తతో నిబద్ధాతి || యదవిద్యేతి || తం వర
మాత్మానం నామీతి సమ్బంధః | జీవాభిన్నం బ్రహ్మ శాస్త్రప్రమేయమితి సూ
చయితుం ఆత్మశబ్దః | నన్వేషం తస్యైవతమేవ ప్రతిఉత్కర్షాపకమాభా
వాన్నమనూర్తృనమసాగ్ర్యానుపపత్తిరిత్యాశజగ్భ్యకల్పితభేదాగ్నేకారాత్త
దేవావిద్యాప్రతీబిమ్బం కర్తృత్వాదివిశిష్టమపకృష్టరూపం నమనూర్తృత
ద్వావ్యవృత్తం సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టముత్కృష్టరూపం నమసాగ్ర్యంశత్యభిపే
త్యాహ || వరమేతి || ననుబ్రహ్మణిలక్షణప్రమాణాభావేనతస్యైవాసిద్ధైకధంజీవ
బ్రహ్మభేదః ఇతిచెల్ సతావత్ప్రమాణాభావః భూతభౌతికోత్పత్తేరేవ తత్ర
ప్రమాణత్వాత్ తథాపి | వివాదవిషయాభూతాని భూతభౌతికాని స్వీపా
దానగోచరాపరాక్షణ్ణానచీకర్షాకృతిమత్పరిణాని కార్యత్వాన్వృతవత్ న
చ పరిదృశ్యమానపృథివ్యాదౌ ప్రత్యక్షైః కార్యత్వసిద్ధావశ్యత్యేయై తదసి

ధైర్యాగానిధోహతురితి వాచ్యం తత్రాపి పృథివీత్వాదినా కార్యత్వకల్ప
నాల్ నచావ్రయోజకత్వం లాఘవానుగృహీతేన వ్రత్యత్వేణ ఘటాదౌకా
ర్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వావగమాల్ నచనానాకొదిజ్జ్ఞకర్తృసిద్ధ్యా ఆధాన్త
రం లాఘవాదేకవైకవక్త్ర్యుసర్వజ్ఞస్య సకర్తృకత్వానుమితౌ విషయత్వాల్
తతశ్చానుమానం జగన్నిర్మాతరి సర్వైశ్వరే ప్రమాణం తథా *యతో వా ఇమా
ని భూతాని జాయంతే* యస్సర్వజ్ఞః సుసర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపఃతస్మా
దేతద్భిప్రసాదమరూపమన్నంచ జాయంతే* ఇత్యాదిశ్రుతిశ్చ సర్వైశ్వరే ప్రమా
ణమ్ | నాపి లక్షణాభావః నామరూపసృష్టికృత్కర్తృత్వస్య నానురూపాత్మకవ్యవ
భాష్యాధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్య తదాకారేణపరిణమమానమాయాధిష్ఠానత్వస్య వా
బ్రహ్మలక్షణత్వాల్ తదేతదాహ || యదితి || యస్యావిద్యా యదవిద్యా షష్ఠ్య
ర్థస్తు సమ్బంధమాత్రం శేషే వస్థీతి సమ్బంధసామాన్యే షష్ఠీస్థరణాల్ త
ద్విశేషలాభస్తస్మాత్ అన్యథా నిర్విశేషసామాన్యవ్యవహారానుపపత్తిః స
చ వివరణాచార్యమతే ఆశ్రయాశ్రయిభావః ఆచార్యవాచస్పతిమతే విషయ
విషయిభావః | యద్వా యస్యేతి కర్తృణివస్థీ తత్రాపి తద్విధానాల్ శబ్ద
రభగవత్పాదైరపి బ్రహ్మజ్ఞానైత్యత్ర బ్రహ్మణ్యతి కర్తృణివస్థీత్యభిధానాల్
తద్విషయత్వంచోభయమతసాధారణావిద్యానామవిద్యానివర్త్యై నిర్వచ
నీయానాదిభావరూపేతివత్క్యతేతద్విలాసశ్చ శబ్దనితోపృత్తివిశేషః పరమేశ్వ
రస్యోక్షణసంకల్పప్రయత్నరూపః *తద్దేక్షతసోకామయత* తన్ననాకురుతే
త్యాదిశ్రుతిసిద్ధః తేనసహకారిణా భూతాని పశ్చాన్నూత్కృణ్యవభీచ్ఛతాని వి
యదాదీని భౌతికానిచ తదుపాదానాని పశ్చీకృతాని పరిదృశ్యమానపృథివ్యా
దీని తేషాం సృష్టయః భవస్తీత్యధ్యాహారః అత్ర భూతభౌతికగ్రహణం నామ
రూపమాత్రోపలక్షణార్థం సృష్టిగ్రహణంచ స్థితిప్రళయోపలక్షణార్థం అన్యథా
శబ్దప్రపశ్చన్య స్థితిప్రళయయోశ్చాగ్రహణేబ్రహ్మణోద్వితీయత్వాసిద్ధిప్ర
వర్ణః | ఏవంప్రమాణం తటస్థలక్షణంచ ప్రదర్శ్య స్వరూప లక్షణమాహ
|| నదితి || యద్యపి సత్త్వాదికృత్యైకం లక్షణం తథాపి ప్రయోజనసూచనార్థ
మానస్తగ్రహణం | నచైవంచితృదంవ్యర్థం ఆనందస్య పురుషార్థత్వసిద్ధయే త
దుపాదానాల్ జ్ఞాయమానానందస్యైవ పురుషార్థత్వాల్ నచాహం జా
నామి సుఖత్యాదివ్యత్యక్షవిరోధాల్ ఆనందం బ్రహ్మణ్యతి శ్రుతివిరోధాన్

యదనైవాసేపశ్యాన్యైర్నిరస్తాః భేదివారణాః । తంనామినరసింహాఖ్యంయ
 తీప్తింపరమంగురుమ్ ॥ ౨ ॥ శ్రీమద్వేంకటనాథాఖ్యాన్వేలాంగుడినివాసేనః ।
 జగద్గురూనహంవందే సర్వతన్త్రప్రవర్తకా ॥ ౩ ॥ యేనచింతామణౌటీకా
 దశటీకావిభజ్యేనీ । తర్కమాడామణిర్నానాకృతావిద్వన్తనోరమా ॥ ౪ ॥
 టీకాశశధరస్యాపి బాలభృష్పత్తిదాయినీ । పదయోజనయాపఖ్యపాదికావ్యా
 కృతాతథా ॥ ౫ ॥ తేన బోధాయమద్దానాం వెదాన్తాథావలమ్బినీ । ధ
 నజ్ఞానాదిరూపం బ్రహ్మైకవాచ్యం సత్యంజ్ఞానమానందం బ్రహ్మేత్యాదిశు
 తేః బ్రహ్మణస్సచ్చిదానందాగ్రతానగమేన“రాహాశ్శిరః ఆత్మనశ్చైతన్యమి
 తివద్భేదశుతిప్రశ్నశ్చయారుపదిరితాథకత్వాత్ ॥ యదన్తఇతి ॥ “యస్య
 దేవే పరాభక్తిర్యథాదేవే తథాగురౌ । తస్యైతే కథితాహ్యర్థాః ప్రకాశ
 నే మహాత్మనః, ఇతి సుబాలాపనిషచ్చుత్వా గురునమస్కారః కర్తవ్యత్వేన
 సమధికతః తత్త్ర పరమగురూన్నమనశ్శుభ్య సాక్షాద్విద్యాగురూనాచా
 ర్యా ప్రణమతి ॥ ఐమద్వేంకటనాథాఖ్యానితి ॥ చీకీషీతస్య గ్రీన్ధ
 స్య ఉపాదేయతాసద్ధమే స్వకీశ్యకనుమృతయేవ స్వస్య నానావిధగ్రన్థక
 త్వాత్తామాహ ॥ యే నేతి ॥ దిన్తానాకౌపతి ॥ రుచిదత్తకృతచింతామణిప్ర
 కాశఇత్యర్థః ॥ నద“సుజెరేమోర్థః, ఇత్యాదౌ క్వచిత్సత్వాత్ క్వచిత్పరంపర
 యా మజెరేపి న్యాఖ్యాతత్వాత్ యథాశ్రితోగ్రన్థః సాధురితివాచ్యమ్ ప్ర
 సక్తాతరదాచిన్తలాగ్ధకథనేపితద్వాఖ్యానత్వానుపపత్తేః అతపవ సర్వాన
 వద్యకారిణ్యావపి న్యాయసుధాఖ్యాయాం న్యాయవార్తికీకేతి వ్యవహారః
 ॥ దశటీకేతి ॥ యజ్ఞసంజయదేవ రుచిన త్తకృతప్రధానలోక ప్రకాశ ప్రభృతి
 నిచింతామణివ్యాఖ్యానాని దశప్రసిద్ధాని తేహం క్వచిత్కవిదృష్టజ్ఞానీ ఇత్యర్థః
 ॥ శశధరస్యేతి ॥ శశధరకృతన్యాయసిద్ధాంతపీఠస్య న్యాయరత్నంనామ టీ
 కా కృతేత్యర్థః ॥ నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానస్య శారీరకమీమాంసా
 శ్రవణసాధ్యత్వేన తత్త్రైవ ప్రేక్షావతాం ప్రపృత్యుపపత్తైరేవ తద్గ
 ధారమృత్యావ్యాపారమేధావినా మతివిరతగహంగమ్భిరేమ సూత్రీభాష్యా
 దిమ ఆదావేవ ప్రసిద్ధిసమ్భవేపి మన్దధియాం గత్ర ప్రసిద్ధ్యనుపపత్తై
 స్తదనుగ్రహోర్థమేతద్గ్రధారమృత్యావ్యాపార ॥ తేనైతి ॥ బోధాయ । బ్రహ్మ
 బోధాయ ॥ సపవ కురత్యత్యరహ ॥ వేదాన్తైతి ॥ యద్యపి ప్రమాణమాలా

ర్మరాజాధ్వరీనైః పరిభాషావితస్యతే || ౬ || ఇహులు ధర్మాథా కామమో
 త్మాభ్యేషువతుర్విధపురుషార్థేషుమోక్షపవరహఃపురుషార్థః | నసపునరావర్త
 త్రఇతిశ్చుత్వాతస్యనిత్యత్వావగమాత్ | ఇతరేహంత్రయాణాం ప్రత్యక్షేణ
 దౌ సంక్షేపతో వేదాంతార్థనిరూపణాత్తైనాపి న ద్వానుగ్రహఃతథాపి న సర్వస్య
 వేదాంతశాస్త్రార్థస్య ప్రతిపాదనం తత్రైతి జ్ఞేయమ్ | స్వకీయగ్రాంతస్యనిశ్చే
 యసత్రయోజనవచ్చారిరకమీమాంసయాసక్తతీం దర్శయిశుంకరివ్యమాణప్ర
 మాణనిరూపణస్య పరమృతయా నిశ్చేయసావయోగందర్శయన్ శాస్త్రస్య
 పథమం తత్సాధనతాం సాధయతి || ఇహిత్యాచనా || సచేత్యత్ర వేదాంత
 విచారసాధ్యాదిత్యధ్యాహారః తథాచ వేదాంతవిచారసాధ్యాత్ బ్రహ్మజ్ఞానా
 న్తోక్షపవ భవతీతీప్రథమం సమృద్ధః మోక్షస్య విచారఫలత్వే హేతుమాహ
 || పురుషార్థఇతి || పురుషేణ వేదాంతవ్రతాధికారిణాధ్యక్షానానైశ్చర్యథః త
 థాచ కామ్యమానానిసిద్ధాధికారివిశేషణత్వాన్తోక్షస్య తత్ఫలతేతిభావః | అ
 త్రైవికామనాయాం వినిగమకమాహ || పరమేతి || నిత్యేత్యర్థః పరమతే వియ
 దాదెరపి నిత్యత్వాత్సిద్ధాంతేజీవాదిద్యాదేరనాదిత్వాన్తోక్షపవత్వేనకారేణ
 తద్వ్యవచ్ఛేదశఙ్కాం నిరాకర్తుం ధర్మార్థకామమోక్షాభ్యేష్పిత్పుక్తమ్ | న
 చ మోక్షస్య విచారఫలత్వవన్నత్యత్వమాపిసిద్ధమిత్యాశంకాంతీస్యసర్వస్య
 లూకే వినిగత్యాదిత్యాహ || ఇహులీప్వః || నచ తత్ప్రసిద్ధిరపి దేహత్వప్రసి
 ద్ధిపన్నిర్మూలత్వాదప్రమాణంశ్చుత్తిమూలత్వాదిత్యాహ || నసేతి || ముక్తౌనపు
 నస్సంసారిభవతీత్యర్థఃతథాచ నిత్యతయా మోక్షపవవిరక్తాధికారికామనావిష
 యఇతిభావః | నను కామ్యమానత్వం ధర్మానీవానస్యవిశేషం నచ అనిత్యత్వా
 త్తతోవిరక్తిరేవాస్యేతి వాచ్యం తేషామపి పురుషార్థత్వాదినా నిత్యత్వా
 నుమానాదిత్యాశంకావహ్నినౌష్ట్యానుమానవద్బాధితఃషయంతదిత్యాహ
 || ఇతరేహమితి || త్రయాణాం మధ్యే ద్వయోరర్థకామయోః పరిత్యక్తేణాని
 త్యత్వావగమాదిత్యథః అన్యథాధర్మస్యాతీంద్రియత్వేన “త్రయాణాం ప్ర
 త్యక్షేణానిత్యత్వావగమాత్” ఇత్యనుపపత్తేః | యద్వాప్రత్యక్షేణ ప్రత్యక్షాది
 సిద్ధేన కార్యత్వేన లిङ్గనైత్యథః తథాచ కార్యత్వలిङ్గకానిత్యత్వానుమా
 నబాధితం త్రయాణాం నిత్యత్వానుమానమితిభావః | నన్వనుమానయోః న
 మానబలత్వాన్ననిత్యత్వబాధఇత్యాశంకా శ్చుత్తిమూలత్వాత్ప్రబలమనిత్య

“తద్యథేహ కర్తృచిత్ లోకః క్షీయతే వమేవాముత్ర పుణ్యచిత్ లోకః, క్షీయత
తి త్యాది శుత్యాచానిత్య త్యావగమాత్ । సచ బ్రహ్మజ్ఞానాదితి బ్రహ్మ తజ్జ్ఞా
నం తత్ప్రమాణంచ సప్రపంచ్యునిరూప్యతే ॥

త్వానుమానమిత్యాహ ॥ తద్యథేతి ॥ ఇహ లిప్తి లోకే దర్శితత్వాత్ కర్తృకర్తృనిర్ని
తః లోక్యత ఇతి లోకోః ఘటాదిః యథాక్షీయతే తథా లోకాస్తకే పుణ్యనిర్ని
తాలోకః స్వగ్రాదినశ్యతీత్యర్థః । నను “అపావసోమమహ్యతాలభూమః *
అత్యయం హవైచాతుగ్తాస్య యాజినః సుకృతం భవతీ, త్యాది శుత్యా స్వ
గ్రాదెరపి నిత్యత్వమవగమ్యత ఇతిచేన్న యత్యతకం తదనత్యమితి సామా
న్యతోదృష్టానుమానానుగృహీత తద్యథేత్యాది శుతీవిరూఢేన అత్యయమి
త్యాది శుతేః ప్రలయపర్యంతస్థాయీ ఫలాభిప్రాయత్వాత్ । నన్నస్తు వేదా
న్తవిచారస్య బ్రహ్మజ్ఞానద్వారా నిశ్చేయసహతుగ్తం తథాపి ప్రమాణని
రూపణస్య తదుపయోగాభావాన్నశాస్త్రసక్తతీరిత్యాశంక్యా యశ్శాస్త్ర
ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తత్ప్రయోజనంచ మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానం ప్రమాణా
ధీనమతః పరంపరయా నిశ్చేయసోపయోగీతి ప్రమాణనిరూపణం శాస్త్ర
సక్తతీరిత్యభిప్రాయేణ తన్నిరూపణం శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ ఇతి
బ్రహ్మేతి ॥ తేహి తత్ప్రమాణనిరూపణమేవ తదుపయోగిత్వా చ్ఛాస్త్ర
సక్తతం స్వాదిత్యాశంక్యా తత్ప్రమాణనిరూపణస్య ప్రమాణసామాన్యలక్ష
ణప్రమాణేయత్వాదిసాపేక్షత్వాన్తన్నిరూపణమపితద్ధరిక రత్వా చ్ఛాస్త్రసక్త
తమిత్యాహ ॥ సప్రపంచమితి ॥ నచ సప్రపంచ తత్ప్రమాణనిరూపణస్యైవ ప్రతి
జ్ఞాతత్వే విషయప్రయోజనయోరుత్తరత్ర నిరూపణసక్తతం స్వాత్తయోర
ప్రతిజ్ఞాతత్వాదికవాద్యం కృతస్య ప్రమాణనిరూపణస్య శాస్త్రవిషయప్ర
యోజనసోపయోగం దర్శయితుం ప్రాసక్తిక తన్నిరూపణసంభవాత్ అతేవ
చింతామనౌ ప్రమాణతత్త్వప్రతిజ్ఞాయామపి మోక్షే శ్వరాదినిరూపణమయ
ద్వాసప్రపంచత్వం త్రితయవిశేషణం తథాచ జగదుపాదానత్వసచ్చిదాన
న్దాత్తకత్వజీవాభిన్నత్వలక్షణ పరికరౌపేతం బ్రహ్మ తజ్జ్ఞానంచ వేదాన్తజన్య
త్వస్య ప్రకాశత్వ కర్తృనిరపేక్షత్వమోక్షసాధనత్వాది లక్షణప్రతిజ్ఞానవిలక్షి
తం తత్ప్రమాణమపి ప్రమాణాన్తరాగృహీత సిద్ధబ్రహ్మవిషయావరోక్షజ్ఞాన
జనకవేదాన్తత్వాది రూపపరికరౌపేతం నిరూప్యత ఇత్యర్థః యద్యపి సప్రప

తత్ర ప్రమాకరణాప్రమాణం । తత్ర స్మృతివ్యాప్తం ప్రమాత్వహనధిగతా బాధితార్థః షయకజ్ఞానత్వం । స్మృతినాధారణం త్వబాధితార్థః విషయకజ్ఞానత్వమ్ ।

ఇహిద్దాన్నిగుణాన్నిజీవాభేదస్వప్రకాశత్వసిద్ధిబోధివేదాంతాద్దినామేవ పరికరత్వేనగర్జేతే సగుణత్వజీవభేదపరవ్రకాశ్యత్వచక్షురనుమానాదీనామప్రతిజ్ఞాపత్తిః తథాపి ధర్మాభానచైత్యవస్తవాదివత్ నిరాకర్తవ్యతయాపరికరత్వోపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏనంప్రమాణనిరూపణం ప్రతిజ్ఞాయతిల్లక్షణమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ప్రమాణేనిరూపణేయైశ్చత్యర్థః అనాధారణకారణత్వే సతి వ్యాపారవత్త్వం కరణత్వం తేనలింగపరామర్శాదాప్రమిత్యపాధారణకారణే నవ్యాపారేవత్యనిరాకరణజ్ఞః । ననువిషయేతివ్యాప్తిః తస్యైర్నియ సన్నికషాగ్ధా రాప్రకృతప్రమానాధారణకారణత్వాదితే నతావద్విషయః ప్రత్యక్షమత్రప్రకృతః తదభావేపిభ్రమప్రత్యక్షోదయాత్ నదప్రత్యక్షప్రమాయామ్ ఏకదాసుఖతదాకారవృత్త్యోరభ్యుపగమాత్ నాపి బాహ్యప్రత్యక్షప్రమితౌ సుఖాదిప్రత్యక్షస్థలెక్ ప్రత్యక్షప్రమాపామగ్యైరివతివపవత్తేః ప్రమాల్లక్షణమాహ ॥ తత్రేతి ॥ ప్రమాకరణత్వావగమాయప్రమాయాం రూపణీయామిత్యర్థః । నచాస్యల్లక్షణస్యస్మృతావవ్యాప్తిః అలక్ష్యత్వాదిత్యాహ ॥ స్మృతేతి ॥ నను స్మృతేరపి సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాత్ ద్వ్యవృత్తప్రమాల్లక్షణకథనమయుక్తమితిచేత్ నహిప్రవృత్త్యజంప్రమాణ్యమిహనిరూపణీయం వ్యాప్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనాయ ప్రమాత్వస్యాభిధానాత్ । స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయానధిగతేతి విషయవిశేషణం । అనిర్వచనీయవిషయభిమేషః వ్యాప్తివారణార్థముక్తవదాధితేతి జ్ఞానపదంతు స్వరూపకథనార్థం ఇచ్ఛాస్మృతినంసాధారణం అనధికతవదేనైవ వారణాత్ । యద్వాచక్షురాదీనామపి ఫలగాన్ధాఘటాదివిషయకత్వాభ్యుపగమాత్తత్రాతివ్యాప్తివారణార్థముక్తంజ్ఞానేతి జ్ఞప్తిశ్చైత్రభావవృత్త్యత్యవివక్షితా తతోనతతాగరణతత్రాతివ్యాప్తిః । స్మృతావతివిధిప్రమాణ్యవ్యవహారస్తదాతత్సాధారణం లక్షణమాహ ॥ స్మృతేతి ॥ ఇచ్ఛాదావతివ్యాప్తివారణాయజ్ఞానత్వమిత్యుక్తమనన్వేకస్థిః ఘటప్రత్యక్షణయదాని రస్తరాణిజ్ఞానస్యవ్యవహారేత్రదీప్తియాదిజ్ఞానేమపూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయం

నీరూపస్యాపికాలస్వేదిగ్రియవేద్యత్వాభ్యుపగమేన భాగావాహికబుద్ధేరపి
 పూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయత్వేన విశేషవిషయకత్వేన సతత్రావ్యాప్తిః ।
 కృతార్థేషు ప్రథమలక్షణస్యావ్యాప్తిరిత్యతః ॥ నీరూపస్యేతి ॥ నను నీ
 రూపస్యకాలస్యకథంచాక్షుషత్వం ద్రవ్యచాక్షుషతాయాం మహత్త్వసమా
 నాధికరణోద్భూతరూపవత్త్వస్య తస్మాత్స్వాదితి చెన్ను ఇదానీంఘటావర్తత
 ఇతిప్రతితేః నీరూపస్యాపి తస్యచాక్షుషత్వాత్ అన్యథాచక్షురవగతేపి ఘ
 ఠేవర్తమానతానం దేహాపత్తైః నచాత్మప్రియోజకాభావేత్త్వగ్రితీ రేవాసి
 ధ్ధేతివాచ్యం అనన్యథాసిద్ధప్రతీతిబలైస్తస్య కాలవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతా
 యాం ప్రియోజకత్వకల్పనాత్ అన్యథాప్రియోజకానుసారేణ ప్రతీతకల్ప
 నే నీరూపస్యరూపస్యాచాక్షుషత్వాపత్తైః న స్వేషమపిరన్తరోన్మన్న ఘ
 టాదిప్రత్యక్షైరివాప్తిః తదవస్థేన తస్య తత్త్వగతిత్వసంబంధాంశే అజ్ఞా
 తార్థావగాహిత్యేపి ఘటాంశైతదభావాదితీచేన్న ఇష్టపత్తైః అతపవశాబ్ద
 ప్రమాణానపదార్థాంశే ప్రమాత్వం నచద్వితీయాదిజ్ఞానస్య ఘటాంశే
 ప్రామాణ్యభావే ప్రవర్తకత్వానుపపత్తిః స్మృతివదబాధితవిషయకత్వేనత
 దుపపత్తైః అతపవాహంసుఖత్యాదిధారావాహికబుద్ధానావ్యాప్తిః తస్మా
 ద్పూర్వపూర్వజ్ఞానవిషయత్వం విశేషవిషయత్వాత్ న స్వేషమనుమిత్యాదౌ
 క్షణస్ఫురణంస్యాత్ ఇదానీం పర్వతొపహ్నిమా ఇదానీం గౌరానయనసంస్క
 ష్టా ఇదానీం మదీయాగౌరే తస్మాదృశీ ఇదానీముముఖాం కల్పయామీతి స
 ర్వజ్ఞానేషుకాలస్యానుభూయమానత్వాదితిచైతీకిమనుమితౌ పక్షవిశేషణత
 యా కాలభాసం సాధ్యవిశేషణతయా వా నాద్యః సంనికృప్తపర్వతేజాయ
 మానానుమితేస్తదంశే ప్రత్యక్షతయా తత్రతద్భానస్యేష్టత్వాత్ అసన్నికృ
 ష్టైః తస్మాత్ తత్త్వగతితేరేవాసిద్ధేః సద్వితీయః అనుమితేః సాధ్యాంశేవ్యా
 పకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన తత్రకాలప్రకారకత్వాయోగాత్ అ
 నన్యథాఅనుమిత్యనంతరం పహ్నిద్వహస్తత్రిహస్తత్వాదిప్రకారక సంశయా
 భావప్రసక్త్యాత్ తత్కాలీనపహ్నిసిద్ధ్యర్థం ధూమకాలస్య పక్షతావచ్ఛే
 దకత్వాదిప్రయాసానుపపత్తేశ్చ అతపవనశౌబ్దజ్ఞానాదావపి కాలాలైఖిః దశ
 మస్త్యమసి తత్త్వమసీత్యాదివత్సన్నికృప్తపదార్థాంశే శబ్దజన్యస్యాపి జ్ఞా
 నస్య తత్రప్రత్యక్షతయా కాలస్ఫురణస్యేష్టత్వాత్ అసన్నికృష్టే తస్మాత్

పనవాక్యాథాభిన్నస్య కాలస్య భావాయోగాత్ నావ్యుపమితౌస్ఫురణంస
 నికృష్టైగదికాలభాసస్యవత్త్వాత్ వ్యవహితేవతస్మిన్నుపమితేః కాలవిషయ
 త్వైతదనంతరం మదీయాగౌరీదానీం మద్దేహావత్కలెవానవేతి సందేహాను
 పపత్తైః అతపననాథావత్తైక్షణస్ఫురణశబ్దావకాశః తస్మానుమితిసమాన
 యోగక్షేనుత్వేనకల్పనీయరాత్రిభోజనాంశే ఉపపాదకతావశ్యేనకమాత్మ
 ప్రకారకగయా కాలవిశేషణకత్వా యోగాత్. తదే తదాహ॥కాలేతి॥ప్రత్య
 క్షప్రమాణజన్యానుభవవిషయత్వా భ్యుపగమాదిత్యర్థః, నన్వేపంశాబ్దధారా
 వాహికద్వితీయాదిజ్ఞానైవ్యవ్యాప్తిః తత్రక్షణవిషయత్వా నభ్యుపగమాదితి
 చేన్న ఇతరసంస్పృతయాజ్ఞానే తత్సంసర్గావసభవాభావలక్షణాయా జిజ్ఞా
 సాలక్షణాయాశ్చాకాంతాయాః శాబ్దజ్ఞానకారణస్వపదార్థజ్ఞానస్య చా
 భావేనతత్రధారావహిక బుద్ధిరేవాసిద్ధేః, నచప్రథమశాబ్దజ్ఞానకారణస్య ప
 దార్థజ్ఞానస్యవినా శేషి శబ్దసతవాక్యార్థజ్ఞానా దేవపదార్థః విషయాద్వితీ
 యాదిశాబ్దజ్ఞానం సంభవతీతివాచ్యం తస్యపదార్థవిషయత్వేపిపదజన్యపదా
 ర్థస్మృతిత్వాభావేన అకారణత్వాత్ పదజన్యపదార్థస్మృతేరేవాసత్తి
 త్వాత్ అన్యథాపదలిక్తానుమేయపదార్థస్యాభ్యున్వయభోధావత్తినచఘ
 టంపటంచానయేత్యత్రేవ పదార్థస్మరణాంతరకల్పనాత్ ద్వితీయాదిజ్ఞానసం
 భవఇతివాచ్యం తథాపి పదస్మృతిపదార్థస్మరణతాత్పర్యజ్ఞానైర్వాక్యార్థ
 జ్ఞానజననసమయే ప్రథమవాక్యాథాజ్ఞానస్య వినష్టత్వేన తత్రావ్యాప్త్యనవ
 కాశాత్ అతపననధారావాహికద్వితీయాద్యనుమితావవ్యాప్తిః అనుమిత్య
 యాద్వితీయాద్యనుమితిసంభవేపిఅనుమితిప్రసాధనతాయాః ప్రకృతవ్యాప్తే
 శ్చ సమూహాలన్బున స్మృతిస్తతానుమిత్యాతడుత్తరక్షణే అనుమితిరిత్యభ్యు
 పగమేనతదాప్రథమానుమితేర్వివక్ష్యత్వేన తస్మాజ్ఞానార్థవిషయత్వాభావా
 త్ ననుధారావాహిక ప్రత్యక్షబుద్ధావవ్యాప్తిరేవ తత్ర రూపాదిరహిత
 స్యక్షణవిశేషస్యా విషయత్వేనానధికతార్థవిషయత్వాభావాత్ నచేదా
 నీం ఘటఇతి ప్రతితి బలాత్కాలస్య నీరూపత్వేపి చాక్షుషత్వం సాధిత
 మితివాచ్యం తథానతి ఆకాశే బలాకాఇతి పృథిత్యా తస్మాపి ప్రత్యక్ష
 తావత్తినచ ప్రతీత్యనుసరణే మహత్త్వసమానాధికరణోద్భూతరూపవ
 త్వస్య కాలాకాశవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ ప్రయోజకత్వకల్ప

కించ సిద్ధాన్తేధారావాహికబుద్ధిస్థితే నజ్ఞానభేదః కింతుయావస్థుటస్ఫురణం
తావస్థుటాకారాంతరికరణవృత్తిరేకైవ నతునానా। వృత్తైఃస్వవిరోధివృత్తు
త్పత్తిపర్యంతం స్థాయిత్వాభ్యుపగమాత్ ।

నాల్ తస్యావ్యనుమతం చాతుషత్వమితివాచ్యం ఆకాశస్యప్రత్యక్షత్వాభ్యు
పగతౌ తత్సద్భావే శబ్దలిక్ష్ణకానుమానప్రమాణానుసరణానుపపత్తేః “అప్ర
త్యక్షేపి హ్యేకాశేబాలాంతలమలినతాద్యధ్యస్యన్వీతి” భావ్యకారవచనవిరో
ధాచ్య నచ సురభివద్దన మితి ప్రత్యక్షే సారభస్యేవ ఆకాశే బలాకాశ
త్యాదావాకాశస్యజ్ఞానాంతరోపనీతస్యభానాల్ తదంతేషరోక్షవృత్తైర్వాభ్యు
పగమాచ్చాతుషత్వం తస్యాసిద్ధమితివాచ్యం తహికతద్వదేవనర్వప్రత్య
క్షేపికాలభానూపపత్తైర్నచాతుషత్వం తస్యేత్యరుచెరాహ||కించెతి|| ననుధా
రావాహిక ప్రత్యక్షస్థలైపిజ్ఞానభేదవచనానృథా జాగరాద్యఘటాదిజ్ఞానస్య
ముహూర్తఃకుటికాదివర్యస్తమవస్థానం తదనంతరం వివాశ ఇత్యత్ర నియా
మకాభావేన నర్వకార్యవిరోధి సుముక్తి పర్యంతా వస్థాయిత్వాభ్యుపగమే
ప్రాతరనుభూత ఘటస్యానుభవనాశజన్యసంసార్కారభావేన మధ్యే స్థరణాను
పపత్తిః ప్రతిబద్ధకనత్వేన ఘటాభావజ్ఞానానుపపత్తిశ్చేత్యాశంజగతే || కిం
త్పితి || ఘటాది గౌచరవృత్తై రౌపచారికజ్ఞానస్వేకత్వం నిరాక్రియతే.
కిం వాచ్యేతస్యరూపజ్ఞానస్య తత్తనాద్యిత్యాహ || యావదితి || యావ
త్కాలంఅస్తి ప్రకాశతే ఘటఇతి వ్యవహారః తావత్కాలంతదాకారవృత్తి
రేకైవలాఘవాదితిభావః ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ । నత్పితి || గౌరవా
దితిభావః తహికతతోప్యతిలాఘవాత్సుమప్తిపర్యంతంవృత్తిరేకైవ.నచమధ్య
అదృష్టవిశేషాత్తన్నాశః, తస్యసాధారణకారణత్వాత్. నచవృత్తైః స్వవిషయ
విరోధిఘటాభావాదివృత్తినాశ్యత్వం, స్వోత్తరపటవృత్తైరపిత్తన్నాశకత్వాత్.
నాపిస్వోత్తరవృత్తైర్నాశకత్వం, ఘటాదివృత్తైరౌపచారికజ్ఞానసమయనాశాభావప్ర
సక్తాదిత్యాశంజగతా||వృత్తిరితి||వృత్తిపదంప్రకృతాభిప్రాయంతథాచవృత్తై
స్సవిరోధ్యుత్పత్తిపర్యంతస్థాయిత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః తేనస్వోత్తరవృత్తైర్వి
దాసీన్యాదీనాం సంక్రమాః, ఫలబలేనసుమప్తిపదౌపాసీన్యసమయన్యాపివ
ర్తకత్వాత్. అన్యథాయథాశ్రుతే అఖణ్డాకారవృత్తైః స్వోత్తరవృత్త్యంతరా
భావాల్ అవినాశప్రసక్తః నను స్వోత్తరవృత్తైర్దాసీన్య సమయాదీనాం క

తథాచ తత్ప్రతిఫలితచైతన్యరూపం ఘటాదిజ్ఞానమపి తత్ప్రతావతాత్మలీన
మేకమైవేతి నాన్యాభిశబ్దాః పి ।

భంవిరోధిత్వ మనుగతవిరోధితావచ్ఛేదకాభావాదిత చిన్న. మణ్యోదినామ
నుగతప్రతిబద్ధకతావచ్ఛేదకాభావేపి మణిత్యాదినాదాహప్రతిబద్ధకతాస్వీ
కారాల్ సర్వత్రీకవిరోధ్యననుగమస్యావోషత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి॥ తథా
చేతి॥ యథాఘటాదౌ తదాకారవృత్తిరేకా తథాచైతన్యరూపం ముఖ్యజ్ఞాన
మపి యావద్ఘటస్ఫురణం తత్రైకమిత్యర్థః । నను నిరుపాధికచైతన్యస్య
స్వతపకత్వేపి తన్యఘటజ్ఞానత్వాభావాల్ ఘటాకారవృత్త్యుపహితస్యచత్క్షణ
నత్వేపి తదుపాధిభేదేన భేదావశ్యంభావానైకత్వం యుక్తమిత్యాశంభ్య
ఘటావచ్ఛిన్నం తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నమపి జ్ఞానం గయోరేకదేశస్థత్వాన్నభిద్య
త ఇత్యాహ ॥ తత్ప్రతిఫలితేతి ॥ నన్వేషమపి దినభేదేన జాయమానస్య ఘ
టాదిజ్ఞానస్యనానాత్వాత్తన్యవ దినాంతరావగతఘటాదివిషయత్వేన తత్రా
వ్యాప్తిః. నచానధిగతపదేన స్వావ్యవహితపూర్వక్షణ వృత్తిజ్ఞానా వి
షయత్వం వివక్షితమతో నోక్తదోషఇతి వాచ్యమ్. తథాపి స్మృతావ
తివ్యాప్తిః. నను స్వసమాన విషయకజ్ఞానాజన్యత్వ మనధిగతవిషయ ప
దేన వివక్షితమితి చేన్న. స్వసమానవిషయకపదేన స్వవిషయానతిగక్తవి
షయకత్వ వివక్షాయాముపసీతభానప్రత్యక్షే ఆనుమితౌ సంశయోత్తరప్రత్య
క్షేదమతాంతరేశబద్ధజ్ఞానేచ అవ్యాప్తిః. ప్రముష్టతత్తాక స్మృతావతి న్యాప్తి
శ్చ. వాపి స్వవిషయాన్యూన విషయకత్వం సర్వేశ్వరజ్ఞానమాదాయ లక్షణ
స్యానంభవప్రసక్తాల్. అథ స్వవిషయాన్యూనానతిగక్తవిషయకత్వం తేనవివ
క్షితంతతశ్చ సంశయాదుర్తరప్రత్యక్షానుమితేశబద్ధజ్ఞానేషు నాన్యాప్తిః ఈ
శ్వరజ్ఞానమాదాయాపినానంభవః వ్యాప్తిజ్ఞానపదాధిక స్థరణయోర్మూలనవి
షయత్వాత్ ఈశ్వరజ్ఞానస్యచాధికవిషయత్వాదివిచేత్. తథాపి ప్రముష్టతత్తా
క స్మృతావతివ్యాప్తితాదవస్థ్యాల్, తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యాభేదజ్ఞానస్య త
త్త్వంపదలక్షితస్వరూపావస్థితిజన్యత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. నచానధిగతవిషయప
దేన సంసార్కరాజన్యత్వంవివక్షితం స్మృతిశ్చ తజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః. లింగకర
ణతావాదిమతేనంసార్కరలింగకానుమితౌ సిద్ధాంతే ప్రత్యభిజ్ఞాయానుమితి
మాత్రేచాన్యాప్తిః, అనధిగతపదేనైవభిమేతి ప్రసజ్గనిరాసేనాబాధితప

దవేయ్యధ్యాయములైనను, అంతయును తెలియజేయుచున్నది కనుకలవదాభిజ్ఞానస్య భగవంతుని తయారైన పూర్వపూర్వానుభవసంసారజన్యత్వేనతత్రావ్యాప్తిశ్చ. నవనంసారత్యేన తదజన్యత్వం భగవంతుని దోషత్వేనైవతజన్య ఇతి నా కదోష ఇతి వాచ్యం రజతాదిభిరేకాచాది దోష త బ్రహ్మతిరిక్తఘటాది పరిపఞ్చజ్ఞానే మూలావిద్యాయావన దోష త్యాభ్యుపగమాత్. తస్మాదుక్తం ప్రమాదక్షణమయ క్తమితి అశ్రబ్రాహ్మణ్యః అనధిగతా బాధితార్థవిషయకజ్ఞానత్వం ప్రమాద్యం అనధిగతత్వం సావ్యవహితపూర్వకణ్యత్వవిషయధర్మవిషయకత్వేనానియతత్వం తేన స్మృతైస్తాదృశసంసారవిషయార్థవిషయకత్వాత్తత్రనాతివ్యాప్తిః బ్రహ్మవ్యతిరిక్తసకల ప్రపఞ్చజ్ఞానస్య సంసారజన్యత్వేన తాదృశసంసారావిషయార్థవిషయకత్వాత్. నను తత్త్వమసీతివాక్యజన్యభిజ్ఞానకారజ్ఞానేతథావ్యవ్యాప్తిః, తత్రలాక్షణికత్వం వదజన్యభేదోపస్థితేనావ్యవహితపూర్వకణ్యత్వత్వాదిత్యేన సామ్యుపగమతేషామప్రమాదక్షణతస్య లక్ష్యత్వాభావేనేహ్యవత్తైః. నచాప్రమాద్యేతస్య భేదప్రతిభానవిరోధిత్వం నన్యాదిత్యావ్యవహితస్య బాధావిరోధ్యుత్థః షయతయా తస్మిన్ వర్తకత్వోపపత్తేః జ్ఞానస్య నివర్తకతాయాం గౌరవేనానధిగతవిషయకత్వస్యా తస్మాత్. తమక్తమప్తమవధానే వివరణాచార్యే. “తస్మిన్ సీతివాక్యస్య జీవబ్రహ్మవదార్థప్రతితిసమయోవైవిధ్యేనైకత్వః షయతయా నువాదప్రాప్తావపి భేదప్రతిభానవిరోధితయా సామాన్యమితి. గ్రంథకీర్తనతేన తత్త్వమసీతివాక్యజన్యమభేదజ్ఞానం ప్రథమలక్షణేపిలక్ష్యమేవ. నచాధిగతా భేదవిషయత్వాదవ్యాప్తిః, తత్త్వం వదాభ్యాం శక్త్యాకర్తృసర్వజ్ఞత్వానివిశిష్టజీవ బ్రహ్మోపస్థితావపి విశిష్టయోరన్వయానుపపత్త్యా విశేష్యయోరేవాభేదాన్వయఇతి చతుర్థే గ్రంథకృతావక్ష్యమాణత్వేన పదార్థస్మృతిసమయే అభేదాన్వయస్యాప్రతిపత్తేః. నచ శాబ్దప్రమాణముపసీతిభానప్రత్యక్షేనంశయోత్తరప్రశ్నతానుమిత్యోక్త్యావ్యాప్తిః వదాభివ్యాప్తిరవ్యవహితపూర్వకణ్యత్వత్వత్వవిషయత్వాదిత్యావ్యవహితయోరజ్ఞాతసాధ్యవాక్యార్థాంశేషవ ప్రమాత్వాభ్యుపగమేన జ్ఞాతార్థాంశేతదప్రమాణ్యస్యేష్టత్వాత్. యద్వా అనధిగతవిషయపదేనస్వసమానవిషయకసంసారాజన్యత్వం వివక్షితం స్వసమానవిషయత్వం సామ్యుపగమవిషయత్వం తేన ప్రముఖతాత్కర్యత్వేనాతివ్యాప్తిః శాబ్దప్రమాణము

ననుసిద్ధానై ఘటాదేర్నిధ్యాత్వేన బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞానం కథంప్రమాణమ్ ।
ఉచ్యతే । బ్రహ్మసాక్షాత్కారానంతరంఘటాదీనాంబాధః । “యత్రత్వ
స్యసర్వమాత్మైవా భూతతేనకంపశ్యే” డితశ్చితేః । నతు సంసారదశా
యాం “యత్రహిద్యేతమివభవతితదతరగతరంపశ్యతీ”తిశ్చితేః ।

పదార్థస్యతిజన్యాపిసంసారజన్యాతజ్జన్యానుమితః ప్రత్యభిజ్ఞాదన్యూన
విషయతజ్జన్యేతాన్యాప్రిబ్రహ్మవ్యతిరిక్తఘటాదినకలప్రమాయాఃసంసార
రజన్యత్వేపి తస్య భిన్నవిషయత్వాన్నివ్యాప్తిః । అథవా స్యాన్యూనవిష
యానుభవాజన్యత్వంవిషయీతం తచ్చ తత్త్వేనతదజన్యత్వం అతః సర్వదోషని
రానః । తతశ్చయ కమిదంప్రమాణమితి । తదేతత్సర్వమభిసన్ధాయాహ ॥ ఇతి
నాన్యాప్రికాంపీః ॥ ఇదానీం లక్షణద్వయస్యాన్యాప్రిమాశఙ్కతే ॥ నన్వితీ ॥
కథం ప్రమాణమితి ॥ ఉక్తప్రమాలక్షణసన్నభవతీత్యర్థః । యద్వానను యదీదం
లక్షణం సర్వమతసాధారణం తదాధారావాహికబుద్ధావన్యాప్తిః యదిసిద్ధా
నై ఏవేదం లక్షణం తదా బ్రహ్మజ్ఞానస్యైవ సిద్ధానై ప్రమాణతయా మిథ్యా
భూతఘటాదిజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వాత్తత్రాన్యాప్తినిరాకరణానుపపత్తిః । అ
సధికతవదవైయర్థ్యం యేత్యాశయేనాశఙ్కతే ॥ నన్వితీ ॥ కథం ప్రమాణమితి
ప్రమాణ్యేన లక్ష్యం సభవతిత్యర్థః । ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమేవ ప్రమా
త్వవ్యసహాత్ తద్వ్యవహికార్థమేవాత్ర తల్లక్షణ ప్రణయనాదిత్యాశ
యేనాహ ॥ ఉచ్యతే ఇతి ॥ తస్మాసిద్ధానై ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి లక్ష్యత్వే తత్రా
న్యాప్తిర్దుర్వారా తద్విషయస్య శుక్తిరూప్యవద్బాధితత్వాదిత్యాశఙ్కత్య, త
ద్వత్సంసారదశాయాంఘటాదిప్రవృత్తస్య నబాధిత్యాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥
నను “నేహనానాస్తీ”త్యాదిశ్చిత్యా కాలత్రయేపి ఘటాదేర్పాభావగతేః క
థం సంసారదశాయానుబాధిత్యాశఙ్కత్య, తయా పారమాధికత్యావచ్ఛి
న్నతదత్వంతాభావావగమేపి అధ్యాసవిరోధినః స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణబా
ధస్య ముక్తిదశాయామేవావగమాదిత్యాహ ॥ యత్రేతి ॥ నతుసంసార
దశాయామితి ॥ స్వోపాదాననివృత్తిలక్షణో బాధితత్వమపి ॥ ప్రవృత్తస్యసం
సారదశాయాం బాధాభావేప్రమాణమాహ ॥ యత్రహితి ॥ నన్వేవమవ్య
బాధితవదేన కాలత్రయాబాధ్యత్వస్యార్థవిశేషణత్వేనాక్తత్వాత్తద్భుతితల

తథాచాబాధితపదేన సంసారదశాయామబాధితత్వం వివక్షితమితి సఘటాదిప్ర
 మాయామవ్యాప్తిః తదుక్తం. “దేహాత్మప్రత్యయోయద్వస్త్రిమాణశ్చైవ క
 ల్పితః। లోకికం తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మనిశ్చయాత్” ఇతి. ఆ ఆత్మనిశ్చ
 యాత్ బ్రహ్మసాక్షాత్కారవర్యస్తమిత్యర్థః. లోకికమితి ఘటాదిజ్ఞానమిత్యర్థః।
 తానిచ ప్రమాణాని చట్ । ప్రత్యక్షానుమానోపమానాగ్రమాగ్ధాపత్యనుపల
 భిభేదాత్ । తత్ర ప్రత్యక్షప్రమాయాః కరణం ప్రత్యక్షప్రమాణమ్ ।
 క్షణావ్యాప్తిస్తదవస్థేత్యతః ॥ తథాచేతి ॥ సంసారదశాయామబాధితత్వే
 సిద్ధేనతీత్యర్థః ॥ సంసారదశాయామితి ॥ సంసారకాలీనస్వాపాదాననివృత్తి
 ప్రతియోగిత్వలక్షణమేవాబాధితత్వం లక్షణే వివక్షితమిత్యర్థః. ఉక్తం
 ఘటాదిజ్ఞానప్రామాణ్యమభియుక్తవచనేనాపి ద్విధయతి ॥ తదుక్తమి
 తి॥ లోకికప్రమాణస్యాత్మనిశ్చయేనానుత్పాద్యత్వాగజ్ఞాప్యత్వాచ్చవజ్ఞమ్య
 మపపత్తిరిత్యతః ॥ బ్రహ్మేతి ॥ బ్రహ్మనిశ్చయః సంసారదశాయామ
 వ్యస్తీత్యతః ఉక్తం ॥ సాక్షాత్కారేతి ॥ నను లోకికశబ్దేన లోకికప్రత్యక్షా
 దిజన్యజ్ఞానమాత్రాభిధానే వ్యగ్రోప్తసాధనతాదిజ్ఞానస్యాలోకికస్య వే
 దికలిజాదిపదజన్యస్యాప్రామాణ్యం సర్వదావా ప్రామాణ్యంప్ర్యాదిత్యాశ
 జ్య, బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవస్తుజ్ఞానం సర్వం తేన వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఘటా
 దీతి ॥ సామాన్యలక్షణాధీనో విభాగిత్యతః ప్రమాణం లక్షణత్వా విభ
 జతే ॥ తానీతి ॥ ప్రత్యక్షమేకం ప్రమాణమితి చార్వాకాః, ప్రత్యక్షా
 నుమానై ఇతికాణాదసాగతమతానుసారిణః, శబ్దేనసహ తీగ్ని ప్రమాణా
 నీతిసాక్ష్యాః, పరీత్యక్షానుమానోపమానశబ్దాః ప్రమాణానీతి నైయాయి
 కాః, అర్థాపత్యసహ ప్రమాణాని పశ్యేతి ప్రాభాకరాః, ఏవం ప్రమా
 ణవిభాగమన్యథావ్యాచక్షతే. తాన్పరీత్యాహ ॥ షడితి ॥ అనుమానాదీనా
 ంచ పృథక్పానీమాణ్యం తత్తన్నిరూపణావసరే వత్సేమః. తత్రప్రత్యక్ష
 స్య జ్యేష్ఠత్వాన్వృథమం తన్నిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ ప్రమాణానాం మ
 ధ్యత్యర్థః. ప్రమాకరణత్వమనుమానాదావపీత్యతః ఉక్తం ప్రత్యక్షేతి. తావ
 తిచోక్తేభీమప్రత్యక్షకరణేఽతిపరినశ్చిత్యతః ఉక్తం పరిమేతి. నన్వయుక్తమిదం
 ప్రత్యక్షప్రమాణలక్షణం పరీత్యక్షపరీమాణ్యం పరీత్యక్షప్రమాణజన్యజ్ఞాన
 రూపత్వేన పరస్పరాశ్రియాత్. నచేద్వియజన్యజ్ఞానత్వం తథాపతి స్మృత్య

ప్రత్యక్షప్రమాచాత్ర చైతన్యమేవ ।

నుమిత్యాదేర్ననోజన్యత్వేన ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః, ఈశ్వరజ్ఞానస్వేన్ద్రియాజన్యత్వేనా ప్రత్యక్షత్వాపత్తేః. నాపీద్రియత్వేన్ద్రియజన్యత్వంసాక్షాత్త్వం స్త్యుతేరనుమితేశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యత్వేన నాతివ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్. సిద్ధాంతే మనసాఽన్ద్రియతయా, సుఖాది ప్రత్యక్షే భగిమేచావ్యాప్తిః. నచ విషయజన్యజ్ఞానత్వం. మనోవిశేష్య కానుమిత్యాదౌతత్ప్రసక్తౌ, సుఖాది ప్రత్యక్షభగ్నమయోగవ్యాపకత్వాచ్చ. అతఏవ నవిషయత్వేన తజ్జన్యత్వం సాక్షాత్త్వం. కింఛ నవిషయత్వం సాక్షాత్కారకారణతావచ్ఛేదకం కేవలవిషయత్వస్యానుమేయసాధారణత్వాత్. ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వస్యతు తదపేక్షత్వేనానవచ్ఛేదకత్వాత్ తజ్జజ్ఞానవిషయత్వస్యచ జ్ఞానకాలమాత్రేవర్తమానస్య తత్పూర్వభావిజనకతానవచ్ఛేదకత్వాత్. నచ జ్ఞాతకరణజన్యజ్ఞానత్వంజ్ఞానాజన్యత్వం జ్ఞానాకరణజ్ఞానత్వం నా సాక్షాత్త్వమ్. ఆద్యస్య స్త్యుతౌ లింగకరణత్వనిరాసేనానుమితావప్యతివ్యాప్తిః. ద్వితీయస్య విశేషణజ్ఞానకారణతావాదిమతే విశిష్టజ్ఞానే మతాన్తరే ప్రత్యక్షజ్ఞానమాత్రస్యేవేశ్వరజ్ఞానజన్యతయా తత్రావ్యాపకత్వాత్. తృతీయలక్షణస్య పూర్వానుభూతేః సంసారోపక్షిణత్వేన స్త్యుత్యకరణతయా తత్రాతివ్యాప్తిః. సంసారద్వా రాకరణత్వేవ ప్రత్యక్షజ్ఞాయామవ్యాప్తిః. నచ పూర్వానుభవస్య తత్తాన్తరణోపక్షిణత్వేన తత్రానానుభవం, విశేషజ్ఞానకారణత్వానభ్యుపగమేన తత్తాన్తరణకల్పనే మానాభావాత్. అనుమిత్యాదేశ్చ సన్నిహితాంశే ప్రత్యక్షత్వేన తత్రావ్యాప్తిః. నచసాక్షాత్త్వంజాతిః, సిద్ధాంతే వృత్తీనాం జ్ఞానత్వాభావాత్ జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణ్యకత్వేన తస్యైకవ్యక్తికత్వేన జాతిత్వా యోగాత్. నిశ్చయత్వాదివా సాజగద్యప్రసక్తౌచ్చ. నచ నిశ్చయత్వం న జాతిః, వైపరీత్యాపత్తేః. భూతత్వమూర్తత్వవచనభయస్యాప్యజాతిత్వాపత్తే శ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షప్రమాణం దుర్నిరూపమిత్యాశంకాహ ॥ ప్రత్యక్షేతి ॥ అయమర్థః. జ్ఞానత్వమేవ జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షలక్షణం జ్ఞానంచ బ్రహ్మేవ. “సత్యంజ్ఞాన”మిత్యాదిశ్రుతిః ఇదంచలక్షణం జ్ఞానస్యప్రత్యక్షత్వన్యవహారప్రయోజకం. తత్తద్విషయాంశే జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకంచానుపదమేవస్ఫుటం భవిష్యతి. చైతన్యరూపమేవచాజ్ఞాతాబాధి

“యత్సాక్షాదపరోక్షాద్భ్రష్టే, శిశుతేః। అపరోక్షాదిత్యస్యాపరోక్షమిశ్యర్థః
నను చైతన్యస్యనాది తత్కథం చతురాదేస్తతః రణత్వేనప్రమాణత్వమితి ।
ఉచ్యతే । చైతన్యస్యానాదిత్వేపి తదభివ్యజ్ఞాకాన్తఃకరణవృత్తిరిద్ధియస్య
కమాదినాజాయత ఇతి వృత్తివిశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యుచ్యతే । జ్ఞానావచ్ఛే
కత్వాచ్చ వృత్తాజ్ఞానతోవచారః ! తదుక్తంవివరణే。” అన్తఃకరణవృత్తాజ్ఞా
నతోపచారా, దితి ।

తఘటాదివృత్త్యవచ్ఛిన్నం ఘటాదిప్రమేత్యుచ్యతే. అతవ విశిష్టచైతన్యం
పృథి కరణత్వాదృతురాది భవతి పృథ్యక్షప్రమాణమితి. ఆత్మనః పృథ్యక్ష
త్వే ప్రమాణమాహ ॥ యత్సాక్షాదితి ॥ బ్రహ్మణః ప్రమాణవ్యా
పారదావరా ప్రత్యక్షత్వం వ్యావర్తయతుం శుతా సాక్షాదితి వి
శేషణం. అపరోక్షప్రమాణాంతరాత్తస్యోత్పత్తిజ్ఞప్త్యైర్భావాదిత్యాహ
॥ అపరోక్షాదిత్యస్యేతి ॥ చతురాదేః ప్రమారూపచైతన్యం ప్రశ్నకరణ
త్వాదప్రమాణ్యం! కింవా ఘటాప్రమారూపం ప్రతి.నాద్యః చైతన్యస్య
స్వప్రకాశత్వేనస్వాత్మనిప్రమాణవ్యాపారానపేక్షతయాతత్కరణత్వాభా
వస్యోష్టత్వాదిత్యాశయేన పరిహరతి. ॥ఉచ్యత ఇతి॥ ద్వితీయం ప్రత్యాహ ॥ చై
తన్యస్యేతి ॥ చైతన్యస్యస్వరూపతోనాదిత్వేనేద్రియాజన్యత్వేపి వృత్తి వి
శిష్టచైతన్యమిద్రియజన్యం తదేవ ఘటాదిప్రత్యక్షప్రమేత్యుచ్యత ఇత్యన్వ
యః. అతవ తస్యేద్రియజన్యత్వే హేతుమాహ ॥ తదభివ్యజ్ఞాకేతి ॥ తత్ప్రతి
బిమ్బగాహిత్యర్థః. నను వృత్తాజ్ఞానవ్యవహారదర్శనాత్ స్వరూపేణేద్రియ
జన్యత్వాచ్చ నేవ ప్రత్యక్షప్రమాణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యమిత్యాశేజ్యై
“సత్యంజ్ఞానమి, త్యాదిశ్చిత్యా తస్యేవముఖ్యజ్ఞానత్వావగమాత్ వృత్తైశ్చ జ
డాన్తఃకరణధర్మత్వేన జడత్వాత్ జ్ఞానవ్యవహారస్యచత్రగౌణత్వేనాఖ్య
పపత్తైర్నసాజ్ఞానమిత్యాహ ॥వృత్తాదితి॥ ఉపచారే హేతుమాహ ॥జ్ఞానేతి॥
నచాయమపసిద్ధాన్తఇత్యాహ. ॥ తదుక్తమితి ॥ నన్వాత్కభిన్నమేవ జ్ఞానం.
తచ్ఛేద్రియ జన్యత్వాత్ప్రత్యక్షం నాన్తఃకరణవృత్తివిశిష్టం చైతన్యం
అన్తఃకరణపరిణామాత్ప్రకాయాః వృత్తైరేవానుపపత్తైః. తథాహి అన్తఃకర
ణం సపరిణామి నిరవయవత్వాదాకాశవత్. నిరవయవత్వంచ సుఖాద్య
పల్లభిః కరణజన్యా ఇద్రిజన్యావా కార్యత్వాత్ పృథ్యక్షజ్ఞానత్వాత్

ననునిరవయవస్యాస్తఃకరణస్య పరిణామాత్మికావృత్తిః కథమ్. ఇథమ్! సతా
 వదస్తఃకరణం నిరవయవం! సాదిద్రవ్యత్వేనసావయవత్వాత్. సాదిత్వంచ"త
 న్ననాన్యజతే,, త్యాదిశ్రుతేః । వృత్తిరూపజ్ఞానస్య మనోధర్మత్వేచ"కామః
 సజ్జలం విచిత్రాశ్రద్ధాశ్రద్ధాధృతిరధృతిప్రీతిః ధీరీరిత్యేతత్సర్వం మ
 నవేతి, శ్రుతిర్నానం । ధీశబ్దేనవృత్తిరూపజ్ఞానాభిధానాత్ । అతపవ కామనా
 ఘటవత్ తజ్జ్ఞానవచిత ధర్మిగ్రాహకానుమానాల్లాఘవానుగృహీతాత్పిద్య
 తీతి నమోత్పసిద్ధిరితి నైయాయికః శబ్దతే ॥ నన్వీతి ॥ కథమితి అత్తే
 పె. అస్తఃకరణం పరిణామి సావయవత్వాన్మృద్వదిత్యనుమానైవ బాధా
 దపరిణామిత్వానుమానం నయక్తమిత్యాహ ॥ ఇథమితి ॥ నను ధర్మిగ్రాహ
 కానుమానాస్తనసా నిరవయవత్వసిద్ధిరసిద్ధిమాశఙ్క్యాహ ॥ సతావదితి ॥ అ
 యమాశయః సతావదుక్తానుమానాత్పిద్యి, శరీరస్థానంయోగాదిద్వారా
 తత్కరణం శరీరాదికమాదాయాద్ధాన్తరాత్. నాపిద్వితీయానుమానా దద్వి
 యత్వేన తస్మిద్ధి, మనసఇద్వియత్వస్య నిరాకరిష్యమాణత్వాదితి. కిం నా
 స్తఃకరణం నిరవయవంసాదిద్రవ్యత్వాద్వృత్తవదిత్యనుమానాన్నిరవయవత్వా
 సిద్ధిరిత్యాహ ॥ సాదిద్రవ్యత్వేనేతి ॥ రూపాదౌ వ్యభిచారవారణాయ ద్వివ్యప
 దం గగనాదౌ తద్వారణాయ సాదీతి. నను తవమ తేవ్యనుమానస్యేవ మనసిప్ర
 మాణత్వేనానుసరణీయతయా తేనచలాఘవాదనాదిత్వేనైవసిద్ధిర్విశేషణాసి
 ధౌ హేతురిత్యాశంక్య, మన్తతేమనస్సిద్ధౌ తత్సాదిత్వేచశ్రుతేరేవభవతిప్రమా
 ణమిత్యాహ ॥ సాదిత్వంచేతి ॥ అవగమ్యతత్తతీశేషః. నను నాస్తఃకరణస్య సావ
 యవత్వేనపరిణామిత్వం అన్త్యావయవిధిఘటే వ్యభిచారాత్. నచ తద్భిన్నత్వ
 విశేషితంతత్ పరిణామ హేతుః. అస్తఃకరణస్యాన్త్యావయవిధిన్న త్వే ప్రమా
 ణాభావాత్. సాదిద్రవ్యత్వస్యఘటాదౌ వ్యభిచారేణతత్రా ప్రమాణత్వాదిత్య
 న్నరసాదాహ ॥ వృత్తిరూపజ్ఞానస్యేతి ॥ ధీశబ్దస్యజ్ఞానశబ్దపర్యాయత్వమజానా
 నం ప్రత్యాహ ॥ ధీశబ్దేనేతి ॥ నను జ్ఞానం నాస్తః కరణోపాదానకం మా
 నసప్రత్యక్షత్వాత్కామనాదివత్. నచశ్రుతివిరోధః, మనోజన్యత్వ పరతయా
 ది తమపపత్తేరిత్యాశంక్య మృద్వటఇత్యాదివత్ సామానాధికరణ్య శ్రుతి
 రూపాదాన పరేవ అతపవ దృష్టాస్తః సాధ్యవికలఇత్యాహ ॥ అతపవేతి ॥ ఉ
 క్తశ్రుతేరేవేత్యధః నను నజ్ఞానెచ్ఛాదే మనోధర్మత్వం, అహంజానాది

దేరపి మనోధర్మత్వమ్ | నను కామనాదెరస్త్యకరణధర్మత్వేఽహమిచ్ఛామ్య
హం కానామ్యహంబిభేషిత్వాద్యనుభవ ఆత్మధర్మత్వమవగాహమానః కథ
ముపపద్యతే | ఉచ్యతే ||

అహమిచ్ఛామిత్యత్తధర్మత్వావగాహి ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాత్, కామా
దిశ్రుతిశ్చ లాక్షణంజీవనమితివత్ హేతావుపచరితాథేత్యా శబ్దః ||
నన్వీతి || నచాస్త్యకరణధర్మస్య జ్ఞానాదేరాత్మన్యధ్యాసః, అస్త్యకరణా
త్తనా నైక్యాధ్యాసాభావాత్; ధర్మైక్యాధ్యాసస్యధర్మాధ్యాసవ్యాప
కత్వాత్. అహ మిత్యస్త్యకరణాభేదః ఆత్మన్యధ్యస్యత ఇతి చేన్న. జాడ్య
చైతన్యాది విరుద్ధధర్మవత్త్వేన భేదావగమాత్, భేదాగ్రహస్యాధ్యాసహే
తుత్వాత్. కిచ్చ నానవగతయో స్తయోర్భేదాగ్రహః, కేవలభేదా
గ్రహేణ సమప్రాప్త్యాసాదర్శనేతస్యా హేతుత్వాత్. నాప్యవగతయోరా
త్తాస్త్యకరణయోర్భేదాగ్రహేదధ్యాసః, అనుమానెన తస్యోన్మజతే'త్యాది
శ్రుత్యాచ మనోఽవగమనమయేతస్యాత్మభిన్నత్వేనైవావగతేః. నన స్ఫటిక
వివేకగ్రహేపి లోహితః స్ఫటికఇతి లోహిత్యాధ్యాస దర్శనాత్ అస్త్యక
రణస్యైక్యాధ్యాసాభావేప్యస్తు తద్ధర్మాధ్యాసఇతి వాచ్యమ్, తత్ర కుసుమ
చ్ఛాయాగ్రహణేన తద్ధర్మాధ్యాసోపపత్తేః; ధర్మిణిధర్మ్యస్తరప్రతిబిమ్బైక్యా
ధ్యాసయోరన్యతరస్యైవ ధర్మాధ్యాసవ్యాపకత్వాత్. నచాత్మా మనఃప్రతిబి
మ్బగ్రాహి, నీరూపత్వాత్. కిచ్చ నాహమిత్యధ్యాసః. ఇదంరజతమితి వత్
ద్వేషరూప్యావభాసాభావాత్. తస్మాదధ్యాసవ్యాపకాభావాదాత్తాస్త్యః కరణ
యోర్న తాదాత్మ్యాధ్యాసః, తతశ్చ సుతరాంన తద్ధర్మాధ్యాసఇతి. పరిహరతి |
ఉచ్యత ఇతి || అయంభావః. న కావత్సవేక గ్రహేదధ్యాసాభావః, అత్తాస్త్యః
రణయోరాగమానుమానాది నా పరోక్షవివేక గ్రహేపి అపరోక్షవివేక గ్ర
హేభావాత్. నాపి ద్వేషరూప్యావభాసాభావః; అయఃపి జ్ఞే అయోవహ్నిరితి
ద్వేషరూప్యావభాసాభావేపి అయోదహతీతిద్వీరూపావభాసవత్ ఆయమాత్మా
అహంమనఇతి తాదాత్మ్యానవభాసేపి, అహముపలభే అహందుఃఖిత్వ్యుపలబ్ధృ
త్వదుఃఖిత్యాది రూపేణాత్తాస్త్యకరణయోః ద్వేషరూప్యావభాస దర్శనాదితి.
నస్యైవమ ప్యహం మనఇత్యభేద వ్యవహారాభావాన్న తాదాత్మ్యాధ్యాస ఇ
త్యాశ్చ అహం దుఃఖిసుఖిత్యాది వ్యవహారోప్యయోదహతీతివ తాదా

అయఃపిణ్డస్య దగ్ధత్వాభావేపిదగ్ధత్వాశ్రయవహితాదాత్మ్యాధ్యాసాత్
యథా అయో దహతీతి వ్యవహారః తథా సుఖాద్యాకారపరిణామ్యన్తఃకర
జైక్యాధ్యాసాత్ అహం సుఖిత్వాదివ్యవహారః । నన్వన్తఃకరణస్యేద్ద్వియ
తయాఽతీద్వియత్వాత్ కథం ప్రత్యక్షఃషయతేతి । ఉచ్యతే ॥

త్వ్యవ్యవహారత్వాత్తాదాత్మ్యాధ్యాసపూర్వకపవ అన్యథాతాదాత్వ్యవ్యవ
హారానుపపత్తేరిత్యాహ ॥ అయఃపిణ్డస్యేతి ॥ నన్వయః పిణ్డవ్యతిరేకేణవ
హ్నోదహనక్రియాశ్రయత్వవత్ మనస ఆత్మవ్యతిరేకేణ దుఃఖాద్యాశ్రయ
త్వాదభానాన్నాధ్యాసావకాశఇతిచెన్న. శృతి స్మృతి న్యాయైరాత్మాన్తఃక
రణయోర్భేదేనప్రసిద్ధత్వాత్. తథాహి ఆత్మాజ్ఞానరూపఃస్వయంప్రకాశః
సర్వగతః, అత్రాయంపురుషః స్వయంజ్యోతిః*ఆకాశ వత్సర్వగతశ్చైత్య'
ఇత్యాది శృతిసిద్ధః. అహంకారభిన్నశ్చ, సపనాధస్తాదుపరిష్టా'దితి ఘామా
ఖ్యిబ్రహ్మణఃసర్వాత్తత్వమభిధాయ, అథాలోహంకారాదేశ' ఇతి అహంకా
రస్యాపి సార్వాత్మ్యముక్త్వా, అథాత ఆత్మాదేశ' ఇత్యాత్మనా హంకారా
ద్భేదేన నిర్దేశశాత్. అహంకారస్తు జడావిద్యోపాదానత్వాజ్జడః పరప్రకా
శ్యః మధ్యమపరిమాణః, బుద్ధెగుణేనాత్మగుణేనచైవవ్యేరాగ్ర మూత్రా
హ్యవరోపి దృష్ట' ఇతి శృతేః. తథా క్రియాశ్రయః విద్యానివర్త్యశ్చ, 'విజ్ఞా
నంయజ్ఞంతనుతే*సదీస్వప్నభూత్యైవమం లోకమనుసంచరతి*యదాపజ్ఞైవ
లీయన్తేజ్ఞానానిమనసాసహ । బుద్ధిశ్చనేకతేతత్ర పరమాత్మానమశ్నుతే*
భిద్యతేహృదయగ్రుధి శ్చిద్య'నైసర్వసంశయాః । క్షీయన్తేచాస్యకర్మాణి త
స్మిన్దృష్టేపరావర' ఇత్యాదివచనసిద్ధః. తథాఅహంకారోహమితివ్యావృత్తః
ఆత్మాచసన్నితసర్వవిషయానువృత్తః తథాచఆత్మాఽహంకారాద్భిద్యతేఅను
వృత్తత్వాత్ యదనువృత్తం తద్వ్యావృత్తాద్భిన్నంయథాకుసుమేభ్యఃసూ
త్యమితి. తతశ్చశృతిస్మృత్యాసాధ్యోయ మాత్మాహంకారయోర్భేదః. న
న్వేనమపి నాహంకారమిశ్రస్యాత్తనః అహం ప్రత్యయవిషయత్వం తస్యే
ద్ద్వియత్వేనా తీద్వియత్వాదితి చాదయతి ॥ నన్వీతి ॥ ఇద్వియత్వే ప్ర
మాణాభావేనా తీద్వియత్వాసిద్ధేః ప్రత్యక్షోహంకారఇత్యాహ ॥ ఉ
చ్యతేఇతి । అతీద్వియత్వేప్రమాణమితి చేల్, కిం మనస ఇద్వియత్వే శృ
తిః ప్రమాణం ఉతస్మృతిః అనుమానంవా. నాద్యః తథా విధశృతితెరనుప

వతావ దన్తశ్చరణమిద్ధ్రియమిత్యత్ర మానమస్తి మనష్ఠస్థానీద్ధ్రియాణీతి
 భగవద్గీతావచనం ప్రమాణమితీతే । న । అనిద్ధ్రియైకాపి మనసా పట్స్వ
 పశ్యపూరణవిరూఢాత్ । సహీద్ధ్రియగతసశ్చపూరణమిద్ధ్రియైకైవేతని
 యమః । యజమానపశ్చమాఇతాం భక్షయస్తీత్యత్ర ఋత్విగతపశ్చత్వన
 శ్చాయా అన్యత్విజాపి యజమానేన, వేదానధ్యాపయాయాన మహాభారత
 పశ్చమాని' త్యత్ర వెదగతపశ్చత్వనశ్చాయా అపేదేనాపి మహాభారతేన
 అన్యూచిత్యాహ ॥ నతావచితి । ద్వితియం పక్షముత్థావయతి ॥ మనష్ఠస్థా
 నీతి ॥ ఉక్తస్యతేర్గనసః ఇద్ధ్రియగత పట్స్వ సంఖ్యాపూరకత్వే ప్రమా
 ణత్వాన్నసాతదిద్ధ్రియత్వే ప్రమాణమిత్యాహ ॥ నేతి ॥ నను ఇద్ధ్రియసం
 ఖ్యాపూరణేన మనసాపి ఇద్ధ్రియస్వమనుమీయతఇతి తృతీయపక్షమాశ
 ఙ్గ్య ఆప్రయోజకత్వాదనుమానంనయం కమిత్యాహ ॥ అనిద్ధ్రియేతేతి ।
 శిష్ట మనః ఇద్ధ్రియం ఇద్ధ్రియగతపట్స్వసంఖ్యాపూరకత్వాదిత్యనుమా
 నే విశేషవ్యాప్తిక్షాలం ఉతసామాన్యవ్యాప్తిః; నాద్యః, దృష్టాంతాభావాది
 త్యాహ ॥ నహీతి ॥ నను యత్ యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తజ్జాతీయం యథా
 వశౌ 'ప్రతిప్రస్థాతృవస్తా ఋత్విజ' ఇత్యేత్ర ఋత్విగతసంఖ్యాపూర
 కః ప్రతిప్రస్థాతా ఋత్విజాతీయ ఇతి సామాన్యవ్యాప్తి పక్షమాశ్శాన్క్య
 నిగాకరోతి ॥ యజమానేతి ॥ అన్యత్విజాపీతి ॥ నను యజమానస్య బ్రాహ్మ
 ణత్వేన ఋత్విజాన్యాయమస్తీతి నవ్యభిచారఇతి చెన్న, యత్ యత్పదావగ
 త యద్గతసంఖ్యాపూరకం తత్ తత్పదార్థతావచ్ఛేదకేన రూపేణ తజ్జాతీ
 యమితి వ్యాప్తేర్విపక్షితత్వాత్ బ్రాహ్మణత్వస్యచా పదార్థతావచ్ఛేదక
 త్వాత్ । నచాగ్రఋత్వికృదాశ్రయణో ద్భాష్ట్యం పదార్థాహారణోవ్యన్వయ
 సంభవాత్ బ్రాహ్మణత్వంపదార్థతావచ్ఛేదక మితివాచ్యం, 'చత్వారఋత్వి
 జ' ఇత్యేవ్యక్ష్పిదస్య శుభ్రత్వేన తస్యైవానుషక్తాత్ బ్రాహ్మణపదార్థాహార
 నియమాభావాత్ । నన్వర్థాభ్యాహారవాదిమతే, యజమానపశ్చమా ఇ
 తాంభక్షయస్తీత్యత్ర యజమానేహేలోరేవాభావాన్నవ్యభిచారఇత్యాశ
 ఙ్క్య అసంవిధంవ్యభిచారమాహ ॥ వెదానితి ॥ సహీదారుషేయే పురాణ
 త్వేన ప్రసిద్ధేభారతే వెదత్వశక్కాపీతిభావః । నను మనఃఇద్ధ్రియం తత్త్వే
 కాథకాభావాత్ చతుర్వదిత్యనుమానమ్నానమిత్యాశ్శాన్క్యవేత్సవిధ్యాహ

పూగణదర్శనాత్ । ఇద్వియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మన ఇత్యాదిశుత్యా మనసోఽనిద్వియత్వేనావగమాశ్చ । నచైవం మనసోఽనిద్వియత్వే సుఖాని ప్రత్యక్షస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిద్వియాజన్యత్వాదితి వాచ్యం । నహీద్వియజన్యత్వేన జ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం; అనుమిత్యాదేరపి మనోజన్యతయా సాక్షాత్త్వాపత్తేః । ఈశ్వరజ్ఞానస్యాజన్యస్య సాక్షాత్త్వాపత్తేశ్చ । సిద్ధానై ప్రత్యక్షత్వప్రయోజకం కిమితీశత్ ॥

షయతి ॥ ఇద్వియేభ్యఇతి ॥ యన్యపి 'అర్థేభ్యశ్చ పరం మన' ఇత్యర్థభిన్నం మనావగతం, తథాపి చ కారాదిద్వియభేదసిద్ధిః, 'ఏతస్మాజ్ఞాయతే ప్రాణామనస్స ర్వేన్ద్రియాణిచే' త్యాదిశుతిరాదిపదగ్రహ్యే, చ కారోభిన్నక్రమః సచ శ్రుత్యైత్యనేన సమ్బద్ధ్యతే. తథాచ శుత్యా, 'ఆవిధోయమహజ్ఞారో మహత్తత్వాద్భిజాయతే । ఇద్వియాణాం తతస్సృష్టిస్థుణద్వారా మహామున' ఇత్యాది పురాణవచనైశ్చ మనసోనిద్వియత్వావగమాదిశ్యద్ధః, నను సుఖాద్యుపలబ్ధిః ఇద్వియజన్యాప్రత్యక్షత్వానూపాది ప్రత్యక్షవదిత్యనుమానం మన ఇద్వియత్వే ప్రమాణమ్. అన్యథా సుఖాదిజ్ఞానస్య సాక్షాత్త్వం న స్యాదిత్యాశఙ్క్యానిరాకరోతి ॥ నచైవమితి ॥ కిమిద్వియజన్యత్వే ప్రత్యక్షత్వమాత్రం హేతుః ఉత ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వం. ఆద్యే ఘటాదౌ వ్యభిచారఇత్యభిప్రేత్య, ద్వితీయే హేతోరప్రయోజకత్వమాహ ॥ నహీతి ॥ అనుమిత్యాదేరితి ॥ తవ మతఇతి శేషః. ననిద్వియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ సాక్షాత్త్వప్రయోజకం అనుమిత్యాదేశ్చ మనస్తేన తజ్జన్యత్వానూపాది ప్రసక్తఇత్యతః ॥ ఈశ్వరజ్ఞానసేతి ॥ ననూత్తం జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షుత్పత్తానం న ప్రత్యక్షప్రమాణ లక్షణోపయోగి చతురాదేశ్చైతన్యరూప ప్రత్యక్షప్రమాకరణత్వాభావాత్. వృత్తివిశిష్టచైతన్యరూప ప్రమాకరణత్వస్య ప్రత్యక్షప్రమాణబతుత్వే వ్యాప్తిజ్ఞానాదేరవ్యభాధితవహ్నిర్విశిష్టచైతన్యరూప ప్రమాకరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణత్వాపత్తేః. నచాన్యత్ జ్ఞానస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమస్తి, ఇద్వియజన్యత్వాదేస్త్యయైవ నిరాకృతత్వాత్. విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వస్యచ ప్రత్యక్షవిషయావ్యాపకత్వేన ప్రత్యక్షత్వమాత్రప్రయోజకత్వాభావాదిత్యాశయేనాక్షిపతి ॥ సిద్ధాన్తఇతి । (నతావత్) జ్ఞానగతం వ్యత్య

కిం జ్ఞానగతస్య ప్రత్యక్షత్వస్య ప్రయోజకం పృచ్ఛసి కింవా విషయగతస్య
అద్యే ప్రమాణచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభేదఇతిబూహిః । తథా
హి । త్రివిధం చైతన్యం । ప్రమాణచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం విషయచైత
న్యంచేతి । తత్రీఘటాద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యం విషయచైతన్యం । అన్తఃకరణవృ
త్త్యవచ్ఛిన్నం చైతన్యం ప్రమాణచైతన్యం । అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నం చైతన్యం
ప్రమాణచైతన్యం ॥

క్షులక్షణం విషయవ్యాప్తిత్యాన్నప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకమిత్యా
క్షేపః । సవకమతేప్యభయసాధారణప్రత్యక్షలక్షణస్య వస్తుమత్యక్త్యేన
తద్వ్యాప్తతైరదోషత్వం అతః అక్షేప్తా జ్ఞానగతం విషయగతంచాను
మితి తద్విషయాదావతివ్యాప్తత్వాన్నప్రత్యక్షలక్షణమిత్యేవాక్షేప్తన్యం । య
ద్యేవమాక్షిపసి, తదా జ్ఞానవిషయగతయోః ప్రత్యక్షలక్షణయోరనభిప్రస
క్తయోర్నిరువ్యమానత్వాన్నయమాక్షేపో యుక్త్యత్యాహ ॥ కిం జ్ఞానగత
స్యేత్యాదిహ ॥ అద్యభితి ॥ జ్ఞానగతతద్విషయప్రత్యక్షత్వప్రయోజకస్యేవ ప్ర
త్యక్షప్రమాణలక్షణోపయోగిత్యేన ప్రధానత్వాత్, విషయప్రత్యక్షలక్ష
ణస్యచ విషయప్రత్యక్షత్వవ్యవహారస్య ప్రయోజకాంతరేణైవోపపత్తైస్తస్యా
లక్ష్యత్వమిత్యేతల్లక్షణావ్యాప్తినిరాసార్థత్వాత్, ప్రథమం తన్నిరూపణమితి
ధ్యేయమ్ । నన్వద్విత్తియచైతన్యస్య కుతఃప్రమాణతా కుతోవా ప్రమాణస్య
సతత్వస్య విషయచైతన్యాభేదఇత్యాశంక్యా, ప్రథమమద్వితీయే బ్రహ్మణ్యై
పాధికం ప్రమాణప్రమేయాదిభేదముపపాదయతి ॥ తథాహీతి ॥ నస్యేకస్య
క్రియాకర్తృత్వవిరోధాత్కథం ప్రమాణప్రమేయభావఇత్యాశంక్యా చైతన్యస్య
కర్తృరూపాన్తఃకరణావచ్ఛిన్నత్వేన ప్రమాత్వత్వవత్ తద్వృత్తిలక్షణక్రియా
తత్కర్తృఘటాద్యవచ్ఛిన్నత్వాన్నిమాణప్రమేయభావఇతి దర్శయితుం ప్ర
మాణచైతన్యస్వరూపమాహ ॥ అన్తఃకరణేతి ॥ యద్వా ప్రకృతజ్ఞానప్ర
త్యక్షలక్షణోపయోగిత్యాత్పరథమం ప్రమాణవిషయచైతన్యస్వరూపమభిధా
య, వక్ష్యమాణవిషయప్రత్యక్షత్వనిరూపకం ప్రమాత్వచైతన్యం లక్షయతి
॥ అన్తఃకరణేతి ॥ నన్వన్తఃకరణమిన్ద్రియతయా ప్రత్యక్షం తథాప్యాన్త
రస్య తస్య బహిర్నిగమనాభావే కథం పరిణామాత్త్రికా వృత్తిః నచాది
త్యాదిపర్యవృత్తిర్నిరూపకాదేణ పరిణామదర్శనాత్ తద్వృత్తిరుపపన్నేతి వా

తత్ర యథా తటాకోదకం చిద్రాగ్నిగణ్య కల్యాత్త నా కేదారా వ్రా
విశ్వ తద్వదేవ చతుర్మాణాద్వాకారం భవతి । తథా త్రైజసమన్తకర
ణమపి చతురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశం గత్వా ఘటాది విషయా
న్యం. అన్తకరణస్య చాక్షుషత్వాత్ సౌరాలాకస్యైవ సాయనరశ్మినమ్మి
క్తస్య దీప్యప్రభాకరణ ప్రతిభాసాత్. కించాన్తకరణస్యాణుత్పే తస్యప్రాణ
వక్రియాశ్రయస్య దూరవర్తిధ్రువాదిపర్యంతం గమనే తదవచ్ఛిన్నజీవన్యాపి
గతత్వేన దేహస్య నిజీవత్వాపత్తిః. విభుత్వేన స్మిగ్ధీయత్వాపత్తిః. మ
ధ్యమపరిమాణత్వేన దేహానురూపపరిమాణస్య తస్య దేహావత్తన్దగామిత్వే
న రుహితి విషయ ప్రతిభాసానుపపత్తిః. కించ చతురాదినంయుక్తస్య ఘ
టాదేశైచ్చిత్తస్యప్రకాశేనైవ స్ఫురణాపవత్తా అన్తకరణవృత్తివైఫల్యం. తత
శ్చ నాన్తకరణవృత్త్యవచ్ఛిన్నం ప్రమాణచైతన్యమితి. ఉచ్యతే. మనోమధ్య
మపరిమాణమేవ ననర్వగతం అనిత్యత్వాత్. ప్రాణసత్త్వాశ్రయస్య త
స్యైవోత్పత్తిగత్వాదిశ్రవణాచ్చ. సచాణు. దేహావ్యాపినుభాద్యుపలభేః.
నచాన్తరస్య బహిర్నిర్గమనాభావాన్మనృత్త్యుపాదానత్వం. స్వలోబహిర్ని
ర్గమనాభావేపి చతురాదిద్వారా ధ్రువాదివిషయదేశగమనాపవత్తైః. స
చ స్వతో గమనశీలస్య నసహాయాపేక్షేతి సామ్ప్రదమ్. తటాకోదకస్య
కల్యాద్వారా కేదారప్రవేశదర్శనాత్. నచాస్య మధ్యమపరిమాణత్వే
రుహితి ధ్రువాదిప్రతిభాసానుపపత్తిః. ఆత్యచ్ఛవిరళత్రైజసద్రవ్యత్వేన స
విశ్వకరణవచ్ఛిన్నం ప్రసరూపపత్తైః. తద్వృత్తిశ్చ విషయపరిమాణా త
టాకోదకే చతుర్మాణకేదారానురూపపరిమాణస్య కృశానాచాయఃపిణ్డపరి
మాణస్య దర్శనోన్తకరణస్య విషయానురూపపరిమాణవృత్తిజనకత్వావి
రోధాత్. అతపవ సా ద్రివ్యం సగుణః పరిమాణవత్త్వాత్. నచాన్తకరణ
స్య నిస్సృక్ష్ణశ్వాదవారవృత్త్యం ద్రవ్యాదవృత్తతాయాం సావయవత్వ
స్యైవ ప్రయోజకత్వాత్. నచాన్తకరణగణమే దేహస్య నిజీవత్వం.
చతురాదెరివాన్తకరణస్య ధ్రువాదిపర్యంతగమనేపి దేహాసమ్మన్దావిరోధా
త్. యథాచ సప్రయోజనావృత్తిస్తథాగ్రేవత్యుతే. తతశ్చాన్తకరణవృత్త్య
వచ్ఛిన్నచైతన్యం ప్రమాణచైతన్యమితి. తజేతదభిప్రీత్యాహ । తత్ర యథే
త్యాదినా ॥ నను చతురాద్భిన్నీయద్వారా పర్యతాదావన్తకరణగణమేనేన

జ్యోకారణ పరిణమతే । సవిన పరిణామో వృత్తిరితుశ్యతే । అనుమిత్యాది
స్థలే నాస్తకరణస్య వహ్నిద్విదేశగమనం వహ్నిదేశ్యమురాద్యసన్ని
కర్మాత్ । తథాచా యంఘటఇత్యాదిప్రత్యక్షస్థలే ఘటాదేస్తదాకారవృ
త్తైశ్చ బహిరేకత్రదేశే సమవధానాత్ తదుభయ్యావచ్ఛిన్నం చైతన్యమే
కమేవ । విభాజకయోరపి అస్తకరణవృత్తిఘటాదివిషయయో రేకదేశస్థత్వే
న భేదాజనకత్వాత్ । అతఏవ మతాస్తర్వస్త్రిఘటావచ్ఛిన్నాకాశో నమ
తావచ్ఛిన్నాకాశాద్భిద్యతే । తథాచాయం ఘటఇతి ప్రత్యక్షస్థలఘటాకా
రవృత్తిర్ఘటసంయోగితయాఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యాత్తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్య
స్యాభిన్నతయా తత్ర ఘటజ్ఞానస్య ఘటాంశే ప్రత్యక్షత్వమ్ । సుఖదుఃఖా
ద్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తద్వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యచ నియమేనేకదేశస్థితో
పాధిద్వయావచ్ఛిన్నత్వాత్ నియమేనాహంసుఖత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వం
తద్వృత్తిత్వమయసమ్బుధితయా తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభేదా
దుక్తలక్షణస్య తత్రాతివ్యాప్తిరిత్యతాహ ॥ అనుమిత్యాదిస్థలఇతి ॥ నన్యవచ్ఛిన్నవ
దేనాపలక్షితోక్తా ఉక్తస్థల అతివ్యాప్తిః, విశిష్టాభిధానేచ నృత్తివిషయయోర్భేదే
న తద్విశిష్టయోరపి చైతన్యయోర్భేదాత్ ఉక్తలక్షణస్య ఘటాదిప్రత్యక్షావ్యా
ప్తిరిత్యాశఙ్క్య ఉపహితస్య తేన వివక్షితత్వాన్నదోష ఇత్యాహ ॥ తథా
చేతి ॥ చక్షురాదిసంనికర్షణత మనోనిగమనే సిద్ధేనతీత్యర్థః । తదుభ
య్యావచ్ఛిన్నం, విషయవృత్త్యుపహితం ఉపాధివిశేషణయోర్భేదో వక్ష్యతఇతి
భావః । ననూపాధివిశేషణయో రీవ ద్భేదే తయోస్సమానయోగత్వమత్వేన
తదుపహితయోరపి భేదపవేత్యాశఙ్క్య నహి విశేషణయోరివోపాధ్యోః
స్వరూపేణ భేదకత్వం కిన్తు భిన్నదేశస్థత్వేనైత్యాహ ॥ విభాజకయోరపి ॥
భిన్నదేశస్థత్వేనోపధే యభేదప్రియోజకయో రిత్యర్థః । ననూపాధ్యోరపిస్వ
రూపేణైవభేదకత్వం లాఘవాదిత్యతాహ ॥ అతపవేతి ॥ తథాచ ప్రామాణి
కత్వాద్గౌరవం నదోషఇతి భావః ॥ తథాచేతి ॥ ఏకదేశస్థత్వేనోపాధ్యోర
భేదకత్వే సిద్ధఇత్యర్థః । నను సుఖాది ప్రత్యక్షస్థలే చక్షురాది సంనికర్ష
స్యాస్తకరణవృత్తిచాతౌ రభావేన సుఖాదివృత్త్యనుదయత్కథం చైత
న్యస్య తదంశే ప్రత్యక్షత్వ మిత్యాశఙ్క్య తస్యభాహ్యవిషయవృత్తావేష్ట్యో
యాపేక్షా సుఖాది వృత్తిస్తు స్వతపవేత్యాహ ॥ సుఖేతి ॥ ప్రత్యక్షత్వమితి ॥

నన్వేషం స్వప్నత్తిసుఖాదిస్తరణస్యాపి సుఖాద్యంశే ప్రత్యక్షతావత్తిరితే
 న్ను । తత్ర స్త్యక్తమాణసుఖస్యాతీతత్వేన స్మృతిరూపాన్తఃకరణవృత్తిర్వర్త
 మానతయా తదుపాధ్యోర్భిన్నకాలీనతయా తత్తదవచ్ఛిన్నచైతన్యయోగ్యే
 దాత్ । ఉపాధ్యోరేకదేశస్థత్వే సత్యేకకాలీనత్వస్యేవోపధేయాభేదప్రియో
 జకత్వాత్ । యదిచేకదేశస్థత్వమాత్రముపధేయాభేదప్రియోజకం తదా
 హం సుఖత్యాది స్మృతావతివ్యాప్తివారణాయ వర్తమానత్వం విషయవిశే
 షణంచేయం । నన్వేషమపి స్వకీయ ధర్మాధర్మ వర్తమానాయదా శబ్దాదినా
 జ్ఞాయేతే తదా తాదృశ శబ్దజ్ఞానాదావతివ్యాప్తిః తత్ర ధర్మాద్యవచ్ఛిన్న
 తద్వృత్తివచ్ఛిన్నచైతన్యయోరేకత్వాదితిచేన్న ।

సుఖాద్యంశ ఇతి శేషః. ననూపాధ్యోఃస్వరూపేతైవ భేదకత్వం యుక్తం అ
 న్యథా తదాహం సుఖత్యాది స్మృతావతివ్యాప్తిరితి నోదయతి ॥ నన్వీతి ॥
 ననూపాధ్యోరేకకాలీనత్వం నోపధేయా భేదప్రియోజకం భిన్నకాలీనయో
 రేకదేశస్థయోః ఘటమతయోగ్యేదకత్వ ప్రసక్తాత్. నచోపధేయా భేదసమ
 యే తయోస్సమాకాలత్వం వివక్షితమితి వాచ్యం. ఉపధేయాభేద సిద్ధావేక
 కాలీనోపాధిద్వయా నచ్చేదః తస్మాచ్ఛాపధేయాభేద ఇతి పరస్పరాశ్చీయ
 త్వాత్. లాఘవేనైకదేశస్థత్వస్యైవాభేదప్రియోజకత్వాచ్చేత్యరుచ్యా పక్షా
 న్తరమాహ ॥ యదిచేతి ॥ తథాచ స్త్యక్తమాణ సుఖాదేరవర్తమానత్వేన త
 ద్వృత్తివచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వర్తమానవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వయా
 పలక్షణాభావాన్నాతివ్యాప్తిరితిభావః. యద్వా విషయే వర్తమానత్వాభిధా
 నం తస్యోపలక్షణత్వ శక్కానిరాసార్థం. నతస్థితిపలక్షణాభిప్రాయం అవర్త
 మానస్యానుపాధిత్వేన విషయోపహితేత్యనేనైవోక్తాతివ్యాప్తినిరాకరణా
 త్. అతఏవవత్సరితి. ఉపాధిస్తుకార్యానన్వయ్యావ్యావర్తకోవర్తమానా ఇతి. న
 ను సుఖాదిస్మృతావతివ్యాప్త్యభావేపిధార్మికభావానధార్మికస్వమిత్యాదివా
 క్యజన్యవృత్తివచ్ఛిన్నచైతన్యంప్రతి ధర్మాధర్మయోవత్తమానత్వేనోపా
 ధితయా తస్య తదుపసీతచైతన్యాభిన్నతయా తత్రాతివ్యాప్తిః. అహమదృ
 ష్టవా భోగవత్త్వాదిత్యనుమానజన్యజ్ఞానచాతివ్యాప్తిరితి శక్కుతే ॥ నన్వే
 షమితి ॥ పుణ్యకర్తాయమిత్యాదౌ ధర్మాదేరవత్తమానత్వేపి భిన్నదేశస్థ
 త్వాదనుపాధిత్వమిత్యతఉక్తం. స్వకీయేతి. యోగ్యవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభి

యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్ । అన్తఃకరణధర్మత్వావిశేషపి కిం
చిద్యోగ్యం కిచ్చేదయోగ్యమిత్యత్ర ఫలబలకల్ప్యః స్వభావపవ శరణం ।
అన్యథాన్యాయమతేప్యాత్మగుణత్వానుభూదివద్ధర్మాదేరపి ప్రత్యక్షత్వాపత్తి
దుర్వారా । నచైవమపి పర్తమానతాదశాయాం త్వం సుఖిత్యాది వాక్య
జన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షతాస్యాదితీవాచ్యం । ఇష్టత్వాత్ దశమస్తవమసీత్యా
దౌ నన్నికృష్టవిషయే శబ్దాదవ్యపరోక్షజ్ఞానాభ్యుపగమాత్ ॥

న్నత్వం ప్రమాణచైతన్యస్య విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకమిహ వి
పక్షితం. ధర్మాదిజ్ఞానేచాయోగ్యవిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ యో
గ్యత్వసేతి ॥ ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వస్యేత్యర్థః. క్వచిదపి స్వభావానా
శ్రేయణే బాధకమాహ ॥ అన్యథేతి ॥ నను యోగ్యత్వ విశేషణదానేపి
సుఖపర్తమానతాసమయే త్వం సుఖిత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య తాదృశ
చైతన్యాభిన్నత్వాత్త్రాతివ్యాప్తిః. నచ పదజ్ఞాన పదార్థస్మరణాదినా సు
ఖస్య వినష్టత్వాచ్ఛబ్దిజ్ఞానసమయే తన్న పర్తత్యతి వాచ్యమ్, చందనాదివి
షయజన్య సుఖస్య యావద్విషయః సువర్తమానత్వాభ్యుపగమాదిత్యాశ
ఙ్కృతస్యాపి ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వేన లక్ష్యత్వాభ్యుపగమాన్నుదోష ఇత్యాహ
॥ నచైవమితి ॥ నను త్వం సుఖిత్యాది వాక్యత్యగ్ర మపరోక్షజ్ఞానం, వాక్య
స్య జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవస్పిరోక్ష జ్ఞానజనకత్వాత్. అన్యథా కలమబీజాద
పి యవాంకురోత్పత్త్యావత్తై రిత్యత ఆహ ॥ దశమస్తవమసీతి ॥ అయమాశ
యః. నతావత్ త్వం సుఖిత్యాదివాక్యం నస్యవిషయాపరోక్షజ్ఞానజనకం వా
క్యత్వాత్ జ్యోతిష్టోమాదివాక్యవదిత్యనుమానాత్తప్యాపరోక్షజ్ఞానాహేతు
త్వం. అయోగ్యవిషయత్వస్య తతోపాధిత్వాత్. దశమస్తవమసీ తత్త్వమ
సీత్యాదివాక్యే వ్యభిచారాచ్చ. నచ తజ్జన్యమపి దశమతాదిజ్ఞాన మిద్ధ్రియా
జన్యత్వా న్నప్రత్యక్షమితి నవ్యభిచారఇతి వాచ్యం. ఇద్ధ్రియజన్యత్వస్య వి
షయజన్యత్వస్యచ ప్రత్యక్షలక్షణస్య దూషితత్వాత్. నచైవమపి దశమస్తవ
మసీత్యత్యేద్ధ్రియమేవా పరోక్షజ్ఞాన ముత్పాదయతి నిమిలితసయనస్యాపి
త్వద్ధ్రియవ్యాపారసంభవాత్ తత్త్వమసీత్యత్యేచాన్తఃకరణమేవ శ్రవణా
దినా నిరస్తా సంభావనాశఙ్కం బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీతిసామ్యుతం.
ఇద్ధ్రియాద్దశమత్వజ్ఞానే తచ్ఛబ్దశ్రవణాత్ ప్రాగపి తత్ర తత్ప్రసక్తాత్.

అతఏవ పరతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి వహ్నింశే పరోక్షం పరతాంశైః పరోక్షం పరతాద్యనచ్చిన్నచైతన్యస్య బహిర్నిస్సృతాన్తఃకరణవృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యభేదాల్ పహ్నింశేత్వన్తఃకరణవృత్తినిర్గమనాభావేన వహ్నివచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాణచైతన్యస్యచ పరస్పరంభేదాల్ । శధాచానచ శబ్దసహకృతమిద్రియం తత్ర కరణమిత వాచ్యం ఇద్రియస్య ఘటాది ప్రత్యక్షై తదనపేక్షత్వాల్ . ప్రత్యక్షవిశేషేన తదపేక్షత్వే నానాభావాల్ . నచ తత్రపరోక్షజ్ఞానమేవ శబ్దాదుత్పద్వృత్తిభిర్యుక్తం . అపరోక్షభ్రమాజ్ఞానయోరనివృత్తి పరిసక్తాల్ . అతఏవ తత్త్వమసీత్యత్ర నపరోక్షజ్ఞాన శబ్దావకాశః . అవిద్యా తన్మూలసంసారానివృత్తిపరిసక్తాల్ . శబ్దజన్యవైవిధ్యానస్య తత్త్వసాప్యాదివాక్యోత్థమిత్యాదిసారదీయవచనేనావిద్యాతన్మూల సంసారశివర్తకత్వావగమాదితి . నను తత్త్వమసీత్వం సుఖత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్యేద్రియాజన్యస్యాపి యోగ్యవర్తమానవిషయత్వ మాత్రేణ ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమే పర్వతోవహ్నిమానిత్యాద్యనుమితేరపి ప్రత్యక్షత్వావపత్తిరిత్యాశఙ్క్యా కిం సన్నికృష్టే పర్వతే జాయమానానుమితేః ప్రత్యక్షత్వ మాపాద్యతే అసన్నికృష్టేవా , ఆద్యేపి కిం పర్వతాంశే తదాపాదనం వహ్నింశేవా నాద్యః ఇష్టత్వాదిత్యాహ । అతఏవేతి ॥ విషయచైతన్యా భిన్నజ్ఞానస్య యోగ్యవర్తమానః పరస్య ప్రత్యక్షత్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః . పరతో వహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానమపి స్వం సుఖత్యాది జ్ఞానపరిసన్నికృష్ట పర్వతాంశే ప్రత్యక్షత్వేనేష్టమిత్యుక్తం తత్ర హేతుమాహ ॥ పర్వతాద్యవచ్చిన్నైతి ॥ ఆద్యద్వితీయం దూషయతి ॥ వహ్నింశే ఇతి ॥ నచైవం తజ్ఞానస్య వహ్నింశే ప్రత్యక్షత్వాభావే తత్రదృఢాలక్షణాతివ్యాప్తిః . యోగ్యవర్తమానవిషయత్వేపి వృత్తిశిష్టచైతన్యస్య పరస్యచైతన్యభేదాదిత్యాహ । వహ్నింశేత్వేతి । నన్వనుమిత్యాదిసాధారణం ప్రత్యక్షలక్షణం పరికల్ప్యపర్వతోవహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానస్య ప్రసిద్ధానుమితభావస్య లక్షణేన ప్రత్యక్షత్వ వర్జనం నయ్యుక్తం . ఉక్తంచ భట్టపాదేః . “సిద్ధానుగమమాత్రం హికతుం యుక్తం పరిక్షతేః । న పర్వలోకసిద్ధస్య లక్షణేననివర్తన , మితీత్యాశఙ్క్యా సాప్రసిద్ధిర్వహ్నింశే న పర్వతాంశే ఇత్యాహ । తథాచైతి ॥ యథా పర్వతోవహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానస్య నిరుక్తం ప్రయోజకం తదభావశ్చ ప్ర

బానుభవః పరమతం పశ్యామి వహ్నిమనుమి నోమితి | అన్యథా న్యాయమతే
 పర్వతమనుమి నోమి త్యనుష్ఠాపసాయాపత్తిః | అసన్నికృష్టపక్షకానుమిత్యాదౌ
 తు సర్వాణాం శేషి జ్ఞానం పరోక్షమ్ | సురభిచందనమిత్యాదిజ్ఞానమపి చందనఖ
 ణ్డంశే అపరోక్షమ్ | సౌరభాంశేతు పరోక్షమ్ | సౌరభస్య చతురిన్ద్రియా
 యోగ్యతయా యోగ్యత్వఘటితస్య నిగుక్తలక్షణప్రాయాభావాత్ | నచైవమేకత్ర
 త్యక్షాప్రత్యక్షత్వయోః పరిమాణం తథా పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమి
 నోమి త్యనుభవోపేత్యర్థః. నకేవలం తిజ్ఞానస్య సాధకసత్త్వాత్పర్వతాంశే
 ప్రత్యక్షత్వం అపితు బాధకాభావాదపీత్యాహ || న్యాయమతి ఇతి || య
 ద్వాతథానుభవః-తత్ప్రకారకానుభవః యత్సాధితం జ్ఞానస్య పరోక్షత్వము
 పరోక్షత్వజ్ఞానంశేభేదేన. సచ పర్వతం పశ్యామి వహ్నిమనుమి నోమి త్యాది
 రూపః. అయమపి తదా సంగచ్ఛతే యద్యస్యాంశశేభేదేన పరోక్షత్వాపరో
 క్ష త్వేస్యాతాం. అన్యథా పర్వతాంశేష్యమనుమితరివదతో నైయాయికస్య
 మతే పర్వతమనుమి నోమి త్యను వ్యవసాయాపత్తిరిత్యర్థః. ద్వితీయం దూష
 యతి || అసన్నికృష్టేతి || అసన్నికృష్టపక్షకానుమితిస్థితే వహ్నింశే ఇవ
 తదితర సర్వాం శేషి తిజ్ఞానం పరోక్షమిత్యర్థః. నన్వేషమపి సురభిచందన
 మితి జ్ఞానస్య చందనాంశేషవ సౌరభాంశే ప్రత్యక్షత్వాభావేన తత్రయో
 గ్యత్వఘటితలక్షణాతివ్యాప్తిమేవాన్వరేతచేత్. సత్యమ్, తిజ్ఞానం చందనఖ
 ణ్డంశే ప్రత్యక్షం సౌరభాంశే పరోక్షమితి. తథాపి తత్తదన్ద్రియయోగ్యత్వ
 ఘటితస్య పివక్షితస్య లక్షణస్య తత్రాభావాన్నదోషఇత్యాహ || సురభీతి || పరో
 క్షమితి || ఆహూతపూర్వే తస్మిన్ తిజ్ఞానం స్పృశః. అనాహూతేతు చందనఖ
 ణ్డశ్చాదిలక్షకానుమితరిన్ద్రియః. నను పర్వతోవహ్నిమానిత్యాదిజ్ఞానం సన్ని
 కృష్టపక్షాంతం శేషి న ప్రత్యక్షం తత్రైవ బాధకసత్త్వాత్ అసన్నికృష్టవిష
 యానుమితివత్. నచ హేత్వసిద్ధిః. పరోక్షైషి జ్ఞానే తదధ్యుపగమ జాతిసా
 మ్యప్రసక్తేన ప్రసిద్ధజాతిభావస్య తస్య జాతిస్వనుపపత్తేరేవ బాధక
 త్వాత్. నచ తవాపి తిజ్ఞానస్య పరోక్షత్వే పరమతం పశ్యామి త్యనుభవా
 నుపపత్తిః. తస్య పర్వతగోచరలిక్షవరామర్యాది ప్రత్యక్షవిషయకత్వాత్.
 తతశ్చ తిజ్ఞానే ప్రత్యక్షలక్షణాతివ్యాప్తిరిత్యాశంక్యా నిరాకరణి | నచైవ
 మితి || ఏవం శబ్దార్థమేవాహ || ఏకతేతి || సాక్షాత్త్వాదేర్జాతిత్వాధ్యుపగ

జ్ఞానే పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరభ్యుపగమే తయోర్జాతిత్వం సస్యాదితి
వాచ్యమ్ । ఇప్యత్వాత్ జాతిత్వోపాధిత్వపరిభాషాయాః సకలప్రమాణాగోచర
తయా అపాగ్మాణికత్వాత్ । ఘటోయమిత్యాదిప్రత్యక్షంహి ఘటత్వాదిస
ద్భావే మానమ్ । నతు తస్య జాతిత్వేపి । జాతిత్వరూపసాధ్యాప్రసిద్ధౌ త
త్సాధ్యకానుమానస్యాప్యవసాశాత్ ॥

మేహి తదనుపపత్తిర్బాధికాన్యాత్ తదేవ నాస్తి జాత్యపాధ్యుదాసీనస్య ధ
ర్మమాత్రప్రేవ తస్యాభ్యుపగమాదిత్యాహ ॥ ఇప్యత్వాదితి ॥ నను ఘట
త్వాదిసత్పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరపి జాతిత్వప్రసిద్ధిరవశ్యం తమపేయ
మిత్యాశక్యః ఘటత్వాదావపి లూకే నతత్ప్రసిద్ధిః శాస్త్రేవ తత్ప్రసిద్ధిః
శబ్దగతవృద్ధ్యాది సంజ్ఞానత్పరిభాషామాత్రత్వాన్నస్పార్థే ప్రమాణమ్. న
చైషా యూపాహవసీయాదిప్రసిద్ధినత్ప్రమాణమూలా. యేన పరిభాషాపి
స్వార్థం సాధయేదిత్యాహ ॥ జాతిత్వేతి ॥ నను నీలఘటత్వాదాపుపాధిత్వ
ప్రసిద్ధిపద్ధుటత్వాదౌ జాతిత్వప్రసిద్ధిరపి స్పార్థే ప్రమాణమిత్యాశక్యసా
పి నిర్ములత్వాదప్రమాణమిత్యాహ ॥ ఉపాధిత్వేతి ॥ నను ఘటస్య నీలఘ
టత్వాదౌ జాతిత్వోపాధిత్వయోః ప్రమాణసిద్ధత్వాత్తత్ప్రసిద్ధేః ప్రమా
ణమూలత్వాభావౌ సిద్ధిశత్యతాహ ॥ సకలేతి ॥ ఘటస్య నీలఘటత్వాదౌ
జాతిత్వోపాధిత్వయోరితి శేషః. అతఏవ ఘటత్వాదేర్జాత్యేవ ప్రమాణ
మాశక్య నిరస్యతి ॥ ఘటాయమితి ॥ ఘటత్వాదేర్జాత్యేవ కిం ప్రత్యక్షంమా
నంఅనుమానంవా తత్ప్రత్యక్షం నిరస్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ జాతిత్వేతి ॥ ఘట
త్వాదికం జాతిః ఉపాధిభిన్నసామాన్యతాత్ నత్రావసిత్యనుమానం న జా
తిత్వే మానమ్. నిత్యైకానేకసమవేతత్వ లక్షణ జాతిత్వాప్రసిద్ధౌ తన్ని
రూపితవ్యాప్త్యాదిజ్ఞానాభావేన తత్సాధ్యకానుమానాయో గాదిత్యర్థః. నను
నిత్యత్వఘటితజాతిత్వాప్రసిద్ధావపి తద్ధుటక నిత్యత్వైకత్వానైకసమవేత
త్వానామాత్మాకాశఘటాదిమ ప్రసిద్ధత్వాద్ధుటత్వాదౌ నిత్యత్వసంశయస
న్తరం తద్విశిష్టే తత్తైకత్వసంశయః తత్తద్దమభయవిశిష్టేనేకసమవేతత్వ
సంశయఇతి సంశయరూపసాధ్యాప్రసిద్ధేః పూర్వపూర్వస్యాత్తరౌత్తరానుమా
నే పక్షతావచ్ఛేదకత్వేన నిత్యయదావ విశిష్టసాధ్యాప్రసిద్ధేర్వా సమ్భవాత్
తత్సాధ్యకానుమానం సమ్భవతీతిచెన్న. నిత్యత్వైకత్వప్రసిద్ధావపి సమవా

సమవాయాసిద్ధ్యా బ్రహ్మభిన్ననిఖిలప్రపञ్చస్యానిత్యతయా చ నిత్యత్వ సమ
వేతత్యఘటితజాతిత్వస్య ఘటత్వాదావసిద్ధేః ! ఏవమేవోపాధిత్వమపి నిర
సనీయమ్ । పర్వతౌ వహ్నిమానిత్యాదౌచ పర్వతాంశే వహ్నింశేచాన్తః
కరణవృత్తిభేదాగ్నేకారణ తత్తద్వృత్త్యవచ్ఛేదకభేదేన పరోక్షత్వాపరోక్షత్వ
యోరేకత్ర చైతన్యేవృత్తౌ నవిరోధః ।

యస్యాప్రామాణికత్వేన తద్ఘటితసాధ్యాప్రసిద్ధేః । నచ రూపీఘటాశ్చ జ్ఞా
నం సమృద్ధవివయకం విశిష్టజ్ఞానత్వాత్ దర్శిపురుషఇతి జ్ఞానవిదిత్యనుమా
నం సమవాయే మానమితి వాచ్యం । ఘటాభావసద్బూతలమితి జ్ఞానవత్సన్వి
రూపసమృద్ధమాదాయాపి తదవపత్తేః । ఇహ తన్మమ పటసమవాయఇతి
ప్రత్యక్షం తన్మమ పటసమృద్ధేప్రమాణం, నతు నిత్యసమృద్ధేప్రమాణం
మవాయత్వేపి । బ్రహ్మభిన్ననిఖిలప్రపञ్చస్యానిత్యత్వాదగమేన తాదృశనిత్య
సమృద్ధాసిద్ధిరితి । నను సంయోగభిన్నసాక్షాత్సమృద్ధత్వం సమవాయత్వం త
త్ర నిత్యత్వాప్రవేశేన తన్మమపటసమవాయాభ్యుపగమేపి న ప్రపञ్చానిత్య
త్వశ్చితివిరోధః । తగత్వానైకసమవేగత్వఘటితసాధ్యప్రసిద్ధిఃపి మనమా
చేతి యదిబ్రూయాత్తగాలభ్యుపేత్యాన్యత్ర సమవాయంప్రకృతేతదభావే
న తద్ఘటితసాధ్యస్య బాధితత్వాన్నానుమానావకారిత్యాహుః ॥ సమవా
యాసిద్ధ్యేతి ॥ ఇహ తన్మమ పటసమవాయఇతి ప్రత్యక్షేణాన్యత్ర సమవా
యాసిద్ధావపి ఇహ ఘటత్వమితి ప్రతీతేః సత్త్వే సత్త్వమితీవత్సరూపసమృద్ధే
వాప్యవపత్తేగ్నఘటత్వాదౌ సమవాయసిద్ధితిభావః ॥ అనిత్యోయేతి ॥ సృష్టి
వాక్యానగతకార్యత్వస్య నిఖిలప్రపञ్చస్య స్మృతకత్వానుమానేన తద్యథేవా
త్యాదిశ్చిత్వాచానిత్యత్వాదగమాదితీభావః ॥ అసిద్ధిరితి ॥ బాధాదిత్యర్థః । ఉ
క్తకూషణముపాధిత్వేవ్యతిదిశతి । ఏవమితి ॥ సీలఘటత్వాదెగుపాధిత్వేప్ర
మాణాభావాదిత్యర్థః । నను పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోజానాత్వాభావేపి వి
రుద్ధయోః కథమేకత్రజ్ఞానేవృత్తిరిత్యాశంకా, కిం వృత్తౌ తయోర్వృత్త్యను
పపత్తిః చైతన్యేవాతద్యే తదాశ్రయవృత్తిరేభేదాన్నవిరోధిత్యభిప్రీత్య
ద్వితీయే సంయోగతదత్యనాభావవదవచ్ఛేదకభేదేన చైతన్యే వృత్త్యభ్యుపగ
మాన్నవిరోధిత్యాహుః ॥ పర్వతేఇతి ॥ నను ఘటాకారాన్తఃకరణవృత్త్యవ
చ్ఛేదాన్నిచైతన్యస్య తద్గతపరిమాణావచ్ఛేదాన్నిచైతన్యాభిన్నతయా తస్య తదంశే

పి ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః. నచ స్వాకారాంత్యకరణవృత్త్యుపహితస్యస్యాపి విషయవిశేషణత్వాన్నాతిప్రసక్తఇతివాచ్యమ్. శుక్తిరూప్యాదేరవిద్యావృత్త్యుపహితస్యాంత్యకరణవృత్త్యుపహితత్వాభావేన భ్రాంతప్రత్యయోవ్యాప్తిః. సర్వేశ్వరజ్ఞానస్య మాయావృత్తిరూపత్వేన తదవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య ప్రశాంతకారాంత్యకరణవృత్త్యుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావేన తత్రవ్యాప్తిశ్చ. నచ తదాకారవృత్త్యుపహితత్వం విషయః శేషణం సాచ క్వచిత్తాయావృత్తిః క్వచిదంత్యకరణవృత్తిరితి పరమేశ్వరజ్ఞానాదౌ నావ్యాప్తిరితి వాచ్యం. అస్తదాదేః ఘటజ్ఞానసహాయే పరిమాణాదేః సవ్యగత పరమేశ్వరీయ మాయావృత్తిగోచరత్వేన తదం శే తత్ప్రసక్తతాదవస్థాత్. కింఽసురభిదంతనమితి జ్ఞానే సౌరభాంశే ప్రత్యక్షతాస్యాదేవ. స్వాకారవృత్త్యుపహితయోగ్యః పయచైతన్యాభిన్నత్వాత్. నచ తద్దిన్దియయోగ్యత్వంయోగ్యపదేన వివక్షితమ్. తథానతి శుక్తిరూప్యభ్రాంతే నాస్పృగజాదిభ్రాంతేచావ్యాప్తిః. అంత్యకరణతద్ధర్మాణామిన్దియాయోగ్యత్వేన తజ్జ్ఞానేష్యవ్యాప్తిశ్చ. నను త తద్దిన్దియసాక్ష్యస్యతరయోగ్యత్వమిహ విషయవిశేషణం వివక్షితమ్ అంత్యకరణతద్ధర్మాణాం సాక్షియోగ్యత్వాన్నదోషఇతిచెన్న ధర్మాదేరపి ప్రమాణవ్యాపారదావరా సాక్షిచెన్యత్వేన తజ్జ్ఞానేతవ్యాప్తిః. కేవల సాక్షియోగ్యత్వవివక్షాయాంచ సాక్షిపదేనాంత్యకరణోపహితచైతన్యాభిధానేజీవసాక్షియోగ్యధర్మాధర్మాదిగోష రేశ్వరప్రత్యయే తథాప్యవ్యాప్తిః. కేవలసాక్షియోగ్యత్వమత్యే వివక్షితమ్ తచ్చోభయసాక్షియోగ్యసాధారణమితి పరమేశ్వరజ్ఞానే నావ్యాప్తిరితిచెన్న. జీవేశ్వరసాక్షిసాధారణస్య సాక్షిత్వస్యానిర్వచనాత్ నిర్వచనేవాధర్మాదావీశ్వరసాక్షియోగ్యత్వమూదాయ తజ్జ్ఞానేతివ్యాప్తితాదవస్థాత్. నచ జీవసాక్షియోగ్యత్వఘటితమేవేనా ప్రియోజకం వివక్షితమ్ జీవప్రత్యక్షత్వేన లక్ష్యత్వానేశ్వరప్రత్యయేవ్యాప్తిదోషఇతివాచ్యమ్. తదన్యస్య ప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణవ్యాభావత్. తస్మాదుక్తప్రత్యక్షలక్షణం నయం క్తమితి. ఉచ్యతే. త తద్దిన్దియతత్తతేవలసాక్ష్యస్యతరయోగ్యతత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్త్యుపహితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తత్సాక్షిజన్యతత్తదాకారవృత్తివచ్ఛిన్నచైతన్యస్య తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వం. సాక్షిప, జ్ఞానోపాదానోపహితం చైతన్యం వృత్తిలక్షణజ్ఞానోపా

తథాచ తత్తద్విధియయోగ్యవక్తమానవిషయవచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం తత్తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య తత్తదంతే ప్రత్యక్షత్వం | ఘటాదర్శిషయస్య పరిత్యక్షత్వంశ్చ పరిమాత్రాభిన్నత్వం ||

దానంద మాయా అన్తఃకరణమితి తదవహితయోజనోచేత్ సాక్షిసార్వలక్షణావ్యాప్తిః తథాచ ఘటజ్ఞానస్య సగతతపరిమాణాంతే పరిత్యక్షత్వం తస్య తదా పరమేశ్వరీయ సాక్షి జన్యపృత్తిగోచరత్వేపి తద్వృత్తైరస్తాది సాక్ష్యజన్యత్వేన తత్సాక్షిజన్య స్వాకారవృత్తుపహితవిషయచైతన్యాభిన్నత్వాభావాత్. నాపి ధర్మాదిజ్ఞానేతివ్యాప్తిః తస్మాన్తదాపిసాక్షియోగ్యత్వాభావాత్. తదేతస్సగ్నమభిప్రేత్యాహ || తథాచేతి || లక్షణప్రపిష్ట విశేషణానాం ప్రయోజనే సిద్ధసతీశ్యధః. నమాక్తప్రత్యక్షలక్షణస్య ఘటాదావవ్యాప్తిరిత్యాశఙ్క్యా తాదృశ వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్యైవాత్ర లక్ష్యత్వాత్తద్వ్యావృత్తిర్నవిషయత్యాహ || తత్తదాకారేతి || విషయస్య ప్రత్యక్షత్వే ప్రయోజకాంతరానిరూపణాతోస్యత్ర లక్ష్యపవేశ్యాశఙ్క్యా తత్రాన్యత్పరియోజకమస్తీత్యాహ || ఘటాదేరితి || తుశబ్దాలక్షణాంతరవ్యావృత్త్యధః. ఇద్వియజన్యజ్ఞానవిషయత్వం స్వజ్ఞానజనకేద్వియసన్నికషాశ్రయత్వ మన్యదాపి విషయప్రత్యక్షలక్షణం సభవతీశ్యధః. వ్యాయమతేలమమితైర్ననత్తద్వియజన్యత్వేనతద్విషయపరమాణ్వాదావుక్తలక్షణస్యాతివ్యాపకత్వాత్ అన్తఃకరణతద్ధర్మాదిష్వవ్యాపకత్వాప్యేతిభావః || ప్రమాత్రభిన్నత్వమితి || యద్యపి ప్రత్యక్షజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం జ్ఞానేన ప్రత్యక్షత్వం పూర్వాక్తవిషయచైతన్యాభిన్నత్వం వివక్షితమితి స్వాంతే పరిత్యక్షమనుమిత్యాదిజ్ఞానమాదాయా నుమేయాదా నాతిప్రసక్తః తద్విషయత్వంచ తాదృశ వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య యద్విషయంతే ప్రత్యక్షత్వం తత్త్వమితి ససారభాదా తత్ప్రసక్తీయద్వా యోగ్యత్వేనతివిషయచైతన్యాభిన్నప్రమాణచైతన్యవిషయత్వం ఘటాదర్శిషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాపితి విషయస్యాసరోక్షత్వం సంవికభేదాదితి వివరణే తత్రతత్రచ సామ్యీదామైకైః ప్రమాత్రభేదస్యేవ విషయప్రత్యక్షలక్షణత్వేనాభిధానాదేవ ముక్తమ్. నచ విజ్ఞానవాదాపత్తిః. యతిశ్చిత్వాన్యస్య సర్వసిద్ధానైపి తుల్యత్వాత్. విషయస్య సంవికభేదేపి విజ్ఞానక్షణికత్వ విషయానత్వాదేరసభ్యుపగమేన న

నను కథం ఘటాదేరన్యకరణావచ్ఛిన్న చైతన్యాభేదః అహమిమం పశ్యా
 మీతి భేదానుభవవిరోధాదితచేత్ । ఉచ్యతే । ప్రమాతృభేదోనామ సతా
 వదైక్యం । కింతు ప్రమాతృసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావః । తథాచ ఘటాదే
 స్యాన్వవచ్ఛిన్నచైతన్యైర్ధ్యస్తతయా విషయచైతన్యసత్తేష ఘటాదిసత్తా ।
 ర్వసామ్యభావాత్. నను ప్రమాతృభేదోహ్యన్యకరణవిశిష్టచైతన్యాభేదః
 సచ నవిషయప్రత్యక్షత్వవ్యవహారప్రయోజకః జడస్య ఘటాదేస్తదభేదా
 యోగాత్. సచ ప్రమాతృభేదజ్ఞానవిషయత్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం ఆ
 న్యకరణస్వేచ్ఛియన్వారా ఘటాదదేశనిగమనెన తదవచ్ఛిన్నస్య ప్రమా
 నుర్విషయచైతన్యాభిన్నతయా ఘటస్సన్నితి విషయచైతన్యాభేదప్రశ్నయస్య
 తదభేదవిషయత్వాత్ అనుమిత్యాచిన్థిత ప్రమాతుర్విషయచైతన్యాభిన్న
 తయా నహ్నియదా తదభేదప్రత్యయస్య ప్రమాతృభేదవిషయత్వాభావాన్నాతి
 వ్యాప్తిరితివాచ్యమ్. విషయచైతన్యస్యతదా ప్రమాతృభేదే వ్యహంతుష్య
 ఇతిచ దహంఘటఇతి ప్రతీత్యావత్త్యా అహమిమం పశ్యామీతి ప్రమాతృభేద
 ప్రత్యక్షవిరోధేనచ ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతేస్తదభేద విషయత్వాభావాత్.
 తతశ్చ నయంతిమిదం లక్షణమితి చోదయతి ॥ నన్వితీ ॥ సిద్ధాంతవాదీశు ప్ర
 మాతృభిన్నత్వం నామ సతావదైక్యం సచ తదభేదభిమువిషయత్వం కింత్వ
 న్యదేవ తద్వివక్షితమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతేఇతి ॥ నను ప్రమాతృప్రమేయనిష్ఠ
 సత్తాజాతేరేకత్వేన తన్నిష్ఠసత్తాతిరిక్తసత్తాయాఅప్రసిద్ధః ప్రసిద్ధోవా
 చహ్నియదేరనుమేయస్యాపి ప్రమాతృనిష్ఠసత్తావత్వేనా తివ్యాప్తిః. ప్రమా
 తృరూపత్వవివక్షాయాం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రతీతీసిద్ధాయాఘటాదిసత్తాయాః
 ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తత్వేన తత్ర లక్షణావ్యాప్తిరిత్యతలహ ॥ తథా
 చేతి ॥ ప్రమాతృలక్షణసత్తాతిరిక్తసత్తాకత్వాభావే లక్షణే వివక్షితేసతి ఘ
 టాదేరపరాక్షత్వం సిద్ధమితి నన్వన్ధః. కిం ఘటాదేరతిరిక్తసత్తాజాతిమత్త్వా
 త్రత్రావ్యాప్తిః అబాధితత్వలక్షణసత్తాధర్మవత్త్వాద్వా ప్రమాతృవ్యతిరిక్త
 విషయచైతన్యలక్షణసత్తావత్త్వాద్వా తత్రాద్యమతిరిక్తసత్తాజాత్యనభ్యుపగ
 మాన్నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి ॥ ఘటాదేరితి ॥ నను ఘటాదేరపి ఘ
 టస్సన్నిత్యాదిప్రతీతిబలాదస్వతిరిక్తం సత్త్వం. సచాసౌ భ్రమః. తథావ్యని

అధిష్ఠానసత్తాతిరిక్తాయా ఆరోపిత సత్తాయా అనన్తీకారాత్ । విషయచైతన్యంచ పూర్వోక్తప్రకారేణ ప్రమాతృచైతన్య మేవేతి ప్రమాతృచైతన్యస్తేన ఘటాద్యధిష్ఠానతయా ప్రమాణ్యసత్తైవ ఘటాదినత్తానాన్యేతి సిద్ధం ఘటాదేరిపరోక్షత్వమ్ । అనుమిత్యానిస్థలేతు అన్తఃకరణస్య వహ్నిర్విదీదేశ నిగమాభావేన వహ్నివచ్చిన్న చైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యానాత్మకతయా వహ్నిర్విదినత్తాప్రమాణ్యసత్తాతాభిన్నేతినాతివ్యాప్తిః । నన్వేషమపి ధర్మాదిగోచరానుమిత్యాదిస్థలే ధర్మాధర్మయోః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః ధర్మాద్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నతయా ధర్మాదినత్తాయాః ప్రమాతృసత్తానతిరేకాదితి చేన్న । యోగ్యత్వస్యాపి విషయవిశేషణత్వాత్ । నన్వేషమపి యాపీఘటఇతి ప్రత్యక్షస్థలే ఘటగతపరిమాణాదేః ప్రత్యక్షత్వాపత్తిః । రూపాద్యవచ్చిన్నచైతన్యస్య పరిమాణావచ్చిన్న చైతన్యస్యచైతయారూపావచ్చిన్నచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభేదే పరిమాణాద్యవచ్చిన్న చైతన్యస్యాపి ప్రమాత్రభిన్నతయా పరిమాణసత్తాయాః రూపప్రమాతృసత్తాతిరిక్తత్వాభావాదితి చేన్న । తత్తదాకారవృత్త్యవహితత్వస్యాపి ప్రమాతృవిశేషణత్వాత్ । రూపాకారవృత్తిదశాయాం పరిమాణాకార వృత్త్యభావేన పరిమాణాకార వృత్త్యవహిత ప్రమాణ్యచైతన్యా భిన్నసత్తాకత్వాభావే నాతివ్యాప్త్యభావాత్ ।

ర్వచనీయసత్త్వసర్వసమ్భవాదిత్యుతాహ । అధిష్ఠానైతి ॥ తత్ప్రతీతేరధిష్ఠాన సత్తావిషయత్వేన తదంతే అన్యథాభ్యాతిత్వాన్నా నిర్వచనీయసత్త్వసిద్ధితిభావః ॥ తృతీయం నిరావృత్యే ॥ విషయేతి ॥ నను చైతన్య సత్తాతిరిక్త సత్తాకత్వాభావ ఏవలక్షణాస్తు తస్య ఘటాదావపి సత్త్వా ల్లాఘవాచ్చైత్యాశంక్య ప్రమాణ్యవిశేషణవ్యావర్త్యమాహ ॥ అనుమిత్యాదీతి ॥ నను ప్రమాతృత్వ ఘటితలక్షణస్య వహ్నిర్విదావతివ్యాప్త్యభావేపి స్వవృత్తిధర్మాదావతివ్యాప్తిమూర్ఖార్వరేతి శంకతే ॥ నన్వేషమపీతి ॥ యోగ్యత్వస్యేతి ॥ తత్తద్విధియ తత్తత్కేవలసాక్ష్యస్యతర యోగ్యత్వస్యేత్యర్థః । నన్వేషం వృత్తావ్యాప్తిః । తస్యాః స్వగోచరత్వే మానాభావాత్ వృత్త్యంతరాభ్యుపగమే అనవస్థానాచ్చ తత్రస్వాకారవృత్త్యవహితత్వ ఘటితలక్షణాభావాత్ న చ వృత్తిస్త్వవిషయా జ్ఞానత్వాల్ బ్రహ్మస్వరూపనిత్యజ్ఞానపదిత్యనుమానం త

నన్వేషమవ్యత్రావవ్యాప్తిః అనవస్థాభియావృత్తిగోచరవృత్త్యన్త్యేకా రేణ తత్ర
స్వాకారవృత్త్యుపహితత్వ ఘటితోక్తలక్షణాభావాదితిచెన్న । అనవస్థాభి
యావృత్తే వృత్త్యంతరావిషయత్వేపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన స్వవిషయ
వృత్త్యుపహిత ప్రమాణ్యచైతన్యాభిన్నసత్తాకస్వస్య తత్రాపి భావాత్ ।
త్రమానమిత వాచ్యమ్. వృత్తౌ జ్ఞానత్వాభావేన హేతూఃస్వరూపాసద్ధత్వా
త్. వృత్తిలక్షణజ్ఞానత్వ వివక్షాయాం దృష్టానై సాధనవేకల్యాత్. ఉభయ
సాధారణస్యచ జ్ఞానత్వస్యాభావాత్. జ్ఞానపదవాచ్యత్వ ముభయసాధారణ
మితి చెన్న. చతురాదేరపి కరిణపుష్పత్వ తత్పదవాచ్యత్వేన వ్యభిచా
రాత్. వృత్తజ్ఞానపదస్య గౌణత్వేన తస్మిన్ తద్పదవాచ్యత్వాభావాత్. ఆత్మ
త్వస్యోపాధిత్వాత్. వృత్తిః నస్వవిషయా జడత్వాత్ ఘటపదిత్యనుమానేన
ప్రతిరోధాచ్చ. కించ వృత్తేః స్వవిషయత్వే ఆత్మన స్వప్రకాశత్వాపత్తిః. న
చేష్టాపత్తిః. ఆత్మైవ స్వప్రకాశతః సిద్ధాన్త భక్తాపత్తిః. నచ వృత్తిరపి స్వ
ప్రకాశా స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యభిచారాత్ ఆత్మపదితి వాచ్యం.
సుఖాదౌ వ్యభిచారాత్. నచ తత్రాపీష్టం స్వప్రకాశత్వం. తత్ర తదా
కారవృత్త్యభ్యుపగమాత్. స్వప్రకాశాత్తనమృద్ధైవైవాన్వేషం ప్రకాశో
పపత్తావనేకస్వప్రకాశత్వ కల్పనై గౌరవాత్. ‘ ఆత్మైవాన్వ్యజ్యోతిరి ’ రితి
శ్రుతివిరోధాచ్చ. తస్మాన్నయుక్తం వృత్తేఃస్వవిషయత్వం. తతశ్చ దృఢాత
త్ర లక్షణావ్యాప్తితి శక్యతే ॥ నన్వేషమితి ॥ స్వాకారవృత్త్యుపహిత
త్వస్య ప్రమాణ్యవిశేషాత్త్వ ఇన్యథాః. పరి రశి ॥ నానవస్థేతి ॥ ఇద
మత్రాకూతం. అస్తితావద్వృత్తిగోచరానుభవః ఘటమహంజానామితి, న
చ నవృత్త్యంతరం. తత్రాపి వృత్త్యంతరాభ్యుపగతావనవస్థాసాతాత్. నచ
చైతన్యమేవ తదనుభవః, తథానతి వ్యవహితపరాధాస్యాపి తేనభావప్ర
సక్తాత్. నన్నిహిత ప్రకాశకత్వేన ఘటజ్ఞానసమయే తద్గతపరిమాణాదేర
పి తత్ప్రసక్తాత్. స్వసత్తాయాం ప్రకాశవ్యభిచారాత్ అవరణభక్తార్థం
పరిమాణాదౌ వృత్త్యభ్యుపగమఇతి చెత్ తహింసుఖాదేవృత్తింవినాపిచై
తన్యేన ప్రకాశప్రసక్తాత్. యదిచ ప్రత్యక్షత్వ సిద్ధయి, చైతన్యలక్ష
ణానుభవస్యా వినిశేషః సంస్కారజనకత్వాభావేన స్త్రుణాపపత్తయే, చ
సుఖాదౌ తదాకారవృత్త్యభ్యుపగమఇతి తదాప్రకృతేపి తుల్యమ్ ఏవ

ఏవశ్చాస్త్రకరణ తద్ధర్మాదీనాం కేవలసాక్షివేద్యానామపిత తదాకారవృత్త్య
భ్యుపగమేనోక్తలక్షణస్య తత్రసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః । నచాస్త్రకరణతద్ధర్మా
ణాం వృత్తి ఏవయత్వాభ్యుపగమే కేవలసాక్షివేద్యత్వాభ్యుపగమవిరోధఇతి
వాచ్యమ్ । సహివృత్తింవినాసాక్షిఃషయత్వం కేవలసాక్షివేద్యత్వమ్ । కింతు
ఇద్వియోమానుమానాది ప్రమాణవ్యాపార మస్తరేణ సాక్షివిషయత్వమ్ । అ
తఏవఅహజ్జగర టీకాయా మాచార్యచరణై రహమాకారాస్త్రకరణ వృ
త్తిరణ్ణీకృతాఅపివ స్త్రాతిభాసకరజతస్థలేర జతాకారా అవిద్యావృత్తిః సా
మ్యునాయితే రణ్ణీకృతా । తథాచ అస్త్రకరణ తద్ధర్మాదిమ కేవలసాక్షివే
ద్యేషు వృత్త్యుపగమ తత్వ ఘటితలక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః ।

ఇచ్చ వృత్తిః స్వవిషయాఅన్యోప్రకాశ్యత్వేనతప్రకాశమానత్వా దాత్మవది
త్యనుమాన వృత్తై స్వవిషయత్వే ప్రమాణమ్ । నచాత్మత్వముపాధిః సర్వం
జ్ఞానం గుణఇత్యనుమితేన్యాయమతేపి స్వవిషయత్వాభ్యుపగమేన తత్ర
వ్యభిచారేణోపాధిః సాధ్యాన్యోపకత్వాత్ । అతఏవన స్వవిషయత్వాభావ
సాధకేన జడత్వేనాస్యప్రతిరోధః, ఉక్తానుమితౌ వ్యభిచారాత్ । నచవృ
త్తిః స్వవిషయత్వే స్వప్రకాశత్వాపత్తిః జడత్వేనతస్యాః స్వావచ్ఛిన్నచైత
న్యప్రకాశ్యత్వాభ్యుపగమాదితి । ఏవం వృత్తావవ్యాప్తిం నిరాకృత్యస్త్రాతిభా
సకరజతాదా పస్త్రకరణై తద్ధర్మేషుచకామనాదిమ నావ్యాప్తిరిత్యాహ ॥ ఏ
వంచేతి ॥ ఉక్తన్యాయేనాస్త్రకరణాదావపి స్వాకారవృత్తివిషయత్వే సిద్ధత్వ
గ్భిరభాః । తస్మిన్ కథమస్త్రకరణాదేః కేవలసాక్షివేద్యత్వ ప్రవాదః ఇత్యాశ
జ్యోప్రమాణవ్యాపారానపేక్ష సాక్షివిషయత్వమ్ కేవలసాక్షివేద్యత్వం
అతో నవిరోధ ఇత్యాశయవానాహ ॥ కేవలేతి ॥ ఇమమాశయమజ్ఞానాన
స్యఅపసిద్ధాంతశబ్దాం నిరస్యతి ॥ నచేతి ॥ స్వాశయముద్భూతయతి ॥ న
హీతి ॥ నచాయమపసిద్ధాంతఇత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ అహం వృత్త్యవచ్ఛి
న్నమేవాస్త్రకరణం చైతన్యస్య విషయభావమాపద్యతే ఇత్యహజ్జగర టీకా
వివరణఇత్యభాః । అవ్యాప్తిః సాకరణయపసంహరతి ॥ తథాచేతి ॥ ఆదిప
దాచ్ఛక్తిసాహ్యోసిపరిగ్రహః—ననుబ్రహ్మణోజ్ఞానరూపత్వేనాత్రాలక్ష్యత
యా తత్రాతివ్యాప్తిః తస్యప్రమాతృసత్త్వరూపత్వేన తదతిరిక్త సత్త్వాశూన్య
త్వాత్ । ఘటాదేశ్యప్రవాత్యసత్త్వాతిరిక్తవ్యాసహారిక సత్త్వాకల్పేన తత్రా

వ్యాప్తిః, అన్యథా తత్ర సాంకరకాలీనబాధాభావ లక్షణవ్యావహారికసత్తా
 నభ్యవగమే ఘటాదిజ్ఞానే పూర్వోక్తప్రమాణలక్షణస్యావాప్తిప్రసక్తిః. సచా
 న్తకరణవిశిష్టచైతన్యస్య ప్రమాతృశబ్దార్థః తస్మాత్ సన్నిష్టసత్తాయావ్యావ
 హారిక సత్తారూపత్వాత్ బ్రహ్మణశ్చ తద్వ్యతిరిక్త పారిమాధికక సత్తాక
 త్వేన తత్ర నాతివ్యాప్తిః అతపవ ఘటాదౌ నావ్యాప్తిః తన్యప్రమాతృనిష్ఠ
 వ్యావహారికసత్తాశ్చయిత్వాదితి వాచ్యం. తథాపి వ్యావహారికసత్తాయాః స
 ర్వత్రైకత్యేన వహ్నిదావతివ్యాప్తిః. శుక్తరూప్యాదేస్తూలాః పిద్యాకార్య
 త్వపక్షే తదతిరిక్తప్రాతిభాసిక సత్తాశ్చయిత్వేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కిం చ నే
 దం విషయస్యప్రత్యక్షసామాన్యలక్షణమ్. యోగ్యస్వప్ర్యేవాత్మీయధర్మా
 దివ్యావృత్తస్యసామాన్య లక్షణత్వోపపత్తౌ శేషవైయధ్యోత్. నను, ప్రమా
 తృచైతన్యాధ్యస్తత్వమేవ ప్రమాతృభిన్నత్వ మిహవివక్షితమ్. తేన పార
 మాధిక్యే బ్రహ్మణ నాతివ్యాప్తిః ఘటాదేష్వ స్వజ్ఞానసమయే ప్రమాతృ
 చైతన్యేధ్యస్తతయా నావ్యాప్తిః. వ్యహ్నిధ్యగిష్టానచైతన్యస్యా మమితిదశా
 యాం ప్రమాతృవ్యతిరిక్తతయా తద్విషయవహ్నిదానాతివ్యాప్తిరితి శేన్న.
 ప్రమాతృశబ్దేనాంతకరణోపలక్షితచైతన్యాభిధానే వహ్నిదేరపి తదవలక్షి
 తచైతన్యాధ్యస్తత్వేన తత్రాతివ్యాప్తేస్తాదవస్థ్యాత్. విశిష్టాభిధానే చ ఘటాది
 జ్ఞానసమయేతదధిష్టానచైతన్యస్యాంతకరణోపహితచైతన్యాభేదేపి విశిష్టప్ర
 త్యభేదాభావేన తత్రావ్యాప్తిః. ప్రాతిభాసికరజతస్య శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యా
 ధ్యస్తస్య స్వప్నోపలబ్ధకాదేష్వ మాయాపరిణామత్వపక్షే తదవచ్ఛిన్నచైత
 న్యాధ్యస్తస్యప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిశ్చ. కిం చైవ
 మంతకరణవిద్యయోరప్రత్యక్షత్వాపత్తిః తయోగ్యిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వా
 భావాత్. సహ్యంతకరణవిశిష్టచైతన్యేంతకరణమధ్యస్యతే. అపిచాప్తిగ
 వత్తే స్వాకారవృత్త్యుపహితేతి విశేషవైయధ్యోత్పత్తిః ఘటజ్ఞానసమ
 యేపి పరిమాణాదేరంతకరణవిశిష్టచైతన్యాధ్యస్తత్వాభావేన ప్రమాతృపద
 నైవతత్రాతివ్యాప్త్యభావాత్. తస్మాత్ దుర్బటంఘటాదేఃప్రత్యక్షత్వమితి.
 ఉచ్యతే-ప్రమాతృభిన్నత్యేనతియోగ్యత్వం విషయస్యప్రత్యక్షత్వం, ప్రమా
 తృభిన్నత్వం చాంతకరణోపహితచైతన్యాభేదజ్ఞానవిషయత్వ మిహవివక్షితం
 తేన ఘటమహం పశ్యామి త్యంతకరణవిశిష్టభేదానుభవేపి ఘటఃసన్నిత

తదయం నిగఁ లితోఁథః । స్వాకారవృత్తుపహిత ప్రమాణ్యచైతన్య సత్తా
 తిరిక్త సత్తాకత్వ శూన్యత్వేనతి యోగ్యత్వం విషయస్యప్రత్యక్షత్వమ్ ।
 దుపహితచైతన్యభేదజ్ఞానై ఓరోఁథాభావేన తిత్రినావ్యాప్తిః పరిమాణాదే
 శ్చ తదాతదభేదజ్ఞానావిషయత్వాన్నాతివ్యాప్తిః । అనుమిత్యాదిస్థలేతు వ
 హ్నయవచ్చిన్నచైతన్యస్యాంతఃకరణానుపహితత్వేన సహ్నయదేస్తదభేదజ్ఞా
 నవిషయత్వాభావాన్నప్రత్యక్షత్వం । అతపవ, శక్తిరూప్య స్వాన్నగజాదే
 సాత్యభేదజ్ఞానవిషయత్వాత్ప్రత్యక్షత్వమ్, ఏవమేవాఽద్యాంతఃకరణయో
 రపిప్రత్యక్షత్వముపపాదనీయం. ఇదంచ లక్షణంవిషయస్యతత్త్వప్రత్యక్షత్వస్య
 వహరప్రయోజకమితి నశేషవైయర్థ్యం. పామాన్యలక్షణంఽను, యోగ్యత్వ
 మేవ. తచ్ఛేద్వియసాక్ష్యన్యగరయోగ్యత్వం. తత్తు ఫలబలకల్ప్యమితిసధర్మా
 దావతి ప్రసక్తిః ఘటాభావాదేశ్చనుపలబ్ధస్యాపి ఇద్వియ కేవల సాత్య
 యోగ్యత్వాన్నప్రత్యక్షత్వమ్. యథాశేద్వియయోగ్యత్వం తథాశేవ
 త్యతే. విశేషలక్షణేచ యోగ్యత్వం తత్తద్వియతత్త్వతొవలసాక్ష్యన్యతర
 యోగ్యత్వం వివక్షితమితి, నసారథాదావతివ్యాప్తిః. అతపవ శాస్త్రప్ర
 తిపాద్యే బ్రహ్మణసతస్సోసక్తిః. స్వప్రకాశస్య తస్యవివక్షితయోగ్యత్వాభా
 వాత్. యద్వా యోగ్యత్వేనతి స్వాకారవృత్తుపహితసాక్షిచైతన్యాధ్యస్త
 త్వం విషయస్య ప్రత్యక్షత్వం. తథాచ ఘటాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తస్యాపి
 స్వజ్ఞానసమయే స్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాత్యభేదేన సాక్షిణ్యధ్యస్తశయాసిద్ధ
 మవరోక్షత్వం. ప్రాతిభాసికరజశస్యచ సాక్షిణ్యధ్యాసాన్నావ్యాప్తిః. వక్ష్యతి
 చ, ' విషయచైతన్యేఽధ్యస్తమపి రజతం సాక్షిణ్యధ్యస్తమితి.' అతపవ స్వ
 ప్నోపలబ్ధగజాదేశ్చ ప్రత్యక్షత్వం దేహేద్వియోపరమే ప్యంతఃకరణాజ్ఞీకా
 రాత్ తస్యచ స్వవిశిష్టేఽథ్యాసాభావేపి స్వాపహితచైతన్యే అధ్యస్తశ్వా
 త్. అవిద్యాయాప్రచిన్యాత్రాశితత్వేపి స్వజ్ఞానసమయే సాక్షిణ్యధ్యాసాత్ప్ర
 త్యక్షత్వమ్. పరిమాణాదేశ్చ ఘటాకారవృత్తివశాయాం సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే
 పి, తస్య స్వాకారవృత్తుపహితత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః— తదేతత్సర్వం
 మనసి నిధాయాహ ॥ తదయం నిర్గలితోఁథః ఇతి ॥ ప్రత్యక్షత్వమతి । త
 త్తప్పిగ్యక్షత్వవ్యవహరప్రయోజకమిత్యర్థః. శాస్త్రాన్వికాస్త్ర సంవేదనగ
 తోవిషయాకారప్రతిబిమ్బః తథావిధ బిమ్బ స్సోధానపురస్సరః ప్రతిబి

తత్రసంయోగ సంయుక్తతాదాత్మ్యాదీనాం సన్నికర్షణాం చైతన్యాభి
వ్యంజకవృత్తిజననే వియోగః | సాచవృత్తశ్చతుర్విధా | సంశయోనిశ్చయోగ
ర్వ్యస్తరణమితి | ఏవం విదవృత్తిభేదేన ఏకమవ్యస్తకరణం మనఇతి బుద్ధి
రితి అహంకారఇతి చిత్తమితిచాఖ్యాయతే | తదుక్తమ్ | మనో బుద్ధి రహం
కారః చిత్తంకరణమాంతరమ్ | సంశయో నిశ్చయో గర్వ్యస్తరణంవిషయా
అమీ|

మృత్వాల్ దర్పణాదిగతముఖాచిత్తప్రతిబిమ్బవదితి నిత్యమమయా విషయా
ఇత్యాహుః. తతశ్చ విషయస్య ప్రస్థితృలక్షణకథనం నయుక్తమితిచేన్న.
ఘటసుహం పశ్యామితి విషయావరోక్షత్వస్యానుభవసిద్ధత్వాల్. ఉక్తలిక్టా
ద్యుప్రతసన్ధానేపి ఘటాన్యనుభవదర్శనాచ్చ. కించ ఘటాదేర్ననిత్యానుమే
యత్వం, తథా సన్యన్యవ్యతిరేకావగతజ్ఞానపేతుభావయోరిద్వియితత్వ
న్నికర్షణయోర్ద్వేయధ్య ప్రసక్తిః. తన్మతే ఘటాదిజ్ఞానస్య అనుమితిరూప
త్వేన తత్రానుపయోగాల్. తస్మాద్విధం ఘటాదేరవరోక్షత్వమ్. నన్విద్వియ
తస్యన్నికర్షణేయధ్యం సిద్ధానైపి తుల్యమ్ చైతన్యరూపస్య ఘటాదిజ్ఞాన
స్య ఇద్వియసన్నికర్షణజన్యత్వదిత్యశబ్ద తయోగ్యైత్తిజననే వినియో
గాన్నివైయధ్యో మిశ్యాహ || తతేతి || ఏవం ఘటాదేః ప్రత్యక్షత్వే
సిద్ధే సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యసంయుక్తాభిన్నతాదాత్మ్యానామిద్వియస
న్నికర్షణామిద్వియస్య చ ఘట తద్గతరూప తద్ధర్మరూపత్వాద్యవచ్చిన్న చైత
న్యాభివ్యజ్జకవృత్తిజననే వినియోగఇత్యర్థః. నస్వేవమపి, చైతన్యనైవజ్ఞాన
త్వత్తత్సన్నికర్షణస్య తత్రానుపయోగస్తదవస్థఇత్యశబ్ద, యత్రైకమవ్య
స్తకరణం చతుర్విధవృత్త్యవచ్చిన్నం చతుర్విధమిత్యవ్యతే ఏవమజన్య
మపి చైతన్యమిద్వియసన్నికర్షణజన్యవృత్త్యవచ్చిన్నం తజ్జన్యమిత్యాశయేనా
హ || పాచేతి || యద్యపి వృత్తిపశిష్టచైతన్యమాదిమదిత్యత్ర విశిష్టచైత
న్యసేద్విద్వియసన్నికర్షణజన్యత్వముక్తమేవ తథాపి తస్యేవ దృష్టాంతముఖే
నాత్రోపపాదనాన్నపానరుక్తమ్. అన్యథా యథాశ్రుతే ప్రత్యక్షనిరూప
ణప్రస్తావే అన్యకరణచాతుర్విధ్యనిరూపణమసక్యతంన్యాదితి ద్రష్టవ్యం. ఉ
క్తార్థే నమ్మతిమాహ || తదుక్తమితి || ఏవం విషయప్రత్యక్షత్వే ప్రయో
జకాంతరనిరూపణోత్తర్వావృత్తమపి జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేప్రయోజకం

తచ్చప్రశ్నోత్తరం ద్వివిధమ్ । సవికల్పక నిర్వికల్పక భేదాత్ । త త్ర సవికల్పకం
వైశిష్ట్యవగాహిజ్ఞానమ్ । యథా ఘటా జానామి త్యాదిజ్ఞానం । నిర్వికల్పకస్తు
సంసర్గానవగాహిజ్ఞానమ్ । యథా సాయం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాది
వాక్యజన్యజ్ఞానమ్ । నను శబ్దమిదం జ్ఞానం ప్రశ్నోత్తరం ఇద్విధియాజన్య
త్వాదితి చేన్న ।

నమస్తేమిత్యుక్తం. ఇదానీం తద్విభజతే ॥ తచ్చేతి ॥ సర్వవాదసమ్మత త్వేన
సకలవ్యవహారపాతు త్వేన చ ప్రథమోద్దిష్టం సవికల్పక ప్రథమం సారూపయతి
॥ తత్రేతి ॥ తయోర్నధ్యక్షత్యర్థః ॥ వైశిష్ట్యవగాహితీ ॥ నతు విశేషజ్ఞాన
జన్యమిత్థం భావః తజ్జన్యస్వస్య ప్రమాణాభావేనా నభ్యుపగమాత్. వైశి
ష్ట్యవగాహిత్యమిచ్ఛాదానపీత్యతడక్తమ్. జ్ఞానాంతః జ్ఞానత్వంచ నిర్వికల్ప
కేపీతి వైశిష్ట్యవగాహిత్యుక్తమ్ ॥ సంసర్గానవగాహితీ ॥ నను సవికల్పక
స్య విశేషజ్ఞానజన్యత్వమభ్యుపగమమ్? నవా? ఆద్యే తదేవ సవికల్పకస్య
లక్షణమస్తు. నచేతుః తో నిర్వికల్పకసిద్ధిః? సఖలు తదనభ్యుపగమే, జాగరా
ద్యసవికల్పకజ్ఞానం సమానాధికరణవిశేషజ్ఞానజన్యం విశిష్టజ్ఞానత్వాదిత్య
నుమానం సమ్భవతి. నచ పూర్వం నవివేచిత మిశ్యనుభవో నిర్వికల్పకే ప్ర
మాణమ్, అల్పవిశేషజన్యత్వేనాపి తదపవత్యైః. తస్మాదుదాహరణాభా
వాన్నయ్యుక్తం నిర్వికల్పకలక్షణమిత్యాశంక్యులూకం వేదయోః ప్రశ్నోత్తరసిద్ధం
తదిత్యాహ ॥ యథేతి ॥ యద్యపి జ్ఞానం స్వవిషయమవ్యభేదావగాహిత్యే
ప్రమాణమ్. తథాప్యర్థాత్సంసర్గానవగాహిత్యసిద్ధిర్నిభావః. నను సో
యందేవదత్త ఇత్యైకస్య ప్రశ్నభిజ్ఞాయేవ వాక్యప్రయోగాత్ దేశకాలోప
లక్షితదేవదత్తలక్షణాభేదవిషయమిద్ధియజన్యమవ్యస్తీ ప్రశ్నోత్తరమితి కథం
శబ్దమేవోదాహృత మిహచేత్. నత్యమ్ అభేదవిషయజ్ఞాన మిద్ధియజన్య
మితి. తథాపి తన్న నిర్వికల్పకం, సన్నికమవశాదుపలక్షణదేశకాలాదెరపీ
తత్ర భానసమ్భవాత్. శాబ్దేతు జ్ఞానే తాత్పర్యవిషయవైశిష్ట్యవగాహితీయమా
దభేదమాత్రవిషయత్వమిత్థతో నిర్వికల్పకమితి భావః. ప్రకృష్టప్రకాశశ్చ
ప్రసాదః, సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాద్యవస్తరవాక్యజన్యజ్ఞానమూఢపదగా
హ్యమ్. నను సోయందేవదత్త ఇత్యాది వాక్యజన్యం జ్ఞానం న ప్రశ్నోత్తరం ఇ
ద్విధియాజన్యత్వాత్ జ్యోతిస్తోమాది వాక్యజన్యజ్ఞానపరిచయంతి ॥ శబ్దమితి ॥

నహిన్ద్రియజన్యస్యం ప్రత్యక్షత్వేనైవ చూషితత్వాత్ । కింతు ప్రమాణ
 చైతన్యస్య యోగ్యవర్తమాన విషయచైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్ । తథాచ
 సాయందేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య సన్నికృప్తవిషయతయా బహిర్ము
 స్సృతాంతరగవృద్ధ్యభ్యుపగమన దేవదత్తావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యవృత్త్యుపచ్ఛిన్న
 చైతన్యాభిన్నతయా సాయందేవదత్త ఇతి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్ష
 త్వమ్ । ఏవం తత్త్వమసీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యాపి తత్ప్రప్రమాణం యేష
 యతయా తదుభయాభేదస్య సత్త్వాత్ । ననువాక్యజన్యజ్ఞానస్యపదార్థ
 ఇన్ద్రియజన్యత్వస్యానుమిత్యాదిసాధారణత్వేన సుఖాదిప్రత్యక్షావ్యాపకత్వే
 నచ ప్రత్యక్షస్వప్రయోజకత్వస్య నిరాకృతత్వాన్నేదం తస్మిన్ప్రయోజకమి
 త్యాహ ॥ సహితీ ॥ తథాచ సుఖాదిప్రత్యక్షే వ్యభిచారాదప్రయోజక
 త్యాచ్ఛ నానుమానావశారఇతిభావః । నను ప్రయోజకాంతరానిరూపణాది
 న్ద్రియత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ ప్రయోజకమిత్యాశంకతే ॥ కింత్యితి ॥ ప్ర
 యోజకాంతరముక్తం స్మరయతి ॥ యోగ్యేతి ॥ విషయస్య యదిచైతన్యంప్ర
 త్యక్షపలక్షణత్వం తదా సుఖాదింతరణి ప్రత్యక్షత్వవారణాయవర్తమానపదమి
 తి ధ్యేయమ్ ॥ ఉక్తమితి ॥ ఉక్తప్రాయమిత్యర్థః । నన్వస్తస్యదిదం ప్ర
 త్యక్షత్వప్రయోజకం, తథాపి నేదం ప్రత్యక్షం, వ్యవహితదేశకాలాదివి
 శిష్టదేవదత్తాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వాదిత్యా
 శంక్య సహిదేశకాలాది సంసర్గవిషయమిదం శాబ్దజ్ఞానం కింత్యభేదవిష
 యకం అభేదస్య దేవదత్తలక్షణః సన్నిహితఇతి తజ్ఞానంప్రత్యక్షమిత్యాహ
 ॥ తథాచేతి ॥ నిరుక్తస్య ప్రయోజకత్వే సిద్ధిఇత్యర్థః । నన్వేవమపి తత్త్వమ
 సీత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం కథం వ్యవహితసర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టవిషయం ప్ర
 త్యక్షమ్ ? కథంవా తజ్ఞానం తత్త్వం పదార్థాభేదఃషయం ? నాహమీశ్వ
 రఇత్యాదిభేదప్రత్యక్షవిరోధాదిత్యాశంక్య సహి తజ్ఞానం కర్తృత్వస
 ర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టాభేదవిషయమ్, యేన తద్విరోధస్సౌత్ । కింతు తత్త్వంప
 దలక్ష్యస్వరూపవిషయం తచ్చ సన్నిహితమేవేతి తద్విషయమపి జ్ఞానం ప్ర
 త్యక్షమిత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ నన్వేవమపి సాయందేవదత్త ఇత్యాది వా
 క్యజన్యజ్ఞానస్య సనిర్వికల్పత్వమ్ గామానయేతి వాక్యజన్యజ్ఞానవత్సం
 సర్గావగాహిత్యాదిత్యాశిపతి ॥ నన్వీతి ॥ గామానయ దణ్డనేత్యత్రము

సంసర్గావగాహితయా కథునిర్వికల్పకత్వం । ఉచ్యతే । వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వేహి నపదార్థాసంసర్గత్వంతస్త్రాం । అనభిరుతసంసర్గస్యాపివాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వావత్తైః । కింతు తాత్పర్యవిషయత్వమ్ । పృక్వతేవ 'సదేవసోమ్యేదమగ్రతసీదిత్యుపక్రమ్యతస్సత్యం సతత్త్వా తత్త్వమసీశ్వేతకేతా' ఇత్యుపసంహారేణ విశుద్ధే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం తాత్పర్యమవసితమితి కథం తాత్పర్యావిషయం సంసర్గామనబాధయేత్ ।

ఖ్యాతానా మన్వయ యోగ్యత్వాత్ తజ్జన్యజ్ఞానస్యగోకర్తృక దణ్డకరణకా నయనక్రియాసంసర్గ విషయత్వేపి తత్త్వమసీత్యాదౌ ముఖ్యాధానామన్వయానుపపత్తైః । లక్షితస్యచ పదార్థాన్యైకత్వేనై తరెతరసంసర్గాభావాత్ తజ్జ్ఞానై సంసర్గావగాహిత్యానుమానం బాధితమిత్యాహ ॥ ఉచ్యతేఇతి ॥ నను తత్త్వమసీత్యాదౌ న లక్షణాః; తత్త్వం పదవాచ్యయోరీశ్వరజీవయోః స్వామిభృత్యభావాదినైవాన్వయోపపత్తైః లక్షణా బీజాభావాత్; తతస్ప తజ్జన్యజ్ఞానంసంసర్గా విషయమేవేత్యా శంకా; కిం స్వామిభృత్యభావాదేః పదార్థాసంసర్గత్వా ద్వాక్యగమ్యత్వం? తాత్పర్య విషయత్వాద్వా? నాద్యః । భోజనప్రకరణే నైర్ధనమానయేత్యత్రా నభిమతస్యాశ్వాదిసంసర్గాన్యై యష్టిఃప్రవేశయేత్కత్రీ దణ్డసంసర్గాన్యచ వాక్యజన్యజ్ఞానవిషయత్వావత్తైరిత్యాహ ॥ వాక్యేతి ॥ నద్వితీయః, అద్వితీయ బ్రహ్మణ ఏవ తాత్పర్య విషయత్వాదిత్యాహ ॥ పృక్వతేచేతి ॥ ఆయంభావః అద్వితీయం బ్రహ్మైవవాక్యాథానః । 'సదేవసోమ్యేదమగ్రతసీదేక మేవాద్వితీయ' మిత్యుపక్రాంతస్య 'వితదాత్మ్యమిదంసర్వంతత్సత్యం సతత్త్వాతత్త్వమసీ' తి తేనైవ రూపేణోపసంహృతస్య 'వితదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యం సతత్త్వాతత్త్వమసీ' తి నవకృత్వోభ్యస్తస్య ప్రమాణాంతరానవగతస్య 'యేనాశుశ్రుతంశ్రుతంభవతీ' త్యాది వాక్యాత్ ప్రరొచితస్య మృల్లోహతప్తపరశుగ్రహణాది దృష్టానైరద్వితీయత్వేనోపపాదితస్య బ్రహ్మణోజ్ఞానాత్, ఆచార్యవాన్మురుషోవేద 'తస్యతావదేవచిరంయావన్నపిమోక్ష్య' ఇత్యాచార్యోపదేశజనితాన్నిర్విచకిత్యాన్నిరతిశయానన్ద లక్షణమోక్ష ఫలస్యావగతేస్తస్యైవ తాత్పర్యవిషయత్వాత్ । ఉపకమోపసంహారావభ్యాసా పూర్వతాఫలం । అర్థవాదోపపత్తీచ లిక్తం తాత్పర్యనిరూపయ' ఇత్యుపక్రమాదే

ప్రాప్త్యర్థగ్రాహకశ్చాభ్యుపగమాత్. స్వామిభృశ్యభావాదిస్తు నవాశ్చార్థః, తత్ప్రాప్తకమాద్యభావేన తాత్పర్యాఃషయత్వాత్. కించ నతావదదం వాక్యం రాజపురుషఇత్యాదివచీస్వరజీవయోః స్వామిభృశ్యభావం ప్రతిపాదయతి. తద్వ్యనుసీతి సమానాధికరణవాక్యోత్తదప్రతీతిః. నాపి మృక్షటశ్చివత్రాదాత్మ్యం. జీవేశ్వరయోరనాదిత్వేన తాదాత్మ్యప్రయోజకశ్చార్యకారణభావాదెరభావేన తదయోగాత్. కేచిత్తు పదానామథానత్వాథాం లక్షణాపరిహారార్థంచ భిన్నభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థఇత్యాహుః. తన్న. మిథ్యాభేదస్య తత్త్వావేదకశ్చుతి ప్రతిపాద్యత్వాయోగాత్. కించ వాక్యస్యభిన్నాభిన్నపరత్వే తదూహస్యప్రమాణసిద్ధశ్వాన్తుక్తిదశాయామపి బ్రహ్మణోభిన్నాభిన్నత్వావత్తే సుసారాదపిశేషప్రసక్తః. నను బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైవభవతీ, త్యాది శాస్త్రాంతరే తజ్జ్ఞానాద్భేది నిసృతిశ్రవణాన్తుక్తావత్యన్తాభిన్నం బ్రహ్మైతి శేత్. నతావద్వేదసంశ్లాఙ్ఘనం తదభ్యాసావా. శ్చుతబ్రహ్మణః కృతశ్రవణాభ్యాసస్యాపి యథాపూర్వం సంసారోపలభేః నాపి సాక్షాత్కారః. తస్య భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మఃషయకస్య స్వఃషయభేదనివర్తకత్వాయోగాత్. స్వఃషయాభావతయా భేద నివర్తకత్వే అభేదస్యాపి నిసృతిప్రసక్తాత్. అత్యన్తాభేదవిషయక ఏవ సాక్షాత్కారఇతి శేన్న. భేదవిషయైః పూర్వమన్యన్తాభేదాభావేన తస్య పరోక్షజ్ఞానఃషయత్వాసిద్ధేః, భావేనాన్తంతప్రవేశావత్రైః; తస్మాన్ని భిన్నాభిన్నం బ్రహ్మవాక్యార్థ ఇత్యలమతి పిన్తరేణ. ఏవ సత్యాదివాక్య జన్యజ్ఞానెపి సంసారాగోచరత్వముపపాదనీయమ్.—నను సత్యాదివాక్యస్యసత్యత్వాది విశిష్టార్థ బోధకత్వాత్కారణం తజ్జన్యజ్ఞానస్య సంసరాగోచరత్వమ్. కిచ్చ నేదం సంసరానవగాహీ. అస్య లక్షణవాక్యత్వేన లక్ష్యే లక్షణవైశిష్ట్యబోధకత్వాత్. కించ వైతజ్జన్యజ్ఞానం ప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహీ సర్వత్రలక్షణస్య వ్యావృత్తివ్యవహారాన్యతరప్రయోజనతయా సత్యాదివాక్యస్యాపి తత్పదవాద్యత్వేనా తద్వాన్యవృత్తిత్వేనవా బ్రహ్మబోధకత్వేనప్రాతిపదికార్థమాత్రావగాహీత్వాయోగాత్. కిచ్చాస్య ప్రాతిపదికార్థమాత్రబోధకత్వముపి శక్త్యా లక్షణయావా. నాద్యః, వాక్యేతక్రేనభ్యుపగమాత్. సత్యాదిపదానాంచ బాధాయోగ్యత్వాది విశిష్టతత్త్వదాధాన

క్రతయః పరిపూర్ణాశానస్థవస్తుని సామర్థ్యాభావాత్. అతఏవ నద్వితీయః
వాక్యస్య క్విచిదప్యశక్తత్వేన శక్యసశ్చలతలక్షణాయోగాత్. పదా
నాంచ వినిగమనావిరహేణ ప్రత్యేకలక్షకత్వాయోగాత్. ముఖ్యాధా
నామన్వయయోగ్యైశ్చ నన్వయానుపప్రత్యభావాచ్చ. సహితయా వినాల
క్షణాసంభవతి. తథాత్మేవా పరాస్తరైయర్థప్రసక్తాత్. అపిచ సత్యా
దిపదానాంచైకార్థమాత్రేపరత్వం. తథానతి హస్తకరణత్వాదివత్పర్యా
యతాపక్షే. ఏవంచ ప్రయోగః, సత్యాదివాక్యం సంస్పృష్టార్థబోధకం
స్వోపస్థాపిత పదార్థాన్యాయ్య సంసర్గబోధకంనా వాక్యత్వాత్ జ్యో
తిష్టామాదివాక్యవత్. నచ జరన్తవాదివాక్యే వ్యభిచారః తస్యాకాంత్యాదిమ
త్త్వాభావేన వాక్యాభావత్వాత్. “ఆకాంత్యానన్తీయోగ్యాతావన్తిప
దానివాక్య” మితీహి వాక్యవిదః. నచ విషయేబాధక తర్కాభావః. సం
సర్గాబోధకత్వే వాక్యత్వాభావ ప్రసక్తస్తేవ బాధకత్వాత్, తస్మాన్నన
త్వాది వాక్యజన్మజ్ఞానం నిర్వికల్పకమితి.—ఉచ్యతే.—సత్యాదివాక్యం
సంసర్గాగోచరజ్ఞానజనకం స్వరూపలక్షణవాక్యత్వాత్ ప్రాతిపదికార్థా
మాత్రపరత్వాద్వా ప్రకృష్టప్రకాశశ్శస్త్రీయతి వాక్యవత్. నచ దృ
ష్టానైసాధనవైకల్యమ్. అస్మిన్ జ్యోతిర్గణితేకశ్శస్త్రీయతి ప్రాతిపదికార్థా
మాత్రవిషయప్రకృతదర్శనేనప్రతిపదనస్యాపి తత్ప్రాతిపదికార్థమాత్ర
పరత్వాత్. అన్యథా ప్రతిపదనస్య ప్రశ్నా నను రూపత్వావత్తిః నచ ప్ర
శ్నే చన్ద్రాసాధారణధర్మస్యా తద్వ్యవృత్తే శ్శస్త్రీపదవాచ్యత్వస్యవా వి
షయత్వాత్ సాపి నతన్తాప్రీ పరశ్చితి వాచ్యమ్. అసాధారణధర్మస్యప్రకాశ
విశేషస్య చన్ద్రే ప్రత్యక్షణావగతత్వాత్. అతఏవనాతద్వ్యవృత్తిపరఃప్ర
శ్నః; చన్ద్రోచ చన్ద్రాద్వ్యవృత్తిశ్చితి నిశ్చితత్వాత్. నాపి చన్ద్రీపదవాచ్య
త్వం తద్విషయః. చన్ద్రీశ్శస్త్రీపదవాచ్యఇతిజ్ఞాతత్వాత్. తస్మాన్ కథంసం
శయశ్చితి చేన్న. చన్ద్రీత్వస్య తద్వైశిష్ట్యస్య వాచన్ద్రీపదవాచ్యత్వస్యవాజ్ఞా
నేపి తత్కులతేత్యజ్ఞానేన తత్ర తత్సంశయ సమ్భవాత్. అతఏవనాత
నుభవః, చన్ద్రీశ్శస్త్రీపదవాచ్యశ్చితి జానాదు తత్స్వరూపస్తు నజానామిత
దేవకమితి పృచ్ఛామితి. నచైవమపి లక్షణవాక్యా దతద్వ్యవృత్తివైశిష్ట్య
ప్రకారేవిశిష్టార్థపరత్వా ద్దృష్టాన్తదాప్తాన్తక్యాయోసాధనవైకల్యం సా

ధ్యుభాధశ్చైతి యుక్తమ్. అతద్వాన్యస్మత్తివాచక పదాభావేనసాక్షాదబోధ
కస్యలక్షణవాక్యస్యాథా త్రబోధకత్వేపి తత్పరత్వాభావాత్. సహిగా
మానయేతి వాక్యమథా దశ్వానయనవాన్యస్మత్తి బోధకమపి తత్పరం భవ
తి. తథాచాహుః—శబరస్వామినః “యశ్చార్థాదథో నసచోదనాథా”
ఇతి. బ్రహ్మణశ్చ అతద్వాన్యస్మత్తి స్వరూపత్వేన తత్తదద్వైతేష్ట్యాభావా
త్. చంద్రైత్వతద్వాన్యస్మత్తైచ్చంద్రైత్వరూపత్వేపి తస్య తత్త్వైకవికార్యత్వే
న వాక్యన్వైకప్రాతిపదికాథామాత్రపరత్వస్యానపాయాత్. నచలక్షణా
నుపపత్తిః. అథవాదవ ద్వాన్యేపిలక్షణాన్వీకారాత్, లాఘవేన జ్ఞాప్యన
వృద్ధస్త్రేవ లక్షణాత్వాత్. అథవా ఏకపదవిన లక్షణా. నచ నియామకాభా
వః. విశేష్యవాచక పదత్వస్య నియామకత్వాత్. నచ పదాంతరవైయ
థ్యం. తత్సమభివ్యాహరణశాదేవ తస్య తత్పరత్వావగమాత్. ఏతావత్వైవ
వాక్యం తత్పర మిత్యుచ్యతే. అతఏవ గభీగాయాం నద్యాంఘోషః ప్రళవ
పతి చిత్రగుమానయేత్యత్ర నదీగోపదయోస్తీరాన్యపదాథా లక్షణాయాను
పినపదాంతర వైయ్యక్త్యమ్. యద్వాన్యస్వవదైరేవ లక్షణయాజ్ఞానానన్తా
ద్యాత్మకవస్తూపస్థితిః. సత్వైకేక పదాత్, స్వరూపలక్షణస్య సద్విదానన్తా
త్మకన్వైకేకేనాలాభాత్. తతశ్చ ప్రతిపదం లక్షణాభ్యుపగమేపి నపదాంతర
వైయ్యథ్యం. నను ప్రకృష్టప్రకాశాదిపదేషు సత్త్వాది పదేషుచ జహల్లక్ష
ణాయాం చంద్రాద్యస్య ప్రతిత్యాపత్తిః; అజహల్లక్షణాయాం విశిష్టార్థా ప్రతి
పత్తిమేర్వా రేతిచెన్న. జహదజహల్లక్షణాయాం చంద్రాదేరేవ వాచ్యైక
దేశస్యోపస్థితిరితి సామ్ప్రదాయికాః. గౌరవిత్యేత్యాదివ ద్విశిష్టశక్తస్యపద
స్య వాచ్యైకదేశవిశేష్యపరత్వేపి నలక్షణా శక్త్యైవతస్య స్వాతన్వ్యైకా
పస్థితత్వాత్ స్వతంత్రోపస్థితయేహిసా అతఏవ గౌరవిత్యేత్యత్ర గౌరవ
స్య స్వాతన్వ్యైకాపస్థితయే లక్షణత్వస్యస్పృశ్యవరణాః. యుక్తంచైతత్.
అనవస్థాదోషాభావాత్. లక్షణాపక్షేహిప్రమాణాంతరానవగతస్య బ్రహ్మ
ణః శక్యాదన్యరూపేణ లక్షణయానోపస్థితిః, తదుపస్థితిశ్చపదాంతరైకత్వనవ
స్థా. నచాత్రపర్యాయతా శబ్దాపి. విశిష్టశక్త్యభ్యుపగమాత్. నచైవం ల
క్షణానభ్యుపగమేశక్త్యుపస్థితానాంవృత్తివిశేష బాధాయోగ్యత్వా వరిచ్ఛిన్న
త్వ సర్వాత్తత్వ విశిష్టపదాథానాం భేదేన వరస్పరాస్వయ బోధాపత్తి

ఇదమేవ తత్త్వమస్మాది వాక్యానామఖండోర్థత్యమ్ । యస్మిన్సంగానవగా
హియథార్థజ్ఞానజనకత్వమితి । తదుక్తమ్ । సంసర్గానగ్నిసమ్యక్ హేతుతా
యాగిరామియం । ఉక్తాః ణ్డోర్థతాయద్వా తత్ప్రాప్తిపదకాన్తమ్ ।

రిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. తత్త్వర్య విషయాభేదస్య విశిష్టపదార్థోష్వసమ్మ
నేన ప్రకాశవిశేషోపలక్షిత చంద్రస్య జ్ఞానానందాద్వాత్తకస్యచ తదభేద ల
క్షణస్య శబ్దజ్ఞానవిషయత్వాత్. అతఏవ సాయం దేవదత్త తత్త్వమసీత్యత్ర
శక్త్యావిశిష్టపదార్థోపస్థితావపి యోగ్యతాబలా ద్విశేష్యస్వరూపమేవ ఆ
భేదాన్వయ బోధవిషయ, ఇతి చతుర్థే వక్ష్యతే. తతస్స సిద్ధం సత్యాది
వాక్యజన్యజ్ఞానస్య నిర్వికల్పకత్వమితి. ఏవం “ తత్త్వమసి * అహంబ్ర
హ్మాస్మి * అయమాత్మాబ్రహ్మే , త్యాది మహావాక్యస్య సత్యాద్యవాస్తవ
వాక్యస్యచ ప్రాతిపదికార్థ మాత్రపరత్వాత్ తన్మాత్రా వగాహిజ్ఞాన జనక
త్వమిత్యుక్తం, ఇవానీమఖండోర్థత్వ పరినిర్ధారపి నిర్వికల్పక హేతు త్వేప్రమా
ణమిత్యాహ ॥ ఇదమేవేతి ॥ యత్ సంసర్గానవగాహియథార్థజ్ఞానజ
నకత్వం ఇదమేవ తత్త్వమస్మాది వాక్యానామఖండోర్థత్యం. నతు నిభేద
నస్తు పరత్వమ్. తస్య భేదాభావ విశిష్ట వస్తుపరత్వస్య నిఘటంభుతేల
మిత్యాది వాక్యసాధారణ్యాత్. ప్రకృతే తదభావాచ్చ. నచాన్యదఖండార్థ
త్వమ్. తస్యా నిర్వచనాదితి భావః. రాజపురుష ఇత్యాదౌ సంసర్గాపరే
వాక్యేఽతివ్యాప్తి వారణాయోక్తం సంసర్గానవగాహితి. తత్రైవా భేద
తత్త్వర్య భిన్నాత్పిదార్థ సంసర్గానవగాహి తదభేదభిన్నమజనకే తత్ప్ర
సక్తవారణాయ యథార్థేతి. అత్రచ స్వవాచ్యార్థనిరూపిత సంసర్గా
గోచరత్వం స్వాపస్థిత పదార్థ సంసర్గాగోచరత్వంవా సంసర్గానవగాహి ప
దేన వివక్షితమ్. తేన, అప్రాప్తయోః ప్రాప్తిస్సంయోగః నిత్యసంబంధస్యను
నాయ ఇత్యాదౌ లక్షణవాక్యే నావ్యాప్తిః. విషంభుక్ష్యైత్యాదౌచ
నాతివ్యాప్తిః, లక్షణయాలమపస్థాపిత శత్రుగృహభోజనాదౌ కర్తవ్య
త్వాభావ సంసర్గావగాహిజ్ఞానజనకత్వాత్. ఇదఞ్చోపలక్షణం. ప్రాతిప
దికార్థమాత్రపరత్వ మఖండోర్థత్య మిత్యపి దృష్టవ్యమ్. అతఏవచోధయ
త్ర చిత్తుఖాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ యాసంసర్గానగ్నిసమ్యక్
హేతుతా ఇయమఖండోర్థతోక్తతి నవృద్ధిః. లక్ష్యం నిదాశతిగిరామితి॥

పాత్రపదికాథా మత్రపరత్వంవా అఖణ్డార్థస్యమితి చతుర్థపాదాధాః । త
 చ్చ ప్రత్యక్షం పునర్ద్వవిధం । జీవసాక్షి ఈశ్వరసాక్షిచైతి ॥ తత్రజీవోనా
 మాన్త్యకరణౌవచ్చిన్నచైతన్యం । తత్సాక్షిశులన్త్యకరణౌహిత చైతన్యం ।
 అన్త్యకరణస్య విశేషణత్వోపాధిత్యాభ్యాం అనయోచ్ఛేదః । విశేషణంచ
 కార్యాన్వయివ్యావర్తకమ్ ॥ ఉపాధిశ్చకార్యా నన్వయీవాన్తకోపర్త
 కార్యకారణభావ రహిత ద్రవ్యవిషయ సమావాధికరణా పర్యాయశ
 బ్దానామిత్యథాః । నను శాస్త్రపదికార్థతేత్యస్య చతుర్థపాదస్య సాకాం
 క్షత్వాదానర్థక్యం । అఖణ్డార్థత్వపదానుష్ఠేద సంసర్గాపరేపి వాక్యేప్రా
 తిపదికాథా ప్రతిపాదకత్వ సత్త్వాదతివ్యాప్తిరిత్యాశంకా ॥ పాత్రప
 దికార్థైతి ॥ యస్యవాక్యస్య యశ్చాస్త్రపదికాథా మత్రపరత్వం తస్య త
 త్రాఖణ్డాథత్వం అతానాన్యత్ర తత్ప్రసక్తఇతి తస్మద ఘటిగలతాణాభిప్రా
 యం తద్ద్రహణమితి ద్రష్టవ్యమ్ । ఏవం సవికల్పక నిర్వికల్పకభేదాల్ ద్వైవి
 ధ్యేన నిరూపితస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ప్రకారాన్తరేణ ద్వైవిధ్యమాహ ॥ త
 చ్చైతి ॥ ద్వైవిధ్యప్రకారమేవాహ ॥ జీవైతి ॥ సాక్షిపదం తజ్జన్యవరం । త
 థావ జీవసాక్షిజన్యమీశ్వర సాక్షిజన్యమితి ద్వివిధమిత్యథాః । అతపవ “ సా
 క్షిద్వైవిధ్యేన ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్య ” మిత్యుత్తర గ్రన్థోపి సంగచ్ఛతే । అ
 న్యథాన్యసాక్షిద్వైవిధ్య ప్రతిపాదనపరత్వే “ ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం ని
 రూపితః, మిత్యుత్తరగ్రన్థో విగుఢ్యేత । నచ సాక్షిద్వైవిధ్యావత్ప్రార్థనిర్ధస్య
 జ్ఞానద్వైవిధ్యస్యాత్తరప్రానువాదౌ నవిరుధ్యశ్చైతి యుక్తమ్ । తథాపి స
 వికల్పక నిర్వికల్పక భేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞాన నిరూపణానంతరం సాక్షిద్వైవిధ్యని
 రూపణస్యాసక్తతావత్తైః । ప్రత్యక్షజ్ఞానద్వైవిధ్యం సాక్షిద్వైవిధ్యనిరూప
 ణాధీనమితి తన్నిరూపయతి ॥ తత్రేత్యాదినా ॥ జీవోనామైతి ॥ యద్యపి
 జీవస్సప్తమే నిరూపయిష్యత ఇతి నేహతన్నిరూపణా యుక్తమ్ । తథాపి
 జీవ తత్సాక్షిణో భేదందర్శయితుం జీవస్వరూప కథనమిత్వేనభేదయం ।
 అతపవవ్యావర్తకాన్త్యకరణస్యైకత్వా జీవతత్సాక్షిణౌ రభేదమాశంక్యాని
 రాద్యై । అన్త్యకరణస్యైతి ॥ నను విశేషణోపాధ్యోగ్యర్వత్కమాన వ్యావ
 ర్తకత్వేన భేదాభావాదన్త్యకరణ విశిష్ట తదుపహిత చైతన్యయోజన
 తత్సాక్షిణౌరవ్యభేదఇత్యేతలహ । విశేషణంచేతి । కార్యాన్వయీతి । అవ

మానశ్చ । రూపవిశిష్టోఽఘటానిత్యుత్పత్త్యత్ర రూపంవిశేషణం కర్ణశమకల్యవ
 చ్చిన్నంనభశ్శ్రోత్రమిత్యుత్క్రష్టశమకలీ ఉపాధిః । అయమేవాపాధిర్నే
 యాయైకేపరిచాయకశ్చతుశ్చతే ప్రకృతేచాన్తఃకరణస్య జడతయావిషయ
 భాసకత్వాయోగేనవిషయభాసకచైతన్యోపాధిత్వం । అయంచ జీవసాక్షీ
 ప్రత్యాత్మం నానా । ఎకశ్చై చైత్రానగ తేమైత్రీస్యాఽన్యసుసద్ధానానాన్తః ।
 ఛేద్యం యదన్వయి తదన్వయీత్యర్థః । ఏవముత్తరత్రాపి కాగ్యవదంవ్యా
 ఖ్యయమ్. తథాచ కార్యాన్వయి త్వేనతి వ్యావరకత్వం విశేషణత్వం పర్య
 వస్యతి. తేన ఘటపటౌ పశ్యతి దేవదత్తశ్చత్ర ఘటపటయోరేకదర్శనక్రి
 యాన్వయిత్వేపి అవ్యావరకత్వాన్వపరస్పర విశేషణత్వాపత్తిరితి భావః. న
 ను కణాశమకలీనోపాధిః పరిచాయకత్వాత్తథాచోపాధిలక్షణాతివ్యాప్తి
 ప్రతేత్యైకాశమకల్యహ ॥ అయమేవేతి॥ నన్వేనమపిచైతన్యస్యజీవత్వాన్వయ
 తత్రాన్తఃకరణంవిశేషణం నసాక్షీత్వాన్వయశ్చత్యత్ర కిం విఃగమకమిత్యాశ
 జ్జ్య తస్యకర్తృత్వాదిలక్షణజీవత్వాన్వయిత్వాద్విశేషణత్వంఽషయావభా
 సకత్వరూపసాక్షీత్వాన్వయిత్వాదుపాధిత్వమిత్యభిప్రేత్యాహ॥ ప్రకృతేచే
 తి॥ నన్వయి క్తంజీవసాక్షీలక్షణం ప్రమాతృప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకేణతస్యై
 వాసిద్ధేః. నహి లక్షణేనైవ తస్యైర్ధిః సిద్ధపవ లక్ష్యైశ్చత్పరిణయనాత్. న
 చ ప్రకృత్యుత్పత్తి క్రియతే, వాచవివాదాభావప్రసక్తాత్. నచ విషయావ
 భాసకాభావే జగదాధ్యప్రసక్తాద్భాసకతయా తస్య సిద్ధిరితి వాచ్యమ్.
 ప్రమాణచైతన్యస్యవిషయావభాసరూపత్వాత్ చక్షురాదస్తతరణత్వాత్
 ప్రమాణతత్ఫలవ్యతిరేకత్యాత్ అతిరిక్తస్యఽషయావభాసకస్యాభావాత్ అనపి
 ష్టితత్వాచ్చ. తస్మాత్ప్రమాణప్రయోజనయోరసమ్భవాత్ ప్రమాతృతిరి
 క్తసాక్షీమర్మిరూపశ్చైకాశమకల్యహ ॥ అయంచేతి ॥ అయమాశయః. జీ
 వసాక్షీ తావదన్తీకర్తవ్యః అస్యథా ఽషయానుసద్ధానానుపపత్తేః. నచా
 న్యథోపపత్తిః. చక్షురాదికరణ తజ్జన్మజ్ఞానానాం నానాత్వేనాననుగతయా
 నర్వవిషయానుసద్ధాతృత్వాయోగాత్. ప్రమాణశ్చానుగతత్వేపి స్వానుస
 ద్ధానార్థనున్యాపేక్షాత్వాత్. సాక్షీణస్తు బ్రహ్మభేదేన స్వప్రకాశతయా నిర
 పెక్షస్యైవస్వపరవిషయానుసద్ధానోపపత్తేః. నను జీవసాక్షీణోబ్రహ్మభేదే
 న స్వప్రకాశత్వే తద్వదేనసర్వవిషయానుసద్ధాతృత్వాపత్తౌచైత్రానగతే

ఈశ్వరసాక్షితు మాయోపహితం చైతన్యం । తచ్చైకం తదుపాధిభూతమా
యాయామికత్వాత్ ।

త్రైవ్యమనుసద్ధానప్రసక్తఇతిచేత ని.కించైత్రసాక్షిణోమైత్రావాతవిషయా
నుసద్ధాతృత్వంస్వప్రకాశచైశన్యాభేదాదాపాద్యతే? సర్వజ్ఞత్వాదివిశిష్టచై
తన్యాభేదాద్వా? మైత్రసాక్ష్యభేదాద్వా? నతావదాన్యః. తస్యనిర్వికారత్వేన
తదభేదస్యసర్వవిషయానుసద్ధానానాపాదకత్వాత్, నద్వితీయః. అన్యకరణోప
హితస్యజీవసాక్షిణః పరమేశ్వరేణమాయావిశిష్టేనతమపహితేనవాత్మస్త
భేదాభ్యుపగమాత్. సత్యతీయః చైశమైత్రాన్యకరణయోర్భిన్నదేశస్థత్వేనత
దుపహితచైతన్యయోరభేదశబ్దానవకాశాత్. తతశ్చానుసద్ధానానుపపత్తిః
సాక్షిణి ప్రమాణమ్. తథా, 'సాక్షిచేతాకేవలోనిగుణశ్చై' త్యాగమో
పి ప్రమాత్రాద్యతిరెకిణి సాక్షిణి ప్రమాణం. నచాయమీశ్వరవిషయః.
మాయావిశిష్టే తస్మిన్కేవలగుణగుణ ఇతి విశేషణానుపపత్తేః. తస్మాదస్త్య
తిరిక్తో జీవసాక్షి. సచ ప్రత్యాత్మం నానేశ్వరవద్యమ్. నన్వస్తు జీవస్యప్ర
మాత్రాదిభావాతిరేకేణాన్యకరణోపహితత్వేన రూపేణ సాక్షిత్వం. తథా
పి శేష్వరసాక్షిసిద్ధిః. ధర్మిగ్రాహకమానేన లాఘవానుగృహీతేన నిత్య
జ్ఞానాశ్రియతయైవ తస్మిద్ధేః. మాయావిశిష్టస్య జడతయా జ్ఞానత్వాభావా
చ్చ. తతశ్చ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జీవసాక్షిజన్యం తదజన్యంచేశ్వర విభాగో
య క్తఇత్యాశజగ్భ్య, నహి మాయావిశిష్టచైతన్యమీశ్వరసాక్షి కింతు మా
యోపహితం. నచైవం ధర్మిగ్రాహకమానవిరోధాద్భృతమస్యసాక్షిత్వం. అ
నుమితేర్వాపకతావచ్ఛేదకమాత్రప్రకారకత్వేన లాఘవోపసీతయోరపిక
త్రేకత్వ జ్ఞాననిత్యత్వయోరనుమానావిషయత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఈ
శ్వరసాక్షిత్వతి ॥ సన్వీశ్వరసాక్ష్యపి నానాసాక్షిత్వాత్జీవసాక్షివత్ తతశ్చత
ద్వదేవ సకలవిషయాననుసద్ధానాపత్తౌ సోపి కిచ్చిజ్ఞాన్స్యదిత్యాశజగ్భ్య, కిమీ
శ్వరసాక్షిణః స్వరూపేణ నానాత్వమ్? ఉత తమపహితత్వేన? నాద్యః. 'ఏ
కమేవాద్వితీయ' మిత్యాదిశ్రుత్యా చైతన్యస్వరూపస్య తస్మైకత్వావగమా
త్. నద్వితీయఇత్యాహ ॥ తచ్చైతి॥—నను కేయం మాయానామ? యదుప
హితం చైతన్యమీశ్వరసాక్షిస్యాత్. నతావత్ మిథ్యాజ్ఞానతత్వంసాగరక
త్వాది. తేహంపాదిత్వేనా నాదీశ్వరోపాధిత్వాభావాత్. సాపి జ్ఞానప్రా

గభావః. తస్మాదాదిత్వేపి నానాత్వేన తదుపాధిత్వాయోగాత్. అన్యథేష్య
 రతత్సాక్షిణౌరవ్యసేకత్వావత్తైః. అనాదిభావరూపాజ్ఞానం మాయేతిచెన్ను.
 లక్షణప్రమాణాభావేనతస్యమర్శిరూపత్వాత్. తథాహి.కింతల్లక్షణం?జ్ఞానని
 వర్త్యత్వంవా?అనాదిత్వేనతితత్త్వంవా?అనాదిభావత్వవిశేషితమేతదేవవా?
 అన్యద్వా? నాన్యః. ప్రథమథారావాహికబుద్ధా భాగ్నిజ్ఞానైకాతివ్యాప్తైః.
 నద్వితీయః. పాగభావేపి తత్సత్త్వాత్. నత్యతీయః. అవిద్యాసమృద్ధాదావ
 తివ్యాప్తేః. నాన్యః. తస్మా నిర్వచనాత్. నచ నిఖిలకార్యపాదానత్వం
 తల్లక్షణం. ఆత్మనాపి మాయావచ్ఛిన్నస్య తవ మతే ప్రవక్ష్యాపాదానత్వే
 న తత్ర తత్ప్రసిక్తాత్. నాప్యేవంవిధాజ్ఞానై ప్రమాణం వశ్యామః. నచ
 నిజానామీశ్వరుభవః. తస్య మతద్వయసమృతజ్ఞానాభావవిషయత్వేనాపవ
 త్తైః. నచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారః అజ్ఞాననివర్తకః తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్
 శుక్తితత్త్వసాక్షాత్కారవదిశ్వమనానం మూలాజ్ఞానై మానమితివాచ్యమ్.
 వివేకాగ్రహస్య మిథ్యాజ్ఞానస్యవా శుక్తిత్వా పరోక్షజ్ఞాన నివర్త్యత్వేన
 దృష్టాంతాసమృతిపత్తైః. ప్రాగభావనిష్పత్త్యాఽథాన్తరావృతస్తాల్లక్షణప్ర
 మాణయోరసమ్భవాన్నాన్యతిక్తిమజ్ఞానమితి.—ఉచ్యతే.—అనాద్యుపా
 దానత్వేనతిజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానం. నచాసమ్భవః. పాగభావవద్భావస్యా
 పి జ్ఞాననివర్త్యత్వే దాధకాభావాత్. నావ్యతివ్యాప్తిః.ఆత్మనానాద్యుపా
 దానత్వేపి జ్ఞానానివర్త్యత్వాత్. తన్నివర్త్యస్యచావిద్యాసమృద్ధాదేరనుపా
 దానత్వాత్. ఘటాద్యుపాదానస్య వృత్తిత్వాదేరనాదిత్వాభావాత్. అథ
 వా అనాదిభావత్వేనతిజ్ఞాననివర్త్యమజ్ఞానలక్షణం. నచావిద్యాసమృద్ధా
 దావతివ్యాప్తిః.అజ్ఞానస్యైవ జ్ఞాననివర్త్యతయా తత్సమృద్ధాదేస్తన్నివృత్త్యై
 వ నిష్పన్న్యుపవత్తైః. నాపి మిథ్యాజ్ఞానై తత్ప్రసిక్తిః. ఉత్పన్నభ్రమనివృత్తై
 జ్ఞానంవివాపిభావాత్. సాదిత్వాచ్చ. నచ ప్రమాణాభావః. నజానామీ
 శ్వరుభవస్య సత్త్వాత్. నచాయమన్యవిషయః. మిథ్యాజ్ఞానస్య జ్ఞానత్వా
 ధికరణత్వాత్. జ్ఞానాత్యంతాభావస్య చాత్మన్యసమ్భవాత్. సంసారాతి
 రేకేణ జ్ఞానధ్వంసాభావాత్ తస్యచాతీంద్రియత్వాత్. నాపి వృత్తిజ్ఞానప్రా
 గభావస్తద్విషయః. ప్రతియోగిజ్ఞానాభ్యాసాభ్యాస తజ్ఞానాయోగాత్. య
 ద్విషయే కదాపి జ్ఞానం నభవిష్యతి తత్రాపి నజానామీశ్వరుభవాచ్చ. తదే

వం సకానామీత్యనుభవస్తథావిధాజ్ఞానే ప్రమాణం. అనుమానమపి, సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకంప్రత్యక్షజ్ఞానం స్వవిషయావరణపూర్వకం స్వనివర్త్యపూర్వకంవా అప్రకాశితార్థప్రకాశకత్వాత్ అన్ధకారేఘటాదినంశయనివర్తకప్రదీపప్రభావత్. ధర్మాధర్మాదిగోచరశాబ్దజ్ఞానస్య సుఖాదిసాక్షాత్కారస్యచ పక్షబహిర్భావాన్నాంతతో బాధాసిద్ధిః. నచ వృత్తిజ్ఞానప్రాగభావేనాథాన్తరం. తస్య జ్ఞాననివృత్తిస్వరూపత్వాత్ అభావత్వేనానాత్మేనచ కారవాదనుమానవిషయత్వానాగాత్. అతఏవ సహవాయుసాధకమీశ్వరసాధకంచానుమానం లాఘవాదేకమేవ సమవాయం ఈశ్వరం సాధయతీతి వరసిద్ధాంతః. అతఏవచ విషయగతాజ్ఞాతతయా ఆత్మగతాదృష్టేన భ్రాన్తిజ్ఞానేన తత్సంస్కారేణవా నాథాన్తరం. లాఘవసహకృతానుమానేన ఏకస్య భావరూపస్య తస్య సిద్ధేః. అతఏవ, నాన్ధకారేణాథాన్తరం. తస్య ఘటాద్యావరకత్వేపి విషయచైతన్యావరకత్వానాగాత్. నచద్వితీయసాధ్యేచ్ఛిచ్ఛాప్రాగభావనార్థాన్తరతా. తత్రజ్ఞానస్యప్రకాశకత్వేనా నివర్తకత్వాత్ తత్త్వేనతన్నివర్త్యత్వవైరేవేహ పాఞ్యస్యవివక్షితత్వాత్. సంశయవిపర్యాసాన్యతరవిషయవిషయకత్వేనతితదన్యతరనివృత్తానిరపేక్షహేతుత్వం అప్రకాశితార్థ ప్రకాశకత్వేన వివక్షితం. తచ్చ ప్రదీపప్రభాయామపి వ్యంజకాభావప్రయుక్తసంశయాద్యుత్తర ప్రత్యక్షజనికాయా మస్తీతిన సాధనమైకత్వం. నచ సాప్రత్యక్షజ్ఞానసాపేక్షేతి తద్వైకత్వ తాదవస్థ్యం. తస్మాత్సంశయాది నివృత్తౌ జ్ఞానప్రకాశ సాపేక్షత్వేపి సజాతీయబాధ్యాప్రకాశానపేక్షత్వాత్ నిరపేక్షవచన సజాతీయ ప్రకాశనిరపేక్షత్వస్య వివక్షితత్వాత్. నచైవం ఘటాది ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య సంశయాదినివృత్తౌ ప్రామాణ్యనిశ్చయ సాపేక్షత్వా త్వనరూపాసిద్ధిహేతురితి వాచ్యం. సిద్ధాంతేస్వాశ్రయజ్ఞానస్త్యేన ప్రమాత్వనిశ్చయరూపత్వాత్. నాప్యనైకాన్తితోహేతుః. విపర్యాసాదెస్తదన్యతరవిషయవిషయకత్వేపి తన్నివృత్తౌ సజాతీయబాధకజ్ఞానసాపేక్షత్వాత్. సుఖాది సాక్షాత్కారస్యచ నిరపేక్షస్య సంశయాదినివర్తకత్వేపి తదన్యతరవిషయ విషయకత్వాభావాత్. నచ ధారావాహికద్వితీయాదిబుద్ధౌ వ్యభిచారః. తత్రైకజ్ఞానత్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవనద్వితీయాదిప్రభాదౌ వ్యభిచారః. తత్రాప్యేతన్నాయేన స్వవిరోధిప్రభా

వర్యస్త సాయిత్యాభ్యవగమాత్. మద్దామస్తప్రభయోశ్చ నైలక్షణ్యేపి మ
 స్తప్రభానస్తరభావిప్రీధప్రభాయాః స్వవిషయకేతేరేఖాది సూత్ర్యపదార్థావ
 రణభంజకత్వాత్ అతిప్రీధప్రభానస్తరభావిన్యాశ్చ మస్తప్రభాయాస్వవి
 షయావరణపూర్వకత్వాభావేపి నిన్విన్యత్తిస్వయాపయోగ్యత్వాత్ సూత్ర్య
 తమవస్తుసంశయాది నివర్తకత్వాభావావ్యవసయభిచారః. నచాప్రయో
 జకత్వం, ప్రసీపప్రభాదౌలాఘవేనప్రకాశకత్వేనైవ స్వవిషయావరణ ని
 వర్తకత్వస్య గ్రహణీ. అతపివత్సరానుమానె ఘటాదౌ తాఘవేన కా
 ర్యత్వేనైవ కర్తృజన్యత్వగ్రహణాప్రయోజకత్వమితివరస్యాపి రాధాంతః.
 తదేవం లాఘవసహకృతానుమానం పక్షధర్తతాబలా దనాద్యైకభావయా
 పాజ్ఞానలక్షణావరణే ప్రమాణం. తథా మిథ్యాధర్మతజ్ఞానలక్షణాభ్యాసానువ
 వత్తిస్తత్రప్రమాణం. తథాపి అస్తితావత్ శుక్తారజతజ్ఞానాత్ రజతార్థిప్రవృ
 త్తిః సామానాధికరణ్య వ్యవదేశశ్చైతిసార్వజనీనం. తజ్ఞానస్తుతదవవాదేనచే
 దంరజతమితిబాధకజ్ఞానోదయాన్నిధ్యా. తస్మిథ్యాత్వంప స్వయాపయోగా
 ధాభావాన్నిధ్యాత్వవిషయత్వేనైవ. మిథ్యాత్వమవ్యస్య ప్రతిపన్నపాథా
 పారమాధికత్వావచ్ఛిన్న తదభావానుభవాదిత్యగ్నే శ్చుటమ్. నచైవమపి
 మిథ్యాత్వతదవభాసయో రాశ్చ తత్త్వజ్ఞానాభావాభ్యా మేవోపాదాన ని
 మిత్తకారణాభ్యా ముపపత్తైస్తత్కారణతయా నాజ్ఞానసిద్ధిరితి వాచ్యమ్.
 దోషఘటిత భ్రాన్తిజ్ఞాన వుష్కలకారిణేనతి తత్త్వజ్ఞానాభావవిలంబా తద్వి
 లమ్బాభావేన తస్య కారణత్వా యోగాత్. అత్తనశ్చపరిణామిత్యేనా మ
 పాదనత్వాత్. అన్యథా అభ్యాసస్యాపి సత్యత్వాపత్తేః. తస్మాన్నిధ్యాధికత
 దవభాసానుపపత్తి స్తమపాదాన మిథ్యాజ్ఞానే ప్రమాణమ్. తచ్చ తత్తజ్ఞ
 డావచ్ఛిన్నచైతన్యావరణం తత్తద్గతిః యేవపేతుత్వాత్. తత్తదవచ్ఛిన్నచైత
 న్యవిషయం సశుక్త్యాదివిషయం. ప్రమాణ వైకల్యాదేవతదగ్రహణసిద్ధౌ త
 త్తావరణాదేరభావాత్. తదేవం ప్రశ్నానానుమానా ధావత్తయ స్తత్త
 చ్చైతన్యవిషయాజ్ఞానే ప్రమాణం. శుద్ధచైతన్యవిషయ మూలాజ్ఞానేతు ప్ర
 యుజ్యతే, బ్రహ్మపాక్షాత్కారః అనాదిభావ నివర్తకః భ్రమోపాదాన నివ
 ర్తకోవా తత్త్వసాక్షాత్కారత్వాత్ శుక్త్యవరోక్షజ్ఞానవదితి. — నన్నను
 మానాది ప్రమాణేన మూలాజ్ఞానావగమేపినమాయాసిద్ధిః. మాయావిద్య

యోలోకకేప్రసిద్ధభేదత్వాత్. సహ మిథ్యారజతోపాదానావిద్యాశ్రీయో
మంత్రోషధాదినామాయామయపాస్త్యశ్వరథాదినీర్తాతరీవమాయాపితృబంధ
యుంజతే. నచ మాయావినిర్మితా నిర్వచనీయ రథాదిదృష్టావైస పృమా
ణాస్తరేణైవజగతోమాయోపాదానత్వం సాధ్యతే ఇతి వాచ్యం. క్షేపాజ్ఞా
నోపాదానస్య మాయోపాదానత్వా యోగాత్. మాయాయావీవతడుపా
దానత్వే లోకసిద్ధమాయావత్ తస్యా అపి స్వాశ్రీయావ్యామోహకీర్వ త
త్త్వజ్ఞానానివర్త్యత్వాపత్తౌ, మాయాప్రయుక్తోబద్ధః తత్త్వజ్ఞానాత్తస్మిన్పు
త్తిరితి సిద్ధాంతవ్యాకోపప్రసక్తో. తతశ్చ ప్రమాణాభావాన్నిమూలమా
యాసిద్ధిరితి—మైవమ్—లోకేపి మయాఽవిద్యయోర్భేదాసిద్ధిః. తథా
హి, నతావత్ లక్షణతోలోకేమాయావిద్యయోర్భేదః. అనాద్యః స్వచరీయ
త్వస్యవిపర్యయోపాదానత్వస్యచ లక్షణస్యమాయాఽవిద్యయో రవిశేషాత్.
నను మంత్రోషధాది సత్యవస్తవమాయా నానిర్వచనీయేతి చెన్న. శక్రాపి
శుక్తిరూప్యాద్యధ్యాసోపాదానవత్ అనాద్యమగతస్యా నిర్వచనీయాజ్ఞాన
స్త్రేవ లాఘవేనోపాదానత్వకల్పనాత్. అసృథామంత్రోషధాపాదానత్వే మా
యావినిర్మితహస్త్యాదేరపి సత్యత్వాపత్తేః. మంత్రోద్యనువిధానస్యచ కాదా
ద్యనువిధానవన్నిమిత్తకారణ విషయరియా వ్యుత్పత్తేః. నాపి వ్యవహారిభ
దాత్ భేదః. ఆవరణ విక్షేపోభయశక్తివిశిష్టాయామేకస్యామేవావరణశక్తి
ప్రాధాన్యవివక్షయాఅవిద్యా విక్షేపశక్తి ప్రాధాన్యవివక్షయా మాయేతివ్య
వహారిభేదోపపత్తేః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః, 'ఏక స్తన్నపి వస్తువిక్షేప
ప్రాధాన్యేన మాయా ఆచ్ఛాదనప్రాధాన్యేన అపి ద్యేతివ్యవహారిభేద' ఇతి.
కేచిత్తు, మాయాపరమేశ్వరనిష్ఠా వియదాదిప్రపంచావేతుః. అవిద్యా జీ
వనిష్ఠా స్వస్మ జూప్యాదిభీరువేతుః. అతపవాజ్ఞాజీవః పరమేశ్వరస్తు
మాయాతి వ్యవదిత్యతే నవేపరీత్యేన. బ్రహ్మసాక్షాత్కారైవ జీవగతాజ్ఞా
నంనివర్తతే, విభేదజనకేజ్ఞానే, ఇత్యాది వచనాత్. నమాయా, 'మామే
వయేప్రపద్యంతే మాయామేతాస్తరన్తితే, ఇతి మాయాయాస్సేతువత్తర్త
వ్యత్వమాత్ర ప్రతిపాదనాత్. అతపవైక ముక్తావపిఅన్యేషాం ప్రపజ్ఞోప
లబ్ధుః. వియదాది ప్రపజ్ఞోపాదానమాయాయా అనివృత్తేః. సచైవం ముక్త
స్యాపి ప్రపజ్ఞోపలబ్ధుపత్తేః. ప్రపజ్ఞ దర్శనహేత్వ విద్యాయా విచ్ఛే

ఇంద్రోమాయాభిరతిః పురుషావతారికాః, ఇత్యాదిశ్చ తా మాయాభిరతి బహువచనస్య మాయాగతశ క్తివిశేషాభిప్రాయితయా, మాయాగతసత్త్వరజస్తమోకూపగుణాభిప్రాయితయా, వాపపతేః । మాయాంతం ప్రకృత్యం విద్యాన్తాయినంతు మహేశ్వరం * తరత్యవిద్యాం వితతాం హృదియప్సిన్ని వేశితే ।

దాల్. నహి చతుష్టతా రూప్యం శృణ్వతే ఇత్యధైవాపితదాలాక్యతే. తతస్తాదస్తి మాయా విద్యయో ర్భేద ఇతి. తన్న. మాయాయాః సత్యత్వే ఆద్యైతహనాల్. మిథ్యాత్వే చ జ్ఞాననివర్త్యత్వేనాజ్ఞానత్వాల్. మాయామేతానరస్తిత, ఇత్యాదౌ తరణం వినాశపప. అన్యథా, భూయశ్చ నైఃశ్వమాయానివృత్తి, రిశ్యాది శ్చుతి విరోధాల్. తస్మాత్కాలాజ్ఞానస్థైరమా యాత్వాల్ సమూక్తం, మాయోపహితం చైదిన్య మిశ్వరసాక్షీతి. — నన్వస్తు మూలాజ్ఞానం మాయా. తథాపి సత్యైక్యసద్ధిః ఇంద్రోమాయాభిరతి బహువచనశ్చుతి విరోధేన లాఘవానుకూలీత్యాప్యనుమానస్య మాయైకత్వే ప్రమాణత్వాద్యోగా దిత్యాశంక్య, మాయాగత శక్తిభేద విషయతయా తద్గతగుణభేద విషయతయా వా బహువచనోపపత్తై ర్నవిరోధ ఇత్యాహ ॥ ఇన్ద్రోమితి ॥ శక్తివిశేషితి ॥ ఏకత్వేపి వచ్చేద్దాహప్రకాశనాది శక్తిభేదవన్తాయైకత్వేపి ప్రపంచైవైత్యో దర్శనైవ నిదనుకూల వానాశక్త్యభ్యుపగమాదితి భావః. నను మాయాభిరతి బహువచనస్య అసన్యపి ముఖ్యాధికార్యాగకారణేన శక్తిభేద విషయత్వాభిధాన మయ్యుక్త మితాశంక్య, మాయైకత్వశ్చుతిస్థతీనా మనేకత్వేన తద్విరోధాదేకా బహువచనశ్చుతి రేవాన్యవరాకల్ప్యతే ఇత్యాహ ॥ మాయాన్విత్యాదినా ఏకత్వం నిశ్చయితే ఇత్యనైవ ॥ అత్ర మాయాభేదం వదన్వాదీప్రవృత్త్యః, కిం మాయాభిరతి బహువచనాల్ మాయాభేదోఽభిప్రేతః? మాయా విద్యాభేదోవా? నాద్య ఇత్యాహ ॥ మాయామితి ॥ నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ తరణితి ॥ నివృత్తి రేవాత్ర తరణమ్. తరణిబిహ్నూహత్యా, మిత్యాదౌ నివృత్తై తచ్ఛబ్దప్రయోగాల్. సద్యాదేరివలక్ష్యసస్యాప్రాభావాల్. తథాచ మాయా మవిద్యాన్తరీతి సామానాధికరణ్యేన జ్ఞాననివర్త్యత్వేదే శాన్తమాయా అవిద్యాతోభిద్యతే ఇతి భావః. నను మాయాభిరతి బహువచనశ్చుతి ర్థాయా భేద విషయేన సతు తద్గతగుణభేదాభిప్రాయా తత్ర ప్రమాణభావాల్ ఏక

యోగీమాయామమేయాయతస్తేవిద్యాత్మనే నమః * అజామేకాం లోహీ
 శశుక్లకృష్ణాం బహ్విం ప్రజాంజనయంతీంసరూపాం|అజో హ్యేకో జుషమా
 నో నుశే తేజహత్యేనాంభుక్తభోగామజాన్య, ఇత్యాది శ్రుతిమ ఏకవద
 నబలెన లాఘవానుగృహీతేన మాయాయా ఏకత్వం నిశ్చయతే | తత
 శ్చ తమపహితచేతన్యం ఈశ్వరసాక్షి | తచ్ఛానాది | తమపాదేర్తాయాయా
 అనాదిత్వాల్. మాయావచ్ఛిన్నం చైతన్యం చ పరమేశ్వరః | మాయాయా
 విశేషణత్వే ఈశ్వరత్వం ఉపాధిత్వే సాక్షిత్వమితి ఈశ్వరత్వసాక్షిత్వయో
 ర్భేదః నతు ధర్మిణోరీశ్వరతత్సాక్షిణోః | నచ పరమేశ్వర ఏకోపి స్వోపా
 ధిభూతమాయానిష్ఠ సత్త్వరజస్తమోగుణభేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాది
 శబ్దవాచ్యతాం భజతే |

వదనస్య (౫) హంసచ్ఛాష్టేతివచుపపత్తైరిత్యతాహ || అజామితి || 'నాన
 దాసీన్నోసదాసీత్తమహసీత్ * అవిద్యాయామంతరేవరమానా నాన్యచ్ఛ్రే
 యోవెదయంత, ఇత్యాది శ్రుతయః ఆదిపదగ్రాహ్యః. నను శ్రుతిబహు
 స్వమాత్రాన్నమాదైక్య సద్ధిః ఏకేనాపిబలవతా బహునాంబాధదగ్ధనాది
 త్యాశక్యం లాఘవానుగృహీదేకత్వ శ్రుతివామేవ ప్రాబల్యమిత్యాహ ||
 లాఘవేతి || ప్రకృతమీశ్వరసాక్ష్యకత్వ ముపసంహరతి || తతశ్చైతి || ఉపా
 ధిభూతమాయాయాఏక త్వాదిత్యర్థః. నకేవలమేకంఈశ్వరసాక్షి, కింత్యనా
 దిచేత్యాహ || తచ్ఛేతి || ఈశ్వరసాక్షిణఃపరమేశ్వరాభేదం దర్శయితుం త
 త్స్వరూపమాహ || మాయేతి || మాయావిశిష్టంచైతన్యం పరమేశ్వరైకత్వ
 థః. నను మాయాయా ఏకత్వేన తద్విశిష్టస్య పరమేశ్వరస్యాపి తథాత్వా
 ల్ భేదేన బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వర వ్యవదేశానుపపత్తి రిత్యాశక్యం, కిం బ్ర
 హ్మవిష్ణు మహేశ్వరత్వానాం స్వరూపతోనుపపత్తిః? పరమార్థతోవా? నా
 న్త్యః. ఇష్టత్వాల్. నాద్యితిత్యాహ || నచేతి || ఈశ్వరచేతన్య మేవా
 ద్భూత సత్త్వగుణమాయావచ్ఛిన్నం పాలయిత్వ విష్ణురితిస్వపదిశ్యతే తదే
 వావిర్భూత రజోగుణమాయాక్రాంతం సృష్ట్య బ్రహ్మేతి గీయతే. అతిరో
 హిణి తమోగుణమాయా వచ్ఛిన్నం పంచార్థమహేశ్వర శబ్దవాచ్యతాం
 భజతే. ఆధయోహ ఖలువావాన్యరాజసోఽశోసానయోయం బ్రహ్మకయో
 హ ఖలువాహస్థితామసోఽశో సా నయోయంరుద్రోభయోహ ఖలువాహ

నను శుశ్వరసాక్షిణాదీత్యైః తదేక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యా
దినాసృష్టిపూర్వసమయే పరమేశ్వరస్యా గన్తుకమీక్షణ ముచ్యమానం కథ
ముపపద్యతే । ఉచ్యతే । యథావివయేద్ధియ సంవికషాదికారణ వశేన
కీవోపాధ్యస్తః కరణస్య వృత్తిభేదాః జాయంతే । ఇథా సృజ్యమాన పా
శిక ర్తవశేన పరమేశ్వరోపాధిభూతమాయాయాం వృత్తి విశేషా ఇదమి
దానీంసృష్ట్య మిద మిదానీంపాలయితవ్య మిదమిదానీంసంహర్తవ్యమిత్యా
ద్యాకారాజాయంతే । తాసాంచ వృత్తీనాం సాదిత్వా తత్ప్రతివిష్ణువిత చై
తన్యమపి సాదీత్యుచ్యతే । ఏవంసాక్షిద్వైవిధ్యేనప్రత్యక్షజ్ఞానన్యద్వైవిధ్యం ।
ప్రత్యక్షస్వచ్ఛ జ్ఞేయగతం జ్ఞప్తిగతంచ గూఢగతం । తత్రజ్ఞప్తిగతప్ర
త్యక్షత్వస్య సామాన్యలక్షణం చిత్త్వమేవ । పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదాన
మి వహ్నిద్యాకార వృత్త్యుపహిత చైతన్యస్య స్వాత్మాంశే స్వప్ర
కాశతయా ప్రత్యక్షత్వాత్ । తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షత్వస్తు పూర్వోక్త
మేవ ।

స్య సాత్త్వికాంశో సాసయాయం విష్ణురీతిమేత్రేయోపగమితధేవావగతేః
తథాచ బ్రహ్మాదీనాం మాయావచ్చిన్నస్య లక్షణ పరమేశ్వరత్వేనా భేదేపి
తత్తద్గుణ విశిష్టమాయాయా భిన్నత్వాత్ బ్రహ్మత్వాదినా పరస్పరం భేదా
యజ్యత ఇతి భావః । ఈశ్వరసాక్షిణానాదిత్యై బాధకమాశంకతే । నన్వి
తి । సాక్షిణః స్వరూపేణానాదిత్వేపి సాదిమాయా వృత్తివిశిష్టతయా సాది
త్వ ముపపద్యతే ఉత్యాహ ॥ ఉచ్యత ఇతి ! ఏవం సాక్షిద్వైవిధ్యేనాపణా
జ్ఞీవేశ్వర సాక్షిజన్యభేదేన ప్రత్యక్షజ్ఞానస్య ద్వైవిధ్యం సిద్ధమిత్యాహ ॥
ఏవమితి ॥ నన్వేవ మపి శుక్తిరూప్యాది భ్రమే ప్రత్యక్ష లక్షణస్యాతి
వ్యాప్తిరీతి చేత్ । నతావద్విషయ ప్రత్యక్షలక్షణస్య తద్విషయే తివ్యాప్తిః
రస్య కేవలసాక్షివైద్యత్వా భ్యుపగమాత్ । నాపి జ్ఞప్తి ప్రత్యక్ష ప్రమాణ
క్షణస్య తత్రాతి ప్రసక్తిః, భ్రమస్యాపి స్వాంశే ప్రత్యక్ష ప్రమాణతయా
సామాన్యలక్షణలక్ష్యత్వాత్ । అతో విశేషలక్షణస్యైవ సావాచ్యః సాపి న
సమ్భవతీతి వృత్తానువాద పురస్కరమాహ । ప్రత్యక్షత్వంచేతి ! కిం త
త్తద్విషయాంశేప్రత్యక్షత్వ ప్రయోజకస్య శుక్తిరూప్యాదిభ్రమేతివ్యా
ప్తిరభిప్రేతా? ఉత తత్తద్విషయాంశే ప్రత్యక్షప్రమాణత్వ ప్రయోజకస్య?

తస్యచ భాగ్నిరూపప్రత్యక్షే నాతివ్యాప్తిః । భగ్నిమప్రమాసాధారణ ప్రత్యక్షత్వే సామాన్య నిర్వచనేన తస్మాప్రి లక్ష్యత్వాత్ । యదాతుప్రత్యక్షప్రమాయా ఏవలక్షణం వక్తవ్యం తదా పూర్వోక్తలక్షణేఅబాధితత్వం విషయవిశేషణం దేయం । శుక్తిరూప్యాదిభగ్నిమన్య సంసారకాలీనబాధఃషయ ప్రాతిభాసిక రజతాది విషయకత్వేన ఉక్తలక్షణాభావాన్నాతివ్యాప్తిః । నను, తత్రాద్యం నిరారోతి ॥ తస్యచేతి ॥ ద్విత్వీయం నిరస్యతి ॥ యదాద్యేతి ॥ ప్రత్యక్షప్రమాణనిరూపణాయ తత్ప్రమాణావలక్షణీయత్వాదితి భావః । నను పారమాధికత్యస్య ఘటాదావభావేన తద్భూతితలక్షణస్య తత్ప్రమాణాయామవ్యాప్తిః । నత్త్వలక్షణాబాధితత్వస్య ప్రాతిభాసికే నత్వేనాతివ్యాప్తితాదవస్థస్య మిత్యాశంకర్య, సంసారకాలీనబాధా విషయత్వస్యాబాధితవదేన విషయితత్వా తస్యచ తత్రాభావాన్నాతివ్యాప్తిత్యాహ ॥ శుక్తిరూప్యాదిభగ్నిమన్యేతి ॥ భాగ్నిజ్ఞానస్యా నిర్వచనీయరజతాది విషయత్వ ముచ శుత్ర్య తదసమామాన్యభాఖ్యాతి వాచీ నైయామికః ప్రత్యవతిష్ఠతే ॥ నన్వీతి॥—నను భాగ్నిజ్ఞానమేవాసిద్ధమ్. సర్వజ్ఞానానాం యథార్థత్వాత్. తథాపి. విప్రీతివన్నా స్పర్శైపి ప్రత్యయాః యథార్థాః ప్రత్యయత్వాత్ ఘటాదిప్రత్యయవత్. నచా యథార్థజ్ఞానానభ్యుపగమే విసంవాదిప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఇష్టభేదాగ్రహేదేవ తదుపపత్తేః. ననుభేదాగ్రహమాత్రాన్నప్రవృత్తిః చేతనస్యవహరన్య జ్ఞానపూర్వకత్వాత్. అన్యథా సుషుప్త్యాదావపిత తదాపత్తేః. నావ్యుపస్థితే పురొవతిఁని. ఇష్టానుపస్థితావపిత తత్త్వీనన్దోల్. నచావస్థితత్వ ముభయవిశేషణమ్. పురొవతిఃప్రజ్ఞానయోర్భేదగ్రహేపితత్ర తదగ్రహసత్త్వాత్. తస్మాదభేదజ్ఞానమేవ ప్రవర్తక మిత్యకామేనాప్యభ్యుపేయమితి చేన్న. ఉపస్థితే పురొవతిఁని ఉపస్థితేప్రభేదాగ్రహన్యజ్ఞానభేదాగ్రహసహితస్య ప్రవర్తకత్వాత్. నచ భేదాగ్రహభావాపేక్షయా లాఘవేన భావస్థైర్యాభేదాగ్రహస్య ప్రవర్తకత్వమితి యుక్తం. భూతలాదేః స్వరూపేణ భావస్థైర్య రూపాంతరేణాభావత్వా భ్యుపగమేనతితిక్రాభావాసిద్ధేః, యథావలః. , భావాంతరమభావోహికయాచిత్తవ్యపేక్షయేతి అస్తువాచితిక్రాభావః. తథాపి సలాఘనం. సత్యస్థలభవతద్భోతితి న్యాయేన అవశ్యకభేదాగ్రహస్యైకప్రవృత్తిహేతుత్వేన క్లప్త

త్వాత్. పృథ్వీతః పృథ్వీస్త్వర్థం అనత్యస్థలే వ్యతిరిక్తవిజ్ఞజ్ఞానం కల్పనీయం
 ఇత్యభేదగ్రహపాతుతాయామేవ గౌరవం. యద్వా, స్వరూపతావిషయతశ్చ
 గృహీతభేదంగ్రహణస్తరణాత్తకం జ్ఞానద్వయమేవ ప్రవర్తకం. నచ గ్రహ
 ణస్తరణాత్తక జ్ఞానద్వయాభ్యుపగతో ఇదంపాత్యుత్కరోమి రజతంస్త
 రామీతి స్వాధావివేచకానువ్యవసాయాపత్తిః. శుక్తిత్వాగ్రహవత్ దోషే
 ణతస్య ప్రతిబద్ధాత్. అతపనన తతోలేఖః. దోషేణైవ తత్తాయాః ప్రము
 ష్టత్వాత్. నచ పీతశృభః తక్రొగుడఇత్యాదా వనుభూయమానారోపస్థలే
 ఇష్టానైష్టస్తరణాభావాత్ కథం ప్రవృత్తినివృత్తిఇతి వాద్యం తత్ప్రాపి పీత
 త్వతిక్తత్వాదీనాం స్తరణస్యేవ కల్పనాత్. తదుక్తం. 'మాషరాశిస్థమ
 పీషయే మాషాధి' ప్రవృత్తిర్నవీలిమస్తారిత మాషభేదాగ్రహోదనుభూ
 యమానారోపా సిద్ధపక్షాది. అథవా అగృహీతభేదం జ్ఞానద్వయం ప్రవర్త
 కం ఇదభ్యానుభూయమానారోపస్థలే ఇష్టపురొవర్తిసా గ్రహణాభ్యుప
 గమేవ్యస్తీతి నప్రవృత్త్యాద్యనుపపత్తిః. యద్వా అగృహీతైష్టభేదపురొవ
 ర్తివిషయమగృహీతైష్టజ్ఞానభేదం జ్ఞానం ప్రవర్తకం. అయశ్చ భేదాగ్రహః
 క్వచిద్విద్యమానేషు భేదే దోషవశేన తదగ్రహాత్ క్వచిత్తదభావాత్. తథా
 చ సత్యస్థలే జ్ఞానద్వయాభావేన నప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ననువివాదాధ్యాసి
 తం పురొవర్తిజ్ఞానం రజతస్య ప్రకారకం తత్ప్రకారక పృథ్వీజనకత్వా
 త్ ఉభయసిద్ధసమీక్షన రజతజ్ఞానవ దిత్యనుమానా త్పురొవర్తిని రజతత్వసి
 ధౌ తస్యచ దాధదశానైవ మిథ్యాత్వావగమాత్ తజ్జ్ఞానవిషయం యథార్థ
 త్వానుమానం బాధితమితి చేన్న, అనుకూలతరంగాభావాత్. విపత్నైదాధకా
 భావాద్. నచ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిర్బాధికా. అన్యథైవ తస్యా ఉపపాదిత
 త్వాత్. కించ రజతజ్ఞానం నశుక్తివిషయం అన్యాకారజ్ఞానస్యా న్యవిషయ
 త్వైనుభవ విరోధాత్. నను రజతజ్ఞానం శుక్తివిషయమేవ తద్గోచరవ్యవహా
 ర జనకత్వాత్ శుక్తిజ్ఞానవత్. నచానుభవ విరోధః. ఇదం రజతత్వేన కా
 నామీతి రజతజ్ఞానవిషయత్వస్యేవానుభవాదితి చేన్న. ఆరోప్యానిరూపణేన
 తదభేద విషయ పురొవర్తిజ్ఞానస్యైవాసిద్ధే. తథాహి. శుక్తావిషయే ఇ
 దమాత్మనాభానమానం రజతం, కిమనల్? ఉతసల్? నాద్యః. అపరోక్షావ
 భాసానుపపత్తిః. సహ్యసల్ ఇద్విగ్రియసన్నికృప్తం సంపదభిన్నం చా. ననువి

షయస్య సమస్తసామర్థ్యవిరహేపి పూర్వవిజ్ఞాన సామర్థ్యాదుపజాత
విజ్ఞానమేవాసతః ప్రకాశః తస్య హ్యేషస్వభావః, యదనన్య ప్రకాశయితీ
అతపవాహుః. అనన్య ప్రకాశనశక్తిరేవాస్యావిద్యేతి. అతపవచానుభవః
అసదేవ రజతమథాత్ ఇతి. అన్యథానద్వాదినుతేపి విభిన్నమేపురోవర్తికసం
నగణస్య శూన్యతయా నవభాసావత్రై. తస్మాదసదేవాభ్యాసవిషయత్వమితి చె
న్న. తత్కాభావేన శక్తిరేవానుపపత్రై. అనదేవాస్యాశ్చక్రమితి చేత్, కి
మేతత్కార్యం? ఉతజ్ఞాప్య? నశావత్కార్యం. అనతస్సత్త్వమపపత్రై. ద్వి
తీయే, కిం జ్ఞానాంతరద్వారా విజ్ఞాన మనన్య ప్రకాశయతి? ఉతివిజ్ఞానమేవ త
త్ప్రకాశః? నాద్యః. జ్ఞానాంతరానుపలభైః. అనవస్థాపాతాచ్ఛ. నద్వితీయః. సదన
తొస్సంబద్ధానియావణాత్. నహ్య సంబద్ధం వస్తు విజ్ఞానానితమపి ప్రకాశయ
న్తి. అనదధీన నిరూపణత్వం సతావిజ్ఞానస్యా సతావిషయేణ సంబద్ధఇతిచే
న్న. అనతో నిరూపకత్వాయోగాత్, నాపిస్వభావస్సంబద్ధః. నన్తాత్రనిష్ఠ
స్య కార్యకారణభావస్య అవివాభావస్యవా స్వభావస్య సదనతోరయోగా
త్. తస్మాన్నాధ్య ప్రమసత్. సత్త్వపక్షేపి, తద్రజతం కిమాంతరం? ఉతబా
హ్యం? నాద్యః. తస్య జ్ఞానాభిన్నత్వే ప్రమాణాభావాత్. సుఖాదివత్కైవల
సాక్షివైద్యత్వలక్షణస్యాంతరత్వస్యచ విజ్ఞానవాదిభిర్యోగాచారేరనభ్యుపగమా
త్. నను రజతాదికం జ్ఞానాభిన్నం ఇన్ద్రియసంప్రయోగమంతరేణావరోక్ష
త్వాత్ సంచెదనవత్. నచవిశేషణసిద్ధిః, ఇన్ద్రియేణసహసంయోగస్యాభా
వాత్. జ్ఞానస్యచ ప్రత్యాసత్తైరనభ్యుపగమాదిత చేన్న. తస్యజ్ఞానాభిన్నత్వే
రజతం జానామీతి భేదానుభవ విరోధాత్. ప్రతిపత్తుః ప్రత్యయాదనతరే
కేణ అహంరజతమితి ప్రతిభాసావత్రైశ్చ. అనుభవః ప్రమాణమితి చేత్. కిం
ఇదంరజమితి ప్రత్యయః, రజతస్యాంతరత్వే ప్రమాణం? బాధక ప్రత్యయో
చా? అర్థావత్తిర్వా? నతావదాద్యః తస్యాంతరత్వే ప్రమాణత్వాత్. ఇదం
రజతమితీదన్త్యరజతత్వసామానాధికరణ్య విషయత్వేన తత్రైవ ప్రమాణ
త్వాచ్ఛ. అనివస నద్వితీయః. నహిబాధకజ్ఞానం రజతస్య జ్ఞానాకారతామ
వగాహతే, కింతు పురోవర్తికనిద్రవ్యే రజతభేదం. నత్యతీయః. బాధక
ప్రత్యయస్య రజతభేద తద్ధర్మాత్యంతాభావ విషయత్వే అర్థావత్త్యనవకాశా
త్. ఇదంత్వప్రతిషేధేనా బహిర్బాధితంరజత మాంతరపక్షజ్ఞానైవ్యవ

తీవ్రత ఇత్యర్థాపత్తిః స్యాత్. ఇదం త్వేన ప్రతిషిద్ధస్య రజతస్య దేశాన్తర
 నత్వేనాప్యవపత్తైశ్చ. కించ, జ్ఞానస్య రజతాకారత్వం స్వాభావికం? చా
 త్వన్తరాధీనం? నా. నాద్యః. సర్వజ్ఞానానాం రజతాకారత్వ ప్రసక్తాల్. న
 ద్వితీయః. విజ్ఞానమాత్రవాదాల్. కించ, నతాపల్రజతమాన్తరంబాహ్యో
 శుక్తిశకలాదావధ్యస్యతే. విజ్ఞానవాదిమతే బాహ్యస్యాభీతిత్వేన తత్రా
 భ్యాసాయోగాల్. నన్వాన్తరే రజతేబహిష్ట్యారోపః. అతపవ బాధోపి త
 న్మాత్రవిషయః. లాఘవాల్. నతురజఃషయః. తథాసతి రజతస్య తద్ధర్మస్యచే
 దంతాయా బాధఇతి గౌరవ ప్రసక్తాదితి చెన్ను. రజతస్యాపి బాధితత్వేన
 తత్ర బహిష్ట్యభ్యాసాయోగాల్. బాధస్య నేదంగజతమితి విశిష్టరజత విష
 యస్యానుభవసిద్ధత్వేన తత్కల్పనాభావాల్. అతపవ నేదంగజతం కింతు
 శుక్తిరితి బాహ్యస్థితానావధికోబాధః. అన్యథా రజతమిదంన కిన్వాన్తరమితి
 స్యాత్. తస్మాల్ ఆన్తర రజతమధ్యానవిషయ ఇత్యయుక్తం. బాహ్యపత్తే
 పి, తద్రజతం కిం పురోదేశవర్తి? దేశాన్తరవర్తివా? ఆద్యేపి, రజతం పు
 రోవర్తిద్రవ్యస్యపరిణామః? అవిద్యామావా? నాద్యఃశుక్త్యవయవోత్పన్నస్యర
 జతస్య శుక్తివత్పాదమాధికత్వేన బాధానుపపత్తేః. ననుదోషసాపేక్షస్య
 తనవయవోత్పన్నస్య రూప్యస్య దోషాపగమా న్నాశేన బాధోపపత్తిరితి చే
 న్ను. దోషస్యనిమిత్తకారణమానిత్యేన తదపగమస్య రజతావినాశకత్వా
 ల్. నహి దడ్డాపగమే ఘటాపాయోదృప్తః. తతశ్చ రజతం న పురోవర్తిద్ర
 వ్యపరిణామః అవిద్యాపరిణామ పత్తేపి నకేవలావిద్యాపరిణామః. దోషర
 హితస్యానుద్బుద్ధరజతాదినంసాగరస్యాపి పురుషస్య తత్ప్రసక్తాల్. నా
 పి దోషాదిసహకృతావిద్యాపరిణామః. రజతావయవానాం క్షోభరజతా
 త్పాదకానా మభావేన దోషాది సహకారనాత్మేణ అవిద్యాయాన్తరు
 త్పాదకత్వాయోగాల్. కించ రజతం నావిద్యాపరిణామః. సర్వజ్ఞానానాం
 యథార్థత్వేన భ్రమానుపపత్తేః. తత్ప్రమాణస్య భ్రమోపాదానత్వస్య
 చ తల్లక్షణస్యా నమ్భవేనావిద్యాయా ఏవ దుర్నిరూపత్వాల్. తస్మాన్
 పురోవర్తి రజతమధ్యాన విషయః. దేశాన్తరవర్తిత్వపత్తేపి, నతాపత్తే
 వలాభ్యుత్పన్నస్తవ్యవిషయజ్ఞానజన్యతస్యా సన్నికమాల్. ఇద్రియాణాం న
 మీచీన జ్ఞానజనన సామర్థ్యానియమాద్య. శాపిదోషసహకృతాల్. దో

వన్య ప్రకృతకార్యోపజనన సామర్థ్యవిభూతమాత్రహేతుత్వాత్. అన్య
థా దుష్టాదపి కుటజ వీజాత్ వటాబుగ్రాన్తప్రసక్తః. తతశ్చ న దేశాంత
రవర్తిరజతారోపః. నన్యభ్యుతివాదమతే శుక్తికాదిపురొవధిః ద్విన్యగర్భ
నానంతరం తత్ర జాయమానరజతజ్ఞానస్యా ప్రామాణ్య ప్రసిద్ధిస్తద్విషయే
బాధప్రసిద్ధిశ్చ అప్రమాణజ్ఞానాభావాత్ బాధ్యవిషయాభావాద్వనస్యాది
తి చేన్న. రజతవ్యవహారస్యైవ తేన బాధాన్. జ్ఞానస్యైవ తాత్పర్యవిషం
వాదివ్యవహార హేతుత్వేనా ప్రామాణ్యవ్యవదేశోపపత్తేః. తస్మాన్యథాథా
వీవనస్యైవ ప్రత్యయాఇతి—ఉచ్యతే—అస్తితావత్పురోవర్తిని ఇనంరజ
తమితి సామానాధికరణ్య వ్యవదేశో రజతాధిక్యవృత్తిశ్చేతి సార్వ
జనీనం. తదేతన్నభేదాగ్రహమాత్రాద్భవిత ముహూతి. సుషుప్తౌ త
త్ప్రసక్తాత్. నాప్యవస్థితేష్టభేదాగ్రహాత్. తస్మాభావతయా గురుత్వే
నాభేదజ్ఞానస్యైవ సత్యస్థలే హేతుత్వేన క్లృప్తత్వాత్. నచ తద్ధేహిరితిన్యా
యిన భేదాగ్రహావేవ హేతుః క్లృప్తఇత్యుక్తమితి వాచ్యం. కారణత్వస్య
భావత్వవ్యాప్యతయా భావమాత్రస్యైవాహేతుత్వాత్. కుల్యాది నమవ
ధానై దాహానుత్పాదస్యవనమ్నీగతశ్చక్రభిభవప్రయిక్తత్వేన ప్రతిబద్ధ
కాభావస్య కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్. నాప్యగృహీతేష్టభేదపురోవ
ర్తిజ్ఞానం ప్రవర్తకం. ఉపస్థితేష్టభేదాగ్రహవత్ అగృహీతేష్టభేదపురోవర్తివి
షయత్వవిశిష్టాగృహీతేష్టజ్ఞానభేదజ్ఞానత్వాపేక్షయా పురొవర్తివిశేష్యకేష్టతా
వచ్ఛేదకప్రకారజ్ఞానత్వస్య లఘుత్వేనాభేదాగ్రహస్య తేనేవ సత్యస్థలే ప్ర
వృత్తికారణతాగ్రహాత్. నచాతిరిక్తవిశిష్టజ్ఞానకల్పనం దోషః. కారణతాగ్ర
హేదశాంతాం తత్కల్పనస్యానుపస్థితత్వాత్. ఉపస్థితస్యచ తర్కితగౌరవస్య
నకలవగ్రహాపవృత్త్యప్రతిబద్ధకత్వేనాపరివర్ధితత్వాత్. ఫలముఖస్యచ ఉపశ
న్యకారణతాగ్రహాపరివర్ధితత్వజ్ఞానవకాశాత్. నచ విషయానిరూపణాన్వి
త్యాజ్ఞానాభావః. సతవీవ రజతస్య దేశాంతరవర్తినః పురోవర్తిజ్ఞానేవిషయ
త్వాత్. నాపి రజతజ్ఞానసామగ్రివిరహః. యథాథా ప్రత్యక్షమాలే స
న్నికర్షస్య హేతుత్వేనాన్నికృష్టస్యాపి రజతస్య దోషవకాద్యావౌపపత్తేః.
యత్తు దోషస్య ప్రకృతకార్యప్రతిబద్ధమాత్రహేతుత్వేనవివరీతకార్యాహే
తుత్వాత్ తత్సహకృతాచ్ఛేదముపానమిత్యాజ్ఞానసమ్భవత్తితి. తన్న. దావదగ

విసంవాదిప్రవృత్త్యాభ్యాన్విజ్ఞానవిషయసిద్ధావపి తస్య పాత్రిభాసిక తత్కా-
లాత్పన్న రజతాదివిషయకత్వేన ప్రమాణం దేశాంతరీయ రజతస్కృప్తస్యై-
వ తద్విషయత్వ నమ్నవాదితి చేన్న ।

వేత్రివీజాదాకదభీకాణ్డారంభకత్వస్య భస్మకదుష్టేచాదర్యతేజసి బహ్వన్న
పానవచనస్యవ దర్శనాత్. యచ్ఛక్తం విప్రతిపన్నాస్సర్వేపి ప్రత్యయా-
యథాథాః ప్రత్యయత్వాల్ సమ్మతిపన్నవదితి. నేతత్సారం. ఉక్తస్యా
యేన పురోవర్తిని ప్రతిపన్నస్య నేదంరజతమితి తత్రైవాభావప్రతియా-
గిత్వాపగమేన ఆనుమానస్య ప్రత్యేకబాధావహ్యుపపదయత్వాత్. తదేతస్మి-
ద్దమ్, వివాదాభ్యాసితం రజతజ్ఞానం పురోవర్తివిశేష్యకం తద్విశేష్యకరజ-
తాధిప్రవృత్తిపేతుజ్ఞానత్వాత్, యల్ యద్విశేష్యకప్రవృత్తిపేతుజ్ఞానం
లిల్ తద్విశేష్యకం, యథోభయసిద్ధసమీచీజ్ఞానం, తథాచేదం, గస్తాత్తేతేతి. న
చాపరియాజకత్వం. విశిష్టజ్ఞానకారణతాయాంలాఘవస్యోక్తత్వాత్. ప్రవృ-
త్త్యనుపపత్తైశ్చ విపత్తే బాధకత్వాత్. తస్మాద్విసంవాదిప్రవృత్తిజనకం నవక-
జ్ఞానమయథాథామితి సిద్ధమ్:—తదేతదాహ ॥ విసంవాదిప్రవృత్త్యాభ్యా-
న్విజ్ఞానసిద్ధావపి । నన్విదం రజతమిత్యనుభవవచ తత్కాలాత్పన్నరజతేవ
మాణమ్. అన్యథా ప్రత్యయస్యనిర్విషయత్వాపత్తేః. ఆంతరస్యానతత్ప రజ-
తస్యనిరాకరణాత్. వ్యవహితపదయస్యవ ప్రత్యక్షాపదయత్వాదిత్యాకరణ్య-
నహీదం రజతమితి ప్రత్యయ నైస్య ప్రాతిభాసిక త్వే ప్రమాణం తేన తస్యా
ఃషయీకరణాదిత్యాశయేనాహ ॥ తస్యేతి । నను విచయాన్తరామతవ
త్ర్యా తస్య పాత్రిభాసికరజతం విషయత్వేన కల్ప్యతేఇత్యతాహ ॥ దేశాంత-
రీయరజతస్యేతి ॥ తస్య విషయత్వే వినిగమకమాహ ॥ క్లృప్తస్యేవేతి ॥ త-
థావ రజతం వ్యవహితమపి దోషవశోదేవ భ్రమేభానతత్కభిభావః. ఏనం
భ్యాన్విజ్ఞానం సర్వమన్యథాఖ్యాతిరిత్యాశయే తే సిద్ధానీదూషయతి । నేతి ।
ఏదేశాంతరవర్తిరజతమనన్వికృప్తమపి భ్రమేభానతత్కభిమతం? ఇన్నికృప్తం
భా? నాద్యః. నన్నికమాభావే తద్భటితప్రత్యక్షసామగ్రివిగమాత్ విశేష్య-
నన్నికమావత్ విశేషణసన్నికమాస్యాపి ప్రత్యేకహేతుత్వాత్. అన్యథా
వ్యవహితదత్తేషుంసి దట్టేతి విశిష్టప్రత్యక్షాపత్తేః. నచైతావతా జన్యయథా-
థాప్రత్యేకవివ విశేషణసన్నికమా హేతురస్త్వితి వాచ్యమ్. లాఘవేనజ

తస్యానన్నికృష్టతయా ప్రత్యక్షవిషయత్వాయోగాత్ । నచజ్ఞానం తత్రప్ర
త్యాసత్తిః । జ్ఞానస్యప్రత్యాసత్తిత్వే తతపివ వహ్నీదేః ప్రత్యక్షత్వోప
పత్తౌ అనుమానాద్యుచ్చేదావత్తైః ।

స్య ప్రత్యక్షత్వావచ్ఛిన్నవివ తస్య హేతుత్వాత్. అస్యథా సురభివస్తనమి
త్యాదౌ విశేషణీయతసారథాం శేజ్ఞానప్రత్యాసత్తికల్పనం, వహ్నిసన్నికర్షా
భావేన నన్నికృష్టేపి వర్వతే తద్విశిష్టప్రత్యక్షాభావవర్ణనం, చ తవమతేవిరు
ద్ధ్యేత. ద్వితీయేపి, కిమిద్రియస్య రజతేన సాకం లోకకసన్నికర్షాః? ఆలోకి
కౌవా? నాద్యః. ఇద్రియస్య తేన సంయోగ సంయుక్తనమవాయాదెరథా
వాదిత్యాహ ॥ తస్మేతి ॥ అలోకికత్యత్యత్రాపి, కిం సామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః?
ఉతజ్ఞానమ్? తత్రాపి, నతావత్ప్రేమేయత్వేన రజతగిహః. తస్య తత్ప్ర
కారకత్వావత్తైః. నాపి రజతత్వేన. ఇద్రియసంయుక్తై పురోవర్తినీతస్యా
భావేనాసన్నికృష్టత్వాత్. నన్నికృష్టసామాన్యవైగ్నేన ప్రత్యాసత్తిత్వాభ్యుప
గమాత్. కించ, నసామాన్యం ప్రత్యాసత్తిః. ప్రమాణాభావాత్. వ్యా
ప్తిగ్రహస్య సిద్ధానై నన్నికృష్టధూమాదివ్యక్తిమాత్రవిషయకత్వేన సర్వధూ
మావిషయతయా తస్య సామాన్యప్రత్యాసత్తికల్పకత్వాభావాత్. ధూమో
వహ్నివ్యభిచారి నవేతిసంశయస్య చ తత్రధూమత్వేన వహ్ని సామానాధికర
ణ్యనిశ్చయేపి ప్రసిద్ధధూమపవ సమ్మవేనాప్రసిద్ధధూమావిషయత్వాత్. స
మానప్రకారకనిశ్చయవైగ్నేన సంశయవిరూఢిత్వాత్. అతపివ ఘటత్వేన
తరభవనిశ్చయేపి పృథివీత్వేన ఘటే తత్సంశయఇతి తవాపిరాధ్ధాన్యః. తస్మా
న్నసామాన్యం ప్రత్యాసత్తిరితిసంక్షేపః. ద్వితీయం పక్షం దూషయతి ॥ న
చైతి । ఆయంభావః. నజ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః. ప్రమాణాభావాత్. నచ
ఘటసహం జానామీత్యనువ్యవసాయః వ్యవసాయస్య ప్రత్యాసత్తిత్వే ప్రమా
ణమ్. తస్య స్వప్రకారతయా మనోజన్యజ్ఞానాస్తరాసపేక్షణాత్. అతపి
వ నచాత్ముషజ్ఞానేపి తన్నియమః. ప్రత్యభిజ్ఞానోపసంపాకరాదిసహకారిబలా
త్ అనన్నికృష్టవిషయచాత్ముషజ్ఞానోపపత్తైః. నచ తత్రాపి చాత్ముషత్వాత్సన్ని
కర్షజన్యత్వోకల్ప్యత ఇతియుక్తమ్. చాత్ముర్జన్యస్యాపి కన్యచిత్పర్యావరోక్ష
త్వే బాధకాభావాత్. ప్రమాత్వాప్రమాత్వయోరివ పరోక్షత్వారోక్షత్వ
యోరేకజ్ఞానధర్మత్వోపపత్తైశ్చ. తస్మాత్ నజ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిరితి చిత్. న

నను రజతోత్పాదకానాం రజతావయవాదీనా మభావే శుక్రా కథంగవాపి ర
జతముత్పద్యతే ఇతిచేత్ । ఉచ్యతే । నహి లోకసిద్ధసామగ్రి ప్రాతిభాసిక
రజతోత్పాదికా కిన్తు విలక్షణైవ

స్వలోకికసామగ్రితానుమితి సామగ్యా బలవత్త్వాత్ వహ్నిదేః కథం ప్ర
త్యక్షత్వమితిచేన్న. సమానే విషయే ప్రత్యక్షసామగ్రిత్వేనైవ లాభవేన బల
వత్తయానుమితి సామగ్యమివ దుర్బలత్వాత్. అన్యథా సంశయోత్తరప్రత్య
క్షవిమానుషపత్తిః నను రజతావయవస్య తదుపాదానస్య ప్రసిద్ధస్యచ తన్ని
మిత్తస్యాభావే కథం శుక్తారజతం జాయతే. నచ శుక్తవ్రతయవస్తదుపాదా
నం. నిరస్తత్వాత్. గమత్సన్నస్యశక్తిత్వాపత్తేషు. అతపవనతజ్జ్ఞానమపి క్ల
ప్తకారణస్య విషయైస్త్రియసన్నికమాదేరభావాదిత్యాక్షిపతి ॥ నన్వీతి । అ
స్తిహి శుక్తారజతజ్ఞానం ఇదంరజతమితి. తత్రచానతానవభాసనాత్ ఆస్తర
స్యచ రజతస్య నిరాకృతత్వాత్ బాహ్యస్యచ పురోవక్తిగతస్య పారమాధికా
కస్య బాధానుపపత్త్యా దేశాంతరీయస్య వ్యవధానేన విషయత్వాయోగాత్.
అతః పరిశేషాల్ ప్రాతిభాసికం తత్కాలాత్పన్నమేవ రజతం విషయఇత్యభి
ప్రేత్యాహ ॥ ఉచ్యతేఇతి ॥ కిం లోకసిద్ధరజతసామగ్రివిరహాత్ప్రాతిభాసిక
రజతానుత్పాదః? సామగ్రిమాత్రవిరహాద్వా? నాద్యః, లోకికపరమార్థస్యై
వ రజతస్య రజతావయవాద్యపేక్షత్వేన ప్రాతిభాసికస్య తదనపేక్షత్వాత్.
అతపవ క్లప్తహేతుమంతరేణాపి స్వప్నరథాదేవుత్పత్తిరిత్యాశయేనాహ । న
హీతి ॥ ద్వితీయమునువదతి ॥ కింతితి ॥ దోషసంసారాదిసహకృతావి
ద్యైవ ప్రాతిభాసికరజతోత్పాదికేత్యాహ ॥ విలక్షణైవేతి ॥ నను రజతత
జ్జ్ఞానయోర్నతావదవిద్యోపాదానం. ప్రమాణాభావాత్. తదుపాదానత్వే
దవియదాదివత్ప్రత్యత్వాపత్తేః. నచాత్తా తదుపాదానం. అపరిణామిత్వా
త్. నాపిదోషః, గుణసాదృశ్యాత్సన్నస్తస్య ద్రవ్యోపాదనత్వాయోగాత్.
అతపవనావిద్యా నిమిత్తకారణం, నాపి సంసారః, భ్రమస్య తజ్జ్ఞస్యత్వే
ర్ముతిత్వాపత్తేః, భావనాసంసారస్యాధానాతుత్వాచ్చ, నచ భేదాగ్రి
హః, తస్యాధానాతుత్వే ప్రమాణాభావాత్. తదస్వయవ్యతిరేకయోశ్చ
జ్ఞానమూదాయోపపత్తేః. కించ, రజతస్య ప్రాతిభాసికత్వే కథం ప్రత్యక్ష
త్వం? నతావచ్ఛాత్యుషత్వం. ప్రాతిభాసాత్పూర్వం తస్యేన్ద్రియసన్నిధౌ

తథాహి । కాచాదివౌషధాపి తలఁచతస్య పురోవృద్ధివృద్ధానంయోగాది
దమాకారా చాక చక్యాద్యాకారాద కాదిదంత్యకరణవృత్తిరుదేతి । తస్యాం
వృత్తావిదగువచ్చిన్నచైతన్యం ప్రతిబింబితే । తత్రపూర్వోక్తరీత్యావృత్తై
ర్బహిర్నిర్గుణనేన ఇదమవచ్చిన్న చైతన్యం వృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యంప్రమా
త్యచైతన్యంచాభిన్నంభవతి । తతశ్చ ప్రమాత్యచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్య
నిష్ఠాశుక్తిస్వప్రకారికావిద్యా చాకచక్యాదిసాదృశ్యసద్దర్శనసముద్భవిత
రజతసంస్కారసత్వీనా

గాథావాల్. నామ మానవత్వం, ఇద్వియసమ్ప్రయోగంవిని మనసా బహిర
స్సౌతన్యైత్. తతశ్చప్రాతిభాసికంరజతం తజ్జ్ఞానంచానుపపన్నమిత్యతలహ
||తథాహి||అవిద్యారజతరూపాద్ధాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారేణచ పరిణ
మతఇతినబద్ధః. వియదాచ్యుపాదానావిద్యాతో వైలక్షణ్యం దగ్గయితుమ్.
విషయచైతన్యనిష్ఠా శుక్తిత్వ ప్రకారికేతి విశేషణద్వయమ్, సాహిమూలా
విద్యాచిన్తాత్రికా తన్మాత్రవిషయా నిర్వికల్పకజ్ఞాననివర్త్యచ. ఇయన్తు
శుక్త్యవచ్చిన్నచైతన్యాశ్రితా రజతభేద శుక్తిత్వప్రకారికా సవికల్పకనివ
ర్త్యచ. సచాస్యావిద్యోపాదనత్వే మానాభావః. రూపాధ్యాత్మకః సాక్షా
దవిద్యోపాదానః అన్యమపాదానత్వేనతి సాపాదానత్వాత్ ఆకాశవత్.
మాయాన్తప్రకృతింవిద్యై, దిత్వాది శుక్త్యా వియదాదేరవిద్యోపాదాన
త్వాకగమాన్నసాధన వైకల్యం. సచాన్తకరణస్య తదుపాదానత్వ సమ్భ
వాత్ సత్యైరాసిద్ధిరితి వాచ్యమ్, అన్తకరణస్య సాదిత్వేనోపాదానా పే
క్షాయా మజ్ఞానస్య తదుపాదానత్వేనావశ్యకత్వాత్. ప్రాతిభాసికస్వాప్నగ
జాద్యధ్యాసే తస్యాపాదానతయా క్లృప్తత్వాద్భ. సచఃపక్షే బాధకాభా
వః. మిథ్యాభావభాసానుపపత్తేరేవ బాధకత్వాదితి భావః. నిమిత్త
కారణమాహ । సంస్కారేతి ॥ నన్వన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం సాదృ
శ్యజ్ఞానమపి కారణం స్యాదిత్యాశంకా, తస్య భగినుజనక సంస్కా
రొద్బౌధకత్వేనా న్యథా సిద్ధత్వాదిత్యాహ । చాకచక్యాదీతి । సాదృశ్య
జ్ఞానస్య సోపాధికాభ్యాసే స్వాప్నగజాధ్యాసేచ వ్యభిచారాన్నహేతుత్వ
మిత్యపి బోధ్యమ్. సచ సంస్కారోపి నహేతుః ఉక్తదోషాదితి వాచ్యమ్
సమానవిషయసంస్కారజన్యత్వస్య సంస్కారత్వేనతజ్జన్యత్వస్యచాన్యై

కాచాదిదోష సమవహితా రజత రూపాద్ధాకారేణ రజతజ్ఞానాభాసాకారే
ణచ పరిణమతే । పరిణామోనామ ఉపాదాన సమసత్తాకకార్యాపత్తిః । వి
వర్తోనామ ఉపాదాన విషమ సత్తాకకార్యాపత్తిః । ప్రాతిభాసికరజతంత్వవి
ద్యాపేక్షయా పరిణామః చైతన్యాపేక్షయా వివర్తతీ చోద్యతే ।

తేత్వ ప్రియాజక త్వాత్. అన్యథా ప్రత్యభిజ్ఞానమిత్యోస్తుతిత్వాపత్తేరితి
భావః. అసాధారణకారణమాహ ॥ దోషేతి ॥ నచ దోషసంసౌగరయో
రథా హేతుత్వమ్. అన్వయస్యతిరేకాభ్యాం వినిగమకాభావనోభయకా
రణతాగ్రహేదీతభావః. ప్రాతిభాసికరజతస్య ప్రత్యక్షత్వం దర్శయితుం ప్ర
మాతృచైతన్యాభీన్నేతి విషయచైతన్య విశేషణం. తథాచ స్వాకారవృత్త్య
పహితస్య రజతస్య ప్రమాతృచైతన్య నిష్ఠా విద్యాకార్యత్వేన ప్రమాతృచై
తన్యాధ్యస్తత్వాత్ ప్రత్యక్షత్వం యుక్తమితి భావః. నన్వన్తకరణస్య బ
హిర్విగ్రహనాభావాత్కథం విషయచైతన్యస్య ప్రమాతృచైతన్యాభీన్న
త్వం? తథాత్వేనా రజతస్య ప్రమాతృచైతన్యాధ్యస్తస్యచతురసపేక్షస్య క
థం తదన్వయస్యైకకానువిధానం? కథంవా తస్య శుక్తిత్వాజ్ఞానకార్యత్వం?
ఇదమాకార వృత్తివత్పురొవతిని శుక్తిత్వాకారవృత్తి సమ్భవా దిత్యాశ
ఙ్కాహ ॥ కాచాదీత్యాదినా ॥ నతావదద్రియ వైయథ్యం. భగవజ
నక ధర్మజ్ఞానే తజ్జనక సంసౌగరద్బోధక సాదృశ్యజ్ఞానే చోపయోగాత్.
నాపి పురొవతిని శుక్తిత్వ గ్రహః. దోషేణతస్యప్రతిబద్ధాత్. ప్రమా
తృభేదస్య చాస్త్రాకరణ బహిర్విగ్రహమనై సతి స్పష్టత్వాదిత్యర్థః ॥ తత్రే
తి ॥ తదేత్యర్థః ॥ వృత్త్యవచ్చిన్నచైతన్యమితి ॥ ఇదమాకార వృత్త్యవచ్చి
న్నచైతన్యమిత్యర్థః. తథాచ ధర్మజ్ఞానస్య విషయచైతన్యాభీన్నత్వేన ప్ర
త్యక్షతయా తత్రాపరోక్షాధ్యాసోయుజ్యతేఇతి భావః. నను యద్యవిద్యాప
రిణామరూపం రజతం నాత్మపరిణామః తహి తద్వివర్తాపి నన్యాత్పరిణా
మ వివర్తాబ్ధయోః పర్యాయత్వాదిత్యాశఙ్కా, తయోద్భేదమాహ ॥ ప
రిణామోనామేతి ॥ నను మృత్పరిణామస్య ఘటస్య మృదాశితత్వవత్ రజ
తస్యాపి స్వపాదానావిద్యాశితత్వాపత్తిః సహిమృదుపాదేయో ఘటఃమృ
దవయవే వర్తతే యేనాత్మన్యవిద్యాధిష్ఠానే రజతం వర్తతే త్యాశఙ్కా చై
తన్యావరకాజ్ఞానస్య తమోవత్స్వాశ్రయగతవిత్వేన హేతుత్వాత్ తస్మరిణా

అవిద్యాపరిణామరూపం తద్రజతః అవిద్యాధిష్ఠానే ఇదమవచ్ఛిన్న చైతన్యో
 వర్తతే । అస్త్వతే సర్వస్యాపి కార్యస్య స్వోపాదానా విద్యాధిష్ఠానాశితస్య
 యమాత్ । నను చైతన్యనిష్ఠస్య రజతస్య కథం ఇదం రజతమితి పురోవృత్తితా
 దాత్వం । ఉచ్యతే । యథాన్యాయమతే అత్తనిష్ఠస్య సుఖాదేః శరీరనిష్ఠత్వే
 న ఉపలబ్ధః శరీరస్య సుఖాద్యధికరణ తావత్చేదకత్వాత్ । తథా చైతన్య
 మాత్రస్య రజతం పరిత్యజ్యనిష్ఠానతయా ఇదమవచ్ఛిన్న చైతన్యస్య తదధిష్ఠాన
 త్వేన ఇదమవచ్ఛేదకతయా రజతస్య పురోవృత్తి సంసర్గవృత్తయ ఉపల
 బ్ధతే । తస్య చ విషయచైతన్యస్య తదన్యకరణోపహిత చైతన్యాభిన్నత
 యా విషయచైతన్యేఽగ్యస్తమపి రజతం సాక్షిగ్యధ్యస్తం కేవల సాక్షివే
 ణ రూపమపి రజతం తదధిష్ఠానచైతన్యాశ్రితమిత్యాహ ॥ అవిద్యాపరిణామ
 రూపంచేతి ॥ నను చైతన్యస్య స్వోపాదానా విద్యాధిష్ఠానతయా రజతస్య క
 థందితదాశ్రితత్వేపి పురోవతిద్రవ్యస్య తథాత్వాభావాత్కథం తదాశ్రి
 తత్వం తతచ్ఛేదం రజతమితి తాదాత్మ్యవ్యవదేశానుపపత్తిరితి శంకతే ॥ న
 నివృత్తి ॥ చైతన్యమాత్రస్యేతి ॥ ఇదమవచ్ఛిన్న చైతన్యస్యైవ రజతోపాదా
 నా విద్యాధిష్ఠానతయా తస్యేవా విద్యాజనితవిక్షేపాధిష్ఠానత్వాదిత్యాదితీభా
 వః । నచైవమిదమవచ్ఛిన్న చైతన్యాగ్యస్తస్య రజతస్యాంతకరణావచ్ఛిన్న
 చైతన్యాగ్యస్తత్వాభావేన కథం ప్రమాతృచైతన్యాగ్యస్తత్వరూపం ప్రత్యక్ష
 త్వమిత్యాశంక్య, తస్యాన్యకరణవిశిష్టాశ్రితత్వాభావేపి తదుపహితచైత
 న్యాగ్యస్తత్వాత్ తస్యైవ ప్రమాతృచైతన్యాభిన్నవదేన విషయితత్వాదిత్యా
 శయోవాహ ॥ తస్యచేతి ॥ సాక్షిగ్యధ్యస్తమితి ॥ — నను కిమిదమధ్య
 స్తత్వం. స కావచ్ఛిన్నమిదయత్వం. తత్రభీమత్వం, యది దోషజన్యజ్ఞాన
 త్వం. తదా సర్వస్య కార్యస్యావిద్యాదోషజన్యతయా బిష్కసాత్మాతాకరస్యా
 పి తజ్జన్యత్వేనాతివ్యాప్తిః. నాపి దోషత్వేన తజ్జన్యత్వం. కాచాదిసాధారణ
 దోషత్వస్య నిర్వచనాత్. నచ సంస్కారజన్యనుభవత్వం. ప్రత్యభిజ్ఞాయా
 మతివ్యాప్తేః. నచానదిష్టయత్వమ్. అసత్త్వాత్సనభ్యుపగమాత్. నాపి వ్య
 ధికరణప్రకారకజ్ఞానత్వం, ఘటే రూపం ఘటే ఘటత్వమిత్యాదిజ్ఞానేతివ్యా
 ప్తేః. నచ రజతస్యాగ్యస్తత్వే ప్రమాణమస్తి. ప్రత్యక్షేణాననుభవాత్. న
 చ దృశ్యత్వాదినా తదనుమానమ్. దృష్టాంతాభావాత్. తస్మాద్దక్షిణ ప్రమాణా

ద్యమ్ సుఖాదివ దనస్య బెద్యమితి చాచ్యతే । నను సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వే అ
హంరజతమితి ప్రత్యయఃస్యాత్ అహం సుఖాది వదితి కేత్ ।

భావాన్నయ క్తంరజతా దేరధ్యస్తత్వమితిచేత్ — అత్రాహుః — స్మృతిరూప
త్వేనతి పూర్వదృష్టసజాతీయత్వమధ్యాసలక్షణం. స్మృతిరూపత్వంచ స్మర్య
మాణసవ్యతత్వం. తచ్చాస్య ప్రమాణాజన్యజ్ఞానవిషయత్వం అజ్ఞాతగోచర
వృత్త్యనువహితత్వం వా. తేన స్మర్యమాణమటాదౌ నాతివ్యాప్తిః. ప్రతీతిని
యతసత్తా కాధ్యాసస్య అత్ర లక్ష్యత్వేన సుఖాదేరపి తథాత్వాన్నాతివ్యా
ప్తిః. అభినవోత్పన్నవస్తుస్మృతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయవిశేషణం. అధ్యాస
మాత్రలక్షణంతు, పరత్రపరావభానత్వం - పారమాధికత్వావచ్చిన్నాస్వా
త్యన్తాభావాధికరణే ప్రతీయమానత్వమితి యావత్. ఏతదభిప్రత్యైవ భ
గవతా భాష్యకారేణోక్తమ్. స్మృతిరూపః పరత్రపూర్వదృష్టవభానో
తి. నదాత్ర ప్రమాణాభావః. నదిదం రజతమితి స్వాధికరణే పారమాధిక
కత్వేన ప్రతిపన్నస్య రజతస్య నెదంరజతమితి ప్రత్యక్షేణ తదవచ్చిన్నా
భావప్రతియోగిత్యావగమాత్. నదితి ప్రతీయమానం రజితం స్వసమానా
ధికరణ పారమాధికత్వావచ్చిన్నాత్యన్తాభావప్రతియోగి బాధితత్వాత్ య
న్నైవం తన్నైవం యథా ఆత్మేత్యనుమానావప్. తతశ్చ రజతమధ్యస్తమితి. —
నన్విదమవచ్చిన్నాస్వాధిష్ఠానచైతన్యస్య సాక్ష్యభేదేన రజతస్య సాక్షిబేద్యత్వే
దుష్టకరణానామినానుష్టకరణానామపి పురుషాణాం పురోవర్తిని శుక్తిత్వా
ది గ్రహణమయే తదీయా న్నకరణోపహితచైతన్యాభిన్నవిషయచైతన్యాధ్య
స్తతయా సాక్షాత్సాక్షినమృధాతో శుక్తిత్వాదివత్తస్య భావావత్రిత్యోశ
జ్యోహ ॥ సుఖాదివదితి ॥ యదీయదోషక్షుభితావిద్యా యదాకారేణ
పరిణమతే తస్య పరిణామస్య తద్దోషవత్పురుషగ్రహ్యత్వనియమాన్నాతిప్ర
వర్జః. యథా సిద్ధానై శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తాపి స్వప్నరథాని స్తజ్జనకనిద్రాదోష
వలైవ గృహ్యతే నాన్యేన, యథావా దేవదత్తయజ్ఞదత్తయోః పురోవర్తి
నమ్ప్రియోగజనితా న్నకరణబహిర్నిగమనయో రుభయా న్నకరణోపహి
తసాక్షిచైతన్యైశ్శృపి నాన్యాన్నకరణగతమఖాది అన్యస్య విషయః, యథా
చ పరమతే ద్విత్వాదేః సంయుక్తసగుణాయనమ్బుధస్య సర్వసాధారణ్యేపి
యదపిత్వాబుద్ధిజన్యం ద్విత్వాది తత్రనేవ గృహ్యతే నాన్యేన, తద్వదితి భా

ఉచ్యతే । నహి సుఖాదీనా మస్తకరణావచ్చిన్న చైతన్యనిష్ఠావిద్యాకార్యత్వ
 త్వప్రాయుక్తం అహం సుఖతిజ్ఞానమ్ । సుఖాదీనాం ఘటాదివత్ శుద్ధచైత
 న్యే ఏవాధ్యాత్మాత్ । కిన్తు యస్య యదాకారానుభవాహిత సంస్కార
 సహకృతా విద్యాకార్యత్వం తస్య తదాకారానుభవ విషయస్య మిత్యేవా
 ను గతం నియామకమ్ । తథాచ ఇదమాకారానుభవాహితసంస్కారజసహ
 కృతా విద్యాకార్యత్వాత్ ఘటాదే రిదమాకారానుభవ విషయస్యమ్ । అహ
 నః, కింఅహనాకారప్రత్యయవిషయత్వే కేవలసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం?
 ఉత సాక్షిణ్యధ్యస్తత్వం? ఆహవాసిత్తన్నిష్ఠావిద్యాకార్యత్వం? నాద్యః, శరీ
 రేంద్రియాదా వ్యభిచారాదిత్యాశయేనాహ ॥ ఉచ్యతే ఇతి ॥ ద్విషీయ సృతి
 యా దూషయతి ॥ నహీతి ॥ నను ఇదం ప్రత్యయవిషయత్వే ప్రమాణహ్య
 పారసాపేక్షసాక్షివేద్యత్వం ప్రయోజకం, అహం ప్రత్యయవిషయత్వేచకే
 వలసాక్షివేద్యత్వం, ఇదం చాస్తకరణతర్థత్వాణామేవ, శరీరేంద్రియాదీనాంస్వ
 న్యదేవ తత్ప్రయోజకమితిశబ్దతే ॥ కింప్రతి ॥ సర్వత్రానుగతే నియామకే
 సమ్భవతి నాననుగతం న్యాయ్యమిత్యాహ ॥ యస్యేతి ॥ యస్య యదాకా
 రానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదాకారానుభవవిషయస్యమి
 త్యేవ నియామకం, నతు తత్సహకృతా విద్యాకార్యత్వం, శౌరవాత్, అ
 తఏవ వక్తృతి, 'సత్యస్థలీయదమాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వా
 దిదమాకారానుభవవిషయతే' తి, ఏతచ్ఛావిద్యాకార్యాణామేవ అహమా
 దిప్రత్యయవిషయత్వప్రయోజకం, జీవావిద్యాదీనామజన్యత్వాత్, య
 ద్వా యజ్ఞానస్య యదాకారానుభవాహితసంస్కారజన్యత్వం తస్య తదా
 కారేణ తదవభాసకత్వం ఏవంచావిద్యాదిజ్ఞానస్య అహమజ్ఞానాద్యహమా
 కారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదహమాకారతేతి భావః, అనుగతత్వమేవ
 నియామకస్యేదాహరణ ప్రదర్శనేన దర్శయతి ॥ తథాచైతి ॥ అవిద్యాకా
 ర్యస్య ఘటాదే రిదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభ
 వవిషయత్వం, తదనుభవస్య ఇదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వాదిదమా
 కారత్వమివాత్మకం, ఏవముత్తరత్రాపి వ్యాఖ్యేయం, నను ప్రాతిభాసకరజత
 జ్ఞానస్య నస్ససమానవిషయేదమాకారానుభవసంస్కారజన్యత్వం, తస్మాన
 నుభూతవిషయత్వాత్, న చ ఘటానుభవస్య సజాతీయఘటాంతరిదమాకా

మాకారానుభవాహిత సంస్కారసహకార్యాద్యాకార్యత్వా దన్తఃకిరణా
దే రహమాకారానుభవ విషయత్వం । శరీరస్థిగ్రీయాదెరుభయవిధానుభవా
హిత సంస్కారసహితావిద్యాకార్యత్వా దుభయవిధానుభవ విషయత్వమ్
తథాచోభయవిధానుభవః ఇదం శరీరం అయో దేహః అహంకనుష్యః అ
హంబ్రాహ్మణః ఇదంచతుః అహంకాణః ఇదంశ్లోత్రం అహం బధిరఇతి ।
ప్రకృతేవ ప్రాతిభాసిక రజతస్యవ్రహ్మచైతన్యాభిన్నేదమంశోఽచ్ఛిన్నై
తస్యస్థావిద్యాకార్యత్వేపి ఇదంరజతమితి సత్యస్థలీయేదమంశోకారానుభ
వాహితసంస్కారజన్యత్వాదిదమాకారానుభవ విషయతా । సత్వహంరజత
మిత్యహమాకారానుభవ విషయతేత్యనుసంధేయమ్ । నన్వేవనుపిమథ్యారజత
స్య సాక్షాత్సాక్షిసంబద్ధతయా భావసంభవే రజతగోచరజ్ఞానాభాస రూపా
యాఅవిద్యావృత్తై రభ్యుపగమః కిమథామితిచెల్ । ఉచ్యతే । స్వగోచరవృ
త్తుపహితచైతన్యాభిన్న సత్తాకత్వాభావస్య విషయా పరోక్ష రూపతయార
జతస్యా పరోక్షస్య సిద్ధయేతదభ్యుపగమాత్ ।

రానుభవసంస్కారజన్యత్వవత్ రజతానుభవస్యాపి తజ్జాతీయసత్యస్థలీయేద
మాకారరజతానుభవసంస్కారజన్యత్వావ్యక్తమేవేదమాకారకణ్డమితి వా
చ్యం. తథాపతి ఘటానుభవవద్రజతానుభవస్యాపి ప్రమాత్వాపత్తైః. నచెష్టాప
త్తిః. తస్మిన్మయరజతస్య సవికల్పకజ్ఞాననిసక్త్యావిద్యాకార్యత్వానుపపత్తైరి
త్యాశక్యం. నహి ప్రమాహితసంస్కారజన్యత్వేన ప్రామాణ్యం. స్మృతే
రపి తస్మిన్సక్లాత్. కింత్వినధికతాబాధితార్థవిషయస్వేనైత ప్రాతిభాసిక
స్యచ ప్రశ్నోత్తర బాధితత్వాత్తజ్జ్ఞానస్సేదమాకార ప్రమాసంస్కారజన్య
తయేదమాకారత్వేపి సప్రామాణ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ప్రకృతేచేతి ॥ న
ను రజతేదమాకారానుభవవిషయత్వేపి తస్మాదరావిద్యావృత్త్యభ్యుపగ
మః కిమథాః. నతావత్సాక్షిసమ్బుధాయ. రజతస్యసాక్షాత్సాక్షిసమ్బుద్ధిత
యైవోపపత్తైః నాప్యావరణభక్తాయ. రజతస్య సర్వదానావృతసాక్షిత్వవస
మ్బుధాత్. అన్యథా ఘటాదివద్రజతమపి కదాచిన్నజ్ఞాయేత. నచ వ్యవహా
రాయ. తస్మాదావృతార్థప్రకాశేన సాక్షిత్వేవోపపత్తైరితి సిద్ధాంత్యైకదేశీవాద
యతి॥నన్వేవమపీతి॥ అపరోక్షత్వసిద్ధయైతి॥నన్వనావృతస్వావచ్ఛిన్నసంవిత్తా
దాత్మ్యమేవ విషయస్యాపరోక్షత్వం. నచ ఘటాకారవృద్ధిదశాయాంపరిమాణే

నన్విదూ వృత్తైః రజతాకారవృత్తైశ్చ ప్రత్యేకమేకైకః షయశ్చైవ గురుమతవ
ల్ విశిష్టజ్ఞానానభ్యుపగమే కుతోభ్యమజ్ఞాన సిద్ధిరితి చెన్ను ।

తిప్రసక్తిః. తదా ఘటావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వేపిస్వావచ్ఛిన్నస్యావృత
త్వాత్. తథాచ రజతావచ్ఛిన్నచైతన్యస్యానావృతత్వాత్తత్తదాత్మ్యేనైవ త
స్యప్రత్యక్షత్వోపపత్తైః సతదర్శయపి తద్గోచగావృత్తిరభ్యుపగన్తవ్యైతచేత్ :—
సతావరోప్సేవహితానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం ప్రత్యక్షగ్నం పరిమాణవిశి
ష్టచైతన్యస్యావృతత్వేపి స్వోపహితఘటావచ్ఛిన్న చైతన్యస్యానావృతత్వాత్.
నాపి న్యవిశిష్టానావృతచైతన్యాధ్యస్తత్వం. ఘటాదీనామపి శుద్ధచైతన్యాధ్యా
సన ఆత్మాశ్రయతాపత్యైవ న్యవిశిష్టాధిసానత్వాయోగాత్. తస్మాత్సా
ధూక్తం 'రజతస్యాపరోక్షగ్నసిద్ధయే తద్వృత్త్యభ్యుపగమ' ఇతి. ఇదంచో
పలక్షణమ్. సంస్కారసిద్ధయేచ వృత్తిరుపేయా. అవినాశినః సాక్షిలక్షణో
సుభవస్య సంస్కారాభావాత్. నచేకమాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షిణో వినాశ
నన్యవార్యసంస్కారోపపత్తిః. తథానతి సుఖాదివిశిష్టసాక్షిణో వినాశాదేవ
తత్రాపి సంస్కారోపపత్తౌ తదాకారవృత్తివేయధ్యాత్. అన్యాకారవృత్తివి
శిష్టసాక్షివినాశేనా న్యన్యసంస్కారోపగమే ఘటాద్యాకారవృత్తివిశిష్టసాక్షి
నాశేన పరిమాణ సంస్కారాపత్తైః. హ్యస్తనాహజాగరస్యాపి విశిష్టసాక్షి
నాశేనైవ స్మరణోపపత్తౌ అహంవృత్త్యభ్యుపగమవేయధ్యాత్పత్రేక్షేత్వా
స్తాం విస్తరః.—ననుఇదంచృత్తిమాత్రాభ్యుపగమే తదవచ్ఛిన్న సాక్షిణః పురో
వృత్త్యభిన్నతయా రజతభాసకస్త్యేకత్వేపి వృత్తిద్వయవాదిమతే తత్తద్వి
శిష్టసాక్షిణస్తత్తద్విషయమాత్ర గ్రాహకస్య భిన్నత్వాతురతావినసంవాదిప్ర
వృత్తిజనకవిశిష్టజ్ఞానసిద్ధిః. తదభావపి వృత్త్యభ్యుపగతో ప్రభాకరపరిణతో
యం ఐదాన్తీత సపవపునః పరిచాదయతి ॥ నన్వతి ॥ యతిశ్చిత్సామ్యే
న గురుసిద్ధాంతాపాదనే సర్వసిద్ధాంతసజారాపత్తైః. ఇదంరజత వృత్తిద్వ
యోపహితస్య తదభివ్యక్తస్య ఇదంరజత తాదాత్మ్యాభివ్యక్తకస్య సాక్షిజ్ఞా
నస్త్యేకత్వాభ్యుపగమేన సర్వసామ్యాభావాత్. అతఏవ సురభివద్దన మి
త్యాదౌ పరోక్షాపరోక్షవృత్తిభేదేపి తదుభయప్రతివిబ్జితస్య గుణగుణితా
దాత్మ్యావగాహిసాక్షిజ్ఞానస్త్యేకత్వాత్ పామానాధికరణ్యవ్యవదేశశత్యాత్

వృత్తిద్వయప్రతిబింబిత చైతన్యస్వేకస్య సత్యమిథ్యాసత్తాదాత్మ్యావగాహిత్యేన భ్రమత్వ స్వీకారాత్ ।

యవానాహ ॥ వృత్తిద్వయేత్పాదినా ॥ సత్యేతి ॥ అనేన సత్యమిథ్యావ
 సత్తాదాత్మ్యావగాహిత్యలక్షణం సత్యాన్వతమిథుసీకరణత్వం సిద్ధాన్తినస్సన్త
 తమధ్యానలక్షణము క్తమిత్యుచేయం. — నన్వయుక్తం ఘటాదిజ్ఞాన సాధారణ
 మధ్యానలక్షణం తత్ర స్వాధికరణభూతలాస్యభేదస్యాప్రతీతేః. గద్యదేవ
 ఘటాదేస్సత్యత్వాచ్చ. నచనన్లుటఇతి నదూపబ్రహ్మతాదాత్మ్యేన మిథ్యా
 భూతఘటస్యావభాసనాత్ అధ్యానలక్షణే ఘటాదిజ్ఞానమపి లక్ష్యమితి వా
 చ్యమ్. శుక్తిరూప్యఘటాదిసాధారణమిథ్యాత్వవైవాచినిరుక్తేః. తత్ర ప్ర
 మాణాభావాచ్చుచితేత్ — నతావదనిర్వచనం. స్వాశ్రీయత్వేనాభిమతయా
 వినిష్ఠాత్మ్యనాభావప్రతియోగిత్వం మిథ్యాత్వమిత్యనుమానపరిచ్ఛేదే గృహ్య
 కృతేవ వక్ష్యమాణత్వాత్. ప్రమాణంచ ఘటాదిమిథ్యాత్వే తత్రైవ గృహ్య
 కృతా వక్ష్యతే. శుక్తిరజతమిథ్యాత్వేతు నేదం రజతమితి బాధకప్రత్యక్షం
 మానం. నచ దేశాన్తరీయవైవాచినిరుచిత్వం నిర్వచనత్వాత్ తదేవ తనిష్ఠత్రై
 కాలికాభావప్రతియోగితయా బాధకజ్ఞానేన విషయాక్రియతేజితవాచ్యమ్.
 తస్మాననిష్ఠత్వస్య పురోవర్తినస్సప్రసక్తత్వాత్. ప్రసక్తవైవాచిని
 షేధ్యత్వాత్. అనుమానంచ, శుక్తిరజతం స్వనిమానాధికరణాత్మనాభావప్ర
 తియోగి దృశ్యత్వాత్ సంయోగవత్. ప్రాతిభాసికరజతస్య సాధితత్వాన్నాశ్ర
 యాసిద్ధిః. నచానుమానే సంయోగవత్ అవ్యాప్యవృత్త్యత్మనాభావప్రతియోగి
 త్వేనాథాన్తరం, సంయోగతదత్మనాభావవద్రజతగదత్మనాభావయోరవ
 చ్ఛేదకభేదనాప్రతీతేః. నచావ్యాప్యవృత్త్యత్మనాభావప్రతియోగిత్వముపా
 ధిః. శరీయత్వావచ్ఛిన్నాభావప్రతియోగిని శృంగే సాధ్యావ్యావకత్వాత్.
 నచ విపక్షే బాధకాభావః. రజతస్య పారమాధికత్వే కాలత్రయేపి అత్ర
 రజతం నాస్తీతి బాధానుపపత్తే ర్బాధకత్వాత్. తతశ్చానుమానం రజతమి
 థ్యాత్వే ప్రమాణం తథా రజతజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధ్యనుపపత్తిరపి. నచాన్య
 ధోషపత్తిః. నదనత్వయోరాన్తరదేశాన్తరీయత్వయోశ్చ రజతస్య నిరా
 కృతత్వేన తజ్ఞానమిథ్యాత్వప్రసిద్ధేః ప్రకారాన్తరేణోపపాదయితుమశ
 క్యత్వాత్. తదేవం శుక్తిరూప్యఘటాదీనాం మిథ్యాత్వం సిద్ధం. తతశ్చ ఘ

అతపవ సాక్షి జ్ఞానస్య సత్యాసత్యవిషయతయా ప్రామాణ్యానియమాదప్రా
 మాణ్యోక్తిః సామ్యుదాయికానామ్ । నను సిద్ధాంతై దేశాంతరీయ రజతమ
 ప్య విద్యాకార్య మధ్యస్తాచేత కథం శుక్తిరూప్యస్య తతోవైలక్షణ్యమితి శే
 న్న । త్వన్తతే సత్యత్వావిశేషేషి కేహంచిత్ క్షణికత్వం కేహంచిత్ స్థాయి
 త్వమిత్యణ్యాయ దేవనియానుకం తదేవస్యభావవిశేషాదికం మమాపి । యద్వా
 టాదిజ్ఞానస్యాప్యధ్యసత్త్వాత్తత్సాధారణం సత్యమిథ్యాపస్తతాదాత్మ్యావ
 గాహిత్యమధ్యాసలక్షణం యుక్తమితి—వృత్తిద్వయేన ప్రత్యేకమగృహీతమ
 పి సత్యమిథ్యాపస్తతాదాత్మ్యం వృత్తిద్వయప్రతిబిమ్బితం సాక్షిజ్ఞానం గృహ్య
 తీత్యత్ర సామ్యుదాయకనస్తుతిమాహ ॥ అతపవేతి ॥ ననుశుక్తిరజతవత్ప్ర
 సిద్ధరజతస్య ఘటాదేచ్ఛ విద్యాకార్యత్వేన మిథ్యాత్వస్యాధ్యస్తత్వస్యచా
 భ్యుపగమే కథం తస్య ఘటాదివైలక్షణ్యం తతశ్చ లూకే శుక్తిరూప్యజ్ఞానగ
 తాప్రామాణ్యప్రసిద్ధిః తజ్జన్యప్రవృత్తౌ వినంవాదప్రసిద్ధిశ్చ నస్యాదితి శ
 బ్దతే ॥ నన్వతి ॥ కథమిత్యాక్షేపే. నచ శుక్తిరూప్యస్య ప్రాతిభాసిక
 త్వాన్ముటాదిభ్యో వైలక్షణ్యమితి యుక్తం. ఘటాదిశుక్తిరూప్యయోరవిద్యా
 కార్యత్వేషి తస్యైవ ప్రాతిభాసికత్వమిత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. ప్రయోజ
 కాభావాచ్చేతిభావః. పరిహరతి ॥ నన్వన్తతేపీతి ॥ అయమథః. కింశుక్తిరూ
 ప్యస్య ఘటాదివదవిద్యాకార్యత్వేన వ్యావహారికత్వసాధనాత్ ప్రాతిభాసిక
 త్వాభావః? ప్రయోజకాభావాద్వా? నాద్యః. అవిద్యాకార్యత్వస్య హేతోరప్ర
 యోజకత్వాత్. శుక్తిరూప్యస్య వ్యావహారికత్వేన సంసారదశాయాం బాధానుప
 పత్తేషు. అన్యథా న్యాయసతేపితజ్జ్ఞానెచ్ఛాదీనాం ఘటాదివత్సత్యత్వేన స్థా
 యిశ్వాపత్తేః. యదిఽఘటాదీనాం ప్రత్యభిజ్ఞానాదిబలాత్ స్థాయిత్వం శబ్దా
 దేష్ఠ తదభావాత్ క్షణికత్వమితిమతం, తదాశుక్తిరూప్యస్య సంసారదశా
 యాం బాధితస్య ఘటాదివదభక్రియాకారితత్వావాన్నన్యాయవహారికత్వమి
 తితుల్యం. నచ ఘటస్యేవ శుక్తిరూప్యస్యాపి సంసారదశాయాం మదాధోర్ధ
 యాకారిత్వంచ కుతోనస్యాదిత్యపి యుక్తావాచాయోక్తిః స్వభావవిశేషస్యై
 వ తత్ర నియామకత్వాత్ తస్యచాపగ్యనుయోజ్యత్వాదితి. నద్వితీయః. అగన్తు
 కదోషజన్యత్వస్య ప్రాతిభాసికత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥
 నన్యాగన్తుకదోషజన్యత్వం నప్రాతిభాసికత్వ ప్రయోజకం. కాచాదిధ్వం

ఘటాద్యధ్యాసే అవిద్యైవ దోషత్వేనాపి హేతుః | శుక్తిరూపాద్యధ్యాసే కాచాదయో దోషః | తథాచాగన్తుక దోషజన్యత్వం ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్ |

సే తత్సంయోగాదౌ తత్సత్త్వాత్కారే చాపివ్యాప్తిః. నచ దోషత్వేన తజ్జన్యత్వమిహవివక్షియమ్. తథాన త్యాగన్తుక విశేషణ వైయర్థ్యప్రసక్తౌ. నచ ఘటాదావతివ్యాప్తివారణాయ. ప్రసిద్ధదోషన్య కాచాదేఘటాదా వ హేతుత్వాత్ మూలావిద్యాయాశ్చదోషత్వేన హేతుత్వే మానాభావాదిత్య తతహ | ఘటాద్యధ్యాసఇతి | అయం భావః. దోషత్వేన తజ్జన్యత్వమేవ వివక్షితమ్. నచా గన్తుకవిశేషణ వైయర్థ్యమ్. ఘటాదావతివ్యాప్తి వారక త్వాత్. నచ ఘటాదేర్దోషజన్యత్వే ప్రమాణాభావః. ఘటాదిః దోషజన్యః అధ్యస్తత్వాత్ శుక్తిరూప్యవదన్యసుమానన్య ప్రమాణత్వాత్. నచాప్రియోజకత్వం. అన్యవిద్యైరేకాభ్యాం లాఘవేన దోషత్వేనైవ కాచాదీనా మధ్యాసహేతుత్వస్య శుక్తిరూపాదౌ ప్రసిద్ధభీమస్థల నిర్బితత్వాత్. న చైవనున్తక్షకరణాదిక మేవ ఘటాదౌ దోషత్వేన హేతుః కల్పయితామిత్యర్థాంతరమితి వాచ్యం. ప్రకృతిత్వేన క్లీప్తమామాయా ఏవ లాఘవేన దోషత్వ మాతృకల్పనాత్. అన్యథాన్తక్షకరణాదే ఘటాద్యధ్యాసం ప్రతిహేతుత్వం దోషస్వల్ప కల్పనీయ మితి గౌరవప్రసక్తౌ. కేచిత్తు సవికల్పకజ్ఞాన బాధ్యత్వం బ్రహ్మజ్ఞానేతరబాధ్యత్వంవా ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకమితి. తస్మిన్ స్వాప్నగజాదే ర్నిర్వికల్పక బ్రహ్మజ్ఞాన బాధ్యత్వేన ప్రాతిభాసికత్వా భావ ప్రసక్తౌ. — నన్వాగన్తుక దోషజన్యత్వమపి న ప్రాతిభాసికత్వప్రయోజకం. సుఖాదేరపి ప్రతిభాన సమయసత్త్వాభ్యుపగమేన తత్రా వ్యాప్తిః. నచ మూలావిద్యాకార్యవ్యైవప్రాతిభాసికస్య త్రైత్యత్వాత్సుఖాదేశ్చ మూలావిద్యాకార్యత్వాత్తుతన్యైవృత్తిర్దోషఇతి వాచ్యమ్. తథాసతి స్వప్నగజాదేరపి వక్ష్యమాణీ త్యా మూలావిద్యాకార్యతయా తత్రాతివ్యాప్త్యావతైరితిచేత్ — న —. లౌకికపరమార్థ విలక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వ ఏవాస్య ప్రయోజకత్వాత్. సుఖాదేశ్చ ప్రాతిభాసికస్య లౌకిక పరమార్థత్వాత్సావ్యాప్తిః స్వప్నపాపలభ్యరథాదేశ్చ లౌకిక పరమార్థ రథాదివిలక్షణత్వాత్సావ్యాప్తిః. తస్మాదాగన్తుక దోషజన్యత్వం లౌకికపరమార్థవి

అతపనస్సప్నాచలబ్ధ రథానీనాం ఆగస్త్యుక నిద్రాదోషజన్యత్వాత్ ప్రాతిభా
 సికత్వం । నను స్వప్నస్థితే పూర్వానుభూతరథాదే స్మరణమత్యైవైవవ్య
 వహారోపపత్తౌ న రథాది స్మృతికల్పనా గౌరవాదితిచేన్న । రథాదేః స్మృతి
 మాత్రాభ్యుపగమేరథంపశ్యామి స్వప్నైరథమగ్రాత్యమిత్యనుభవవిరోధావత్రైః ।
 లక్షణస్య ప్రాతిభాసికత్వే ప్రయోజకమ్. పరిమాణచ్ఛా, విషయం రజతం
 ప్రతిభానసనుయమాత్రవృత్తి సమయాంతరే తస్మిన్ స్వప్నమాణాభావాల్
 సుఖాదివల్ ఆగస్త్యుక దోషజన్యత్వాద్వా స్వప్నగణాదివల్. నచ ద్వితి
 యానుమానే నిద్రాదోషజన్యత్వ ముపాధిః లోకీకపరమార్థవిలక్షణత్వా
 వచ్చిన్న సాధ్యవ్యాపకత్వా భ్యుపగమా న్ననుభూదౌ సాధ్యవ్యాపకత్వ
 మితి వాచ్యం. లాఘవేవానుగతస్యా గస్త్యుకదోషజన్యత్వస్థేయ ప్రయో
 జకత్వాదితి — ॥ అతపదేతి ॥ అన్యప్రయోజకత్వాదేవేత్యర్థః.
 నను నస్వాప్నరథాదేః ప్రాతిభాసికత్వం తదాతస్యానుపపత్తేః నచా
 పరోక్షజ్ఞానే వ్యవహితస్యా విషయత్వాత్సన్నిధానాయ రథాదేరుత్ప
 త్తిరుపేయేతి యుక్తమ్. బహిరిన్ద్రియాణామపరతత్వేన మనసాబహిరస్వా
 తన్ద్రైగికచాపరోక్ష రథాది జ్ఞానస్యైవాసిద్ధేః. నచ విధ్యాదౌ రథాదివ్య
 వహారానుపపత్తౌ స్పష్టిః కల్ప్యతేతి వాచ్యం. గౌరవప్రసక్తాల్. వ్యవ
 హారస్యచ స్మరణమానేరథాద్యవివేకాదుపపత్తేః. తతస్త్వ న స్వాప్నరథాదేః
 ప్రాతిభాసికత్వ మిత్యభ్యాతివాదిప్రాభాకరః పరిత్యజ్యమాన్తే ॥ నిన్వీతి ॥ స్వ
 ప్నైతావల్ రథ్యాదౌ రథాది గౌరవం విశిష్టజ్ఞానమేవ. నకు ప్రత్యేక గౌర
 వం జ్ఞానద్వయం. అన్యథా విశిష్ట వ్యవహారానుపపత్తేః. భేదాగ్రాన్య తత్స
 హితజ్ఞానద్వయస్యచ విశిష్టవ్యవహారే హేతుత్వ నిరాసాల్. తచ్చ విశిష్ట
 జ్ఞానం న స్మృతిః పూర్వం తత్ర రథాదేరనుభూతత్వాల్. తతశ్చాయం
 రథః అయం గణిత్యాది జ్ఞాన మపరోక్షజ్ఞాన మేవేత్యాశయేన పరిహర
 తి ॥ నేతి ॥ రథాదిజ్ఞానస్య స్మృతిత్వే బాధకమాహ ॥ రథాదేతి ॥ న
 నిన్ద్రియగ్రాన్యత్వంచ తదాన్త్యతత్త్వత్యగళహ ॥ స్వప్నైతి ॥ రథా
 ద్యనుభూతానంతరం ప్రతిబుద్ధస్య స్వప్నైరథమద్రాత్యం అన్వభూవమితిచాను
 భవానన్యత్. తత్తతే తస్యోపయుషా తదాననుభూతత్వాదితి భావః. నను
 వ్యవహితస్యా విషయత్వాత్సన్నిధిః కల్పనా గౌరవాల్ రథ్యాదౌ పరథాది

అథ రథాః రథయోగాః పథః సృజతే ఇతి రథాది సృష్టిప్రతిపాదకశ్శ్రితి
విరోధాపత్తైశ్చ । తస్మాచ్ఛక్తిరూపస్యోత్ సస్వపూవలబ్ధరథాదయోపి ప్రాతిభా
సికాః యావత్ప్రతిభాసమనతిష్ఠన్తే ।

విశిష్టసుభవశ్చత్వత్తావత్తుల్యానుభవవిరోధశత్యావశ్యం స్వపూరథాదిస్స
ప్రేక్ష్యుమిసద్ధృష్టన్నకారవం దోషశత్యాహ ॥ అథరథానితి ॥ జాగ్రద్భృగ
ప్రదకర్తృపరమేనతి స్వాప్నభృగప్రదకర్తృభిస్సత్త్వనంతరం రథాః రథయ
త్కాంశ్చపథః సృజతే ఇత్యథః పతేన రథాదేరపరోక్షవిశిష్టసుభవవిషయ
త్వమాత్రేణ నప్రాతిభాసిత్వసేద్ధిః వ్యవహితస్యాపి తస్య స్తర్యమాణస్య
థాదో దోషవశేనారోపసమ్భవాత్. అతఏవ నానుభవవిరోధః నచాస్ప
ష్టికారవం. తతశ్చ స్వప్నలయం రథశత్యాది విశిష్టజ్ఞానమన్యథాభ్యాతిరేచ
తి నిరస్తం. స్తర్యమాణోరవిమాత్రాభ్యుపగమే రథాదిస్సప్రేక్ష్యప్రతిపాదకశ్శ్రి
తివిరోధాపత్తైః కించ నానుభూయమానే పురోవః కని గజాదేరధ్యానః భూ
తలాదేరిద్వియాసస్పృయకత్వాత్. నాపి స్తర్యమాణే తదధ్యాసః. ధర్మ
ప్రత్యక్షాభావాత్. తస్మైవాపరోక్షాధ్యాసమేతుత్వాత్. కించ తత్ర గ
జాద్యనుభవోపి నబహిరిద్వియేణ. గజాదేరసన్నికృష్టత్వాత్. జ్ఞానప్రత్యా
సత్తైశ్చ నిరాకృతత్వాత్. నచ సంసారో దోషవా ప్రత్యసత్తిః. అ
పసిద్ధాన్తాత్. ప్రత్యాసత్తిత్వేచ తతఏవ వహ్నియదేః ప్రత్యక్షత్వావత్తై
అనుమానోచ్ఛేదాపత్తైః. నాపి మనసా. బహిరిద్వియాసమ్ప్రయుక్తే తస్మి
న్మనసా సామధ్యాత్. నచానుమానాత్తన్వేతితి. స్వప్నే రథమదాక్షి
మిత్యనుభవవిరోధాత్. లిక్ఖాద్యప్రతిసన్ధానేపి గజానుభవస్య జాయమాన
త్వాచ్చ. తస్మాన్స్వప్నగజాదిజ్ఞానమన్యథాభ్యాతిరీగ్యం విస్తరేణ. తదే
తదస్యథా భ్యాసనిరాకరణం మనసే నిధాయోపసంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ ప్రా
తిభాసికశబ్దార్థమేవాహ ॥ యావదితి ॥ ప్రతిభాసనయితసత్తాః ఇతి యా
వత్. నను తవ మతేపి కుత్ర రథాద్యధ్యాసః? నతావచ్చేతిన్యే. రథాద్యధి
ష్ఠానతయా దేశవిశేషస్యాపలభ్యమానత్వేన శుద్ధస్యాంతరకణావద్భిన్నస్య
వాచైతన్యస్యాధిష్ఠానత్వాయోగాత్. నాపి దేశవిశేషే. నహి కిం పారమార్థి
కః? ప్రాతిభాసికోవా? నాద్యః, పిధ్యాదిదేశవిశేషస్య పారమాథికస్యా
సన్నికృష్టతయా తదవచ్ఛిన్నతైతన్యేరథాద్యధ్యాసాయోగాత్. న ద్విక్షయః.

నను న్యున్నైరథాద్యధిష్ఠానతయోపలభ్యమాన దేశవిశేషస్యాపి తదాఽనం
నికృష్టతయా అనిర్వచనీయ స్థా తిథాసక దేశోభ్యుపగ న్నవ్యః తథాచ రథా
ద్యధ్యాసః కుత్యేతిచేత్ | న | చైతన్యస్యైవ స్వయం ప్రకాశస్య రథాద్య
ధిష్ఠానత్వాత్ | ప్రతీయమానాహిరథాది రస్తీల్యైవ ప్రతియతే ఇతి స
మాప్రేణ ప్రకాశమానం చైతన్యమేవాధిష్ఠానం | దేశవిశేషాపిచిదధ్యస్తఃప్రా
తిభాసకః | రథాదావిద్వియగ్రాహ్యత్వసాపి ప్రాతిభాసకం |

తస్యాపి ప్రాతిభాసక త్వే రథాదిపూర్వకాలీనత్వాభావేన అధిష్ఠానతాపిచ్ఛే
దక త్వానుపపత్తేః తస్మాన్నరథాదేరధ్యాసఇతి చోదయతి | సన్నితి | శు
ద్ధచైతన్యస్యైవాధిష్ఠానత్వాన్నరథాద్యధ్యాసానుపపత్తిరితి పరిహరతి | సచై
తన్యస్యేతి | నను చైతన్యమపి వాఙ్మతమధిష్ఠానం. జ్ఞానవిషయపవ నమ్న
యైక్తేశు క్రికాదావధ్యాసదశనాదిత్యతలహ | స్వయం ప్రకాశస్యేతి |
జ్ఞాయమానత్వమేవాధిష్ఠానత్వే ప్రయోజకం లాఘవాత్, తచ్చ స్వప్రకా
శపరప్రకాశ్యసాధారణమ్. నతు వృత్త్యవచ్చిన్నజ్ఞానవిషయత్వం సమ్ప్ర
యోగజన్యజ్ఞానవిషయత్వంవా. గౌరవాదితిభావః. నను స్వయం ప్రకాశయావ
మపి చైతన్యం నాధిష్ఠానం చిత్త్వాదినాజ్ఞాయమానే తత్ర జాద్యాసాయో
గాదిత్యతలహ | సమాప్రేణైతి || చైతన్యం సత్త్వైవ ప్రకాశమానమేవ అ
ధిష్ఠానం నతు పచ్చిదానన్దలతగపరిపూర్ణస్వరూపేణ. తస్మాదన్యైతన్య
శాస్త్రవిషయస్య మూలావిద్యయా అవృతత్వాదితి భావః. తస్మా
ప్రేణవా చైతన్యం కథం ప్రకాశే తేఇత్యాశంభ్యో, సాఘటఇతిచేత్ సాగ
జః సాగ రథఇతి గణాదేః సత్త్వైవ ప్రతియమానత్వాత్ తన్యచ సత్త్వః
స్యాధిష్ఠానరూపత్వాత్ అతిరిక్తసత్త్వాయాచ్ఛానభ్యుపగమాచైతన్యమః
తేన రూపేణ ప్రథతత్వభిప్రేత్యాహ | ప్రతీయమానాహి
నన్వేవంత్రాయంగజఇతి దేశవిశేషాధిష్ఠానతయా గజాద్యుపలబ్ధానసా
దిత్యుక్తమిత్యతలహ | దేశవిశేషాపితి | నను రథాదేత్వైతశ్యాద్యస్త
తత్ర ఇదం లేద్వియగ్రాహ్యత్వయోరనవభాసప్రసక్తః సహి శుక్తిర
ప్యాదావిన ఇద్వియగ్రాహ్యదమవచ్చిన్నచైతన్యమధిష్ఠానం యేన తద్గతే
నాదిరత్రావభాసే తిత్వతలహ | రథాదాదితి | అపిరయమనుక్తసము
— గురునామపత్రధారిః సన్నిద్వియగ్రాహ్యత్వస్యాపి ప్రాతిభాసకః

తదా సర్వేంద్రియాణామపరిమల్ । అహం గజఇత్యాదిప్రతిత్వాపదనం
తు పూర్వవత్సరసేయం । స్వప్నగజాదయః పాతాన్తాయాపరిణామః ఇతి
శేచిత్ । అన్తఃకరణద్వారా తత్ప్రతిణామా ఇశ్యంతే ।

అనై గౌరవమిత్యేతిహా ॥ తదేతి ॥ నను దేశవిశేషస్యావ్యధ్యస్తత్వే నిదధి
స్థానము న్నకరణావచ్ఛిన్నతైతన్యం తస్యైవ స్వప్నే ప్రతిభాసాత్ । సదీః
స్వప్నో ఘాత్యేనుం లోకమనుసంభారతి' తి శ్చుతే శ్చేతిచిత్ । న తావత్ప్రతి
భాసాత్ అన్తఃకరణావచ్ఛిన్నస్యాధిస్థానగ్వింశతిభాదివత్ శుద్ధజేతవ్యాధ్యాసే
పి తద్విశిష్టవితిభాసాపవత్తైః సదీఃకర్మాదిశ్చుతే శ్చ, 'దశభిసహబుత్తైశ్చ
భారంవహతి గదాభీ' త్యత్ర పుత్రాణాం భారవహనానన్వయవత్, 'అ
గ్నాభిపత్నీవాన్మజాదే-వేనత్వస్త్రా' సోమం పిబస్వాహే' త్యత్ర స్వప్నస్స
హత్వప్రతియోగినః పాత్యత్వానన్వయవత్, ధియాసహ వర్తమానతత్తాస్వ
ప్నో ఘాత్యేత్యనన్వయలక్షణాప్రాధాన్యేభ్యుపపత్తైః తస్మాచ్ఛుద్ధమేవ చైగ
న్యం స్వప్నగజాద్యధిస్థానమితి, నన్వన్తఃకరణస్య స్వప్నాధ్యాసాధిస్థానతా
వచ్ఛిదకత్వాభావేపి తదధిస్థానస్య వస్తుతో న్నకరణావచ్ఛిన్నతయా మఖా
దివత్ అహం గజఇత్యాది ప్రతిత్వాపత్తిత్వాశంక్యా శుక్తిరూప్యవత్తదనుభ
వస్య ఇదమాకారానుభవాహితసంపాకరణస్యత్వాన్నాహమకారత్వమి
త్యాహ ॥ అహం గజఇతి ॥ నను స్వప్నగజాదిజ్ఞానస్యనతతా-లోత్పన్న
విషయత్వం ఉపాదానాభావాత్ । తథాహి, న తావచ్చేతన్యముపాదానం
అపరిణామిత్యేన దూషితత్వాత్ । నావ్యవిద్యా, సాహి సమూలావిద్యా
తదుత్పాదకగజాద్యవయవా భావేన తస్యాస్పృతాత్తమత్పాదకత్వాయో
గాత్ । ఘటాదేరపి వృద్ధిణ్ణాదిస్వావయవద్వాజేవ మూలావిద్యాకార్య
త్వాభ్యుపగమాత్ । నాపి రూలావిద్యా, సాహి సఖాహ్యదేశావచ్ఛిన్నతై
తన్యా శ్చితా దేశవిశేషస్యాపిప్రాతిభాసకత్వాత్ । సచాన్తఃకరణావచ్ఛి
న్నాశ్చితా గజాది హేతుః । అన్తఃకరణస్య గజాద్యుపాదానావిద్యాధిస్థాన
వచ్ఛిదకత్వే ప్రమాణాభావాత్ । తస్మాన్స్వగజాదేః ప్రాతిభాసకత్వమి
త్యేత్యంభ్య, మూలావిద్యేవ పాతాత్స్వప్నగజాద్యుపాదానం గజాదేశ్చ
శ్చిరూప్యవత్ప్రాతిభాసకత్వాన్న తదవయవాపేక్షా లోకపరమాథేన గ
జాదేవ తదపేక్షత్వాదిత్యధిపిత్యాహ ॥ స్వప్నగజాదయఇతి । అన్తః

నను గజాదేః శుద్ధచైతన్యాధ్యస్తత్వే ఇదానీం తత్సాక్షాత్కారాభావః
 న జాగరణేపి స్వప్నావలబ్ధఘటాదయోనువర్తేరకః । ఉచ్యతే । కార్య
 వినాశోహీ ద్వివిధః । కశ్చిదుపాదానేనసహ । కశ్చిత్తు విద్యమానవినోపా
 దానే । అద్యోదాధః । ద్వితీయస్తు నివృత్తిః । అద్యస్య కారణమధిష్ఠానతత్త్వ
 సాక్షాత్కారః । తేన వినోపాదానభూతాయా అవిద్యాయా అనివృ
 త్తేః । తదిహ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావాన్వస్తుప్రపజ్ఞాన్చి మాదాభిప్ర
 కరణద్వారేతి ॥ నచాబ్రహ్మణాభావః స్వప్నేగజాద్యుత్పత్త్యనువవత్తైరేవ
 ప్రమాణత్వాత్ । అన్యథా సాక్షాద విద్యాపరిణామత్వే సుషుప్తావపి కేవలా
 విద్యాయాన్వత్త్వేన తత్ప్రతిభాసాపత్తైరితి భావః । ఏవచ్ఛాపాతతః । క్లప్త
 జ్ఞానోపాదానాదేవ స్వప్నాధ్యాసావవత్తేః । నచ సుషుప్తా తత్ప్రతిభాసా
 పత్తిః । అన్తఃకరణాభావాత్ । తస్యచ రాగద్వేషాదివత్ తత్ప్రనిమిత్తకార
 ణత్వాత్ । కించ, అన్తఃకరణద్వారత్వేపి సగజాద్యుత్పత్తిః । క్లప్తగజావయ
 వాదెరభావాత్ । యదిచ, ప్రాంతిభాసికత్వాన్న తదవయవాపేక్షా । తదా
 మూలా విద్యయేవ సాక్షాత్ప్రతిభాసిక తదుత్పత్తి సన్భవే కిమన్తఃకరణే
 నాన్తరగడునెత్యాస్తా మతివిస్తరః । నను స్వాప్నగజాదేర్దాయావరిణామ
 స్య శుద్ధచైతన్యాధ్యాసే ఇదానీం తదధిష్ఠాన బ్రహ్మ సాక్షాత్కారాభావేన
 ఘటాదివద్భావో నన్యోత్ । తత్త్వ తస్య జాగరణే వ్యనువృత్తత్వా ద్ప్రతి
 భాసాపత్తి రిత్యాశంకతే ॥ నన్వీతి ॥ బాధానువవత్తి మజ్జీకరోతి ॥ ఉ
 చ్యతేతి ॥ తస్మిన్స్వాప్నగజాది ర్జాగరణవ్యనువవత్తే త్యాశంక్యై, బా
 ధాభావేపి నివృత్తత్వాత్ నానువృత్తిరితి వక్తుం ప్రకరణం ఖేదేన నివృత్తి
 బాధా నిరూపయతి ॥ కార్యవినాశోహీతి ॥ ఉపాదానేనేతి ॥ అజ్ఞానేన స
 వోతి శేషః । తేన మృచ్ఛణేన సహ ఘటద్వంసేపి నదాధః । తదుపాదాన
 భూతాయా అవిద్యాయా అనివృత్తత్వాదితి ధ్యేయమ్ । సకేవలం స్వరూ
 పతో నివృత్తిదాతయోర్భేదః కిన్తు కారణభేదాదపి త్యాహ । అద్యసేతి ॥
 బాధస్యేతి ॥ తతః కిమిత్యతలహ । తదిహేతి ॥ తల్ - తస్మాత్ -
 బాధావృత్త్యోర్భేదాత్ । ఇహ - జాగరణేపి, మాబాధిష్ట - అవిద్యయాస
 హ స నివర్తేత ఇత్యర్థః, తస్మి అవిద్యావినాశాభావాద్గజాది నివృత్తిర
 పి నిస్సాదిత్యేతి ॥ సహ్యుపాదాన వినాశాదేవ పర్వత్రకార్యవినా

మునల్పపహారేణ ఘటాదేరివ విరొధివృత్త్యంతరీదయేన స్వజనకీర్ణుతనిత్యా
దిదోషవినాశేనవా గజాదినివృత్తౌ కోవిరోధః । ఏవంచ శుక్తిరూప్యస్య శు
క్త్యవచ్ఛిన్నచేతస్యనిష్ఠతూలా విద్యాకార్యత్వవత్తే శుక్తిరితి జ్ఞానేన తదజ్ఞా
నేనసహ రజతస్య దాధః ।

శ్లో. కిన్తు కారణాంతరేణాపి. గజాదేచ్ఛే ఘటాదేన్మునలపహారేణైవ విరొధి
వృత్త్యంతరాదినాపి నివృత్త్యవపత్రైర్నవిరోధఇత్యాహ ॥ మునలపహారేణైతి ॥
నను స్వప్నపవ గజవ్రతిభాసానంతరం లశ్వప్రతిభాస సమయేపి తజ్జన
శరీరాదృష్టాది సంసారసత్త్వేన తదాపిగజోనువతేతేత్యాశంక్య. ఫ
లబలాత్తత్రాశ్వాది పరిణామపవ విరొధీతి తేనైవ తన్నివృత్తి రిత్యభిప్రీ
త్యాహ ॥ విరోధీతి ॥ నను స్వప్నైలన్త్యవదాథాన్య వివాశోనస్యూల్. త
దనంతరం సుమప్తౌ విరోధపదార్థాంతరానుదయా దిత్యాశంక్య. తత్రని
ద్రావినాశో నివర్తక ఇత్యాశయవానాహ ॥ స్వజనకీర్ణుతేతి ॥ నచానను
గమః. ఫలబలెనా ననుగతస్యైవగవర్తకత్వాభ్యుపగమాల్. నన్విదానీ మ
బాధితస్యాపి స్వప్నపవశ్చస్య ప్రాతిభాసికత్వా భ్యుపగమే శుక్తిరూప్య
స్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానేపి దాధోనస్యూల్. తదభావేప్యాగ్రుక్త దోషజన్యత్వేన
ప్రాతిభాసికత్వోపపత్తైరితి చేత్. కిం శుక్తి రజతస్య తూలా విద్యా పరి
ణామత్వ పతే బాధానుపపత్తిః? మూలావిద్యాపరిణామత్వ పతేనా? త
త్ర నాద్య ఇత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ! కార్యవివాశస్య ద్వైవిధ్యసంధే సతీత్య
థః ॥ శుక్తిరితి జ్ఞానేనేతి ॥ నేదం రజతమితిజ్ఞానేనేత్యపి దృష్టవ్యమ్. భ
దగోచరాజ్ఞాన కార్యస్య రజతస్య సమానవిషయభేద సాయితాకారేణైవహ
భ్యుత్పాత్. నచైవం శుక్తితత్త్వజ్ఞానమేవ బాధకం నేదం రజతమిత్యనువా
ది, ఇతి పశ్యపాదికా వాక్యవిరోధఇతి వాద్యం. భిన్నవిషయభేదజ్ఞానస్య
శుక్త్యజ్ఞానకార్య రజతాబాధకత్వేన తత్పరతయా టికావాక్యోపపత్తేః. నచ
రజతస్య తూలావిద్యాకార్యత్వే ప్రమాణాభావః. అనుమానాదేః తత్ప్రమా
ణస్యాక్రత్వాల్. నను తూలావిద్యాక్లికారే నానాజ్ఞానాపత్రౌ మాయామి
త్యాదిక్రూతి విరోధఇతి యన్. మూలాజ్ఞానస్యైవ అవస్థాభేదః తూలాజ్ఞాన
పదవాచ్య ఇత్యభ్యుపగమాల్. నచ మూలాజ్ఞానస్యైవ తూలాజ్ఞానరూప
త్వే తస్య శుక్తితత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్త్యాపత్తిః. తత్త్వజ్ఞానాన్నివృత్త్యవసరం

మూలావిద్యాకార్యస్వతంత్రములావిద్యాయా బ్రహ్మసాక్షాత్కారమాత్మ
నివర్త్యతయా శుక్తితత్త్వజ్ఞానానివర్త్యతయా రజతస్య తత్ర శుక్తితత్త్వజ్ఞా
నానివృత్తిమాత్రం ముసలప్రహారేణ ఘటస్యేవ ।

శక్తైరేవ వినాశాల్. నిచైవం సమానవిషయ సర్వావరోధ క్షీణం యుగప
దేవ శుక్తాదిజ్ఞానా నివృత్తిప్రసక్తాభియుక్తం. సమానవిషయత్వే ప్యేకై
కావరోధశక్తైరేవ కార్యబలాత్తత్త్వజ్ఞానేన పరివిలయకల్పనాత్. అన్యథా
న్యాయమతే ప్యేకజ్ఞానేనేవ వర్తజ్ఞాన పారిగభావానాం నివృత్తిప్రసక్తియ
దివజ్ఞానప్రారిగభావానాం ప్రతియోగిజనన స్వరూపయోగ్యత్వా విశేషవిఫ
లబలకల్పన స్వభావ విశేషాదేక ఏవ ప్రతియోగివా నివర్తత ఇతి మతం. త
దా సమాన విషయ తూలాజ్ఞానానా మావారకత్వే ప్యోగ్యని పునరజ్ఞానా
నుభవాల్ భ్రమోన్మత్తరూపయాద్య తత్త్వజ్ఞానాదేకస్మాదేకైకా వరోధశక్తి
ర్నివర్త్యత ఇతి తుల్యమ్. సను తత్త్వజ్ఞానాదావరోధ శక్తైరేవ వినాశాభ్యుపగ
మే ముక్తావప్యజ్ఞానం స్యాల్. నచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ప్రగవ సర్వావస్థావి
నశ్యంతితి ప్రమాణమస్తి ఇతి చేత్. కిం ముక్తవాపాద్యమాన మజ్ఞానం అ
నావరోధకమ్? ఉతావరోధకమ్? నాద్యః. అనావరోధకజ్ఞానే ప్రమాణాభావా
ల్. ద్వితీయేపి సతావద్భ్రష్టావరోధకమ్. బ్రహ్మణస్సాక్షాత్కారతత్వేన తదా
వరోధ శక్త్యా నవకాశాల్. నాపి ప్రపంచావరోధం. మూలాజ్ఞాన నివర్తకేన
బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ తన్మూల నిఖల ప్రపంచస్య నివృత్తత్వాల్. అవిషయా
విద్యావస్థాయాశ్చాభావాల్. భావేవా తస్మాపి నిఖలనివరోధకబ్రహ్మజ్ఞానే
న నివరోధకత్వాల్. తస్మాత్తూలాజ్ఞానస్యా నాద్యవస్థాభేదపవ తూలాజ్ఞానం
తత్పరిణామశ్చ శుక్తిరజతమితి తేనైవ సమాధ్యాయస్య తత్త్వజ్ఞానానివృత్తి
రితి యుక్తివాదః. తదుక్తం వివరణాచార్యైః, 'మూలాజ్ఞానస్యైవావస్థాభే
దావరోధకాద్యుపానాని శుక్తికాదిజ్ఞానై సమాధ్యాయేన నివర్తస్త' ఇతి.
మూలావిద్యాకార్యత్వ పక్షే రజతస్య బాధాభావమను మోదతే ॥ మూలా
విద్యేతి ॥ నివృత్తినాత్రమితి ॥—సన్వష్టికపక్షే శుక్తిరజతజ్ఞానస్య ప్రమా
త్వావస్థిః సంసారదశాయామబాధితత్వేన ఉక్తలక్షణ సత్త్వాల్. నచాధా
త్రియాకారిత్వమబాధితత్వం శుక్తిరజతం చ నాధాత్రియాకారితి నాక్రదావ ఇతి
కావ్యమ్. స్వభావబలగణాదేః ప్రసిద్ధగణన దర్శిత్రయాకారిత్వాల్. అదా

నను శుక్త రజతస్య ప్రతిభాససమయే సత్త్వాభ్యుపగమే నెదంరజతమిత్రై
కాలికవిషేధజ్ఞానం నస్యాత్ కింతు ఇదానీం ఇదంరజతమిత్రస్యాత్ ఇదానీం
ఘటః శ్యామో నెతివచితచేన్న । నహి రజతత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభా
వో నిషేధధీవిషయః । కింతు లౌకికపరమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రాతిభాసిక
రజతప్రతియోగికః ।

ధితత్వస్యా పృథక్క్రియావిశేషణత్వే ఆత్మాశ్రయాత్. అనన్తపాతాత్.
స్వప్నస్త్రీదర్శనస్య సత్యసమృద్ధిహేతుత్వ దర్శనాచ్చ. సచ ప్రాతిభాసికభి
న్నవిషయత్వ మబాధిత విషయవదేన వినశ్చిరమితి యుక్తం. సుఖాదేరపిప్ర
తిభాస సమయమాత్ర వృత్తిత్వేన తజ్ఞానస్యాప్రమాణత్వపత్రైరితి చేల్-స-
ఆగస్త్యక దోషాజన్యత్వస్య తదజన్యార్థక విషయత్వస్యవా అబాధితవిషయవ
దేనాత్మి వివక్షితత్వాత్. ప్రాతిభాసికరజతస్యచా గస్త్యకాచాది దోషజన్య
త్వాన్నతజ్ఞానెతి వ్యాప్తిః. తప్తాద్యుక్తం రజతస్య మూలా విద్యాకార్య
త్వం:—నను,రజతస్య తత్త్వజ్ఞానాత్ శుక్తావినాశోఽత్యుక్త మయుక్తం. త
స్య తత్త్రానుగృతైః. దోషసహకృతయా తూల విద్యయా మూల విద్యయా
వా ప్రతిభాససమయే తత్ర తదత్వత్వభ్యుపగమే, నెదంరజతం కాలత్ర
యెస్యత్ర రజతంనాస్తీ తిత్తైకాలికాభావప్రతివిరోధాత్. సచ స్వప్నప్ర
వణ్ణవత్ప్రాతిభాసికత్వాపవత్తిః. నిస్య తత్రాప్యసమప్రతిత్వాగ్రయేన
శబ్దతే ॥ నన్వతి ॥ కిం వ్యవహితస్యేన నిషేధధీవిషయత్వసమ్భవాదన్య
థాభ్యాసః సిహధయిషితా? ఉత ప్రాతిభాసికరజతే తదనుపపత్తిః? నాద్యః.
వ్యవహితరజతస్య పురోవర్తికన్యప్రసక్తత్వాత్. ద్వితీయేపి,కిం అధికరణే క
దాచిన్వృత్తియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగినోరజతస్య సత్త్వాత్ త
స్య తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగికత్వైకాలికాభావవ్యతిరేకివిషయత్వానుపపత్తిః? ప్ర
తీయమానాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వాద్వా? తత్రాద్యే ఇ
ష్టావత్తి రిత్యాహ ॥ నహితి ॥ ద్వితీయమనువదతి ॥ కింత్యై రజస్య లౌకిక
పరమార్థతత్వతటణ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయత్వేపి సదిదంరజతమితి
తద్వత్త్రయాజ్ఞాయమానత్వాన్న నిషేధధీవిషయత్వానుపపత్తి రిత్యాహ ॥ లౌ
కికేతి ॥ లౌకికపరమార్థకత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితావచ్ఛేదకానాశ్రయప్రాతిభాసికరజతా
భావో నిషేధధీవిషయ ఇత్యర్థకః. నను లౌకికపరమార్థకత్వంనప్రతియో

వ్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమాత్ । నను పౌరి
 థాసితే రజతే పారమాధికత్వమవగతం ననా అనవగమే ప్రతియోగితావ
 చ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగ్యజ్ఞానాత్తదభావప్రత్యక్షానుపపత్తిః । అవగమే
 అపరాధావభాసస్య తత్కాలీనవిషయసత్త్వనియతత్వాత్ రజతే పారమా
 ధికత్వమప్యనిర్వచనీయం రజతవదెవోత్పన్నమితి తదవచ్ఛిన్నరజతసత్త్వే త
 దవచ్ఛిన్నాభావస్త్రకథం వర్తతఇతచేత్ । న । పారమార్థికత్వస్యాధిష్ఠాన
 నిష్ఠస్య రజతే ప్రతిభాసనమ్భవేన రజతనిష్ఠపారమాధికత్వోత్పత్తైరనభ్యు
 పగమాత్ । యత్రావ్యవసన్నికృష్టం తత్రైవ ప్రాతిభాసకవస్తూత్పత్తైరగ్గీ
 తారాత్ । అతపవేద్వియసన్నికృష్టజపాకుసుమగతలొహిణ్యస్య స్ఫటికే
 భాననమ్భవాన్నస్ఫటికేప్రాతిభాసకానిర్వచనీయలొహిత్యాత్పత్తిః । నస్వే
 వం యత్ర జపాకుసుమం ద్రవ్యాంతరవ్యవధానాదసన్నికృష్టం తత్ర లొహి
 గితావచ్ఛేదకం ప్రతియోగ్యవృత్తిత్వాదితచెన్న । అభావజ్ఞానం యేనరూపే
 నినియమేన ప్రతియోగినం వివయీకరోతి తస్మైవ ప్రతియోగితావచ్ఛే
 దకత్వాత్ । తథాపి కథమభావజ్ఞానమితిచేత్ । కిం ప్రతియోగితావచ్ఛేద
 కావచ్ఛిన్నప్రతియోగప్రమిత్యభావాత్తదభావజ్ఞానానుపపత్తిః? ఉత వ్యధికర
 ణధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభ్యుపగమేఽపసిద్ధాంతః? నాద్యః
 లాఘవేన తదవచ్ఛిన్నప్రతియోగిజ్ఞానత్వేనైవ ప్రతియోగిజ్ఞానప్ర్యాభావధీ
 హేతుత్వాత్ । నద్వితీయ ఇత్యాహ ॥ వ్యధికరణేతి ॥ శుక్తిగతేదంతాయా
 ఇన తద్గతలొకికపరపరమాథానాయావ రజతే ప్రతీత్యభ్యుపగమేన తదవ
 చ్ఛిన్నప్రతియోగినస్తత్రా సత్త్వాన్నతదవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాను
 పపత్తిరితి పరిహరతి ॥ నపారమాధికత్వస్యేతి ॥ తర్హి సర్వత్రాన్యగౌభ్యా
 త్యావత్తిరవిశేషాదిత్యతతహ ॥ యత్రైతి ॥ నన్వారోప్యాసన్నికర్షణస్థలవ
 త్తనిర్వచనీయవస్త్రభ్యుపగమే స్ఫటికేపి సన్నిహితజపాకుసుమగతలొహిత్య
 స్మైవ భానాపత్రై అనిర్వచనీయలొహిత్యాభ్యుపగమో విరుద్ధ్యేతేత్యాశ
 చ్చా కుసుమాసన్నికర్షణస్థలవ తత్రానిర్వచనీయలొహిత్యాభ్యుపగమాదన్య
 త్ర తదనుత్పత్తాపపి నవిరోధిత్యాహ ॥ అతపవేది ॥ నస్వేవం యత్ర
 స్ఫటికమాత్రం సన్నికృష్టం తదుపరక్రంతు జపాకుసుమం హస్తాదినా
 ౧౩౩ గతానిర్వచనీయ లొహిత్యావత్తిరితి శబ్దాలై ॥ నస్వేవమితి ॥

త్యప్రతీత్యా ప్రాగిభాసకం లౌహిత్యం స్వీక్రియతేతిచేన్న । ఇష్టత్వాత్ ।
ఏవం వ్రత్యక్షభామాస్తరైష్వపి వ్రత్యక్షపామాన్యలక్షణానుగమః యథా
థా వ్రత్యక్ష లక్షణానద్భావశ్చదర్శనీయః ।

ఇష్టత్వాద్వితి॥ నచ కుసుమాసన్నిధేపితత్సహచరితప్రభాయాసన్నికృష్టత్వా
త్సతలౌహిత్యమేవ స్ఫుటికే భానతామితవాచ్యం జపాకుసుమప్రభాయావ
వాసిద్ధేః తదుక్తంపఞ్చపాసికాచార్యైః । యథా పద్మరాగాదిప్రభా నిరా
శ్రియాభ్యస్తుభోవలభ్యతే సతేథా జపాకుసుమాదే' రితి । సన్దేహమన్తక
రణగతకర్తృత్వాదెర్నిత్యసన్నిహితత్వేన తస్యైవాత్మనిభానసమ్భవే కథమ
నిర్వచయకర్తృత్వాభ్యుపగమఇత్యేచ్ఛేత్ । కింకర్తృత్వాదే రాత్మన్యన్యథా
భ్యాః సిహధముపి తా? పారమాధికతావా? నాద్యః ఇష్టత్వాత్ । నద్వి
తీయః । అహంకారిస్యాత్మన్యధ్యస్తత్వేనానిర్వచనీయతయా తద్ధర్మస్యకర్తృ
త్వాదేః సుతరామనిర్వచనీయత్వాత్ । సహి మహాస్త్రిణాలనిర్వతస్య రా
జ్జస్తమపకరణం పరమాధికానల్ భవతి । యద్వా ఆత్మనః కర్తృత్వాదిప్రతి
పాదకశాస్త్రప్రామాణ్యాయైవ వియవాదినద్వ్యవహారికం తదభ్యుపేయతే
నచ కర్తృత్వద్వయస్యవహారాపత్తిః । ధర్మిణోరాత్మాన్తకరణయోరైక్యాభ్యా
సేన ధర్మభేదానవభాసనాల్ । నను కుసుమసన్నికర్షాన్తతే స్ఫుటికలౌహి
త్యప్రతితేరన్యథాత్యాతిరూపత్వే తత్ర వ్రత్యక్షపామాన్యలక్షణస్యావ్యా
ప్తిః । లౌహిత్యతదాకారవృత్తిర్భిన్నదేశస్థత్వేన తదుపహితచైతన్యయో
ర్భేదాల్ । తథా శక్తవీతత్వాదిభిర్మేఽవ్యాప్తిః । పితత్వాదెకాకాదిదశ
స్థితితద్రవ్యాదినిష్ఠత్వేన తదుపహితచైతన్యస్య తదాకారవృత్త్యవచ్ఛిన్న
చైతన్యస్యవ పరస్పరం భేదాల్ । కించ అన్యథాభ్యాత్యభ్యుపగమే తద్విషయ
స్య లౌహిత్యాదేః సంసారదశాయామబాధితత్వేన ప్రమాత్వాపత్తిరిత్యత
అహంపవమితి॥ అనుమానయః—నతావత్స్ఫుటికలౌహిత్యభిర్మేప్రత్య
క్షలక్షణస్యావ్యాప్తిః । అయోదహతీతివదస్యానుభూయమానావత్యేన లా
హితత్వేన రూపేణ కుసుమతాదాత్మ్యవిషయత్వాల్ । నచ లౌహితభేదగ్రి
హాదారోపానుషవత్తిః । వివేకగ్రహస్య సోపాధికాభ్యాసే అప్రతిభిన్నకత్వా
ల్ । నాపి పితత్వాదిభిర్మే లక్షణావ్యాప్తిః । శక్తప్రతిస్ఫూరితానాం నాయ
సరశ్చీనాం పిత్రద్రవ్యం గ్రాహయతామేవ దోషవశేనశక్తే తద్గణపీతత్వగ్రా

ఉక్తం ప్రత్యక్షం ప్రకారాంతరేణద్వివిధం । ఇద్వియజన్యంతదజన్యంచేతతే ।
 ద్వియాజన్యంసుఖాదిప్రత్యక్షం । మనఃఇద్వియత్వస్యనిరాకరణాత్ । ఇద్వియాణి
 హకత్వేన పీతత్వతదాకారర్పిత్యాభిన్నదేశత్వాభావాత్ . యత్తు స్ఫటిక
 లాహిత్యాదిభిః ప్రమాలక్షణస్యాభివ్యాప్తిరితి . తత్ర సతావస్సంసగ్ధాం
 శైతివ్యాప్తిః తస్య పురోవహిణి బాధితత్వాత్ . నాపిలాహిత్యాంశే త
 ప్యాబాధితత్వేపి అసాధితత్వాభావాత్ .—ఏవం యోగ్యస్వాకారవృత్త్యుప
 హితవిషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్నత్వం శుక్తిరూప్యశ్శబీతత్వాదిప్రత్యక్షభి
 మవ్యాపకత్వాత్ ప్రమాణచైతన్యస్య తద్దత్త్వవయాంశేప్రత్యక్షత్వప్రయోజ
 కమిత్యుక్తం . సహృతి తదేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానంపునర్విభజతే ॥ ఉక్తం ప్రత్యక్ష
 మితి ॥ ఇద్వియాణీతి ॥ సచాత్ర ప్రమాణాభావః . రూపాద్యసలభ్యయః
 కరణపాధ్యాః కార్యత్వాత్ ఘటవదిత్యనుమానస్య , తముతాగ్రామంతం
 సర్వే ప్రాణాలనూతాగ్రామంతీ త్యాగమస్యచ ఇద్వియసద్భావే ప్రమాణ
 త్వాత్ .—తాని గోళకమాత్రాణీతిసాగతాః . తద్భక్తయశ్చిత్తమీమాంస
 కాః . సతావద్గోళకమాత్రమిద్వియం . తద్విరహీణామపి సర్వాదీనాం
 శబ్దాద్యుపలభ్యే . అతపవ సతన్నిష్ఠానక్తిః . తాని గోళకన్యూరిక్తాని శ
 క్తిమద్ద్రవ్యాంతరాణి సర్వకతానీతియోగాచారాః ప్రతిపేదిరే . తదప్యపే
 శలం . ప్రమాణాభావాత్ . ననుఇద్వియాణి సర్వకతాని సర్వత్రదృష్టకార్య
 త్వాత్ ఆకాశపదిత్యనుమానంమానమితిచేన్న . హేతూరిన్ద్రత్వాత్ . యత్ర శ
 రీరం తత్ర సర్వత్రదృష్టకార్యత్వస్యచ శరీరేపి గతత్వాత్ . సచ్ఛేద్వియా
 ణి సర్వకతాని పరోపాధిగమనత్వాదాకాశపదివివాద్యం . శరీరోపాధిగమ
 నేషు శరీరావయవేషు వ్యభిచారాత్ . సర్వకతత్వే యుగపత్సర్వవిషయోప
 లభిప్రసక్తాచ్చ . తాన్యణుపరిమాణానీత్యన్యే . తదయుక్తం విషయావభాన
 న్యాణుమాత్ర దేశతానత్రై సర్వశరీరవ్యాపితైత్యోపలబ్ధానుపపత్తైః . యు
 గపచ్చతుషస్సర్వవిషయసమ్బద్ధాభావేన సమూహాలమ్యవాభావప్రసక్తా
 చ్చ . చతుశ్చోత్రయోధుగైవభేర్యాదిదేశపర్యంతగమనై సద్భవవాన్దత్వా
 ద్యావత్రైశ్చ . తానమధ్యమపరిమాణాన్యప్రహజ్జా-రోపాదానానీతిసాక్ష్యాః .
 తదపి మానసీనం . పురాణవచనం మానమితిచేన్న . భూతవికారత్వప్రత్య
 క్షశురీపరోధన తస్య స్వాధౌః అప్రమాణత్వాత్ . తతస్థి పరిశేషాద్భౌతిక

పశ్చిమగిరి రసన చతుశ్శోత్ర స్వగత్కాని । సర్వాణిచ్ఛేద్ధియాణి
 స్వస్వవిషయసంయుక్తాన్యేవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయన్తి । తస్మాత్ ప్రా
 గరసనత్వగిన్ద్రియాణి స్వస్థానస్థితాన్యేవ గర్భరసస్వశోపలమ్భాః జ
 నయన్తి । చతుశ్శోత్రేతేషు స్వతపవ విషయదేశంగత్వా స్వస్వవిషయంగృ
 హ్ణాతః । శోత్రస్యాపి చతుశ్శారవివర్తితచిత్తతయా భేద్యాదదేశగమనస
 మ్భవాత్ । అగమనానుభవః భేదశబ్దోమయా శుభ్రఇతి । వీరీతగర్భాదిన్యా
 త్వసిద్ధిః । ఇన్ద్రియాణి ప్రత్యేకధూతారభానీల వైశేషికాదయః । తస్మాద్
 క్తం । ప్రమాణాభావాత్ । చతుశ్చైవ సూరూపాని పశ్చిమవశ్యే రూ
 పస్యైవాధివ్యజ్ఞకత్వాత్ ప్రదీపవదిత్యనునానస్యచ వివక్షా బాధకాభా
 వేనా ప్రయోజకత్వాత్ । తతశ్చైన్ద్రియాణాం సిద్ధం పాశ్చభౌతికత్వమితి—
 తాని వడితి నైయాయికాదయః । తాన్నిరాచక్ష్యే ॥ వశ్యేతి ॥ ఇన్ద్రియా
 ణ్యప్రాప్య కారణీతి సుగతాః కల్పయన్తి । తాన్ప్రత్యాహ ॥ సర్వాణిచ్ఛేత్ ॥
 అయంభావః । సతానీ స్వర్సనరసనస్మాదైన్ద్రియాణామసంయుక్తార్థగ్రాహక
 త్వం । దూరతపవ స్పృశరసగర్భోపలభిప్రసక్తాత్ । ఆతపవ నచతుశ్శోత్ర
 త్రయోరప్రాప్యకారిత్వం, రసనాదివత్తయోరపి సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వా
 నుమానాత్ । నను స రైన్ద్రియాణాం సంయుక్తార్థగ్రాహకత్వావిశేషేషి క
 స్యచిత్స్వస్థానే విషయగ్రాహకత్వం కస్యచిత్ దూరఇతివిభాగః కథమిన్యత
 జ్ఞాన ఫలబలకల్ప్య స్వభావవిశేషాదిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ చతుశ్శోత్రే
 త్వేతి ॥ నచ చతుశ్శోత్రయోన్విషయదేశం ప్రాప్తయోరేవ స్వస్వవిష
 యగ్రాహకత్వే యుక్తి శ్చైవిన్యధువాదిమణ్డూనుభవో నన్యాదితి వాచ్యం ।
 చతుశ్శారదేశస్వచ్ఛందస్య త్వేన సవిశృంభితవచ్ఛిఘ్నగతినవ్భవాత్ । నను
 చతుశ్శోత్రయం భవతు పరిచ్ఛిన్నత్వాదూరదేశంగత్వా విషయగ్రాహకం
 సర్వకలంకం గానం కణశబ్దమగ్రాహకం శోత్రపదవాచ్యం కథం భే
 ద్యాదదేశంగత్వా శబ్దంగ్రాహయేదిత్యానవచ్ఛాహ ॥ శోత్రస్యాపితి ॥
 నను భేదజ్ఞానంయోగాదాకాశసమవాయాభేదదేశకశ్చిచ్ఛబ్దః సజ్ఞాయతే
 సచాసమవాయకారణతయా శబ్దాంతరమారభతే తివం సోపేతి పరమృతయా
 శోత్రపదమవతీతస్య తేనోపలబ్ధః । భేదజ్ఞానమయాశుభ్రఇతి ధీరత్ర
 భాన్తిరేవేతి తార్కిక ప్రక్రియామాశక్యం సరస్యతి ॥ వీరీతగర్భాదిన్యా

యేన కణశమ్ములీవృదేశే అనంతశబ్దాత్పత్తికల్పనాయాం గౌరవం భేరిశ
బ్దా మయా శ్రుతఇతి ప్రత్యక్షస్య భ్రమత్వకల్పనాగౌరవంచ స్యాత్ । త
దేవం వ్యాఖ్యాతం ప్రత్యక్షమ్ ॥ ***

ఇతిశ్రీధర్మరాజాధ్వరీష్ఠపరచితాయాం

వేదా నైపరిభాషాయాం ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

అథానుమానంః సూక్ష్మతే । అనుమితకరణం అనుమానం ।

యేనేతి ॥ కదమ్బముకుళన్యాయః అపశబ్దార్థః । భ్రమత్వకల్పనైతి ॥ నే
దగతమితివ న్నాయం భేరిశబ్దఇతి బాధకప్రత్యయాభావేన తస్య భ్రమ
త్వకల్పనం నయ కమిశిభావః. పరమప్రకృతముపనంహరతి । తదేవమితి ॥
ప్రత్యక్షప్రమానిరూపణౌ తత్కరణత్వేన ప్రత్యక్షప్రమాణంనిరూపితమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీ ధర్మరాజాధ్వరీష్ఠాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదా నైపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదా నైశిఖామణౌ

ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదః

ఏవం సర్వప్రమాణజ్యైష్ఠతయా ప్రథమంప్రత్యక్షప్రమాణంనిరూపితమ్. ఇదా
నీ శిష్యావధానార్థం అనుమాననిరూపణంక్రియతఇతి ప్రతిజానీతే । అ
థేతి ॥ ప్రత్యక్షానంతరమిత్యర్థః. సర్వమతసాధారణం లక్షణమాహ । అ
నుమితీతి ॥ నను నానుమితకరణత్వమపి తల్లక్షణం. తద్వటకానుమితేర్లక్షణాభా
వేన మర్షిరూపత్వాత్. నచ వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానజన్యత్వం ల
క్షణం తత్త్వేన తజ్జన్యత్వమిహవివక్షితమిన్యస్యవ్యవసాయాదౌ విషయత్వా
దినా తజ్జన్యే నాతివ్యాప్తిః తత్త్వవ వ్యభిచారజ్ఞానప్రతిబంధకజ్ఞానవిష
యప్రకారకపక్షధర్మతాజ్ఞానత్వం తచ్చ విశకలితస్థలీయలిగ్గపరామశా
సాధారణమితి నానశ్శబ్దఇతి వాచ్యం. తథాపి న్యాయమతే ధూమో వ
హ్నిన్యాప్యః ఆయంచాలాకవానితి సమాహలమ్బనాదవ్యనుమిత్యావత్తైః.
నచ పక్షవృత్తిహేతుత్వావచ్ఛేదేన వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిప్రేక్ష్యవిషయత్వం
వివక్షితమితి యుక్తమ్. సాధ్యగౌచరపక్షధర్మవ్యాపకతాజ్ఞానకారణతావా
దిమతే అనుమితౌ నిరుక్తలక్షణాభావాత్. న్యాయమతేవృత్తిరేలిగ్గపరామ

అనుమిరిశ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యః। వ్యాప్తిజ్ఞానానువ్యవసాయా
 దే సత్త్వేన సజ్జన్యత్వాభావాన్ననుమితిత్వం । అనుమితకరణంచ
 తస్య సాధ్యభావాంశవివ సాధనాభావవిరుధితవ్యాప్తివైశిష్ట్యవిషయత్వేన
 సతతోనుమిత్యభావాపత్తేశ్చ. తతశ్చానుమితకరణత్వం నానుమానస్య లక్ష
 ణమిత్యాశంకాగ్రహః । అనుమితిశ్చేతి ॥ వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేనైతి ॥ వ్యాప్తిప్ర
 కారకజ్ఞానత్వేనైత్యర్థః. వ్యాప్తిపదంచ వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిపరం. నతు
 గ్రంథకృదభిమతవ్యాప్తిపరం. తేన తజ్జనకేనో వ్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానే
 కారణతావచ్ఛేదకసత్త్వాత్ నలక్షణానమ్భవః నవా సర్వప్రమేయమితి జ్ఞా
 నాదనుమితిః. నను వ్యాప్తిపదం గ్రంథకృదభిమతవ్యాప్తిపరమేవ. నచానో
 వ్యాభావాదిగర్భవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమిత్యభావాపత్తిః. అనోన్యభావగర్భా
 యా అత్యంతాభావగర్భాయాశ్చ వ్యాప్తి రభావఘటితత్వేన తజ్జ్ఞానస్య గురు
 విషయత్వేనానుమిత్యహేతుత్వాదితిచేన్న. అశేషసాధనాశ్రయాశ్రితపాధ్య
 సామానాధికరణ్యలక్షణవ్యాప్త్యజ్ఞానాపి శబ్దాదివాఅత్యంతాభావాదిగర్భవ్యాప్తి
 జ్ఞానాదప్యనుమితిదర్శనైవ గురువిషయత్వేపి తజ్జ్ఞానస్యాప్యనుమితిహేతుత్వా
 త్. నచైవం పరస్పరవ్యభిచారాతిగ్రహవి వ్యాప్తిజ్ఞానం నహేతుః స్యాదితివా
 చ్యమ్. వ్యభిచారజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయత్వేన సర్వవ్యాప్త్యనుగమసోక్తి
 త్వాత్. అవచ్ఛేదకవివక్షాఽయాః ప్రయోజనమాహ ॥ అనువ్యవసాయాదేరి
 తి ॥ తజ్జన్యస్మృతిశాద్విజ్ఞానాదిరాదిశబ్దార్థః. అనువ్యవసాయే విషయత్వేన
 స్మృతౌ సమానవిషయానుభవత్వేన వాక్యాభాజ్ఞానే పదార్థజ్ఞానత్వేన
 చ తస్య హేతుతయా ఉక్తరూపేణాహేతుత్వాత్. నచైవమపి సంశయవిప
 ర్యయోత్తరపరిత్యజైతివ్యాప్తిః. విరోధిదశానత్వేన తత్ర హేతుతయోక్త
 రూపేణ వ్యాప్తిజ్ఞానస్య అజనకత్వాత్ ఇతిభావః. తత్ర పరామృశ్యమా
 నం లింగం కరణమితి జరనైషయాయితాః మనఃకరణమిత్యన్వే. తాన్వీత్యా
 హ ॥ అనుమితకరణంచేతి ॥ అయంభావః. సతావదనుమితొలింగకరణం. అయో
 గ్యలిజ్ఞకానుమితొవ్యభిచారాత్. తత్రత్వదభిమతపరామర్శస్య వ్యాపారత్వా
 సమ్భవేనతస్యతత్రాకరణత్వాత్. అతీతాదిలిజ్ఞకానుమితొవ్యభిచారాచ్చ. నా
 ప్యనుమితొమనఃకరణం. ప్రమాణాభావాత్. అనుమితొకరణాంతరానువపత్త్యా
 మనఃకరణం కల్పితమితిచేన్. వ్యాప్తిజ్ఞానస్యసత్త్వాత్. కించ అనుమితెర్

వ్యాప్తిజ్ఞానం తస్మింసాగ్రోఽవాన్తరవ్యాపారః । నతు తృతీయలిజ్ఞపరామ
ర్శ్యానుమితౌ కరణం । తస్మానుమితీ హేతుత్వాసాధ్యా తత్కరణత్వస్య
దూరనిరస్తత్వాత్ । నచ సంసౌగంధజన్యత్వేననుమితేః స్పృశితత్వాపత్తిః ।

స్పృశిప్రాధానమాత్రజన్యత్వస్య

నక్షకరణత్వే మానసత్వాపత్తిః । కరణాన్తరాసహకృతమనోజన్యత్వస్య మా
నసత్వప్రయోజకత్వాత్ । నచానుమితేర్కనస్త్వేన మనోజన్యతయా ఇద్రియ
త్వేన తజ్జన్యత్వాభావాన్నిమానసత్వమితి యుక్తిమ్ । కరణాన్తరాసహకృతత
జ్జన్యతయా తస్మాప్యాపాతాత్ । మనసఇద్రియత్వస్య నిరాకృతత్వాచ్చ ॥ వ్యా
ప్తిజ్ఞానమితి ॥ నను వ్యాప్తిజ్ఞానమపి నకరణం స్పృశ్యసువ్యవసాయాదావపి
హేతుత్వేనాసాధారణత్వాభావాదితిచెన్న । వ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన రూపేణ త
స్మాన్యత్రాహేతుత్వాత్ । నన్వేదమపి వ్యాప్తిజ్ఞానం నకరణం వ్యాపారాభా
వాత్ । నచ తృతీయలిజ్ఞపరామర్శ్యా వ్యాపారః । తత్కరణత్వవైవస్వయా
నన్యవగమాదిత్యతత్కరణం ॥ తస్మింసాగ్రంధతి ॥ వ్యాప్తిసంసౌగంధత్వార్థః ।
తృతీయలిజ్ఞపరామర్శ్యానుమితౌకరణం తస్మింసాగ్రోవాన్తరవ్యాపార ఇతి
న్యాయకదేశినః కల్పయన్తి । తాన్ప్రత్యాహ ॥ నత్వీతి ॥ అయమాశయః—
యత్ప్రకారకం వ్యాప్తిజ్ఞానం తత్ప్రకారకత్వేనేవ పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యానుమి
తిహేతుత్వం । అస్యచ గురుత్వేపి వ్యాప్యత్వప్రకారకత్వాపేక్షయా సామా
న్యధర్మత్వేనావచ్ఛేదకత్వాచిత్యాత్ । కించ పక్షధర్మతాజ్ఞానం ఉక్తరూపే
తైవానుమితీహేతుః, సర్వత్రాన్యభిచారాత్ । నతు త్వదుక్తరూపేణ, వ్య
వహితధూమాదిస్థలే వ్యభిచారాత్ । నచ తత్ర ప్రత్యక్షపరామశఃసమ్భ
వతి, విశేష్యసన్నికషాభావాత్ । తత్రానుమిత్యాత్మకపరామర్శ్యాదనుమితి
రిత్యన్యవగతా వసవస్థాపాతాత్ । ధూమత్వే వ్యాప్తివ్యాప్యత్వాజ్ఞానేపివ్య
వహితధూమస్తరణాదనుమితదశఃనాచ్చ । నచ మనసా తత్ర పరామర్శః ।
తస్మానహాయస్య బహిరస్వతన్యాగ్రీత్ । నచ జ్ఞానం ప్రత్యాసత్తిః, నిరాకృ
తత్వాత్ । తస్మాన్నవ్యాప్యత్వప్రకారకత్వేన పక్షధర్మతాజ్ఞానమనుమితిహే
తురితి.—పక్షధర్మతాజ్ఞానంకరణం తస్మింసాగ్రో వ్యాపారఇత్యన్వేయే । తన్న
ఉచ్ఛ్చేదవ్యాప్తిసంసౌగంధస్య పర్వతాదౌ పక్షే ధూమాదిదశఃనాన్తరం అ
నుమితేః పక్షధర్మతాసంసౌగంధస్యానుమిత్యహేతుత్వాత్ । నను స్పృశిప్రా

సంస్కారమాత్రజన్యత్వస్యవా స్మృతిత్వప్రయోజకతయా సంస్కారధ్వంస
సాధారణసంస్కారజన్యత్వస్య తదప్రయోజకత్వాత్ । నచ యత్ర వ్యాప్తి
స్మరణాదనుమితిస్తత్ర కథం సంస్కారోపేతురితివాచ్యమ్ । వ్యాప్తిస్మృ
తిస్థలే తత్సంస్కారవ్యైవానుమితిహేతుత్వాత్ ।

గభావజన్యత్వం న స్మృతిత్వప్రయోజకమ్. తద్గోచరసాక్షాత్కారస్యాపి త
థాత్వాపత్తేః. కించేవం స్మృతే రేతత్కాలావచ్ఛేదేన గ్రాహ్యభావజ్ఞా
నా ప్రతిబద్ధకత్వేపి తత్కాలవిషయగ్రాహ్యభావజ్ఞానప్రతిబద్ధకత్వేనతద
భావస్య ప్రతిబద్ధకాభావత్వేన స్రాగభావాదిసాధారణస్య గ్రాహ్యభావా
నుభవహేతుతయా తస్యాపిస్మృతిత్వాపత్తిః. అపిచ స్మృతిపాగభావజన్య
త్వం న ప్రయోజకం. తస్య స్మృతిస్వజ్ఞానాధీననిశ్చయత్వాత్. అన్యథాను
మిత్యాదిపాగభావజన్యత్వవ్యైవానుమితిత్వాది ప్రయోజకత్వాపత్తౌ తత్ర
ప్రయోజకాంతరానుసరణవైయధ్యాకాదిత్యరుచేరాహ ॥ సంస్కారమా
త్రజన్యత్వస్యేతి । సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతాప్రతియోగికకార్య
తాశ్రయత్వస్యేత్యర్థః. నను ధ్వంసవ్యాప్యత్రం సంస్కారజన్యజ్ఞానత్వమే
వ స్మృతిత్వప్రయోజకం, అస్య సంస్కారత్వావచ్ఛిన్నకారణతానిరూపిత
కార్యతాశ్రయత్వాపేక్షయా లఘుత్వాత్. తతశ్చానుమితేః స్మృతిత్వం దు
ర్వారమితి చేన్న. న్యాయనుశాసే విజ్ఞకరణతాపక్షే సంస్కారవిజ్ఞకాను
మితేరపి తత్ప్రసక్తాత్. సిద్ధాంతై బ్రహ్మభిన్నాఖిలవదాథానుభవస్యాధ్యాస
తయా పూర్వపూర్వభీమసంస్కారజన్యత్వేన తత్రాతిప్రసక్తాచ్చ. య
ద్వా సంస్కారమాత్రజన్యత్వేన స్వసమానవిషయసంస్కారజన్యత్వం వివ
క్షితమ్. అనుమితేశ్చ భిన్నవిషయవ్యాప్తిసంస్కారజన్యత్వాన్నస్మృతిత్వం
నచ విజ్ఞాపహితలైజ్ఞికభావపక్షే తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిః. తత్ప్రకాన్యాపా
మాణికత్వేవానుపాదయత్వాత్. నచేవం ప్రత్యభిజ్ఞాయాః సిద్ధాంతైతత్తా
సంస్కారజన్యతయా తదంశే స్మృతిత్వాపత్తిరితివాచ్యమ్. ఇష్టత్వాత్. వ
రొక్షత్వాపరొక్షత్వవత్ స్మృతిత్వానుభవత్వయో రేకత్రానచ్ఛేదకభేదేన
వృత్తా విరోధాభావాత్ । కథమితి । వ్యాప్తినంస్కారోనానుమితిహేతుః
తదా వ్యాప్తిస్మృత్యాతన్నాశేన తత్స్మృతిజన్యానుమితౌ వ్యభిచారిదిభా
వః. సంస్కారస్య యత్ర పక్షధర్తతాజ్ఞానాదుద్బోధః తత్రకింవ్యభిచారః

నహి స్మృతేః సంస్కారనాశకస్వనియమః । స్మృతిధారాదర్శనాత్ । న
చానుద్యుద్ధసంస్కారాదప్యనుమిత్యావత్తిః । తదుద్బోధకస్యాపి సహకారి
త్వాత్ । ఏవంచాయంధూమవానితీ పక్షధర్మతాజ్ఞానే ధూమో వహ్నివ్యా
ప్యఇత్యనుభవాహితసంస్కారోద్బోధేదసతి వహ్నిమానిత్యనుమిగ్భవతి ।
నతు మధ్యే వ్యాప్తిస్మరణం తజ్జన్యం వహ్నివ్యాప్యధూమవానయమిత్యాదివి
శిష్టజ్ఞానంవా హేతుత్వేన కల్పనీయం । శౌరవాల్ మానాభావాచ్చ ।

ఉతాన్యత్ర? నాద్యః. పక్షధర్మతాజ్ఞానే వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధేద సన్యా
నుమితేరేవాత్పత్తేః. నద్వితీయః. వ్యాప్త్యనుభవస్థలే తత్సంస్కారస్యానుమి
తిహేతుతయా క్షిప్తత్వేన స్మృతిస్థలపి నిష్కైవ హేతుత్వకల్పనాదిత్యాహః ।
వ్యాప్తిస్మృతిస్థలఇతి ॥ నహితి ॥ నను స్మృత్యనంతరం సంస్కారనాశనియ
మవ తవస్థాననియమస్యాప్యభావేన యత్రకదాచిద్వ్యాప్తిస్మృత్యా తద్వినా
శస్త్రత్ర కథం సంస్కారోహేతురితిచెన్న. అనుమితౌ కారణాంతరస్యదు
ర్నిరూపత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానకారణస్వస్యావశ్యవాచ్యతయా తత్సంస్కారస్య
వ్యాపారత్వేనా నన్యకత్యా అనుమితహేతుత్వకల్పనాత్ ॥ సహకారిత్వాది
తి ॥ కారణతావచ్ఛేదకత్వాదిత్యర్థః, అన్యథా వ్యాప్తిసంస్కారోద్బోధస్యా
పి కారణత్వే నిర్దావాగా వ్యాప్తిసంస్కారపవ కరణంస్యాత్ నవ్యాప్తిజ్ఞా
నం. తత్సంస్కార తదుద్బోధ పక్షధర్మ తాజ్ఞానేరేవానుమితసమ్భవే వ్యాప్తి
జ్ఞానస్యాపి కారణత్వకల్పనే శౌరవాల్. మానాభావాచ్చ. తథావ సర్వ
త్రాపి స్మృతౌ సంస్కారపవ కరణం సమూర్వానుభవఇతి బహువ్యాకులీన్యా
త్. ననేవసహపి వ్యాప్తిస్మృతిరేవానుమితీహేతుః నొద్యుద్ధసంస్కారః. న
చ పక్షధర్మతాజ్ఞానేన తత్సంస్కారోద్బోధేదసతి యత్రానుమితీస్త్ర వ్యభి
చారఇతివాచ్యం. వ్యాప్తిస్మరణస్థలే తస్యానుమిత హేతుత్వేనక్షిప్తతయా
న్యత్రాపి తత్కల్పనాదిత్యతాహ ॥ ఏవంచెతి ॥ వ్యాప్త్యనుభవతత్సంస్కా
రయోవ్యాపారవ్యాపారిభావే సిద్ధేసతీత్యర్థః. తథాచాయమర్థః.—కిం
వ్యాప్తిస్మృతిరేవానాంతరవ్యాపారఇత్యభిమతం? కరణమితివా? నాద్యః
సంస్కారోద్బోధానంతరమేవ యత్రానుమితీస్త్రవ్యభిచారస్యోక్తత్వాత్.
నచ తత్రాపి వ్యాపారతయా తత్కల్పనం. సంస్కారస్య సత్త్వేన తృతి
యలిగ్గవరామర్శనత్ వ్యాప్తిస్మృతీరపి వ్యాపారత్వయోగాత్. అతపవ

తచ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానం వహ్నివిషయకజ్ఞానాం శైవీవ కరణం నతు పర్వతవిషయ
కజ్ఞానాంశత్రుతి పర్వతోపహ్నిమానితి జ్ఞానస్య వహ్నిశంశపవానుమితి
త్వం । నపర్వతాస్యం శే తదం శే ప్రశ్నాక్షత్వస్యోపపాదితత్వాత్ । వ్యాప్తి
శ్చ అశేవ సాధనాశ్రయశ్రీతసాధ్యసామానాధికరణ్యరూపం ।

సద్వృత్తియః । నిర్వాప్యసారత్వాచ్చ । నచ సృష్టియల్లిక్షపరామర్శో వ్యాపారః
తత్కారణత్వస్య నిరాకృతిత్వాత్ । సకానుమితౌ కరణాంతరానువపత్త్యా
వ్యాప్తిస్తృతిః కరణంలిక్షపరామర్శశ్చ తద్వ్యాపారఇతికల్ప్యతఇతివాచ్యం ।
వ్యాప్త్యనుభవస్య సంసారవ్యాపారకస్య కరణాంతరస్యసత్త్వాదతి ।—న
స్వేవహపి వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యత్వం కానుమితీలక్షణమ్ । సన్నికృష్టపక్షకానుమి
తేస్తవనుతే సన్నికృష్టపక్షయాం శేనుమితీత్వాభావేన తదం శేతవ్యాప్తిరిత్యత
ఆహ ॥ తచ్ఛేతి ॥ నను అనుమితేః సన్నికృష్టవిషయాం శే వ్యాప్తిజ్ఞానజ
న్యత్వాభావాన్ననుమితీత్వం । తదభావాచ్చ నజన్యస్య మిత్యన్యోవ్యాప్తి
యః ప్యాదిత్యాశక్యం, పర్వసంపశ్యామి వహ్నిమనుమి నామిత్యనుభవ బ
లాదేన జ్ఞానప్యాశ భేదేన సర్వాక్షత్వపరోక్షత్వయోసాసగతత్వాదిత్యాహ
। తదంశత్రుతి ॥ నను కా వ్యాప్తిః యద్విషయజ్ఞానమనుమిత హేతుఃస్యాత్ । న
కావదనోపాధికత్వం । సద్ధి నయతిగించితస్సగ్యవ్యాపకయతిగించితస్సాధనా
వ్యాపకతాన్యత్వం । తస్య సద్ధేవాపభావాత్ । నచ ప్రకృతేతి సాధ్యసాధ
నయోర్విశేషం । తస్య సిద్ధ్యసిద్ధభ్యం నిషిద్ధమశక్యత్వాత్ । నాపి కార్య
కారణభావోవ్యాప్తిః । దర్శితులయోరపి తత్ప్రసక్తౌత్ । పృథివీత్వస్యద్రవ్య
త్వవ్యాప్త్యభావాపత్తేశ్చ । తతిశ్చ మర్దికానా వ్యాప్తిరిత్యతతిహ ॥ వ్యా
ప్తిశ్చేతి ॥ యావత్సాధనాశ్రయశ్రీతం యత్సాధ్యతావచ్ఛేదకం తదవచ్ఛి
న్నసాధ్యసామానాధికరణ్యం వ్యాప్తిశ్శాధిః । నచ సాధ్యతావచ్ఛేదకస్య
వహ్నిత్వాదేః సాధనాశ్రయమహంసాధ్యనాశ్రీతత్వా దిదహపి లక్షణం న
యిక్రమితవాచ్యమ్ । సావశ్రయఘటితపరమృరాసమృద్ధేన తస్య తద్వృత్తి
త్వాత్ । నస్వయ్యదుక్తా వ్యాప్తిః తథాపి సతజ్ఞానసమృద్ధః । తద్గ్రాహకా
భావాత్ । సతావత్తరగస్తద్గ్రాహకః । తస్య వ్యాప్తిమూలకత్వే తత్రాపి త
రగపెక్షాయామనవస్థానాత్ । వ్యాప్తిశూన్యశ్చైవ తస్య ప్రతిఫలమూలత్వే
న తరగభావతయా వ్యాప్తిగ్రాహకత్వాయోగాత్ । నాపి సహచారజ్ఞా

సాచ వ్యభిచారాజ్ఞానేనతి సహచారదశానేన గృహ్యతే । శచ్చసహచారదశానం భూయోదశానం సకృద్దశానం వేతివిశేషోవాదరణీయః । సహచారదశానస్యైవ ప్రయోజకత్వాత్ । తచ్చానుమాన మన్వయిరూపక మేవ నతు కేవలాన్వయి । సర్వస్యాపి ధర్మస్యాస్తన్నతే బ్రహ్మస్థాత్యన్తాభావప్రతియోగిత్యేనాత్యన్తాభావాప్రతియోగిసాధ్యకత్వసూపకేవలాన్వయిత్వస్యాసిద్ధిః । నం వ్యాప్తిగ్రహకం. తద్ధి సకృద్దశానం. సత్యసిత్త్విక స్యభిచారజ్ఞానే వ్యాప్తిగ్రహత్. నచ భూయస్సహచారజ్ఞానం శధా. సహచారజ్ఞానా హుత్యేపి పాధికవత్వాదా లోపాలేఖ్యత్యాదివ్యాప్తిగ్రహత్. తత్తస్య గ్రాహకాభావాత్ దుష్టేయా వ్యాప్తిరత్యాశచ్యహ ॥ సాచేతి ॥ వ్యభిచారాజ్ఞానఇత్యుపలక్షణం. వ్యాప్యత్వాది సహజ్ఞానాభావసతీత్యపి ద్రిప్తవ్యం. సచైవం వ్యభిచారిణి వ్యభిచారజ్ఞానాభావదశాయాం సహచారజ్ఞానాదవ్యాప్తిగ్రహాస్యాదితివాచ్యం. ఇష్టత్వాత్. ॥ సహచారదర్శనస్యేతి ॥ సహచారజ్ఞానత్వేన కారణత్వే ప్రమాణాభావః. అగృహీతసహచారస్య వ్యాప్తిగ్రహాభావా దన్వయఃకారకాభ్యాం తస్య హేతుత్వానధారణాత్. సచైతావతావిశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుస్యాదితివాచ్యమ్, సహచారవిశేష్యకప్రత్యక్షే తదభావాత్. సిద్ధాంతైశేషణజ్ఞానస్య కారణత్వాభావాచ్చ. అనుమానం త్రివిధమ్ కేవలాన్వయి కేవలవ్యతిరేక్యన్వయవృత్తిరేకీభేదాదితి నైయామికాదయః, సన్నిరాకరోః ॥ శచ్చేతి ॥ సర్వస్యవివక్ష్యస్య, నేహనానాస్తీత్యాదినా బ్రహ్మణి నిషేధావగమాదిభావః ॥ ఏసిద్ధిరితి ॥ అప్రసిద్ధిరీత్యర్థః.—అత్ర బ్రూమః స్వవృత్తిరోధివృత్తిమదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వం సాధ్యస్య కేవలాన్వయిత్వం. తత్సాధ్యకత్వంచ కేవలాన్వయి లిక్తలక్షణం. ప్రమేయత్వాదేచ్చ స్వసమానాధికరణపారమాధికతత్వావచ్చిసాధ్యత్యాభావప్రతియోగిత్యేపి స్వవృత్తివిరోధివృత్తిసాదత్యన్తాభావాప్రతియోగిత్వాత్కేవలాన్వయిత్వం. నచ శ్రుతివిరోధః. తస్యాపి పారమాధికతత్వావచ్చిన్నదేవితాభావపరత్వాత్. తదుక్తమప్తమవర్ణక వివరణాచార్యైః. ‘ఆగమేనచ దేవతస్య తత్త్వాంతబాధా’ దితి. సచ లక్షణే స్వవృత్తివిరోధీతి వ్యర్థమ్. తస్యావ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాత్యనాధావాదిస్థగ్రహార్థత్వాత్. నచ బ్రహ్మణః స్వప్రకాశత్వేన తత్ర స్వరూ

వాప్యనుమానస్య వ్యతిరేకిరూపత్వం | సాధ్యాభావే సాధనాభావనివార్య
ప్రిజ్ఞానస్య సాధనేన సాధ్యానుమితావనువయోగాత్ | కథం తస్మిన్ ధూమా
దావన్వయవ్యాప్తిమపిదమపి వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితః | అర్థాపత్తి
ప్రమాణాదితి వత్త్వానుః | అతవనానుమానస్య నాన్వయివ్యతిరేకిరూపత్వం |
పేణాపి ప్రమేయత్వస్యాభావాత్ కథం కేవలాన్వయిత్వమితివాచ్యం | బ్ర
హ్మణోపి వ్యతిరేకతాప్రమాణిషయత్వాత్ | నచైతానాం స్వప్రకాత్వవి
రూఢః | అనువహితస్తేన తథాత్వాత్ | తథాచాహుగాచార్యవాదస్పతిమి
శాః | సర్వాపాధివిహీనంహి స్వయంజ్యోతిరితి గీయతే ననూపహితమ
పి' తి | అతవనానుమానః | నతావదయమేకానైనానిషయ' ఇతి | నచైతనాపి
నాభిధేయత్వం కేవలాన్వయి బ్రహ్మణోఽనభిధేయత్వాదితి వాచ్యమ్ | బ్ర
హ్మణోలక్ష్యతయా వాచ్యత్వాభావేపి పదజన్యజ్ఞాననిషయత్వాత్ | వాచ్య
త్వస్యాగ్నేగ్రస్తకృతావశ్యమూహిత్యాదృ | నచైవ మేయత్వాదిరోధిన్య
తైరప్రసిద్ధత్వాత్ తత్ర లక్షణావ్యాప్తిః | స్వవృత్తివిరోధివృత్తిమదత్యంతా
భావప్రతియోగినో ఘటాదయః ప్రసిద్ధాః తదన్వత్వస్య ప్రమేయత్వా
దావపి సత్త్వాత్ | నచ అయి నాభిధేయవాక్ ద్రవ్యత్వాదిత్యత్ర కేవలాన్వ
యిలిజలక్షణస్యావ్యాప్తిరితి వాచ్యమ్ | తాదృశాన్వంతాభావప్రతియోగితా
నవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యకత్వస్యేహావివక్షితత్వాత్ | త
స్మాన్మ్యక్తంప్రమేయత్వాదేః కేవలాన్వయిత్వమితిసంక్షేపః | వ్యతిరేకిరూ
పత్వమితి || వ్యతిరేకవ్యాప్తిప్రేక్షాన్యానుమితకరణత్వం వ్యతిరేకత్వమిత్యర్థః
|| అనువయోగాదితి || అన్యగతవ్యాప్తిజ్ఞానస్యాన్వయిలిజకానుమితవాతులేన్
కృతకత్వానిత్యత్వవ్యాప్తిజ్ఞానేన ధూమాద్వహ్నీనుమిత్యావత్రైరితిభావః | స
ను వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానమప్యనుమితకరణం ధూమాదావన్వయవ్యాప్తిజ్ఞా
నదశాయాం వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానే పశుధర్మజ్ఞానేదనతి సన్నికృష్టపర్వ
తాదావహ్నిజ్ఞానస్యానుభూయమానత్వాత్ | నచాతిప్రసక్తః | స్వగతివ్యాప్తి
జ్ఞానవత్ స్వాభావనిరూపితసాధ్యాభావశ్చ వ్యాప్తిజ్ఞానస్యాపి ఫలబలేనాను
మితిహేతుత్వ కల్పనాదిత్యాశయేనాక్షిపతి | కథంతేహితి || సత్యం, వ్య
తిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాత్ వహ్నిజ్ఞానమితి | తథాపి ననానుమితః | క్లప్తకారణాభా
వాత్ | కింతస్యథాపత్తిప్రమాణజన్యత్వాదథాపత్తి రిత్యాహ | అర్థాపత్తితి |

— వయంతు బ్రాహ్మః. ధూమాదానన్వయవ్యాప్తిమవిదమౌపి తతో వ
 హ్నిజ్ఞానమిత్యవివాదమ్. శచ్చానుమితీరేవ. ఏహ్నిమనుమనోమిత్యనున్వయ
 పాయాత్. నచ క్లృప్తకారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యా భావాత్ కథమనుమితీరి
 త్యుక్తమితివాచ్యం. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్య సత్త్వాత్. నన్వస్తు వ్యతిరేకవ్యా
 ప్తిజ్ఞానమ్. తథాపి నానుమితిః. తస్మానుమిత్యహేతుత్వాత్. తథాపి. తస్య
 నవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. అసిననన్దాత్. నాపి స్వాభావనిరూపితసా
 ధ్యాభావః ప్రవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. అన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానస్యానుమితావహేతు
 త్వపత్తిః. నాపి స్వవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన. వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానే తదభావాత్.
 నచాన్యతరత్వం కారణతావచ్ఛేదకం. తథాసశ్యేకప్రమాణపరిశేషాపత్తిః. న
 చ తృణారణిమణిన్యాయే నానుమితివిశేషే తత్కారణమితివాచ్యమ్. వ్యతిరే
 కసాధ్యజ్ఞానేతిమితిత్వస్యేవాసక్తేః, క్లృప్తతక్కారణస్య వ్యాప్తిజ్ఞానస్యా
 భావా దితిచేన్న. స్వస్వభిచారధీరొధిధీషుజ్ఞానత్వేన వ్యాప్తిజ్ఞానస్యా
 నుమితీహేతుత్వాత్. అన్యచ వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానసాధారణత్వాత్. నహి
 ధూమాభావో యావద్వహ్నిభావాధికరణవృత్తిరిజ్ఞానే ధూమో వహ్ని
 భావసమానాధికరణశిజ్ఞానం సన్భవతి. నచాతిపీసక్తేః. ధూమో వహ్ని
 వ్యాప్యశిజ్ఞానస్య కృతకత్వానిత్యవ్యవ్యభిచారజ్ఞానావిరోధిత్వేన అనిత్యత్వా
 నుమితిహేతుత్వాభావాత్. నన్వనుమానస్య వ్యతిరేకితయాపి ప్రామాణ్య
 భ్యుపగమే తత్రైవాభావతైరన్తర్భావావశ్యే సామ్యతక్పమాణమితిరా
 ధాన్త్రోధశ్యేతేతిచేత్. తద్వ్యనుమానస్య ప్రామాణ్యే సంశయాద్యత్తరప్ర
 త్యక్షస్థలే చతుర్గాదేః ప్రామాణ్యం నస్యాత్. శత్రానుమితిసామగ్రినత్వే
 నానుమితీరేవాత్మత్వైః తథా శబ్దజ్ఞానస్థలేపి శబ్దో నప్రమాణంప్యాత్. ఏతే
 పదార్థాః తాత్పర్యపిషయమిధస్సంసర్గవన్తః ఆకాంతాదిమత్పదకద
 మ్బుస్తాతీత్యా దిత్యనుమానేనైవి క్లృప్తప్రమాణభావేన తాత్పర్యవిషయసం
 సర్గప్రమితిసమ్భవాత్. యదిచ స్థాణుం సాక్షాత్కరిమి శబ్దాదముమ
 థం ప్రశ్నోమి త్యనుభవబలాత్ ప్రత్యక్షశబ్దయోః పృథక్ప్రమాణ్యం, త
 దా వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానాది ఘటితానుమితి సామగ్రిం సత్యానుపి వహ్ని
 జ్ఞానానన్తరం ధూమేన వహ్నిం కల్పయామితి యదానున్వయసాయః తదా
 ధూమస్యాభావత్తివిధయా ప్రామాణ్యమితి తుల్యమ్. యద్వా నిరుపాధి

వ్యతిరేకవ్యాప్తిజ్ఞానస్వానుమిత్యహేతుత్వాత్ । తచ్చానుమానం స్వార్థప
 రార్థభేదేన ద్వివిధమ్ । తస్మై స్వార్థంతూక్తమేవ । పరార్థంతు న్యాయసా
 ధ్యమ్ । న్యాయో నానుమిత్యవసముదాయః । అవయవాశ్చ త్రయవివ । ప్ర
 తిజ్ఞావాతూదాహరణరూపాః । ఉదాహరణోపనయనిగమనరూపావా ।
 వ్యతిరేకసహచారేణాన్వయవ్యాప్తిరేవ గృహ్యతి ఇతి వ్యతిరేకిణ్యపి అన్వయ
 యవ్యాప్తిజ్ఞానమేవానుమితీహేతుః । నచాన్వయసహచారజ్ఞానాధన్యత్రవ్యాప్తి
 గ్రహితిప్రసక్తః । స్వాధికరణనిష్ఠన్యభేదారజ్ఞానవిరోధిసహచారజ్ఞానత్వేన
 తస్య వ్యాప్తిజ్ఞానహేతుత్వాభ్యుపగమాత్ । నచైవం సన్యన్వయస్య తరేకిణో
 ర్భేదోనస్యాదితవాద్యమ్ । వ్యతిరేకసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యాన్వయవ్యాప్తిధీ
 ర్యత్రానుమితిహేతుః సవ్యతిరేకీ । యత్రాన్వయసహచారమాత్రజ్ఞానజన్యా
 సానుమితిహేతుః సాన్వయీ । యత్యోధయసహచారజ్ఞానజన్యా సాన్వయ
 వ్యతిరేకీ తివిభాగోపపత్తేః । అస్మింశ్చ పత్యై యదాన్వయసహచారేణాన్వయ
 వ్యాప్తిస్ఫురణం తదా ధూమస్యాన్వయితయా గమకత్వం యదాన్వయవ్యతి
 రేకసహచారేణ తదాన్వయవ్యతిరేకతయా యదాతు వ్యతిరేకసహచారేణ
 వ్యతిరేకవ్యాప్తిరేవజ్ఞానం తదాన్వయతాపత్తివిధయా ధూమస్య ప్రామా
 ణ్యమ్ । నచ వ్యతిరేక్యనుమానస్య పృథక్ప్రమాణత్వైః పరిధాన్తః । మూల
 గ్రన్థేషు శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వాదా తస్మై తత్తవ వ్యతిరేక్యనుమానస్యాపి
 ప్రమాణత్వేనోపన్యాసాత్ । తస్మాత్త్రివిధమేవానుమానమితి యుక్తమితి ।—
 అతః శబ్దార్థకమాహ ॥ వ్యతిరేకీతి ॥ అవయవసముదాయఇతి ! నన్వేపం
 న్యాయజన్యవాక్యార్థజ్ఞానజనకవాక్యమవయవః । తత్సముదాయశ్చ న్యాయ
 యఇత్యన్యోన్యాశ్రయః స్వాదితిచెన్న । అనుమితిచరమకారణపక్షధర్తతాజ్ఞా
 నప్రయోజకశబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వస్యైవ వయవలక్షణత్వాదితి భావః । త
 వ్యాయవయవత్రితయపక్షే ప్రతిజ్ఞోదాహరణనిగమనరూపాః హేతుదాహర
 ణప్రతిజ్ఞారూపాశ్చ కిమవయవాః? కిం తత్సముదాయోపి న్యాయ? ఇతి, నే
 త్యాహ ॥ ప్రతిజ్ఞేతి ॥ ఉక్తరూపాణాముక్తక్రమాణామేవ కథకసమ్ప్రదా
 యసిద్ధత్వాత్ నాన్యే భిన్నక్రమాశ్చ నలెప్యవయవా ఇతిభావః ॥ ఉదా
 హరణితి ॥—అతేదం ప్రతిభాతి, నయుక్తమవయవత్రయస్యాదాహరణా
 దిత్వమ్ । ఏప్రతిపత్త్యనంతరం శబ్దానిత్యైవ ప్రమాణం వదేతి తటస్థస్య వా

నతు పశ్యోవయవరూపాః । అవయవత్రయేజ్జీవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరుప
దశశాసనస్ఫుటేన అధికావయవత్వస్య స్వర్థత్వాత్ ।

దినోవా అకాంతాయాం ప్రథమం సాధ్యనిదేశశాస్త్రైవ కతుకముచిత త్వా
త్. అన్యథోపనయపవ ప్రథమం కింనస్యాత్. అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞానజన
కత్వేనావిశేషాత్. యదీద పక్షధర్మతాయాః ప్రథమమనాకాంక్షితత్వేన
తదభిధానే అప్రాప్తకాలత్వాపత్తైః సతస్పృహశకోపనయస్యప్రాధమ్యం.
తదావ్యాప్తైరపి సాధ్యనిదేశశాత్ ప్రాగనాకాంక్షితత్వాత్ నాదాహరణ
స్యాపి ప్రాధమ్యమితితుల్యమ్. ఏతేనాదాహరణోపనయాత్మకద్వ్యవయవ
మేవ యుక్తం అనుమిత్యేపయిక వ్యాప్తిపక్షధర్మతాజ్ఞానయోరవయవద్వయే
నైవ సిద్ధేరితి సాగతమతమపాస్తం. ప్రథమంసాధ్యనిదేశశాభావే వ్యా
ప్త్యభిధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాదితి. అక్షపాదీయానాం హతంనిరస్యతి ॥ న
తుపశ్చావయవాఇతి ॥ అత్రేద పక్షతావచ్ఛేదక సాధ్యసామానాధికరణ్యప
రత్వేనతి న్యాయావయవత్వం ఉదాహరణప్రయోజకాకాంతౌజనకశబ్ద
జ్ఞాజనకవాక్యత్వం వ్యాప్తిపరన్యాయావయవత్వం పక్షధర్మతోపదశకకత్వే
నతి హేతుభిన్నన్యాయావయవత్వం ఉపనయవాక్యధీజన్యసాధ్యాకాంతౌని
వర్తకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞాహేతుదాహరణోపనయగమనానాంక్రమేణ ల
క్షణం బోధ్యమ్. కి ముపనయస్య వ్యాప్తైః ప్రదేశకంప్రయోజనం? ఉత
పక్షధర్మతాయాః? ఆహా వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానం? నాన్త్యః. లింగప
రామర్మకారణత్వస్య నిరాకృతత్వేన వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాప్రతిపాదనస్య
వ్యర్థత్వాత్. ఆద్యద్వితీయాదూషయతి ॥ అవయవత్రయేజ్జీవేతి ॥ య
ద్యుప్యదాహరణహేతుభ్యామేవ వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం తథాపి
ప్రతిజ్ఞాయ. అప్యాకాంతౌద్వారాన్యాప్ర్యపదర్శనప్రయోజనతయాతదభిప్రా
యేణావయవత్రయణైత్యుక్తం. --నన్నేవమప్యబాధితత్వానర్పితిపక్షితత్వయోః
ప్రతిజ్ఞాయానుబదశితత్వాత్తత్ప్రదేశకనాయ నిగమనమితీచేత్. సతావన్ని
గమన మనుమితి ప్రతిబంధకబాధజ్ఞానవిధూననాయ అనుమిత్యుపయోగిజ్ఞాన
ప్రైవావయవప్రయోజనత్వాత్. అన్యథా తత్ప్రతిబంధకకామినీజిజ్ఞాసాదిని
రాసాయావయవాన్తరాభ్యుపగమాపత్తైః. నాపితదుపయోగిజ్ఞానాయ. బా
ధాభావజ్ఞానస్యానుమితీకారణత్వే మాతాభావాత్. బాధజ్ఞానప్రతిబంధకత్వ

ఏవమనుమానే నిరూపితే తస్మాత్ బ్రహ్మభిన్నఃఖలమిథ్యాత్వసిద్ధిః ।

స్య తదభావకారణత్వేనైవోపపత్తైః. కించ ననిగమనమనుమిత్యుపయోగి
జ్ఞానజనకం. సాధ్యాభావప్రమాబాధఇతివత్తై తదభావస్య వదవాక్యాగ్ధభి
న్నతయా నిగమనా ప్రతిపాద్యత్వాత్. సాధ్యాభావో బాధఇతివత్తేచ త
దభావస్య సాధ్యరూపతయా తజ్ఞానస్య సాధ్యనిష్ఠయవర్తవనన్నత్వేనా ను
మిత్యహేతుత్వాత్. అన్యథా అనుమితవైయథ్యాత్. కించ నిగమనస్య
సాధ్యనిర్దేశకతయా సాధ్యలక్షణబాధాభావజ్ఞాపకత్వే ప్రతిజ్ఞాయాఅపి సా
ధ్యప్రతిపాదకత్వేన నిగమనవైయథ్యాత్. సిద్ధత్వేన సాధ్యప్రతిపాదక
త్వాభావాత్ నైతయా బాధవిధూనన మిత్యేతన్నిగమనోపి తుల్యమ్. లక్ష
ణయాసిద్ధపహ్నిబాధకత్వంచ ప్రతిజ్ఞాయానుపి నమానం. కించ నిగమన
స్య సిద్ధత్వేన రూపేణ వహ్నిబాధకత్వే తస్మాదితి హేత్వస్వయానుపపత్తిః.
హేత్వస్వయానంతరం సాధ్యే సిద్ధత్వాన్వయబాధకత్వే వహ్నిమత్పదస్యా
వృత్త్యాపత్తిః. నచేష్టుపత్తిః. తస్మాదిత్యంశాభావేన తస్య వాక్యాంతరతయా
అవయవాంతరత్వాపత్తైః. తస్మాన్నాబాధితత్వజ్ఞానం నిగమనప్రయోజనం. అ
తఏవ నాసత్ప్రతిపక్షగ్నబాధనమపి తత్ప్రయోజనమ్. తస్మాద్యంతమపదార్థ
త్వాదితిచ్ఛేదః — ఏవం సప్రపञ్చమనుమానప్రామాణ్యం నిరూపితం, సమ్యగి
తన్నిరూపణస్య ప్రయోజనమాహ ॥ ఏవమితి ॥ మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి ॥ శాస్త్రీయ
విషయప్రయోజనసిద్ధి హేతుత్వాత్ ప్రపञ్చమిథ్యాత్వసిద్ధి రనుమాననిరూపణ
ప్రయోజనమితిభావః. నను ప్రపञ్చః మిథ్యా దృశ్యత్వాత్ శుక్తిరూప్యవది
త్యనుమానాత్ నతన్నిథ్యాత్వసిద్ధిః. తత్ర హి నతావత్ప్రపञ్చఇతి వక్షసి
ర్దేశః. ప్రపञ్చశబ్దేన బ్రహ్మణోప్యభిధానేన తస్యాపి వక్షత్వాపత్తౌ బా
ధాద్యోపత్తైః. నచ సర్వవికారాఇతి తన్నిర్దేశః. పరమతే వియదాదేః
సిద్ధానైవ అవిద్యాసమృద్ధాదే రవికారతయా వక్షబహిర్భావాపత్తైః. శుక్తి
రూప్యాదేరపి వక్షత్వేనాంతతః సిద్ధసాధనాచ్చ. కించ మిథ్యాత్వం సతావ
త్స్వసంస్మరణమానాధికరణనిష్ఠాత్యంతాభావప్రయోగితత్వం. తథాత్వస్యసం
యోగాదౌ సర్వేరభ్యుపగమాత్. సచావిద్యాకార్యత్వం. అవిద్యాదావ
వ్యాప్తేః. నాపి జ్ఞాననివర్తకత్వం. సత్యస్యాపి ప్రపञ్చస్య పరేరపీశ్వరజ్ఞా
ననివర్తకత్వాగ్గీకారాత్. అనిర్వచనీయత్వం మిథ్యాత్వమితిచేన్న. ఏకల్ప

తథాహి । బ్రహ్మభిన్నం సర్వం మిథ్యా బ్రహ్మభిన్నత్వాత్ । యదేవం త
దేవం । యథా శుక్తిరూప్యం ।

సహస్వాత్. తథాహి. సతావత్సద్విలక్షణత్వ మనిర్వచనీయత్వం. అసతో
పి శశవిమాణాఽర్చిత్యాత్వాత్. నాప్యసద్విలక్షణత్వం. బ్రహ్మణ్యతిద్యాప్తేః
అస్య సత్యత్వావిరోధిత్వాచ్చ. నచ సదసద్భిన్నత్వం. సదసదూపప్రప్రయో
గ్యప్రసిద్ధేః. వస్తునః సదసదస్యతరత్వనియమేన ఉభయభిన్నత్వానన్యువా
చ్చ. అతఏవ న సత్త్వాసధికరణత్వేనస్యసత్త్వాసధికరణత్వమనిర్వచనీయత్వం
నిర్ధర్తృకే బ్రహ్మణ్యతిద్యాప్తేః. కించ దృశ్యత్వంనామ సతావజ్ఞానలక్షణఫల
వ్యాప్యత్వం. అతీంద్రియమతదభావేనభాగాసద్ధేః. నాపివృత్తివిషయత్వం.
న్యప్రకాశస్యాపి బ్రహ్మణ్యవృత్తివిషయత్వాభ్యుపగమేన వ్యభిచారాత్. ఏ
తేన కార్యత్వవిభక్తత్వాదయో హేతవోనిరస్తాః. తస్మాన్నానుమానాత్ప
రభ్యుమిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్కాహా ॥ తథాహితి ॥ బ్రహ్మభిన్నమితి ॥ అ
త్రచ బ్రహ్మణః పక్షత్వవారణాయోక్తం బ్రహ్మభిన్నమితి. సిద్ధసాధనవార
ణాయ సర్వపదం. తథాచ శుక్తిరూప్యాదౌ బ్రహ్మభిన్నత్వేన సాధ్యసిద్ధావ
పి సర్వస్యాపి బ్రహ్మభిన్నత్వేన తదసిద్ధిగ్నసిద్ధసాధనం. అతఏవ ఘటాదౌ
పృథివీత్వేనతరభేదనిశ్చయేపి సర్వపృథివీత్వేన తదసిద్ధేః నసిద్ధసాధనమితి
రాధాస్తః. నచైవమంశతః సిద్ధసాధనం దుర్వారమితి వాచ్యం. క్వచిత్పక్షే
శుక్తిరూప్యాదౌ మిథ్యాత్వనిశ్చయేపి పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వాభావాత్.
పక్షతావచ్ఛేదకనానాత్వవిషయతదభ్యుపగమాత్. అతఏవ అనిత్యే వాఙ్మనసేఇ
త్యత్రాంశతః సిద్ధసాధనమితి పరస్యాపి రాధాస్తః. ॥ శుక్తిరూప్యమితి ॥ నచ
శుక్తిరూప్యస్యాపి పక్షత్వేన కథం దృష్టాంతాఇతి సామ్యుతం. నిశ్చితసాధ్య
కత్వేన నపక్షత్వావిరోధాత్. తస్మైవ లాఘవేన దృష్టాంతత్వప్రయోజకత
యా పక్షభిన్నత్వస్య వ్యుత్పత్త్యాత్. అతఏవభేదానుమానే పక్షవిషయ దృ
ష్టాస్తః. నను శుక్తిరూప్యం నదృష్టాస్తః. ప్రమాణాభావేన తత్ర మిథ్యాత్వ
స్యానిశ్చయాత్. నచ తత్రానుమానాత్వనిశ్చయః తదృష్టాంతైవ్యనుమానాస్త
రాస్తిథ్యాత్వనిశ్చయఇత్యనవస్థాపాతాత్. సచాత్ర శుక్తిరూప్యాదవ్యోద్య
ష్టాస్తః సమ్భవతి. తతత్వ వ్యాప్తిగ్రహణావాన్మిథ్యాత్వసిద్ధిరిత్యాశఙ్కా
శుక్తిరూప్యస్య నాత్రరజతమితి త్రైకాలికాభావప్రతీతివిషయత్వమువహ

నచ దృష్టాన్తాసిద్ధిః । తస్య సాధితత్వాత్ । నచాప్రియోజకత్వం । శుక్తిరూ
ప్యరజుసర్పాదీనామిథ్యాత్వే బ్రహ్మభిన్నత్వసైవ లాఘవేన ప్రయోజక
త్వాత్ । మిథ్యాత్వం చ స్వాశ్రయత్వేనాభిమతయావస్థితత్వనాభావప్ర
తియోగిత్వం । అభిమతాదమనన్భవనవారణాయావస్థదమధాన్తరవారణా
యితదుక్తం । సర్వేహానుపి భావానాం స్వాశ్రయత్వేన సమ్మతే । ప్రతియో
గిత్వమగ్యనాభావంప్రతి మృతాత్ తా' ఇతి ।

దయతా మయా ప్రయోక్ష్యమాణేన మిథ్యాత్వస్య ప్రత్యక్షపరిచ్ఛేదే సాధి
తత్వాత్తదేవ దృష్టాన్తఇత్యాహ ॥ నచైతి ॥ సాధితత్వసిద్ధి ॥ ఇదంచాపల
క్షణం. శుక్తిరూప్యమిథ్యాత్వస్యాభావప్రమాణేనాసే సాధయిష్యమా
ణత్వాచ్చేత్యపి బోధ్యం. నను శుక్తిరూప్యే సాధ్యనిశ్చయేష్యనుకూలతరగ
భావేన వ్యాప్యత్వాసిద్ధోహేతుః. నచ హేతుర్నిరుపాధికత్వభక్షాఖ్యవ
తరగ వ్యాప్తిగ్రాహకఇతి వాచ్యం. అవిద్యాతిరిక్తదోషజన్యత్వస్యాపాధి
త్వాత్. తద్వ్యాప్తవర్త్యవ్య బ్రహ్మబోధినిషక్షవ్య సత్త్వాత్ నపక్షేతరత్వ(తుల్య
త్వ)మిత్యాశేషగ్రహ్యబ్రహ్మభిన్నత్వస్యసామాన్యధర్మస్యావిద్యాతిరిక్తదోషజన్య
త్వాపేక్షయా లఘుపరిరస్య లాఘవాఖ్యతరేణ మిథ్యాత్వంప్రతి వ్యాప్య
త్వవిశ్వయాన్నసోపాధికత్వం. అతఏవనవ్యాప్యత్వాసిద్ధిరీత్యాహ ॥ నచైతి ॥
నను బాధ్యత్వం మిథ్యాత్వం. తచ్చ జ్ఞానశ్చేన జ్ఞాననివర్త్యత్వం. తత్తు నవి
వా2నుమానేన శుక్తిరూప్యే జ్ఞాతం శక్యం. బాధప్రత్యక్షేణాఽప్రయోగరణా
త్. సత్య దృష్టాన్తాసిద్ధిః తదవస్థైత్యేత్యాశేషగ్రహ్య వ్యాప్యసిద్ధిబాధప్రత్యక్ష
యోగ్యమిథ్యాత్వమిహఃపక్షితమిత్యాహ ॥ మిథ్యాత్వంచైతి ॥ నచ అనా
శ్రితాశాశాదిషు లక్షణస్యావ్యాప్తిః. ఏయదధికరణోక్తవ్యాప్తేన తస్మాది
కార్యతయా కారణాశ్రితత్వస్యావశ్యమభ్యుపేతస్యత్వాత్ ॥ అనన్యవచా
రణాయైతి ॥ నచ స్వాశ్రయ స్వరూపేణ తదత్యనాభావేపి పారమాధిక
త్వావచ్ఛిన్నతదత్యనాభావసత్త్వాన్నబాధ ఇత్యభిమతపదం వ్యభామితివా
చ్యం. అస్తిన్నతై స్వరూపేతైవబ్రహ్మణి ప్రవక్ష్యాభావాభ్యుపగమాత్. చి
త్సుఖాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి ॥ యది కశ్చిత్ పక్షభిన్నత్వమపి
సపక్షత్వప్రియోజకం అభేదానుమానంచాసిద్ధమితిబూియా తదా పక్షాన్త

యద్వా అయం పటః ఏతత్తంతు నిష్ఠాత్యనాభావప్రతియోగీ పటత్వా త్వ
టాన్తరవ దిత్యాద్యనుమానం మిథ్యాత్వే ప్రమాణం । తదుక్తుం । అంశినః
సాంశగాత్యనాభావస్య ప్రతియోగితా । అంశిత్యాదితగాంశీవ దిగేషేవగు
ణాదిషు ' ఇతి । నచ ఘటాదెర్నిధ్యాత్వే సకలుత్యతి ప్రత్యక్షేణ బాధః ।
అనిష్ఠానబ్రహ్మసత్తాయావిన తత్ర విషయతయా ఘటాదేః సత్యత్వాసిద్ధేః ।
నచ నీరూపస్య బ్రహ్మణః కథం చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయతేతి వాద్యం । నీరూ
పస్యాపి రూపాదేః ప్రత్యక్షవిషయత్వాత్ । నచ నీరూపస్య ద్రవ్యస్య చ
క్షురాద్యయోగ్యత్వమితినియమః । మన్తతే బ్రహ్మణోద్రవ్యత్వాసిద్ధేః । గు
ణాశ్రయత్వం సమవాయికారణత్వం వా ద్రవ్యత్వమితి తెలభివతం । న
హి నిగుణస్య బ్రహ్మణో గుణాశ్రయతానాపి సమవాయికారణతానమ
వాయాసిద్ధేః । అస్తువా ద్రవ్యత్వం బ్రహ్మణః । తథాపి నీరూపస్య కాలస్యేవ
చాక్షుషాదిజ్ఞానవిషయత్వేనవిరోధః ।

రమాహ ॥ యద్వేతి॥ పటత్వాదితి॥ అవయవిత్వాదిత్యపి ద్రవ్యస్యం మి
థ్యాత్వే ప్రమాణం - ఏతత్పటమిథ్యాత్వే ప్రమాణమిత్యర్థః । గుణకర్తృదౌచ
ఏతత్పటరూప మేతత్పటనిష్ఠాత్యనాభావప్రతియోగి రూపత్వాత్ రూపాన్త
రవ దిత్యేవమాదిప్రయోగోద్రవ్యస్య । అల్రాపి తత్సత్త్వతిమాహ ॥ తిదుక్తమి
తి ॥ దిక్-మార్గః ॥ నిగుణస్యేతి ॥ ' సాక్షీచేతాకేవలనిగుణశ్చే '
త్యాదివచనై బ్రహ్మణోనిగుణత్వావగమాదితిభావః ॥ నాపీతి ॥ అపరి
ణామిత్వాదితిభావః, నను బ్రహ్మణోపి సమవాయికారణత్వం. కేవలస్యాప
రిణామిత్వేపి మాయావిశిష్టస్య ప్రవర్జ్యోపాదానత్వాత్. అన్యథా అభిన్న
నిమిత్తోపాదానవాదభక్తావత్తైః తతశ్చ బ్రహ్మణోద్రవ్యత్వాసిద్ధి రిత్యపరి
తోపాదాహ ॥ అస్తువేతి ॥ యద్వా అభ్యుపేత్యాహ ॥ అస్తువేతి ॥ కాలశ్చిద్వి
యవేద్యఇతి మతేన దృష్టాంతమాహ ॥ కాలస్యేతి ॥ వస్తుతస్తు అనన్యథాసిద్ధ
ప్రతీతిబలైవ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తద్రవ్యచాక్షుషతాయామేవ మహత్వైవసత్కుడ్బా
తరూపవత్త్వం ప్రయోజకం బాధ్యం. ననూక్తానుమానం నప్రవర్జ్యమిథ్యా
త్వసాధకం ఘటస్సన్నిత్యాదిప్రత్యక్షప్రత్యయబాధితత్వాత్. నచాసావధి
ష్ఠానసత్తావిషయత్వాత్ భ్రమః బాధకాభావాత్. నచాక్షుషాదివాక్యేన
ప్రత్యక్షబాధః. తస్మాత్ తేనైవ ప్రవర్జ్యమిథ్యాత్వాసిద్ధావనుమానవైయ

యద్వాత్రివిధం సత్త్వం । పారమార్థికం సత్త్వం బ్రహ్మణః । వ్యావహారికం సత్త్వంతికాశాదేః । ప్రాతిభాసికం సత్త్వం శుక్తిరజతాదేః । తథాచఘటస్య ఇతి ప్రత్యక్షస్య వ్యావహారిక సత్త్వవిషయశ్చైవ ప్రామాణ్యం । అస్మిన్ వక్షేచ ఘటాదెర్భ్రహ్మణి నిషేధో నస్వరూపేణ । కింతు పారమార్థికత్వేనైవేతి నవిరూఢః ।

ధ్యాత్. ప్రపంచతత్త్వం శబ్దాధవరతయైవ శుక్తిస్యపవత్రైశ్చ. నచోక్తానుమానమేవ తద్బాధకమ్, ప్రత్యక్షస్య సర్వప్రమాణజ్యేష్ఠతయా అనుమానైవ బాధాయోగాత్. అన్యథా వహ్నౌనౌష్ఠ్యానుమానేన తదౌష్ణ్యప్రత్యక్షబాధాపత్తేః. కించ ప్రపంచస్య స్వరూపేణాసత్త్వే తజ్జ్ఞానస్య బాధితాధావిషయత్వేనాప్రామాణ్యవత్తా ఘటాజ్ఞానంప్రమాణశుక్తిరూపాజ్ఞానమప్రమేతివిభాగాభావః అసత్త్వాతివాదితప్రదేశశ్చ ప్రసజ్యేత. కింప్రపంచం కర్మకాణ్డమాత్రప్రప్రామాణ్యవత్తా తత్ప్రమాణ్యా ద్వైదేశదేశస్య బేదాస్తప్రామాణ్యవత్తిః. అపిచ ఘటాదెరసత్త్వే తదభావో నిరూప్యేత. సద్భ్యామివాధికరణ ప్రతియోగిభ్యామభావనిరూపణాత్. అన్యథా శశవిషాణస్యావ్యభావప్రతియోగిత్వాపత్తిః. అతపవాహుః. 'సద్భ్యామభావనిరూప్యత' ఇతి. తతశ్చ ప్రత్యక్షబాధితం ప్రపంచమిథ్యాత్వానుమానమిథ్యరుచేరాహ ॥యద్వైశ్చక్రివిధమితి॥ పారమార్థిక సత్త్వం వ్యావహారిక సత్త్వం ప్రాతిభాసిక సత్త్వంచేతి త్రివిధమిత్వార్థః తత్ర కాలక్రమాబాధ్యత్వం పారమార్థిక సత్త్వం. సంసారదశాయామబాధ్యత్వం వ్యావహారిక సత్త్వం ప్రాతిభాసికాలాబాధ్యత్వం ప్రాతిభాసిక సత్త్వం. ఏతాని క్రమేణాదాపరతీతి ॥ పారమార్థికతేతి ॥ సత్త్వేనచ పుక్తిమిథ్యాత్వస్యాప్రసిద్ధిః సర్వస్యాపి స్వాశ్రయే తదత్యంతాభావాయోగాత్. సచాభినుతపదాత్తన్నిరాసత్త్యుక్తమితి వాచ్యమ్, స్వాశ్రయతయా జ్ఞాతస్యాపుష్కరీత్యా సప్రతిస్వాశ్రయత్వేన తత్ర తదత్యంతాభావాసమ్భవతాదవస్థాత్. కించమిథ్యాత్వలక్షణస్య జ్ఞానగర్భత్వే భూతలాదేఃస్వాశ్రయత్యాభిమానాభావదశాయాఽఘటాదేర్మిథ్యాత్వాభావప్రసక్తః. అభిమానోపలక్షితత్వవివక్షాయాం తతాలలాత్పన్నవిసప్తస్య పర్వతనుహస్తర్వర్తినామిథ్యాత్వానాపత్తిః. అపిచ నిరుక్తమిథ్యాత్వంసనత్యత్వవిరూఢి. పరేణాప్యవ్యాప్యవృత్తికపిసంయోగాదా తదభ్యుప

అస్మిన్ పక్షే చ మిథ్యాత్వం లక్షణే పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నవ్రతియోగితాక
త్వం అత్యంతాభావవిశేషణం దృష్టవ్యమ్ । తస్మా దుపపన్నం మిథ్యాత్వానుమా
నమితి ॥ *****

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీష్ఠ స్తవరచితాయాం

వేదాంతపరిభాషాయాం అనుమానపరిచ్ఛేదః [-౨]

అథోపమానం నిర్మాతే । ౧౧౧ సాదృశ్యప్రమాకరణ ముపమానం ।

గమా దిత్యేతిహా ॥ అస్మిన్ పక్ష ఇతి ॥ తథాచ పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నప్రతి
యోగితాకత్వావచ్ఛిన్నాభావసామానాధికరణ్యం మిథ్యాత్వమిత్యర్థః ఏతచ్ఛాప
లక్షణం. పారమార్థికభిన్నత్వం పారమార్థికత్వావచ్ఛిన్నాభావవత్త్వం వా మిథ్యా
త్వం బాధ్యమ్. అనుమానవిరూపణప్రయోజనముపనంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీష్ఠాత్మజ శ్రీరామకృష్ణాధ్వరి విరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖానశౌ అనుమానపరిచ్ఛేదః

శిష్యావధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ అథేతి ॥ అనుమానవిరూపణానంతర
మిత్యర్థః. సూచికటాహన్యాయేన శబ్దవిరూపణాత్పాప్రసమాననిరూపణ
మితి ధ్యేయమ్. నను సూచికటాహన్యాయాదరే ఉపమానస్య ప్రత్యక్షాద
పి ప్రాధమ్యం స్యాదపిచెన్న. ప్రత్యక్షానుమానాంతర్భావానంతర్భావయోః
ఉపమానే విచారణీయయోః ప్రత్యక్షాదినిరూపణసాపేక్షత్వేన తయోరేవ
ప్రథమనిరూపణీయత్వాత్ ॥ తత్రేతి ॥ ఉపమానే నిరూపణీయఇత్యర్థః.
॥ సాదృశ్యేతి ॥ అత్ర ఉపమితీకరణత్వం లక్షణం. తత్కరణత్వంచ అపా
ధారణకారణత్వమితి హవివక్షితం. నతు వ్యాపారవత్త్వమితితం. గవయనివ
సాదృశ్యజ్ఞానస్య ఉపమితౌ జనయితవ్యాయాం వ్యాపారాఖావాత్. — నను
నోపమితి కరణత్వం లక్షణం. తస్మాదపి చ దుర్వచత్వాత్. తథాపి. నతా
వత్సాదృశ్యప్రమాత్వముపమిత్వం. భ్రామోపమితావశ్యాపైః. నచోపమా
నప్రమాణలక్షణాయ ప్రమోపమితేరేవ లక్ష్యత్వాత్ సా నసంక్లాహ్యేతి వా
చ్యం. తథాపి సామాన్యలక్షణాకరణే విశేషలక్షణప్రణయనాయోగాత్.
నచ సాదృశ్యజ్ఞానత్వ ముపమితిసామాన్యలక్షణమితి యుక్తం. సాదృశ్యప్ర

తథాహి పాగ్గిగజేమదృష్టగోపిష్ఠస్య పురుషస్య వనంగతస్య గవయేన్ద్రియ
సన్నికషేణసతి భవతివ్రతీణిః ఆయంపిష్ఠా గోసదృశఇతి ।

త్యైతీతివ్యాప్తైః సచాసన్నికృష్టవిషయత్వంవిశేషణం తథాపి శబ్దాది నాసాదృ
శ్యజ్ఞానేతివ్యాప్తైః సచోపమానజన్యసాదృశ్యజ్ఞానత్వం. ఆత్మేశయాద్యా
పత్రైః. సచ సాదృశ్యజ్ఞానజన్యజ్ఞానత్వం. సాదృశ్యలిక్ష్ణ కానుమితౌ తదనుస్య
వసాయాదావతిన్యాప్తైః. సచ సాదృశ్యప్రతియోగిస్తరణసహకృతసాదృశ్య
జ్ఞానజన్యత్వముపమితిత్వం. తత్ప్రతియోగిస్తరణస్య గోసాదృశ్యజ్ఞానోప
క్షీణత్వేన ఫలిభూతసాదృశ్యజ్ఞానాహేతుత్వాత్. తదుభయగోచరసమూ
హాలన్యనేతివ్యాప్తైః. తతశ్చ నయక్రమపమానలక్షణమితి—ఉచ్య
తే—ఉపమితికరణత్వమేవోపమానలక్షణం. ఉపమితిచ్చ సాదృశ్యజ్ఞానత్వే
న సాదృశ్యజ్ఞానజన్యా ఉపమితౌ కరణాంతరానుపపత్త్యా తస్య తత్త్వేన క
రణత్వకల్పవాన్నాసమ్భవః. తదనుస్యవసాయాదేచ్చ తత్త్వేన తజ్జన్యత్వాభా
వాన్నాతివ్యాప్తిః. సచ గోవిసదృశఉష్ణః అనైవ విసదృశీ మదీయా శౌరితి
వైధర్మ్యజ్ఞానజన్యోపమితావ్యాప్తిః. తతోపమానపాగ్గిమాణ్యానభ్యుపగ
మాత్. సహి కశ్చిదనుస్యవస్యతి, కరభేణ గాముపమినోమితి. కేచిత్తు స
ప్రతియోగికపదార్థజ్ఞానానంతరం పరస్మిన్ సప్రతియోగికపదార్థజ్ఞాన
ముపమితిః. ఏవంచ వైధర్మ్యపురస్కారప్రవృత్తోపమితి సక్లీహః. తత్త్వే
న తజ్జన్యత్వస్య వివక్షితత్వాచ్చ నాతీనసక్లగత్యాహుః—ననుగవయః పృగో
సాదృశ్యజ్ఞానం సప్రత్యక్షేణ. తదా గోగవయయోరసన్నికషేణాత్. తదు
భయసన్నికషేణ తతపవ సాదృశ్యప్రతీత్యావత్తేమానాంతరత్వానుపపత్తే
రిత్యాశబ్దగ్య గవయేన్ద్రియసన్నికషేణసతి జాయమానా గోసాదృశ్యపృథి
తిః వ్యవహితదృష్టే గోపిష్ఠాంశే పరోక్షా గవయవాం శైత్యపరోక్షే త్యాహ॥
తథాహితి ॥ గోసదృశఇతి ॥ గోభిన్నత్వేనతి తగ్గతభూయస్సానుస్యవాని
త్యథాః. అథవా తదసాధారణధర్మశూన్యత్వేనతి తగ్గతధర్మవత్త్వం సాదృ
శ్యం. సచ హస్తీమశకయోస్సాదృశ్యవత్తిః. పాగ్గితేవనేష్టత్వాత్. అ
తపవ పుష్టిమాత్రసాధర్మ్యేణ మహిషఇవాయంపురుషఇతి లోకవ్యవహా
రః—అన్యేకు సాదృశ్యం పదార్థాంతరం క్లప్తపదార్థోష్యవస్తర్భావాత్. త
థాహి, నతావత్సాదృశ్యం ద్రవ్యం. గుణవృత్తిత్వాత్. అతపవ సగుణః క

తదనంతరం భవతి విశ్వయః అనేన సదృశీ మదీయా గౌరితి । తత్రాన్వ
యవ్యతిరేకాభ్యాం గవయః పృథగ్గోసాదృశ్యజ్ఞానం కరణం । గౌరిపృథగవయ
సాదృశ్యజ్ఞానం ఫలం । సచేదం పృథ్యక్షేణ సమ్భవతి । గోపిణ్డన్యతదే
న్ద్రియాసన్నికషాత్ ।

ర్కవా. నచ గుణే సాదృశ్యం వాస్త్యేవ తత్ర తద్వ్యవహరన్యత్రయసాదృ
శ్యా దేవోపపత్తిః తథాచ హేతురసిద్ధిఇతి వాచ్యమ్ . రూపద్వయం
సదృశమితి ప్రతీతేర్పాధకం వినా ప్రమాత్వాత్ . నచ పరమ్పరాసమ్బద్ధేన
ప్రమాత్వోపపత్తిః సాక్షాత్సమ్బద్ధేబాధకాభావాత్ . ఆశ్రయవైసాదృశ్యే
పి తద్గతగుణయోసాదృశ్యనుభావాచ్చ . నాపి సామాన్యమ్ . సామాన్యవృ
త్తిత్వాత్ . నిషేధరూపత్వేనాపరీతేశ్చ నాభావాన్తర్భావః తస్మాత్సాదృ
శ్యం వచాగ్ధాన్తరమితి—తన్న—సాదృశ్యస్య సామాన్యే అన్తర్భావాత్ . త
దసాధారణధర్మశూన్యత్వేనతి తద్గతధర్మనత్వస్య సాదృశ్యోపాధిరూపత్వేన
ప్రమేయత్వాదివత్సామాన్యవృత్తిత్వేపి విరోధాభావాత్ . నచ సాదృశ్యం
సప్రతీయోగికం సామాన్యంతు నిష్ప్రతీయోగికమితి కథమస్య సామాన్య
రూపత్వం . ఇతరరూప్యంహీనప్రతీయోగికం తద్గతధర్మవత్స్వలక్షణం (స) త
థా . కించ సాదృశ్యం నవచాగ్ధాన్తరం . తథానతి సుసదృశమీవ తన్నదృశ
మిత్యుతగ్రహణకషాభావప్రసక్తాత్ . సిద్ధానైతు సామాన్యాలృఖాయ
స్వాభ్యాం తత్ర తమపపత్తిః తదుక్తం తత్కరణం తే శాస్త్రదీపికాయామ్ .
' యేతు సామాన్యయోగాతీరిక్తమన్యదేవ తత్త్వం సాదృశ్యం మన్యనై తే
షాం ప్రకషావకషణౌదః కిం నిబన్ధనఇతి చిన్తనీయ ' మితి ॥ అనన్తరమి
తి ॥ అనేన అన్వయో దర్శితః చ కారేణవకారాధైనవ్యతిరేకః . నన్వన్వ
న్వయవ్యతిరేకావధారణం తతః కిమిత్యతప్రహ ॥ తత్రేతి ॥ ననుగవయనిష్ఠగౌ
సాదృశ్యజ్ఞానస్య నాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంగౌనిష్ఠగవయసాదృశ్యజ్ఞానం ప్రతి
కరణత్వావగమః . తయోః కారణతామాత్రనిశ్చయికత్వాత్ . నచ కరణా
న్తరానుపపత్త్యా తస్య తత్కరణత్వం క్లృప్తప్రమాణభావస్య పృథ్యక్షాదేన్వ
త్వాదిచిచ్ఛేత్ . కిం ప్రత్యక్షం తత్కరణం? అనుమానంవా? ఆద్యేపి . కిం త
త్కరణం చతురాది? అన్తరకరణంవా? ఆద్యంధూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఇ
న్ద్రియాసన్నికషాదితి ॥ ఇన్ద్రియేణ పాకం గోపిణ్డవిశేషస్య సంయోగా

నాప్యనుమానెన । గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య అత్యర్థశ్చాత్ । నాపి మదీ
యాగౌ రేతదవయసదృశీ ఏతన్నిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వాత్ యో
యద్గతసాదృశ్యప్రతియోగీ సతత్సదృశః యథామేత్రీనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియో
గీచైత్రీః మైత్రీసదృశః ఇత్యనుమానాత్తత్సంభవ ఇతి వాచ్యమ్ । ఏవం
విధానుమానానవతారేపి అనేన సదృశీమదీయాగౌరితి ప్రతీతేనుభవసిద్ధ
త్వాత్ ।

దెరభావాత్ జ్ఞానప్రత్యాసత్తేజ్యే నిరాకృతత్యాదిర్భిధాః. అతఏవ న
ద్వితీయః. ఇద్విగ్రియాసన్నికృష్టవాహ్యవిషయకప్రత్యక్షజ్ఞానే మనసా సామ
ధ్యాత్. సాధారణకారణత్వాచ్చ. నను ప్రత్యక్షేణ గవయేగోసాదృశ్యే
గృహ్యమాణే గవ్యపి గవయసాదృశ్యం సమానసంవిత్సంవేద్యతయా శృహీ
తమేవేతిచెన్న. విశేషణవిశేష్యభేదేన సమానసంవిత్సంవేద్యత్వాసిద్ధేః. అ
నుమానపక్షేపి, కిం గౌనిష్ఠగవయసాదృశ్యే గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యం లింగం?
గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యప్రతియోగిత్వంవా? నాద్యః. గవయనిష్ఠగోసాదృశ్యస్య
భేదగర్భతయా గోవృత్తిత్వాభావేన తన్నిష్ఠసాదృశ్యాననుమాపకత్యాదిత్యా
హ ॥ నాప్యనుమానేనేతి ॥ ద్వితీయమాశంక్య నిరస్యతి ॥ నాపీతి ॥ తస్మ
న్భవఇతి ॥ గవిగవయసాదృశ్యానుభవసంభవఇత్యర్థః. పరిహారతి ॥ పీ
మవిధేతి ॥ — ఇదమత్రాకూతం. కిమగ్ర సామాన్యవ్యాప్తిమూలాం? వి
శేషవ్యాప్తిర్వా? నాద్యః. యత్తద్భామననుగతత్వేన సామాన్యవ్యాప్తేర
నుమానానశ్చ త్యాత్. సద్వితీయః. యో గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగీ న
గవయసదృశ ఇతి విశేషవ్యాప్తేః ప్రాగ్జ్ఞానాత్. కించ నానుమానాత్తత్స
మ్భవః. గవయనిరూపితసాదృశ్యరూపసాన్యప్రసాదేః. కించ న మేతుః
పక్షధర్మతయా జ్ఞాతుం శక్యః. గవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగిత్వప్రసాదేన
కృష్టే గవిప్రత్యక్షేణాజ్ఞానాత్. నచ విశిష్టఘటకవదాధా భేదేన గవిగవయ
సాదృశ్యాశ్రయత్వాజ్ఞానేపి గవయే గోసాదృశ్యే గృహ్యమాణే సమా
నసంవిత్సంవేద్యతయా తత్ప్రతియోగిత్వం భాతమేవేతి వాచ్యమ్. తథా
పి గౌరనిష్ఠకషేమదీయాగౌరేతదవయనిష్ఠసాదృశ్యప్రతియోగినితి గౌవి
శేష్యక పక్షధర్మతాజ్ఞానస్యాసిద్ధేః. నచ జ్ఞానోపరీతేతన్ని స్తానసః ప
రామర్శ ఇతి యుక్తమ్. జ్ఞానప్రత్యానతై ర్నిరాకృతత్వాత్. అపిచ

ఉపమివోమీత్యనువ్యవసాయాత్ .

గవయ సాదృశ్యం నానుమితి విషయః. కించిత్సాదృశ్యహేతు ప్రసద్ధావపి గ
వి గవయసాదృశ్యనుభవ సమయే నియమేనవ్యాప్తిజ్ఞానాభావాత్. తస్మా
దనుమితిసామగ్రీవిరహే న్న గవిగవయ సాదృశ్యనుమితిరితి—నన్వనుమానా
నవతా రేతత్ర గవయసాదృశ్యనుభవోసిద్ధపవ. లాఘవేనక్లప్తప్రమాణభావ
స్య వ్యాప్తిజ్ఞానప్రేయే తత్ర కరణశ్చక్షునాదిత్యతపహ॥ఉపమివోమీతి॥—
నైయాయైకాస్తు కీర్తనో గవయఇతి ప్రశ్నానన్తరం యథా కౌస్తథాగవ
య ఇత్యాప్తవాక్యద్వాకా లభ్యపదేశస్య వనంగవస్య తద్వాక్యార్థం స్త
రతో నాగరకస్య అయంగొసదృశఇతి ప్రత్యక్షే భవతి ప్రతితిః అసౌగ
వయశ్చైవాద్య ఇతి. సేవోపమితి. తత్కరణం చ నాతి దేశవాక్యం. తస్య
ప్రాగ్ పిండప్రత్యక్షాదపి భావాత్. నాపి ప్రత్యక్షం. సత్యపి తస్మిన్ వాక్యా
శ్రవణే వాచ్యతాప్రతీత్యనుపపత్తేః. నాపి మిలితాభ్యాం వాక్యప్రత్యక్షా
భ్యాం తాదృశజ్ఞానమితి వాచ్యమ్. తయో ర్భిన్నకాలతయా మేలనాసిద్ధేః.
ప్రత్యక్షసమయే తద్వాక్యానుస్మృతి సంభవేపి శబ్దశ్వాపరోక్షత్వయోః
సాంకర్యావత్ప్రత్యా తాభ్యాం విజాతీయప్రమాణాభ్యాం తాదృశప్రమానుపప
త్తేః. నచ వాక్యార్థానుసంధాన సహకృతం ప్రత్యక్షం తత్కరణమితి యు
క్తమ్. ప్రత్యక్షోనన్తరం వ్యాసక్లాదనా వాచ్యత్వప్రతీత్యభావేపి ఉత్తర
కాలం సాదృశ్యవిశిష్ట పిండస్థరణే సతి సమయ పరిచ్ఛేద దర్శనాత్. నాప్య
నుమానం తత్కరణం. తదనవతారే పుష్కలప్రతీలే రనుభవసిద్ధత్వాత్. త
స్మా త్సాదృశ్యజ్ఞానమేవోపమితి కరణమ్. తదుక్తముదయనాచార్యైః. సం
బద్ధస్య పరిచ్ఛేదః సంజ్ఞాయాః సంజ్ఞానానహ| ప్రత్యక్షోదేరసాధ్యత్వా దుప
మానఫలం విదురితి. తతచ్ఛ పృథక్ప్రమాణం తదిత్యాహుః—తచ్చిన్త్యం.
క్లృప్తప్రమాణేనైవ తత్సంభవాత్. తథాపి. కిం గవయపదవాచ్యతాజ్ఞా
నం ఫలమ్? గవయపదం గవయత్వ ప్రవృత్తినిమిత్తకమితి జ్ఞానంవా? ఆ
ద్యే నతావత్ గౌసాదృశ్యవతిగవయపదవాచ్యతా ఇజ్ఞానం. గౌసదృశో
గవయపదవాచ్యఇతి వాక్య త్సాదృశ్యోపలక్షితే తద్పదవాచ్యత్వస్యజ్ఞాత
త్వాత్. నాప్యయంగవయపదవాచ్యఇతి జ్ఞానం ఫలం. అయంపిండో గవ
యపదవాచ్యః గౌసదృశత్వాత్ అతిదేశవాక్యవగతపిండవ దిత్వనుమా

తస్మాదుపమానం మా నా స్తమ్ ॥ *****

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీవైణవరచితాయాం

బేదాస్తపరిభాషాయాం ఉపమానపరిచ్ఛేదః [౩]

నేన త త్ర వాచ్యత్వ గ్రహానంభవాత్. అనిమి గవయత్వవిశిష్టా గవయపదవాచ్యశిక్షాన ముపమానఫలం గవయస్య పూర్వమనుపస్థితత్వాత్ నాస్య శబ్దాదనా అన్యథాసద్ధిరస్యాస్తమ్. గవయత్వ విశిష్టా గవయపదవాచ్యః గౌసదృశత్వా దతిదేశవాక్యావగతపిండవ దిన్యసుమానేనేవ తత్సంభవాత్. నన్వితీయః. గవయపదం సప్రస్పృత్తినిమిత్తం పదత్వాత్ ఘటపదపదత్యసుమానేన, గవయపదం గవయత్వ తదన్యా న్యతరప్రవృత్తినిమిత్తకం పదత్వా వితసామాన్యతోదృష్టేన లాఘవసహకృతేన, గవయపదం గవయత్వ ప్రవృత్తినిమిత్తకం ఇతి గాత్రవృత్తినిమిత్తక త్వేనతి సప్రవృత్తినిమిత్తత్వాదితి న్యతిరేకితౌ, వా గవయత్వ ప్రవృత్తినిమిత్తకత్వ పరిచ్ఛేద సంభవాత్. నచ ఏవాదృశౌనుమానానవతారదశాయా ముపమానసప్రవృత్తిరితి వాచ్యం. ఉపమానానుమానయోరన్యతరకల్పనావ్రసక్తా వనుమానస్తేవ క్లప్తప్రమాణభావతీయా కల్పనాచిత్యాత్. నన్వస్తత్తలే గవయనగాముపమినోమిత్యనువ్యవసాయబలం నేవ ఏవాతీ మజ్ఞానసిద్ధిః తతిశ్చ తత్కారణం మానాంతరం కల్పయిష్యే. చెన్న ఉక్తానువ్యవసాయస్యాస్తదధిమత సాదృశ్యబుద్ధి విషయత్వాత్. సహి. గవయేన గాముపమినోమి త్యనువ్యవసాయో వాచ్యత్వజ్ఞాన విషయః. అనిమి ౩ మలేన లావణముపమినోమితి లోకన్యవహారిః. అన్యథా సమయపరిచ్ఛేదస్య తల్రాభావేన తథాన్యవహారాభావ ప్రసక్తః. తస్మాన్న సజ్ఞా సజ్ఞి సంబంధబుద్ధి రుపమానఫలం. తతశ్చి పమినోమిత్యనువ్యవసాయబలం తస్మాదృశ్యబుద్ధిరేవ ఉపమితి. తత్కారణం చ తన్నిరూపిత సాదృశ్యజ్ఞాన మిత్యుపమానం మానాస్తరమితి—తదేతత్సర్వమధిపైత్య ఉపసంహరితి ॥ తస్మాదితి ॥ *****

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీవైల్లజరామకృష్ణాధ్వరీవిరచితే

బేదాస్తపరిభాషావ్యాఖ్యానే బేదాస్తపరిభాషా ఉపమానపరిచ్ఛేదః.

అథాగమోదూష్యతే | యస్యవాక్యస్య తాత్పర్యవిషయీభూతసం
సంగోమానాంతరేణనబాధ్యతే తద్వాక్యం ప్రమాణమ్ |

ఉపమానానంతరం శబ్దస్యబహువాచి సమృతత్వా దధాపత్రైః ప్రా
క శబ్దోదిహాప్యతే ఇత్యాహ || అథేతి || కేచిత్తు స్వసమానవిషయవా
క్యార్థయథార్థజ్ఞానజన్యత్వమితి, కారణద్వారకం ప్రమాణశబ్ద లక్షణ
మాచక్షతే. నైతత్సారం. శుకబాలాదివాక్యైః వ్యాప్తేః. నచేశ్వరజ్ఞానంత
ర్వాక్యార్థవిషయం తత్రాప్యైవేతి వాచ్యం. శుశ్వరానగ్గీకర్తృమతే త
థాప్యవ్యాప్తేః. కించ నెదం ప్రమాణశబ్దస్య లక్షణం. శుకాచిప్రయోగస్థ
తక్ష్ణప్రపదావళిజ్ఞానాదేవాన్యత్రీశబ్దరచనోపపత్తౌ గౌరవేణ వక్తృవాక్యార్థ
జ్ఞానస్మాహేతుత్వాత్. కించ ఇనమసంభవ. సిద్ధానై వియదాదివన్ని
త్యశబ్దస్య ప్రతిప్రయోగంభిన్నభిన్నానుపూర్వీఘటితపదవాక్యభేదేపి స్వ
రూపేణ తజ్జన్యత్వా భావాత్. నచానుపూర్వీవిశిష్టతయాలజ్జన్యత్వం. ఘ
టజ్ఞానానంతరజ్ఞానవిషయత్వరూపాయాః తమచ్ఛారణానంతరొచ్ఛారణవి
షయత్వలక్షణాయావా అనుపూర్వ్యా ఉపాధితేన అనాదితయా వాక్యార్థ
జ్ఞానాజన్యత్వాత్. తతశ్చ కారణద్వారకం ప్రమాణలక్షణం నయుక్త
మిత్యభిసంధాయ ప్రకారాంతరేణలక్షణమాహ || యస్మైతి || మానాంత
రాబాధిత తాత్పర్యవిషయీభూత పదార్థానంపర్గబోధకత్వం యస్యవా
క్యస్య తద్వాక్యం ప్రమాణశబ్ద ఇన్యథాః. శబ్దసమానార్థకే ప్రమాణాంత
రే ప్రమాణశబ్దలక్షణం మాప్రసాంక్షీదితి, వాక్యస్యేత్యుక్తం. పదార్థా
నంసర్గ బోధకవాక్యత్వస్య అగ్నివాసించేదిత్యయోగ్యవాక్యేపి గతత్వాత్
అబాధితేతి సంసర్గవిశేషణం. బ్రహ్మసరవాక్యగోక్తసకలవాక్యేషు సాన్
ధానంసర్గస్య 'నెహనానాస్తీ'త్యాదివా బాధితత్వాదవ్యాప్తిరిత్యతఉక్తం
మానాంతరేతి. సజాతీయమానాంతరే శృంగః. తథాచ పారమాధికత
త్వావేదకేర్వేదానై ఘటానయనాదిసంసర్గస్య యాగస్వగాదిసా
ధ్యపాదనభావస్యచ బాధేపి సజాతీయై వ్యావహారికతత్త్వావేదకైఃప్రమా
ణాంతరైర్బాధాభావాన్నావ్యాప్తిః అథావాచవాక్యే 'సప్రజాపతి రా
త్సనావపా ముదభద' చిత్వాదా శూర్యయమాణపదార్థానంసర్గస్య వ్య
వహారదశాయామపి బాధాత్ తాత్పర్యవిషయేత్యుక్తం. యద్వా యో

వాక్యజన్యేచ జ్ఞానే ఆకాంతాయోగ్యతా సత్తయ స్తాత్పర్యజ్ఞానం యేతి
చ త్సారికారణాని ॥

గ్యశబ్దత్వ మిహప్రమాణలక్షణం. యోగ్యస్త్వంచ తాత్పర్యవిషయ సంస
గాణబాధః. ప్రమాన్యరూపయోగ్య శబ్దమాత్రస్య లక్ష్యత్వా దనాన
న్నదౌ నాతిప్రసక్తః. అథవా తాత్పర్యవిషయబాధిత సంసగ్గ గౌఠర
శబ్దజ్ఞానజనకత్వం లక్షణం. శబ్దజ్ఞానంచ పదజ్ఞానత్వేన పదజ్ఞానజన్యం
తాత్పర్యజ్ఞానత్వేన తాత్పర్యజ్ఞానజన్యంవా. తాత్పర్యజ్ఞానకారణత్వం చా
కరమీవ స్ఫుటం.—వైశేషికాస్తు శబ్దోనప్రకృప్రమాణం. అనుమానైవైవ
తదభాసితైః. తథాహి. లోకీకాని గామానయే త్యాదీనివైదికానిచ జ్యోతిష్టో
మేన స్వగ్గ కామోయజేతే, త్యాదీని తాత్పర్యవిషయపదార్థ సంసగ్గ ప్ర
మాపూర్వకాణి యోగ్యతాన త్రిమత్పద కదంబత్వాత్ ఘటమానయే త్యాది
వాక్యైః. ఏతే పదార్థాస్తాత్పర్యవిషయమిహసంసగ్గవంతః యోగ్య
పదస్తూతత్వాత్సంప్రతిపన్నవత్. నచ శబ్దమీవ సంసగ్గప్రకృతిం జనయతు
అవిశేషాదితి వాద్యం. అనుమానస్య క్లృప్తప్రమాణభావతయా తస్యైవకరణ
త్వాచిత్యాత్ తస్మాదనుమానవిషయాప్రమాణం శబ్దోనస్తూత స్త్యేతిశ్చేతి—
తదెతన్ని రాకరొతి॥ఆకాంతైతి॥యతోవాక్యజన్యజ్ఞానేఆకాంతాయోగ్యతా
సత్తయః కారణాని అతో వాక్యంప్రకృప్రమాణమిశ్యకః. తథాచ
యాన్యశజ్ఞానే యోగ్యతాదెస్సహకారిత్వం తాదృశం క్లృప్తజ్ఞాన విజాతీ
యం సిద్ధమితి, తదవచ్ఛిన్నజ్ఞానజనక మానస్య మానానైర్వత్వ మాస్థేయం
అన్యథా శబ్దప్రమాణ్య ప్రదృష్టిమతే యోగ్యతాదః సర్వసిద్ధం సహకా
రిత్వం భజ్యేతేతి భావః. నన్వప్తే వాకాంతానిఘటితలిక్తజన్యసంసగ్గా
నుమితౌ ఆకాంతాదెస్సపయోగః లిక్తాన్తరజన్యనుమితౌతు జిజ్ఞాసాల
క్షణాకాంతాయా స్పిషాధయపాపరహసహకృతసిద్ధ్యభావ రూపపక్ష తానం
పాదనద్వారా అన్వయబాధాభావ లక్షణాయాశ్చపక్షతాత్వేన వాక్య
ధావర్యవసన్నయోగ్యతాజ్ఞానస్యాబాధితత్వజ్ఞానత్వేన పదార్థస్త్వ
తిరూపాయాఆసత్తై ర్విశేషణజ్ఞానత్వేన పక్షజ్ఞానత్వేనవా ఉపయోగః. త
తశ్చ న విజాతీయజ్ఞానసిద్ధి రిత్యసరితోపాదాహ ॥ తాత్పర్యజ్ఞానంయేతి ॥
నహి తాత్పర్యజ్ఞానస్యాపి కథంచిదనుమితౌ వుపయోగః అనుమితత్వాన

తత్ర పరాధాకానాం పరస్పరజిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మాకాంతా । క్రి
యాశ్రవణే కారకస్య కారకశ్రవణే క్రియాయాః కరణశ్రవణే ఇతికర్తావ్య
తాయాశ్చ జిజ్ఞాసావిషయత్వాత్ । అజిజ్ఞాసోరపివాక్యాథాబోధా ద్యో
గ్యస్య ముపాత్తమ్ । తదనన్వేషకంచక్రియాత్వకారకత్వాదికమితి నావ్యాప్తిః ।
చేదనాపాతత్వాత్ । నచ తాత్పర్యవిశేషిత సాధ్యానుమితత్వావచ్ఛేదన
విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుగ్న మితి యుక్తం । తథాపి తదవిశేషిత సా
ధ్యానుమితే స్తాత్పర్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తస్య శబ్దసహకారితాభంగప్రసం
గాత్ । కించ అనన్వేషన్యాప్తిజ్ఞానే సత్త్వాకాంతాదిమ చతుర్ముఖకార
ణేషు సంపర్కజ్ఞానస్యానుభవసిద్ధత్వాన్నిశ్చిత్తసానుమానేనైవరాఘవః
అపిచ యది శబ్దస్యామాత్రే అవశ్యం ప్రదేష్వః తహ్యేకానుమానమపి పృ
థక్ప్రమాణం నస్యాత్ । తత్రాపి క్లృప్తప్రమాణభావస్య మనఆదేః పృ
థ్వీత్యస్య ప్రమాణత్వా చిత్వాత్ । యదిచ తత్ర సాక్షాత్కరోమీత్యను
వ్యవసాయాభావా దనుమినోమీత్యనువ్యవసాయాదృ పృథక్ప్రమాణానను
మాన మితి మతం । తదా శబ్దాదముపాధ్యాయే త్యేమీత్యనువ్యవసాయా త్స
పి పృథగితి తుల్యం । తస్మాత్సర్వేపి లోకికావైదికాశ్శబ్దాః స్వాతంత్ర్యేణ ప్ర
మాణమితి సంక్షేపః । ఆకాంతాదికంశబ్దజ్ఞానేనసాధారణకారణ మిత్య
క్తమ్ । తత్ర ప్రథమనిదికప్రశ్నేనప్రథమం శబ్దజిజ్ఞాసితామాకాంతానియా
మయత ॥ తత్రోతి ॥ నను కిదాచిజిజ్ఞాసావిషయత్వేహి తద్భుతేన యోగ్య
త్వం కల్పేత తదేవ కుతఇత్యాశ్శబ్ద్య, క్రియావాక్యే తావత్తదవపాదయ
తి ॥ క్రియాశ్రవణే ఇతి ॥ ఇతికర్తావ్యతాయా ఇతి ॥ అజ్ఞస్యేత్యథాః । న
ను జిజ్ఞాసావిషయత్వమేవాకాంతాన్త్ర లాఘవా దావశ్యకత్వాచ్యేత్యత
ఆహ ॥ అజిజ్ఞాసోరపి ॥ నను జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మవచ్ఛేదకాప
రివయే దుగ్ధికామిత్వత ఆహ ॥ తదవచ్ఛేదకమితి ॥ నన్వస్త్రాకాంతా
లోకివేదయోః క్రియాపరేషు ఘటమానయోక్త్యాదిమ సమిధోయజితేదర్శ
పూర్ణామాసాభ్యాం స్వర్గకామోయజేతేత్యాదిమచాక్లప్తీధానవాక్యేషు
తత్ర క్రియా కర్త కరణేతికర్తవ్యతాత్వానాంజిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వా
వచ్ఛేదకానాం సత్త్వాత్ । తథాపిలేద్రీహిలేమ (నీలా ఘటా) (నీలాత్పలం)
'తత్త్వమసి' (అహంబ్రహ్మస్మి) 'అయమాత్మాబ్రహ్మ' ఇత్యాదిషు సిద్ధాథావా

అభేదాన్వయేన సమానవిభక్తికపద ప్రతిపాద్యత్వంతదవచ్ఛేదకమితి తత్త్వ మస్మాదివాక్యేషు నావ్యాప్తిః । ఏతాదృశాకాంతాభిప్రాయేనైవ బలాబ లాధికరణే సావైశ్వదేవ్యామిత్రావాజిభ్యో వాజిన, మిత్యత్రైవైశ్వదేవయా గస్యామిత్రాత్వత్వేన నవాజినాకాంతే శ్యాదిన్యసహరః ।

కేషు కథమాకాంతైత్యత్రాహ ॥ అభేదాన్వయేచేతి ॥ అభేదాన్వయప్రతి యోగిని తత్త్వపదార్థాదా విన్యోధః । నచైవమననుగమః । అనచ్ఛేద కాననుగమేపి వస్మాజన్యత్వాదివత్ తదవచ్ఛేద్య యోగ్యత్వ లక్షణాకాం త్రాయా అనుగతత్వాత్ । నన్వస్వయబోధాభావ ఏవాకాంతా నిస్సౌకప్రా గభావరూపతయా శాబ్దజ్ఞానకారణత్వేన క్లృప్తత్వా దిత్యత్రాహ ॥ ఏతా దృశేతి॥బలాబలాధికరణఇతి॥—శృతియేస్థితం, శృతి లిక్త వాక్య ప్రకరణ స్థాన సమాఖ్యానాంసమవాయేపారాదౌబాల్యమర్థవిప్రకాశాత్. (సూ)అ త్ర శ్రుత్యాదీనా మేకవిషయసమవాయేనవిరోధసతి బలాబలం విచార్యతే. తత్ర శ్రుతివాక్యవిరోధోదాహరణం । తస్మైపయసిదధ్యానయతి సావైశ్వదే వ్యామిత్రా వాజిభ్యోవాజిన'మితి. తత్రసందేహః. కిం వాజినస్య విశ్వే దేవ శేషత్వం? ఉత వాజినామకదేవతాంతర శేషత్వం? ఇతి. కిం తావ త్త్వాప్రసంగం? విశ్వేదేవశేషత్వమితి. కుతః? వాజిభ్యోవాజిన,మితి వాక్యా ద్వాజినస్య విశ్వేదేవాం గత్వానగమాత్. నచ వాజిభ్యైతి దేవతాంతర శ్రేవణాతాధమస్య విశ్వేదేవ సంబంధఇతి వాచ్యమ్. వాజం-అన్నం-ఆమిత్రా తదేహమస్తీతి పుష్కత్ర్యా వాజిపదస్య తత్సంబంధి విశ్వేదేవ ప్రతిపా దకత్వాత్. నచామిత్రాయావేన శ్రుత్యా దేవతాసంబంధో న వాజినస్య త స్య దుర్బలప్రమాణ వాక్యగమ్యత్వాదితి వాచ్యం. వైశ్వదేవపదస్యామిత్రా పదసాపేక్షత్వేన తస్యాపి వాక్యగమ్యత్వాత్. అస్తువా అమిత్రాసం బంధస్యశ్రేతత్వం. తథాపి నవాజినబాధః. శృతివాక్యయోశ్చబ్దత్వాపిశేషే ణ తుల్యబలత్వాత్. తస్మాన్నామిత్రయా వాజినబాధః. కింతు తయోగహవి కల్పః సముచ్చయోవేతి.—ఏవంప్రాప్తేరాధాంతః—విశ్వేదేవదేవానామా మిత్రయైవ సంబంధః యుక్తః. తస్మాః వైశ్వదేవీతి తద్ధితశృణ్వనగమ్యత్వాత్ నచామిత్రాపదసాపేక్షత్వాద్వాక్యగమ్యత్వమ్. తద్ధితస్య అస్యేతిసర్వనామా రేస్తరణేన తస్యామిత్రావాదకత్వాత్. నచైవమామిత్రాపదవైయధ్యక్షమ్.

నను తత్రాపి వాజినస్య జిజ్ఞాసాఽపిషయత్వేపితద్యోగ్యస్య మస్త్యేష ప్ర
దేయద్రవ్యస్యస్య యాగనిరూపితజిజ్ఞాసా విషయతావచ్ఛేదకత్వాదితీచేత్ ।
న । స్వసమానజాతీయ పదార్థాన్వయబోధ పరహ సహకృత ప్రదేయద్ర
వ్యత్వస్యైవ తదవచ్ఛేదకత్వేన వాజినద్రవ్యస్య స్వసమాన జాతీయామితౌ
ద్రవ్యాన్వయబోధసహకృతిత్వేన తాదృశావచ్ఛేదకత్వాభావాత్ । ఆమి
త్వాయాస్తునైవం । వాజినాన్వయస్య తదానువస్థితత్వాత్ ।

సన్నిహితార్థావగింబినఃఅస్యేతి సర్వనామ్నః కోఠః ఇత్యాకాంతాయాం
విశేషసమర్పకత్వాత్. అతివిన అయంఘటఇత్యత్ర అయమితిపదస్య విశేష
సమర్పక ఘటపదాపేక్షాయామపి నశ్శ్రుతిత్వహః. నచవాజినపదం విశే
షసమర్పకం. యేనా మితౌవాజినయో స్తుల్యో దేవతాసంబంధః. కించ న
నాజినపదా ద్విశ్వేదేవోపస్థితః. తస్యాశ్వేరూఢత్వాత్. అపిచ నవాజిన
స్య విశ్వేద్దేవే స్సంబంధః. తత్రహ్యమితౌయా నిరపేక్ష సాధనత్వా న్న న
ముచ్చయః. నాపి వికల్పః. తస్మాత్ప్రగోష దుష్టత్వాత్. తతశ్చ విశ్వేషాం
దేవానాం శ్రుతివగతామితౌవగుర్ధత్వేన నైరాకాంత్యోన్నవాక్యేన వా
జిన సంబంధః. తదుక్తం భట్టపాదైః. శ్రుత్యామిత్యేవశేషాహి నైషాం వా
క్యేన వాజినంగద్దుర్బలపరిమాణత్వాత్తయాశ్రుత్యా నిరాకృతం, ఇతి—
ప్రదేయద్రవ్యస్యం యాగనిరూపిత జిజ్ఞాసాపిషయత్వయోగ్యతావచ్ఛేద
కం తచ్ఛామితౌవద్వాజినేవ్యవిశిష్టమితి కథం నైరాకాంత్యమితి చాదయ
తి ॥ నన్వీతి ॥ నహి ప్రదేయద్రవ్యస్యం తదవచ్ఛేదకమ్. జనితాన్వయబో
ధాదపి వాక్యాశ్చున రన్వయబోధావత్రైః. కింతు సమభివ్యాహృతిపదస్థారి
తపదార్థాన్వయబోధవిరహ సహకృత ప్రదేయద్రవ్యత్వం. తత్తు ఆమితౌ
యా మేవేతి పరిహరతి ॥నస్వసమానజాతీయేతి॥ నన్వస్తు వైశ్వదేవయాగ
ప్రథమమేవ వాజినాన్వయబోధ ఇత్యామిత్యేవ నిరాకాంత్యాస్యా దిత్వా
శబ్దా, శ్రోతామితౌసంబంధాత్తత్సాపేక్షానన్ధరప్రవృత్త వాక్యపరిమాణక
వాజినాన్వయస్య ప్రథమమునువస్థితత్వాత్ నామితౌయాం నైరాకాంత్య
మిత్యాహ ॥ ఆమితౌయాంత్వీతి ॥ నను యస్య వాక్యే స్వతఃప్రామాణ్య
బుద్ధ్యా ప్రథమంవాజినాన్వయబోధః తదా ఆమితౌయాం నైరాకాం
త్యం దుర్వారమితిచెన్న. ప్రమాణమూలాన్వయబోధాభావసహకృత

ఉదాహరణా న్తరేష్వపి దుర్బలత్వప్రయోజకాకాంతా విరహ ఏవ మేవ
దృష్టవ్యః ।

ప్రదేయద్యుత్పన్నైవాత్ర జిజ్ఞాసావిషయస్య యోగ్యతావచ్ఛేదకత్వేన
వివక్షితత్వాత్. ఏవం శ్రౌతామిత్యాన్వితే వైశ్వదేవయాగ వాజినస్య ని
రాకాంక్షత్వాత్ తదన్యగ్భూతకస్య వాజిన వాక్యస్య దుర్బలత్వమిత్యుక్తం.
సంప్రత్యన్యశ్రాపి తదభావప్రయోగ క్రమేన దౌర్బల్య మిత్యాహ ॥ ఉదాహర
ణా న్తరేష్వపి ॥ 'విద్వ్యాగాహాపత్య ముపతిష్ఠతే' ఇత్యామ్యుదాహరణా
న్తరేష్వపిగ్రహణః.—తత్రాహ, 'విద్వ్యాగార్హవత్యముపతిష్ఠతే' ఇత్యత్రశ్రుత్యా
మన్తస్య, కదాచన సురీరసీ, న్యస్య గాహాపత్యాం గత్వావగమేన ని
రాకాంక్షత్వాత్ ఇష్టశేషత్వే లింగస్య సప్రామాణ్యం. తథా యజ్ఞా
యజ్ఞే సామిన్, విరంకృత్వోద్దేయ, మితి శ్రుత్యా ఇరావదప్రాప్తా గిరావ
దస్య నిరాకాంక్షత్వాత్ ప్రాప్తావకస్య వాక్యస్య దౌర్బల్యం. ప్రతిష్ఠాకా
మ దశావూతమాసప్రయోగే ఏకవింశతిసంఖ్య సామిధేన్యనువచనా
నాం, ఏకవింశతిమనుబ్రూయాత్ ప్రతిష్ఠాకామస్యేతి శ్రుత్యా లక్షత్వావ
గతౌ పంచదశసంఖ్యసామిధేన్యనువచనానా మాకాంతాభావాత్తదంగ
న్యబోధకస్య ప్రకరణస్య శ్రుత్యా గోదోహనాన్వితే పశుకామ ప్ర
యోగే చమసప్రాపకస్య క్రియస్య, యజమానస్య యజ్ఞే, త్యగ్ శ్రుత్యా
ఋతుయాగేషు యజ్ఞాయా యజమానకన్యకా త్వావగతౌ హౌత్రీసమా
ఖ్యాయామర్బలత్వమ్. తథా, స్వానం తే సదనం కృణోమి, న్యస్య, తస్మిన్ తేదే,
త్యస్య చ పురోడాశ సదనకరణ ప్రతిష్ఠాపనయో లింగం గేన ప్రత్యేక మేవ వి
నియుక్తత్వాత్ న సకలమన్తస్య వాక్యా ద్వికల్పేన సముచ్చయేన వా స
దనకరణ ప్రతిష్ఠాపనయోః ప్రయోగః. సూక్తిహకవిగదస్య, ఇదం హవిరజా
షేతాం అవీవృథేతామిత్యాదే రగ్నీషామాంపదవత్తదేక వాక్యతావన్నస్య
వ్యవస్థయా పర్వవ్యయే ప్రయోగః నయి ప్రకరణాత్తతోవివిధ్యాన్యశ్రాపి
ప్రయోగః. విదేవనాదీనా మభిషేదనీయసన్నిధా వామ్నాతానామపి ప్రక
రణా ద్రాజనూయాం గత్వావగమేన నిరాకాంక్షత్వాన్నసన్నిధానాదభిషే
చనీయాంగత్వం. పురోడాశ సమాఖ్యై దశావూతమాసకాండే న
మామ్నాతిస్య, శుంధధ్వమితి మన్తస్యసన్నిధానాత్సన్నాయుషాశ్రాక్ష

త్వేనాన్వితస్య నిరాకాంక్షత్వాన్నపురూడాశపాత్రాన్లత్పమితి సమాఖ్యా
 యాస్తతోదార్భల్యం. తథాచ సన్వతోక్తాకాంతౌఽభావవ దుర్బలత్వప్ర
 యోజకః. సత్వజనితాన్వయబోధత్వ లక్షణాకాంతౌఽవరహః. తస్యాస్స
 ర్వత్ర భావాదతి భావః—అత్రేదమాలోచనీయం. జిజ్ఞాసావిషయత్వ
 యోగ్యత్వంనాకాంతౌ. ఘటః కర్తృత్వమానయనంకృతిః అగ్నికరణత్వం
 ఒదనః ర్థతాపాకః కృతరిప్తసాధనమిత్యత్రక్రియాత్వాదెస్తదవచ్ఛేదకస్య స
 త్వేన సాకాంక్షత్వాపత్తిః. సచ్ఛేష్టాపత్తిః. తతోప్యన్వయబోధప్రసంగాల్.
 స్వరూపాయోగ్యత్వాన్నాన్వయబోధఇతి చేన్న. సాకాంతౌత్వేనైవ శబ్దస్య
 స్వరూపయోగ్యాయా తస్యాప్యాపాతాల్. కిజ్ఞాన్వయబోధోత్తరకాల
 మపి పదాధేయ యోగ్యతాలక్షణాకాంతౌఽసత్త్వాల్ పునరన్వయబోధావ
 త్తిః. సత్తాన్వయబోధాభావసహకృతం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వ మా
 కాంతౌత్వేతి వివక్షిత మతోనోక్తదోషఇతివాచ్యమ్. అన్వయబోధానంతరం
 అనేన శబ్దేన పునరానీయామితీచ్ఛాయా మన్వయబోధదగ్ధనాల్. కించై
 వ మాకాంతౌత్వ మేతుర్నప్యల్. అన్వయబోధాభావస్య ప్రతిబద్ధకాభా
 వతయా పృథక్కారణత్వేన కారణతావచ్ఛేదకత్వా యోగాల్. అన్యథా
 సిద్ధ్యభావ సహకృత సిహధయిహవిషయత్వయోగ్యత్వ మేవానుమితమేతుః
 ప్యల్ తథాచ సిహధయిహవిరహసహకృతసిద్ధ్యభావః పక్షతేతి సిద్ధాంతోభ
 జ్యే. తతశ్చనయుక్తం జిజ్ఞాసావిషయత్వయోగ్యత్వమాకాంతౌత్వ—అత్ర
 ఖ్యామః—జిజ్ఞాసావిరహ సహకృతాన్వయబోధాభావః అకాంతౌ. అజ
 జ్ఞాసితాన్వయబోధకే వాక్యే విశేష్యాభావాల్ జనితాన్వయబోధేచ వి
 శేషణాభావాల్ విశిష్టాభావసత్వేన నాన్వయబోధానుపపత్తిః. సచైవంఘ
 టక కర్తృత్వవిశ్వాసాపి తస్మిన్నేనాన్వయబోధాపత్తిః. క్రియాకర్తృత్వయ
 బోధవిశేష తాదృశపదస్య స్వరూపాయోగ్యత్వాల్. నచ సాకాంక్షత్వేన
 తదప్యాప్యమిత్యుక్తమితి వాచ్యమ్. అన్వయబోధవిశేషే పదవిశేషత్వ
 నైవ మేతుత్వాల్. సన్వజిజ్ఞాసితేపి వాజినాదా విశేష్యాభావసత్వేన సా
 కాంతౌత్వాపత్తౌ బలాబలాధికరణోక్తౌ నైరాకాంక్ష్యం విరుద్ధ్యతేఽచేత్.
 నహనేరాకాంక్ష్యపదేన శబ్దజ్ఞానవిషయాయోగ్యాకాంతౌభావస్తత్రాభిప్ర
 తిః. కింతు శృంగల్పవాసుఖాలజిజ్ఞాసాలక్షణాకాంతౌభావః. అన్యథాతి.

యోగ్యతావ తాత్పర్యవిషయాభూతి సంసకాక బాధః । సహినాసించరి
త్యాదౌ తాదృశసంసక బాధాత్ నయోగ్యతా । ప్రప్రజాపతిరాత్మనో
విషయదభిర, దిత్యాదావపి తాత్పర్యవిషయాభూత విశుషపాప్రాప్త్యా
బాధాత్ యోగ్యతా ।

శబ్దరూపే లిప్తి ప్రకరణాదౌ నైరాకాంక్ష్యపదనాసమంజసం ప్రసజ్యేత.
నచవ్యాప్త్య శ్రుతిస త్పామిణ్యాన్నిశ్చుకల్పనాపేక్షా యేన తదవ
యోగ్య కాంతాభావపరో నైరాకాంక్ష్యశబ్దః స్వాదత బాధ్యమ్. చోద
నాలక్షణోధోధర్మ, ఇతి ధర్మస్య శ్రుతిప్రమాణకత్వవ్యవహాసేన సర్వశ్రీ
శ్రుతికైవ సంవియోజకత్వాత్. తదుక్తం బలాబలాధికరణే భట్టపాదైః. అని
యోక్త్యశ్రుతిప్రాసగ్యత్వే పైవైవమనుష్ఠానాధీనస్యాన్యైకత్వేణః ప్రకర్షేణ
చస్థితా, ఇతి. నను నైరాకాంక్ష్యస్యానుమిత్యర్థాపత్త్యైరదౌపతయాశ్రుతికల్ప
నాప్రతిబద్ధక శ్వాభావాత్ శబ్దజ్ఞానానుకూలాకాంతాభావపరపవ నైరా
కాంక్ష్యశబ్దస్తత్యైవ చేత్. సత్యం, నైరాకాంక్ష్యసదౌషకైతి. తథాపి న
కల్పితాశ్రుతిర్వినియోజితా. నైరాకాంక్ష్యైరైకాలంకృతస్య పదసస్య
సాగుప్తేరుత్పన్నాప్రమాణత్వాత్. తదుక్తం వస్త్రాధికరణే. 'నైరాకాం
క్ష్యైరైకాలం కల్పితమపి సాగుప్తేయశ్వా దప్రమాణంప్యా'దితి. ఇయం
చాకాంతాస్వరూపసోపాతః. నన్వయంపక్షతావర్యవపక్షేతి కథం శబ్ద
జ్ఞానాసాధారణకారణమితి చేత్. సతావన్విశేషణసంకరః. తత్ర హ్యనుమితి
గౌడరేచ్ఛాసమాధముపా జిజ్ఞాసాశుశబ్దజ్ఞానెచ్ఛా అనెన శబ్దేనాముమ
థకారణానీయామిత్యేనంరూపా. నాప్యన్వయబోధాభావః సాధారణః. అ
నుమితాహిసద్ధిమాత్రస్య ప్రతిబద్ధక శ్వాత్ సద్ధ్యభావమాత్రం హేతుః. శా
బ్దజ్ఞానేతు తజ్జన్యశబ్దజ్ఞానాభావః. ప్రమాణాపైరైవ వాక్యాన్తరేణవాదవ
గతేపి వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్త్యా ఫలబలెన తజ్జన్యశబ్దజ్ఞానస్యైవ ప్రతిబద్ధక
త్వాత్. నచైవసన్వయబోధాభావస్య ప్రాగభావరూపతయా నాసాధార
ణ్యమ్. తత్తత్ప్రాగభావత్వేన సాధారణ్యపి విశేషణాన్తరవిశిష్టగయా త
స్యా సాధారణత్వాత్. తస్మాత్ జిజ్ఞాసావిరహసంకృతాన్వయబోధాభావ
పవాకాంతౌ. సైవచ శబ్దజ్ఞాన కారణమిత్యాప్తమతవిస్తరః—యోగ్య
తానిరూపయతి । యోగ్యతాచేతి । తాత్పర్యవిషయసంసక్తో యోగ్యత
త్యుక్తః । తాత్పర్యవిషయపదస్య ప్రయోజనమాహ । సప్రజాపతిరాత్మనో

తత్త్వమస్యాదివాక్యేష్వపి వాచ్యాభేదబాధేపి లక్ష్యస్వరూపాభేదే బాధా
భావాల్ యోగ్యతా । ఆసత్త్వి అవ్యవధానేన పదజన్యసహజోపస్థితిః ।
మానాన్రరూపస్థాపితపదార్థస్యాస్వయంబోధాభావాల్ పదజన్యేతి । అతిపి
వాక్యతస్థలే తత్త్వదాధ్యాహరః ద్వారమిత్యాదాపిధేహీతి । అతిపివ
ఇషేత్వేత్యాదాధిన ద్విపదాధ్యాహరః ।

సంప్రదాయమతేనాహ ॥ వాచ్యాభేదబాధేపీతి ॥ ఇయంవయోగ్యతా నస్వ
రూపసతీహేతుః శబ్దభ్రమోచ్ఛేదాల్. కింతు జ్ఞాయమానా. తజ్ఞానాన్ని
సంశయనిశ్చయపాధారణం కారణమ్. తత్త్వ తత్సంశయవిపర్యయయో
ర్మతాబ్జజ్ఞానానుపపత్తిః. ప్రాభాకరాన్త్రుస పదజన్య పదార్థోపస్థితిః శా
బ్దజ్ఞానాన్తం. కింయూపస్థితిమాత్రమ్. లాఘవాల్. నచాసత్త్వే పదపితేషజ
న్యోపస్థితిత్వేనా హేతుత్వే ఘటక తత్త్వమిత్యాదౌ అన్వయబోధప్రసక్తః.
తస్యస్వరూపాయోగ్యత్వాల్. నచైవమోదనంపవతీత్మత్ర మానాన్రరూప
స్థితకలాపస్యావ్యన్వయబోధాపత్తిః. తాత్పర్యజ్ఞానేనైవతన్నియమోపపత్తిః.
అన్యథాదైవవశ స్థితకలాపవదోపస్థితస్యతస్యతవకు లేవ్యన్వయబోధాపత్తిరి
తి. తదేతన్నిరావప్తే ॥ ఆసత్త్వేత్తితి ॥—అయంభావః. పదజ్ఞానజన్యాన్వయప్ర
తియోగ్యుపస్థితిరేవాసత్తితి. నైవచాన్వయబోధాన్తమ్. అన్యథాసంసార
రోపస్థితంతీరమాదాయ ఘోషాదిపదేరేవాన్వయబోధసంభవే లక్షణో
చ్ఛేదాపత్తిః. కించ యదివృత్త్యనుపస్థితస్యాన్వయబోధస్తదాసమవాయ
సంబంధేన ఘటాదిపదేరేవాకాశోపస్థితసంభవా దాకాశాదిపదానాం తత్ర
శక్తిర్నకత్వేత. నచ వృత్తిధీరపి శాబ్దధీహేతుః. లాఘవేన పదజన్య ప
దార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వే అతిరిక్తకారణకల్పనాదితి—యదుక్తం
'ద్వారమిత్యాదౌ వ్యభిచార, ఇతి. తత్రాహ । అతిపివేతి ॥ నచార్థపిశి
ష్టపదకల్పనా ద్వరమావశ్యకార్థకల్పనమితివాచ్యమ్. ఉక్తన్యాయేన పదజ
న్యపదార్థోపస్థితిత్వేన హేతుత్వసిద్ధౌ తత్కల్పనాగౌరవస్య ప్రామాణిక
త్వేనాదోష్ఠత్వాల్. అన్యథా పిధానాంతే శాబ్దత్వంనస్యాల్. అనుమితిత్వేప
రామశృంగార్యత్వన చ్చాబ్దిత్వేపదజ్ఞానజన్యత్వస్యప్రయోజకత్వాల్. ॥ ఇషే
త్వేత్యాదాపితి ॥ భేదపక్షశాస్త్రతమ్. సమేషువాక్యభేదఃస్యాల్. (సూ). యా
న్యసమవేతాథానా వాచనివినియోగన నియథా ఇషేత్వోచ్ఛేత్వేత్యాదిని

అతఃపి వక్త్రము సూక్ష్మయజుఃసంధిర్వసామి, తి సదప్రయోగః ।

తేషు సందేహః. కిం చాక్రదృష్టాధామన్త్రాసధరేమన్త్రత్వమ్? ఉచ
యావదేవమథస్సంబంధం ఇషేత్సేతి తావదేకంయజుః అన్యత్త్రయజురన్తరమి
తి? కిం ప్రాప్తం? ఏకం యజురితి. కతః? ఏకాధాత్వాత్. నచ కరకాం
క్షత్వాన్నైకమన్త్రత్వం సాకాంక్షత్వేసత్వేకప్రయోజనత్వస్యైవ ఏక
మన్త్రత్వే తన్త్రత్వాదితివాచ్యమ్. ఏకప్రయోజనానాం ప్రత్యేకంఠి
తాదనశక్త్యభావేన విభజ్యమానసాకాంక్షత్వాత్. నన్వసిద్ధమేకప్రయో
జనత్వం. వినియోగభేదేన ప్రయోజనభేదావగమాత్. అన్యథాఏకమన్త్ర
త్వేప్రతీకభేదేన వినియోగః ఇషేత్సేతిశాఖామాచ్ఛినత్తి. ఊర్జితేత్వత్వము
మాప్నోత, త్వేవమాదిః కథంస్యాదిత్యచేత్. కిం అగ్ధాభిధానలక్షణప్రయోజన
స్యభేదః? ఉతాదృష్టలక్షణస్య? నాద్యః. వాయవస్థేత్యాదిసత్ ఇషేత్సేత్య
దావళుత్క్రియాపదేతదయోగాత్. నచక్రియాపదాధ్యాహారాదథాభిధా
నభేదఇతీవాచ్యమ్. తత్ర తదధ్యాహరకల్పనేగారవాత్. మావాధావాచ్యం.
నన్వీరియః. కల్పనీయాదృష్టస్యలాఘవాదేకప్రేవకల్ప్యత్వాత్. నచ ప్రతి
కభేదేన వినియోగభేదానుపపత్తిః. మన్త్రావృత్త్యాపి తమపపత్తిః. తతశ్చ
మన్త్రైక్యమితి—ఏవముక్తమాత్రే పూర్వపక్షేపాప్రీతైర్బ్రూమః—ఇషేత్సే
త్వేకంయజుః ఊర్జితేత్వపరమితియుక్తం. త్వాశబ్దభేదేన భిన్నవాక్య
రూపావగమేన నిరాకాంక్షత్వాత్. యత్త్ర ఏకప్రయోజనశాన్విభజ్యమాన
సాకాంక్షత్వమితి. తన్న. ప్రథమమేవమావభేదేన వినియోగప్రయోజనభే
దసిద్ధౌ తమత్తరకాలీనస్య ప్రయోజనకల్పనాగారవస్యతచ్ఛేదాపరిపథిత్వా
త్. నచ మన్త్రభేదస్యాదృష్టభేదేవ్యుపపత్తిః కకమేతావతా భిన్నత్వాను
మాజ్ఞేతిక్రియాపదాధ్యాహరసిద్ధిరితీవాచ్యం. కరణత్వేననోదితేమమన్త్రే
షుకల్పనీయస్యప్రయోజనస్య క్రియానిర్వర్తనోపాయస్యైవ కల్ప్యత్వేనఅథ
ప్రకాశనస్యైవ తత్కార్యత్వకల్పనాత్ తస్యచ క్రియాపదాధ్యాహరంవి
నానుపపత్తిః. యథాశుః. . యావతావినా చోదితకరణసామర్థ్యంనాస్తి
తావదనామాతమపి కల్పనీయంభిన్నదీప్త్యాదీతి. ॥ ఏకృతిత్వతి ॥ . ఆ
గ్ధయేజుఃసంధిర్వసామి, . వీహీణాంమేఘసుమనస్యమాన, ఇతి శుక్తావృ
తాహృత్యకమిమాసార్యయాగాదిమాహితవ్యో? ఉతనభిసంశయేద్రీహ్యగ్ని

పదార్థశ్చ ద్వివిధః । శక్యోలక్ష్యశ్చైతి । తత్తత్తత్కైర్నామ పదానాం
అర్థేషు ముఖ్యాన్వృత్తిః । యథాఘటపదస్య పృథుబుధోదరాద్యాకృతవిశి
ష్టవస్తువిశేషేవృత్తిః ।

పదసంయుక్తయోర్నన్వయో ద్వివిధేన తాస్య కాశకతియాప్రకృతౌద్భ
వ్తాక్షయోరప్రేవ్యాగార్హపత్యప్రకాశకత్వవత్ నీవారసూర్యాదిప్ర
కాశకత్వస్య గుణవృత్త్యైవోపపత్తిః సగన్వృకాశనాథకమూహాఇతి పాస్య
య్య, వీహ్యాగ్నిపదయోర్దేవతాదివాచిపదవివక్షయాప్రయుక్తయోరే
ద్వీవిధన్వన్వయస్వరూపవివక్షయా ప్రకృతావప్రయుక్తసయా తత్త్వానే
సూర్యనీవారపదప్రత్యుపో వికృతావిజనవమేరాధాన్వితమ్. తథాచాథా
ధ్యాహారపత్తయనా నైరూపస్థిత సూర్యాదికమాదాయ మన్త్రస్యాన్వయ
బాధకత్వసంభవా న్న సూర్యాదిపదోపాపాప్రీ రిత్యేతదధికరణవిరోధః
స్యాదితిభావః. (సన్వాసన్వయః పదజన్యత్వవిశేషితాపి స శబ్దజ్ఞానే హేతుః
అనానన్వేగన్భ్రమేణ శబ్దభ్రమాభావ ప్రసంగాది చెన్న. తాత్పర్య
భ్రమేణ యోగ్యతాభ్రమేణవా తదుపపత్తిః. నచైవమాపత్తిః స్వరూప
సత్యాహేతుత్వేః శేషణజ్ఞానత్వేన కాగణత్వాపత్తౌ శబ్దజ్ఞానాపాధారణ
కారణత్వం సస్యాదితివాచ్యమ్. పదజ్ఞానజన్యపదార్థోపపత్తిత్వేనైవ హేతు
త్వాభ్యుపగమాత్. అపివచితేష్యధీరపి శబ్దధీహేతురితిపక్.) కేచిన్తు గౌ
ణవృత్తివిషయప్రాప్తిసృక్తకపదార్థకయా తేన సమాపదార్థకస్య త్రైవిధ్య
మితి. తద్భ గౌణ్యాన్వత్రేలక్షితలక్షణాన్తర్భావస్య వత్సయమాతయా త
ద్విషయస్య పదార్థకస్యలక్ష్యపవాన్తర్భవాదయుక్తమిత్యాశయేనాహ । ప
దార్థకశ్చైతి । పదనిష్ఠవృత్తివిషయఇత్యర్థః. నను గౌణస్య లక్ష్యేన్తర్భ
వే లక్ష్యస్యాపితదన్తర్భవావశ్యంభావాత్ తేన రూపేణవిభాగః కం నస్యాద
విశేషాదిత్యాశక్యః శక్యోగౌణశ్చైతివిభాగకరణే కేవలలక్షణాయాః గౌ
ణ్యన్తర్భవాభావేన లక్ష్యసంగ్రహవైతరిత్యభిప్రేత్యాహ । శక్యఇతి ।
శక్తివిషయత్వంశక్యత్వం తేనరూపణాధీననిరూపణమిన్యతస్తాం నిరూపయ
తి । శక్తిర్నామేతి । లక్షణాన్వ్యావర్తయతి । ముఖ్యేతి । పదతత్సంబద్ధిమా
త్రనిరూప్యేత్యర్థః. లక్షణాను పదసంబద్ధిపదార్థాన్తరేణఅన్వయానుపప
త్త్యానుసంబద్ధినిరూపితావ్యాప్తిః. పాస్యభావోన్య కాస్యాన్వితపదార్థక పద

సావశక్తిఃపదార్థాంతరం । సిద్ధాంతేకారణేషు కార్యానుకూలశక్తిమగ్ర
స్య పదార్థాంతరత్వాత్ । సావశక్తిత్వదజన్యపదార్థజ్ఞానరూపకార్యా
నుమేయా । తాదృశశక్తివిషయత్వం శక్యత్వమ్ ।

సామర్థ్యం నశ్చైతరాన్నితే కేవలేన । తత్రపదానామజ్ఞాతస్వరూపత్వాత్ ।
తదేతన్న గాకరూతి ॥ అథేష్వితి ॥ విషయస్వంసప్తస్యార్థః । నిధావప
దనిష్టశక్తిః-కేవలార్థవిషయనేత్యర్థః । కార్యస్యతేచశక్తిరగ్నిరగ్నిరగ్ని
ప్యగితిభావః । శక్తిః-సంకేతః సచసర్వేశ్వరేచ్ఛాతనసచసేమమథం
జానీయాదిత్యేవ-రూపా సతుపదార్థాంతరం మానాభావాదితీ నేయా
కాఃప్రామాణ్యః । తాన్పూర్త్యాహ ॥ సావశక్తిరీతి ॥ క్షేమితకన్యాయమాహ ॥ సి
ద్ధాంతేతి ॥ నచ కారణస్య తదవచ్ఛేదకా తిరిక్తశక్తౌమానాభావః । దాహాది
లక్షణకార్యానుపపత్తిరేవ ప్రమాణత్వాత్ । నచ పక్షిస్వరూపాత్పూరి
బద్ధకాభావసహకృతాత్మమపవత్తిః । ప్రతిబద్ధకాభావస్యాభావతయా అపే
తుత్వాత్ । అనుమానమపి, పక్షిః అద్విష్టాఢీద్వియస్థిరస్థాపకేతరభావా
శ్రయః గుణవత్త్వాత్ ఘటవత్ । సతస్యకార్యంకరణంచవిద్యతే సతత్వ
మశ్చైభ్యధికస్పృశ్యతే । పరాస్యశక్తిర్విదైవశ్రూయతే ప్వాభావకీజ్ఞానబ
లక్రియాచ * శక్తయస్సర్వభావానానుచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోతోబ్ర
హ్మసామ్రాజ్యగాద్యాభావశక్తయః * సర్వజ్ఞతాత్పరీరనాదిబోధః స్వత
స్సతానిత్యమలుప్తశక్తిః, ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతివదనాన్యపి శక్తౌమానం । త
దుక్తంవిత్సుఖాచార్యైః । పరాస్యశక్తిర్విదైవ సగాద్యాభావశక్తయః ।
ఇతి శ్రుతిస్మృతిమితా శక్తిఃకేన నివార్యతే, ఇతి. నను ప్రమాణాభావా
న్నాస్యార్థవిషయినీ పదానాశక్తిః యేన సావదార్థాంతరమితి విచా
ర్యతేఇత్యతరహ ॥ సాచేతి ॥ యద్వా సస్వప్త్యురుక్తాశక్తిః తథాపి శక్య
త్వందుర్బలమ్ । నతావచ్ఛక్తివిషయత్వం । అన్వయస్యాపేక్షకత్వావత్రేః ।
వాపిజ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వంతథా । తజ్జ్ఞాపకం నతావత్ప్రత్యక్షం ।
గత్వాదివదనుపలబ్ధాత్ । సచానుమానం । తద్వ్యాప్యగిత్తాభావా దిన్య
తరహ ॥ సాచేతి ॥ తాదృశేతి ॥ జ్ఞాయమానేత్యర్థః । నను ప్యక్తిరేవ
నామాఖ్యాతపదవాచ్యా ఆలమ్బ్యప్రొక్షణవిశసనాదిచోదనాయా గామభ్యా
జేత్యాది లోకికచోదనాయా హననాదిప్రొక్షణస్యచ తత్రైవసంధికా

తవ్వుజాతెరెవ. నవ్యక్తైః । వ్యక్తీనామానన్త్యేనగురుత్వాత్ । కథంఠహీ
గవాదిపదాద్యవ్యక్తీభానమితీచేత్ । జాతే వ్యక్తీసమానసంవిత్సంబద్ధ
త్వాదితిబ్రూమః । యద్వా గవాదిపదానాం వ్యక్తాశక్తైః స్వరూపసతీ
నగుజ్ఞాతా

త్. కథంతస్మి జాతిలాభఇతిచేత్. ఆక్షేపాత్. నచ జాతీరేవవాచ్యత
త్సంబద్ధాద్యవ్యక్తీలాభఇతి వైపరీత్యమపి. జాతేవ్యక్తీవ్యభిచారేణ తద
వాక్షేపకత్వాత్. తస్మాద్యవ్యక్తీరేవనామాభ్యాతపదవాచ్యత. నెత్యాహ||త
చ్చుతి ||—అయంభాషః. కిం శుద్ధస్య శక్తేర్వాచ్యత్వం? జాతిఃశిష్టవ్యక్తే
ర్వా? నాద్యః. శబ్దాన్నిర్వికల్పకథీప్రసక్తాత్. నద్వితీయః. న్యాహీతవి
శేషతావ్యాయేన ప్రథమగృహీతజాతేరేవ నామాదిపదవాచ్యత్వాదిత్యా
త్. కించ తవన తేషాంసంతిగ్రహః సర్వస్యక్తీషయః? ఉతపకవ్యక్తీష
యః? నాద్యః. ఆతితానాగతవ్యక్తీనామశక్యజ్ఞానత్వాత్. నద్వితీయః. ఇ
యం వ్యక్తీస్తస్మిషయః ఇయంనేశ్యత్ర నియామకాభావాత్. భావేవా
సక్తగ్రిహసాన్యోషయత్వేన అపూర్వవ్యక్తీలాభాభావప్రసక్తాదితి—
నను వ్యక్తేర్నా మాదిపదాశక్యత్వేకథం తమచ్ఛారణానంతరం తత్ప్రతిత్యయః.
కథంవా పశుమానయ పశుమాలభేత్యాదిచోదనా. నచానేకవ్యక్తీవాచక
త్వే గౌరవం. ఆలంభాదిచోదనానుపపత్త్యావ్యక్తీనాచకత్వసిద్ధౌ తద్గౌరవ
ప్రాయోజకత్వా దిత్యాశయేనాక్షిపతి || కథంఠహీతి || జాతిభానకసామ
గ్యాగ్రివ్యక్తీభానకత్వస్యప్రశ్నశుభ్రతే దర్శనేన జాతిశక్తిజ్ఞానాదుపపన్నా
వ్యక్తీలాభఇత్యాహ || జాతేరితి || జాతీవ్యక్త్యోరేక్యాత్తయోరేకవిత్తివే
ద్యత్వం? జాతిభానసామగ్యాగ్రివ్యక్తీభానసామగ్రినేయత్వాద్వా? జాతిభా
నసామగ్యాగ్రివ్యక్తీభానకత్వవియమాద్వా? నాద్యః. అసిద్ధేః. నద్వితీయః.
ప్రతిస్థితే వ్యభిచారాత్. ప్రకృతే వ్యక్తీశక్తిజ్ఞానాభావేతస్మాహిత్యాభా
వాచ్చ. స తృతీయః. అన్యభానసామగ్యాగ్రి అన్యభానకత్వే అతిపరిసంగా
త్. పరిత్యక్తస్థితేద సంయోగసంయుక్తతాదాత్మ్యాదే వ్యక్తీజాతిభాన
కవ్యవత్త్వాత్. తతశ్చజాతిభానసామగ్యాగ్రివ్యక్తీలాభఇత్యుక్తేరాహాయ
క్షేపితి || నను గవాదిపదానాం శక్తిర్విదివ్యక్తావపి సాజ్ఞాయతిపవ అన్యభా
త్వప్రాయోజకత్వవత్తిరిత్యాశయః, శక్తీనన్త్యేపి తజ్జ్ఞానంనవ్యక్తీశక్తిజ్ఞా

జాతౌతుసాక్షాతాహతుః । ననువ్యక్త్యంశే శక్తిజ్ఞానమపి కారణం గౌరవాత్ । జాతిశక్తిర్వజ్ఞానేనతి వ్యక్తిశక్తిజ్ఞానంవివాపి వ్యక్తిధీవిలంబాభావాచ్ఛ । ఆతవీవన్యాయమతేపి అన్వయేశక్తిః స్వరూపసతీతి సిద్ధాంతః । జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వమేవ వాచ్యత్వమితి జాతిరేవవాచ్య । అథనాన్యైర్లక్షణయూఽవగమః । యథా నీలోఘటఇత్యత్ర నీలశబ్దస్య నీలగుణవిశిష్టలక్షణో రథా జాతీవాచకస్యతద్విశిష్టే లక్షణా । తదుక్తం 'అనన్యలభ్యశ్చద్ధాన్' ఇతి । ఏవం శక్యోనిరూపితః । అథ లక్ష్యపదార్థోనిరూప్యతే । తత్ర లక్షణావిషయోలక్ష్యః । లక్షణాచన్విపథా । కేవలలక్షణా లక్షితలక్షణాదుతి ।

న త్వేన జాలవిశిష్టస్యక్తివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేనవా హేతుః కింతు జాతివిషయశక్తిజ్ఞానత్వేన లాఘవాదిత్యాహ ॥ జాతౌత్వేతి ॥ జాతిశక్తిస్విజ్ఞానఇతి ॥ తథాచాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం జాతిశక్తిజ్ఞానం వ్యక్తిజ్ఞానేపి కారణమితి నాతిప్రసక్తఇతిభావః । నను సాశక్తిరేకావా? నానావా? నాన్యః । జాతివ్యక్తిగోస్సంబధ్దేషు ప్రత్యేకంశక్తికల్పనాయాం గౌరవాత్ । వాద్యః జ్ఞాయమానశక్తివిషయత్వేన వ్యక్తైరపి శక్యత్వప్రసక్తఇత్యత్రాహ ॥ జ్ఞాయమానేతి ॥ పదశక్తిజ్ఞానస్థిపదార్థోపస్థితిహేతుతాయాం విషయతయావచ్ఛేదకత్వం శక్యగోమిత్యర్థః । నను గవాదిపదానాం వ్యక్తికౌమానాభావః । నచపదోచ్ఛారణానన్తరం జాతిప్రతీతివత్ప్రకృతితేరప్యనుభవసిద్ధత్వాత్తేనమానమితియుక్తం । లక్షణయాపి తదుపపత్తిః । అన్యథా తీరాదావపి స్వరూపసచ్చక్ర్యఘ్నపగమావత్తిః । ఆతవీవనాన్వయేపి పదస్య స్వరూపసతీతశ్చిత్తస్యవాక్యగమ్యత్వేన పదస్య తత్రసామర్థ్యాభావాత్ । నచ వాక్యేశక్తిరిష్టా । అస్మిన్వైద్యశక్తివిషయస్వంశక్యగోమితి లక్షణమపి లఘ్వత్వపరితోషాదాహ ॥ అథవేతి ॥ నను శక్తిలక్షణాభ్యాం జాతివ్యక్తుప్రసక్తితాయుగపద్మత్రిప్తయవిరోధః । నచ లక్షణయోభయోపస్థితిః । అన్యలక్షణాయా అన్యాయపస్థాపకత్వాత్ జాతేశ్చశక్యత్వేన లక్షణాయాన్తస్విషయత్వాయోగాదిత్యాశంకా, స్వారంభేన్ద్రిణ జాతేశ్చశక్యత్వేపి వ్యక్తివిషయత్వేన వ్యక్తిలక్షణావిషయత్వమవిరుద్ధమితిసదృష్టాన్తమాహ ॥ యథేతి ॥ లక్ష్యస్యశక్యాధీనవిరూపణత్వాత్తస్మిరూపణానన్తరం లక్ష్యార్థోరూపయిత ఇతి ప్రతిజాతేన ॥ అథేతి ॥ లక్షణేతి । శక్యసంబద్ధోలక్షణో తద్విషయోలక్ష్యఇత్యర్థః ।

తత్ర శక్యసాక్షాత్సంబంధః కేవలలక్షణా । యథాగంగాయాం ఘోష ఇత్య
త్ర ప్రవాహసాక్షాత్సంబంధినితీరే గంగావదస్య కేవలలక్షణా । యత్ర
శక్యవరంపగాసంబంధేనాథాన్తరప్రతీతి స్తత్రలక్షితలక్షణా । యథాద్విరేఫ
వదస్యరేఫవ్యయశక్తస్య భగీనురపదఘటితివరంపరాసంబంధిని మధుకరే
వృత్తిః । గౌణ్యపిలక్షితలక్షణైవ । యథాసింహమామణవక ఇత్యత్ర
సింహశబ్దవాచ్యసంబంధికౌగ్యాదిసంబంధేన మాణవకస్య ప్రతీతేః । ప్రకారా
న్తరేణ లక్షణాత్పరివిధా । జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్షణాచే
తి । తత్ర శక్యమనన్తర్భావ్యయత్రాథాన్తరస్య ప్రతీతిస్త్రజహల్లక్షణా ।
యథావిషంభుంక్ష్యేశ్యత్రీస్వాధాన్తరస్య శత్రుగృహభోజననివృత్తిలక
షీతా । యత్రశక్యాథాన్తర్భావ్యైవాథాన్తర ప్రతీతి స్త్రజహల్లక్ష
ణా । యథా శుక్లోఘటఇత్యత్ర శుక్లశబ్దః స్వాధాన్తరస్యశుక్లగుణసంతర్భా
వ్యైవశబ్దాది దివ్యైలక్షణయావతాతే । యత్రహి విశిష్టవాచకః శబ్దవికరే
॥ యత్రేతి ॥ శక్యవరంపరాసంబంధోలక్షితలక్షణాయతి స్తత్ప్రవేశస్వశక్యవరంప
రాసంబంధినమేనాథాన్తరప్రతీతినాసంభవః । తాదృశంవదముదా
హరతి ॥ యథేతి ॥ నన్విదు గౌణ్యత్వానతివ్యాపకంతస్యాప్రసంహశబ్ద
వాద్యసింహత్వసమానాధికరణ కౌగ్యాదిసంబంధేన దేవదత్తప్రత్యాయక
త్వాదిశ్యాశబ్దా, లక్ష్యత్వాన్నదోషశ్యాహ ॥ గౌణ్యపీతి ॥ శక్యసంబ
ంధినాత్రపిషయావృత్తిజహల్లక్షణా సావ యద్యపి గంగాయాం ఘోషః
ప్రతీతీనతిత్యత్ర ప్రసిద్ధలక్షణాస్తత్ర గంగావదేపి తథాపి గంగాతీరత్వస్య
పూర్వముపస్థితస్య కగాచిల్లక్ష్యతావచ్ఛేదకత్వా తస్మా అజహత్సాన్తర
పీతి యత్రలక్షణాజహత్సాన్తరప్రతీతి తదుదాహరతి ॥ యథావిషంభుంక్ష్యేతి ॥
యద్యపి విషభక్షణం కతావ్యత్యాన్వయయోగ్యం వరన్తకృతం నదో
వ్యాపాదయతీతి నాన్వయానుపపత్తిః । తథాపి పితుః శత్రుగృహాన్న
భోజననివృత్తౌ తాత్పర్యాత్రదనుపపత్త్యానాక్యస్య తత్ర లక్షణేతద్ధ్యేయం ।
॥ శక్యాథామితి ॥ శక్యాథావిశిష్టవిషయత్వం లక్షణమ్ । తేన కాకేభ్యోదధి
రక్ష్యతామిత్యత్రనాతివ్యాప్తిః । కాకాదేశ్యక్యాథాస్య విశేష్యత్వేన జహ
దజహల్లక్షణాయా న్రద్విశిష్టవిషయత్వాభావాత్ । ॥ యత్రహితి ॥ శక్త్యై
కదేశమాత్రపిషయవృత్తిత్వం జహదజహల్లక్షణాలక్షణమిహ వివక్షితం । న

శం విహాయపక దేశేవతాతే తత్రాహహదజహల్లక్షణా । యథాసాయం దే
వదత్తజితే । అత్రాహి పదన్వయవాద్యయోగ్విష్టయోజ్జేక్యానుపపత్త్యాపద
ద్వయస్య విశేష్యమాశ్రయత్వమ్ । యథావా శక్త్యమసీత్యాదౌ తస్మదవా
చ్యస్య సర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టస్య స్వంపదవాచ్యేన అన్తఃకరణ విశిష్టేన విశ్యా
యోగాదైక్యసిద్ధ్యర్థం స్వరూపే లక్షణేణ సాంప్రదాయకాః । వయంతు
బ్రాహ్మిణః । సాయం దేవదత్త సత్త్వమసీత్యాదౌ విశిష్టవాచకానాం పదానామేక
దేశపరిత్వేపి నలక్షణౌ । శక్త్యుపస్థితవిశిష్టయోరభేదాన్వయానుపపత్తౌ విశే
ష్యయోః శక్త్యుపస్థితయోరేవాభేదాన్వయబోధావిరోధాత్ । యథాఘటా
ఽనిత్యతత్త్వత్రేఘటపదవాచ్యైకదేశఘటత్వస్యాయోగ్యత్వేపి యోగ్యఘటస్య
క్త్యాసహ అనిత్యత్వాన్వయః । యత్రాపదాక్షరేకదేశస్య విశేషణతయోవస్థి
తా తత్రా స్యాతం త్రేఘటావస్థితయే లక్షణాభ్యుపగమః । యథానిత్యోఘట
ఇత్యత్రా ఘటపదాష్టభుత్వస్య శక్త్యాస్యాతంత్రేఘటానుపస్థిత్యాతాద్యశోప
స్థిత్యర్థం ఘటపదస్య ఘటత్వే లక్షణోపపత్తేవ శక్తిమసీత్యాది వాచ్యేపి న
లక్షణౌ । శక్త్యాస్యాతం శ్చేయోఽస్థితయో స్తత్త్వంపదార్థయోరభేదాన్వ
యేవాధకాధానాత్ ।

అపిశబ్దవాచకస్య ఘటాదిం. తస్మిన్మార్గత్వాత్. నచ కాకేభ్యోదధిరక్ష్య
తామిన్యత్రాన్యాప్తిః శునకాదేరేకదేశత్వాభావాదితవాచ్యం. సామప్ర
దాయకమతేనస్యానుదాహరణత్వాత్. గున్ధికారమతేషు శక్యాశక్యవిశే
ష్యకృత్త్వస్యసాక్షాత్కారత్వాత్. నన్వకృతశ్చిత్తార్థ ఇత్యభ్యుపగమాత్ దే
వదత్తాదేశ్యక్త్యైకదేశత్వాభావాదసంభవఇతి చెన్న. ఆర్యవిశిష్టవ్యక్తివా
చకత్వవాదిమతేన ఏ లక్షణప్రణయనాత్. సిద్ధాన్తైవజహదజహల్లక్షణౌ
యావదాసిద్ధేః. లక్షణాన్త్రేవిధ్యస్యద మత్తాన్తరాభిప్రాయత్వాత్. న
ను విశేషణపరిపే నిత్యోఘటతత్త్వాదౌ లక్షణానస్యా దవిశేషాదిత్యలహ॥య
త్రపదాక్షరేకదేశస్యే॥ స్వాతంత్ర్యేణైతి ॥ విశేషణత్వేన శక్త్యుపస్థిత
స్య ఘటత్వాదేకన్యాన్వితతయా నిరాకాంక్షత్వేన స్వతంత్రోపస్థితే రాకాం
క్షాత్థాపకతయా తస్యాసవాన్వయబోధాజ్ఞత్వాదితీయాః. నను విశిష్టవా
చకపదస్య విశేష్యపరిత్వేపి లక్షణైవ. తదేకదేశస్వ సామ్యాత్. లాఘవే
నశక్త్యైకదేశపరిత్వస్య తత్ర ప్రయోజకత్వాత్. అతేపి న న్యాయః, శబ్దా

అన్యథా గేహేషుటః ఘటేరూపః ఘటమనయేత్వాదౌ ఘటత్వగేహత్వాదౌ
రథిమతాన్వయబోధాయోగ్యతయా తత్రాపి ఘటాదిపదానాం విశేష్యమా
త్రేవరత్వేలక్షణాస్యాత్ । తస్మాత్తత్త్వమసీత్యుద్దిహ్యే ఆచార్యాణాం లక్ష
ణోక్తిరభ్యుపగమవాదేన బోధ్యా । జహదజహల్లక్షణోదాహరణం తు కా
కేభ్యోదధిరక్ష్యతామిత్యాద్యైవ । తస్మాత్ శక్యకాకత్వపరిత్యాగేన అశక్యద
ధ్యుపసూతకత్వపురస్కారేణ కాకేపి కాకశబ్దస్య ప్రవృత్తిః । లక్షణావీ
జంతు తాత్పర్యానుపపత్తిరేవ । నత్వన్వయానుపపత్తిః । కాకేభ్యోదధిరక్ష్య
తామిత్యత్రాన్వయానుపపత్త్యభివాల్ । గణ్ఠాయాం ఘోషఇత్యాదౌ తా
త్పర్యానుపపత్తిరపి భివాల్ ।

భావః పదార్థేనాన్వేతి నతు తదేకదేశేనేతి. తథాన నీలాఘటః సా
యం దేవదత్తః తత్త్వమసీత్యాదావపి లక్షణైర్యతలహా ॥ అన్యథేతి । ఘ
టాదిపదానామితి ॥ నచాత్రాప్యనుమతిః. అపసిద్ధాన్తాల్. విశేష్యప్రేక్ష
దేశత్వేపి శక్త్యేవస్వాతంత్ర్యేనోపస్థితతయాన్వయబోధోపపత్తేపున సమప
స్థితయేలక్షణాకల్పనస్యాప్రామాణికత్వాచ్చేతి భావః. తహిజహదజహ
ల్లక్షణాయా నిర్విషయత్వాపత్తిరిత్యాశంక్యా, విశిష్టవాచకత్వవాది మతేన
న్వయం తద్విషయమాహ ॥ జహదజహల్లక్షణోదాహరణంత్వేతి । ఛత్రి
ణాయాస్తీత్యాదికమాది పదగ్రాహ్యం ॥ శక్యేతి ॥ శక్యతావచ్ఛేదకత్వ
భావః. నను కాకేభ్యోదధిరక్ష్యతామిత్యాదౌ లక్షణాయా నాశక్య
మాత్రవిషయత్వమ్. అజహల్లక్షణాత్వప్రసక్తాల్. నచ శక్యాశక్యవిష
యత్వమ్. తదనుగతలక్ష్యతావచ్ఛేదకస్యా ప్రతిలేరిత్యాశంక్యా, దధ్యుప
సూతకత్వమేవ శక్యాశక్యవృత్తిలక్ష్యతావచ్ఛేదక మిత్యాహ ॥ అశక్యేతి ॥
ఏవం లక్షణానిశూపితా సంప్రతి తద్బీజం నిరూపయతి ॥ లక్షణావీజంత్వేతి ॥
ఏవకారవ్యావర్త్యమాహ ॥ నత్వేతి ॥ కిం అన్వయానుపపత్తిః తద్బీజం?
తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తిర్వా? ఆద్యుతహా ॥ కాకేభ్యుతి ॥ నద్వితీ
యః. లాఘవావశ్యకత్వాభ్యాం తాత్పర్యానుపపత్తిరేవ లక్షణావీజత్వా
చిత్యాల్. నను తాత్పర్యవిషయాన్వయానుపపత్తి గుణవ్యూపగంగాయాం
ఘోషఇత్యాదౌక్లృప్తత్వాల్లక్షణావీజం నతు తాత్పర్యానుపపత్తిరిత్యతల
హా ॥ గంగాయామితి ॥ లక్షణా పదమాత్రవృత్తిః సృత్రిత్యా చ్ఛక్తివది

లక్షణాచనవనమాత్రవృత్తిః క్రిస్తువాక్యవృద్ధిరపియథాగంభీరాణాం నన్యాం
ఘోషభిత్వత్ర గంభీరాణాం నన్యామితి పదద్వయసముదాయస్యతీతే ల
క్షణా ననువాక్యస్యాశక్యగయా కథంశక్య సంబంధరూపాలక్షణా ఉచ్య
తే । శక్త్యానుత్పదేన జ్ఞాప్యతేతస్సంబంధోలక్షణా శక్తిజ్ఞాప్యశ్చయథాప
దాథః తథావాక్యాభోపీతి నకాచిదనుపపత్తిః ।

తే నైయాయికాః తస్మిన్ తస్మాత్ లక్షణాచేతి ॥ ఉక్తానుమానంచ శక్తిశ్చేన
సోపాధికమితి భావః । నను శక్తేః పదమాత్రవృత్తిశ్చ శక్తిత్వం ప్రయోజ
జకం లాభువేన సామాన్యసర్వస్య వృత్తిత్వస్యైవ గత్ప్రయోజకత్వాదిత్యా
శబ్దా చిత్రగుమానయ గంభీరాయాం నన్యాం ఘోషభిత్వాదా గవాది
పదే లక్షణా నచిత్రాదిపదభిత్వత్ర నియామకాభావేనపనముదాయవిన త
త్ర లక్షణాయాస్తస్యూపి స్వీకర్తవ్యగయా గుర్వపి శక్తిత్వం గతప్ర
యోజకమిత్యాహ ॥ యథాగంభీరాణామితి ॥ శక్యసంబంధోపీలక్షణా
వాక్యేచ శక్త్యనాశ్రయే తస్మాత్ నా బాధిగమితి చాదయతి ॥ నన్వతి ॥ శ
క్యసంబంధవిన లక్షణా స్వశక్తిజ్ఞాప్యంచేహ శక్యపదేన వివక్షితం శక్తిజ్ఞా
ప్యశ్చ పదాథజ్ఞానద్వారావాక్యాభోపీతి వాక్యేపి లక్షణాయుక్తేత్యా
హ ॥ ఉచ్యతఇతి ॥ నను శక్యసంబంధత్వాపేక్షయా స్వశక్తిజ్ఞాప్య సంబంధ
త్వం గుర్వతి చెన్న । వాక్యలక్షణాయాః ప్రమాణా న్తరసిద్ధత్వేన తత్సాధార
ణగుసలక్షణ ప్రణయనస్యన్యాయ్యత్వాత్ । నచ జ్ఞాప్యసంబంధత్వమేవ ల
క్షణాలక్షణమస్తు తస్యవాక్యలక్షణాసాధారణత్వాత్ తతశ్చ లక్షణశక్తిప
దం వృథామితి వాచ్యం । తథాసతి గావ్యాదేరపభింశస్య లక్షణాపత్తాసా
ధుత్వాపత్తేః వృత్తిమత్త్వస్యైవశబ్దసాధుత్వ ప్రయోజకత్వాత్ । నచవా
క్యస్య స్వనిష్ఠశక్త్యభావేన కథం స్వశక్తిజ్ఞాప్యసంబంధరూపాలక్షణా స్యాది
తివాచ్యమ్ । శక్త్యాశ్రయస్య పదప్రేవ సముదాయరూపేణవాక్యత్వాభ్యు
పగమాత్ । యద్వా జ్ఞాప్యసంబంధవిన లక్షణా నచాపభింశస్య సాధుత్వా
పత్తాయజ్ఞేప్రయోగాపత్తిః వ్యాకరణవృత్త్యాద్యత్వస్య సాధుత్వవ్యవహా
రప్రయోజకత్వాత్ । వ్యాకరణంచ ప్రకృతిప్రత్యయసంఖ్యాయితాస్తతిరి
తినాత్మాశ్రయః తతశ్చిపపన్నావాక్యే లక్షణేతి తదేతత్సర్వమభిప్రేత్యా
హ ॥ నకాచిదనుపపత్తిరితి ॥ నను చిత్రగుమానయ గంభీరాయాంనన్యాం

ఏవమర్థవాదవాక్యనాం ప్రశంసాయాపాతాం ప్రాశస్త్యేలక్షణాః । సా
 రోదదీదిత్వాదిసింధాథావాదవాక్యనాంతు నిష్ఠిత్యై లక్షణాః । అర్థవాద
 గతపదానాం ప్రాశస్త్యాని లక్షణాభ్యుపగమే ఏకేన పదేన లక్షణయా తదు
 పస్థితినంభవే పదాంతరన్యథాన్యాయత్ । ఏవంచ విధ్యపేక్షితప్రాశస్త్యరూప
 వసాథావప్రత్యాయకతయా థావాదపదసముదాయస్యపదస్థానీయతయాపదం
 నన్విధినా ఏకవాక్యం భవతీస్యర్థవాదవాక్యనాం పదేకవాక్యతా । కృతస్త్రి
 ఘోషిత్యాదావపి గవాదపదపిలక్షణాః । నవగయః మకాభావః । పశేష్య
 పదత్వస్య నియామకత్వాత్ । అతిఏవాభేదాన్వయస్థలే నీలాఘటఇత్యా
 దౌ విశేషణవిభక్తిః సాధుత్వాథాః । నచ పదాంతరవైయర్థ్యం । చిత్తగో
 ప్వామిగంభీరనదీతిరాదౌ తాత్పర్యవ్యోగకత్వాత్ । అతిఏవ ప్రజయతీ
 త్యాదౌ ఉపసగతస్య ప్రకృప్తేజయే తాత్పర్యద్యోతకత్వం నతు శక్తిల
 క్షణావా తతశ్చవాక్యే నలక్షణేస్యతలగ్నాః । ఏవమితి ॥ అర్థవాదవా
 క్యవామితి ॥ నహి । విశ్వరూపావైత్వాప్త్యై, ఇత్యాదౌ వనేకపదసంధర్భా
 త్తకే అర్థవాదవాక్యే విశేష్యపదం లాక్షణికం విశేషణపదస్తువ్యోగకమి
 తి నియమోస్తి । విశేష్యసానానామపి నానాత్వాత్ । తథాచాథావాదస్థలే
 వాక్యలక్షణాయాః క్లృప్తత్వేన లోకేపి గంభీరాయాంనద్యాం ఇత్యాదౌ
 వాక్యపవలక్షణేభావః । అర్థవాదే పదైకవాక్యసాప్రసిద్ధిరపి తత్రవాక్య
 లక్షణాయాన్యనమిత్యాహ ॥ ఏవంచేతి ॥ అన్యథా తనమతే అర్థవాదా
 న్తగతస్య కస్యచిదేవపదస్య ప్రశస్తత్వ నిర్దితత్వ రూపాథప్రత్యాయకత
 యా తస్యైవపదైకవాక్యత్వావత్ । అర్థవాదపదసముదాయ తస్మిన్నిర్ది
 ర్నస్యాదీతిభావః । ప్రసక్తౌద్వాత్కేకవాక్యతాం నిరూపయితు మాకాంతా
 ముద్భావయతి ॥ కృతహీనాతి ॥ యద్వా తస్మిన్నిర్దిర్నవాక్యలక్షణాయాం
 ప్రమాణం పదమాత్రవృత్తిలక్షణవాదిమతఏవా థావాదాన్తగతస్య ప
 దస్యసతః పదాంతరద్యోతితతాత్పర్యవిషయప్రాశస్త్యాథావ ప్రతిపాదకత
 యా పదైకవాక్యత్వ సంభవాత్ అన్యథావాక్యప్రాప్తి సతః పదేకవాక్య
 త్వేన కుత్రాపి వాక్యైకవాక్యతానస్యాదిత్యాక్షిపతి ॥ కృతహీనాతి ॥ న
 హివాక్యయోగస్సతోకైకవాక్యత్వం వాక్యైకవాక్యత్వం । కింతు వాక్య
 థాబోధకతయాః తథాచాథావాదస్య వాక్యత్వేన ప్రాశస్త్యరూపా

వాక్యైకవాక్యతా యత్ర ప్రత్యేకం భిన్నభిన్నసంవర్గ ప్రతిపాదకయో
ర్యాక్యయోరాకాంత్యావశేనమహావాక్యార్థబోధకత్వమ్ । యథాదశకపూ
ణమాసాభ్యాంస్వర్గకాయోయజేతేత్వాది వాక్యనాం సమిధో
యజతీత్వాదివాక్యనాంచ పరస్పరాపేక్షితాంగాంగిభావబోధకతయైవైక
వాక్యతా । తమక్రంభట్టపాదైః । స్వార్థబోధేసమాస్తానామంగాణీత్వాద్య
పేక్షయా । వాక్యనామేకవాక్యత్వం పునఃసంహత్యజాయతేత్థి । ఏవం
ద్వివిధోపి పదార్థోనిరూపిణః । తదఃస్థితిశ్చసతః ।

బోధకతయా వాక్యార్థానుభావకత్వాభావాన్నివాక్యైకీవాక్యతేత్వా
హ ॥ యతేతి ॥ విశేష్యవిశేషణమితి న్యాయేన పరార్థానమూహాల
మృనాదేవ వైశిష్ట్యానగాహిమహావాక్యార్థజ్ఞానోపపత్తౌ మధ్యే నావాస్త
రవాక్యార్థబోధకత్వే వాక్యైకవాక్యతాయాం లూకే కశ్చిద్విప్రతిపద్య
తాపిష్యత్యోనిస్సంపద్యవైదికవాక్యముదాహరతి ॥ యథేతి ॥ పరస్పరేతి ॥ ప్ర
కృతీనాం దర్శనపూర్ణమాసాదీనాం స్వప్రకరణస్థాంనైర్నివృత్తోపకారకాకాం
తానామవారభ్యాధీతాంనైః కృతీనాంచాదిప్రత్యంగైః పరిపూర్ణానాంశర
మయాదిభిస్సహ నష్టాశ్చదగ్ధగతవదుత్థితాకాంత్యావిరహాపి రక్తఃపటా
భవతీతివ దుష్టాపితవరస్పరాకాంత్యాసత్త్వాదిత్యభిప్రాయః । నను వేదేపినా
వాస్తరవాక్యార్థబోధానంతరం మహావాక్యార్థజ్ఞానం తథాసతివాక్య
యో జానితాన్వయబోధత్వేన నిరాకాంత్యతయా మహావాక్యార్థబో
ధోనస్యాదితి చేన్న । అవాస్తరవాక్యార్థబోధానంతరం తదనుకూలాకాం
త్యాభావేన వాక్యభ్యాం పునరవాస్తరవాక్యార్థజ్ఞానాభావేప్యజనితతా
త్పర్యవిషయమహావాక్యార్థబోధాభ్యాం తాభ్యామేవసంసూతాభ్యాం మహా
వాక్యార్థబోధనంభవాత్ । అగ్ర సదాచార్యసమ్మతిమాహ ॥ తమక్రమితి ॥
నచ వేదేపి విశేష్యవిశేషణమితి న్యాయేన పరిధనురవప విశిష్టవైశిష్ట్యావ
గాహిమహావాక్యార్థబోధోస్తు లాఘవాదితి వాచ్యమ్ । తథాసతికర్తృస్వ
రూపజ్ఞానానంతరం ఫలాన్వయబోధః తతఃశేషశేషిభావాన్వయబోధకత్వ
రాధాస్తభంగావత్రైః ఉత్పత్త్యుత్పన్నశిష్టగుణవిభాగానుపపత్తేచ్ఛితి ॥ త
దుపస్థితిరితి ॥ శక్తిలక్షణాన్యతరసంబధ్ధేన పదజన్యపదార్థస్యతిరాసత్తిరి
త్యథాః । నన్వస్తుపదార్థోపస్థితిరాసత్తిః తథాపి నరజ్ఞానంశబ్దబోధ మే

సాచ శాబ్దబోధహేతుః । తద్రేవాన్వయవ్యతిరేకదశానాత్ । ఏవం మహా
వాక్యార్థబోధేఽవాన్తరవాక్యార్థబోధహేతుః । తద్రేవాన్వయాద్యవధా
రణాత్ । క్రియప్రాప్తం శాస్త్రగ్యనిరూప్యతే । తత్తత్తస్మిన్ తిచ్ఛయోచ్ఛరిత
త్వం న తాత్పర్యమ్ । అర్థజ్ఞానశూన్యేన పునఃపెణొచ్చరితాద్వైదానార్థ
ప్రతిష్ఠాయాభావప్రసక్తాత్ । అయమధ్యాపకోఽప్యుత్పన్నఇతి శేషదశా
నేన తత్తత్తాత్పర్యభ్రమస్యాప్యభావాత్ । నచ ఈశ్వరీయతాత్పర్యజ్ఞానా
న్తత్తత్తాబ్దబోధఇతి వాచ్యమ్ ।

తుః. మానాభావాత్. నాపి స్వరూపసతి. పదార్థానాం శాబ్దజ్ఞానే వి
శేషణత్వేనభాసమానతయా తదవస్థితే ర్విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వాప
త్తే శాబ్దజ్ఞానాసాధారణకారణతాభ్యుపగమభంగాపత్తే రిశ్యోతహ ॥ సా
చెతి ॥ ఆసత్తిరేవహేతుః. నతు తజ్జ్ఞానం. తథాచ పదజన్యపదార్థోపస్థితి
త్వేన హేతుశ్వాదసాధారణ్యమితిభావః. నచ తేనరూపేణ హేతుత్వే
మానాభావఇత్యాహ ॥ తద్రేవేతి ॥ నచ విశేషణజ్ఞానత్వేన హేతుత్వం. వి
శేష్యధియోఽహేతుత్వావతాత్. నచేష్టాపత్తిః, యావదన్వయప్రతియో
గ్యుపస్థితావేవాన్వయబోధః. తదభావే నే త్యన్వయవ్యతిరేకవిరోధాదిత్య
థః. ఏవం శాబ్దజ్ఞానకారణనిరూప్య తద్విశేషకారణమాహ ॥ ఏవమితి ॥
నచోక్తన్యాయేన వేదికమహావాక్యార్థజ్ఞాన ఏవావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞా
నంహేతుః నతు లోకేపి తత్తత్సమూహాలవృత్తనాత్తదుత్పత్తావిరోధాభా
వాదితి వాచ్యం. వైదికస్థలే లాఘవేన మహావాక్యార్థజ్ఞానత్వస్యేవావా
న్తరవాక్యార్థజ్ఞానజన్యశావచ్ఛేదకతయా క్లృప్తత్వేన లోకే సమూహాలంబ
నమాత్రాత్ మహావాక్యార్థజ్ఞానస్యేవాసిద్ధేః. అన్యథాకదాచిరాకాంతౌ
దివశాద్యత్రావాన్తరవాక్యార్థజ్ఞానం తత్తత్తస్మిన్యాత్. యదిచ పదార్థా
సమూహాలవృత్తినాదపి మహావాక్యార్థజ్ఞానం తదాతజ్జన్యమహావాక్యార్థ
జ్ఞానత్వం తజ్జన్యశావచ్ఛేదకమితి న వ్యభిచారఇతి బోధ్యమ్. మానిస్లేకా
దావవ్యాప్తిరితి దోషేనత్యైవ దోషాన్తరమాహ ॥ అర్థజ్ఞానశూన్యేనేతి ॥
తత్తత్ కిం తాత్పర్యజ్ఞానం ప్రమాదూపం? భ్రమరూపంవా? తత్రాద్యంనిరా
కృగ్యద్వితీయంనిరస్యతి ॥ అయమితి ॥ విశేషకర్మనేనేతి ॥ విరోధిదశనే
నేత్యథః ॥ నచేతి ॥ యద్యపి సాక్షాత్కారంతత్రాల్పాదిపేరకత్వాభావా

ఈశ్వరానగ్గీకర్తురపి తద్వాక్యాధ్యక్షప్రతిపత్తిదశానాల్ । ఉచ్యతే । తత్ప్ర
 తీతిజనకత్వయోగ్యత్వం తాత్పర్యం । గమే ఘటఇతి వాక్యం, గమే ఘట
 సంసర్గాప్రతీతిజననయోగ్యం నతు పటసంసర్గప్రతీతిజననయోగ్యం ఇతి త
 ద్వాక్యం ఘటసంసర్గపరం నతు పటసంసర్గపరమితివ్యవధిశ్యతే । నను ప్రైథ్వ
 మానయోగ్యాదివాక్యం యదా లవణానయనప్రతీతిచ్ఛయోప్రయుక్తం తగా
 వ్యశ్యసంసర్గప్రతీతిజననే స్వరూపయోగ్యతానత్వా ల్లవణపరత్వజ్ఞానద
 శాయామవ్యశ్యాదినంసర్గజ్ఞానావత్తిరితిచేన్న । తదితరప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరి
 తత్వస్యాపి తాత్పర్యంప్రతిపక్షేషణత్వాల్ । తథాచ యద్వాక్యం యత్ప్ర
 న్నోచ్ఛారయిత్వత్వమీశ్వరస్య తథాపి తత్ప్రేరకతామాలిముచ్ఛారయిత్వ
 త్వం తచ్చ కంతతాల్యాదివ్యాపారానుకూలకృతిమత్వా దీశ్వరేపీతిభాషః ।
 అత్యుత్పన్నోదీరితపదవాక్యశ్రావణః సాంఖ్యమీమాంసకాదే రపౌరుషేయ
 త్వనిశ్చయవత స్తాత్పర్యనిశ్చయాభావే శబ్దజ్ఞానదశానేన వ్యభిచారా
 న్నతాత్పర్యజ్ఞానం హేతురిత్యాహ ॥ ఈశ్వరేతి ॥ తదితి ॥ స్వాధ్యక్షసంస
 గానుభవ జననస్వరూపయోగ్యత్వం తాత్పర్యమిత్యధికః । నతుఫలాప
 థానం, తస్మిన్సతి తాత్పర్యజ్ఞానం సలిచతస్మిన్ వాక్యాధ్యక్షజ్ఞానఫలమి
 త్యన్యోన్యాశ్రయత్ । నకేవలమిదం తాత్పర్యం శబ్దజ్ఞానోపయోగి కింతు
 వ్యవహారోపయోగిచేత్యాహ ॥ గేహఇతి ॥ ఘటసంసర్గాపరమితి ॥ వ్యవ
 దిశ్యతఇత్యన్వయః । అన్యథా ఇతిశబ్దోపాత్రపాత్వవిశేషావత్రైః, ॥ నన్వతి ॥
 శ్వేతోధావతిత్యాది వాక్యమాదివదగ్రాహ్యం, ॥ లవణపరత్వేపీతి ॥ లవణమా
 త్రప్రతీతిచ్ఛయోచ్ఛరితత్వజ్ఞానదశాయా మవ్యాదినంసర్గాప్రతీతి జనకత్వ
 లక్షణతాత్పర్యప్రతీతి సంభవేన తద్వాక్యాదవ్యాది సంసర్గానుభవావత్త్రి
 తత్పరత్వ వ్యవహారావత్త్రి శ్చేత్యధికః । తత్ప్రతీతి జతికల్పేసతి తదన్యప్ర
 తీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం తాత్పర్యం విసక్షియమిత్యాహ ॥ తదితరేతి ॥ న
 ను ప్రకరమేన తత్పదనాశ్యస్య ద్విరీయేనలవణస్య పరామశేక లవణపరే
 వాక్యేదోషతాదవస్థమిత్వాశఙ్క్య, సర్వనామ్నోబుద్ధిస్థవాచకత్వనియమేన
 ద్విరీయతత్వదేన ప్రకరమతత్పదోక్తస్తేవ పరామర్యః । అన్యథా యస్యక
 వ్యచిత్తరామర్యేపటాన్యఘటప్రతీతిచ్ఛయోచ్ఛరితస్య ఘటమానయోత్యస్య త
 త్పరత్వానాపత్తిరిత్యాహ ॥ తథాచేతి ॥ భోజనప్రకరణే ప్రయుక్తస్య ప్రై

తీరిజనన స్వరూపయోగ్యత్వేనతి యదన్యప్రతీతీచ్ఛయా నోచ్ఛరితం త
 ద్వాక్యం తత్సర్గాపరమిత్యచ్యతే । శుకాదివాక్యేఽప్యన్మోచ్ఛరితవేద
 వాక్యాదాద అథప్రతీతీచ్ఛాయావీవాభావేన తదన్యప్రతీతీచ్ఛయోచ్ఛరిత
 త్వాభావేన లక్షణసత్త్వాన్నావ్యాప్తిః । నచోభయప్రతీతీచ్ఛయోచ్ఛరితేఽ
 వ్యాప్తిః । తదన్యమాత్రప్రతీతీచ్ఛయాఽనుచ్ఛరితత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ।
 ఉక్తప్రతీతిమాత్రజననయోగ్యతాయాశ్చాపచ్యేదికాశక్తిః । అస్మాకంతు స
 ర్వత్ర కారణతాయాం శక్తేరేవావచ్ఛేదకత్వాన్నకోపి దోషః । ఏవం తా
 త్పర్యస్య తత్ప్రతీతిజనకత్వరూపస్య శబ్దజ్ఞానజనకత్వేసిద్ధే చతుర్థావర్ణకే
 తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వనిరాకరణవాక్యం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్ఛరితత్వరూ
 పతాత్పర్యస్య నిరాకరణపరం । అన్యథా తాత్పర్యనిశ్చయఫలకవేదాంతవి
 ధవమానయేత్యస్య వాక్యస్యాశ్వాన్యలవణప్రతీతీచ్ఛయోచ్ఛరితత్వస్య త
 త్సంసర్గజ్ఞానం నాపి తదా తత్పరత్వస్యవహరణభావః । అప్యన్మోచ్ఛరితవాక్యే
 పూర్వోక్తామవ్యాప్తి ముద్ధరతి ॥ శుకాదితి । తదన్యమాత్రేతి ॥ అత్రాను
 చ్ఛరితత్వ మప్రతీతీసంహితత్వం త్రైవైకపరతయా ప్రతీతీసంహితే మానిలిఖిత
 నానాథాన్లోకే నాతివ్రసంగః । నను తత్ప్రతీతిజనన స్వరూపయోగ్య
 తావచ్ఛేదకం తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్ఛరితత్వమేవ అన్యస్యతాదృశస్యాభావా
 త్ తథాచ పరమేశ్వరప్రదేష్టిమితే వేదవాక్యాదావవ్యాప్తిరన్యగతా ॥ ఉ
 క్తేతి ॥ తస్మిన్ శక్తికల్పనే కారవమిత్యగతా ॥ అస్మాకమితి ॥ తథాచ వా
 క్యనిష్ఠవాక్యార్థజ్ఞానకారణతా కిందిదవచ్ఛేద్యా కారణతాత్వాత్ ఎన్వి
 నిష్ఠకారణతావదిత్యనుమానం శక్త్యామానమితిభావః । నను న్యాయమతేశ
 క్తరసంగీకారాదసంభవః । నచ తత్తతే తత్ప్రతీతీచ్ఛయోచ్ఛరితత్వాదిక మ
 వచ్ఛేదకమితి యుక్తమ్ । అసనుగమల్ ఇతి నేత్యా ॥ ఇతి నకోపిదోషఇ
 తి ॥ తథాప్యవచ్ఛేదకత్వ మనుగతమితి నొక్తదోషావకాశః । అన్యథాపద
 శక్తావప్యగతేరితిభావః । నను తాతన్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే అపసిద్ధాంతః వి
 వరణాదా తస్య నిరాకృతత్వాదిత్యాశక్యం నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానహేతు
 త్వస్యాన్వయవ్యతిరేకప్రమాణ సిద్ధత్వేన తద్వాక్యస్యాన్వాదృశ తాత్పర్య
 నిరాసపరతయాప్యవసత్తై ర్నవిరోధత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ తాత్పర్యజ్ఞా
 నమాత్రహేతుత్వనిరాసపరత్వే బాధకమాహ । అన్యథేతి ॥—నను నతా

చారవైయక్ఖాప్రసక్తాత్ ।

వదిదం తాత్పర్యం వ్యవహారోపయోగ తదితరప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వస్యైవ తత్పరపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన శేషవైయక్ఖాత్. నచ గేహే ఘట ఇతివాక్యే పటసంసర్గాఽపరతావారణాయ తత్ప్రతీతిజనకత్వ ముచాత్ర మితి వాచ్యం. ఘటసంసర్గాపరస్య తస్యపటసంసర్గాన్యప్రమిత్యద్వేష్యకత్వేన తతివ తద్వారణాత్. సహికిశ్చి త్పటసంసర్గాచ్ఛయా గేహే ఘట ఇతిప్రయిజ్ఞే. శబ్దప్రయోగే అవాచకపదప్రయోగస్యాన్యాయత్వాత్. ప్రయోగేవా పటసంసర్గపరత్వస్పేష్టత్వాత్. గర్భాదిపదవల్ లక్షణయా తస్య తత్ప్రతీతిస్వరూపయోగ్యత్వాత్. అతివ వైతత్తాత్పర్యం శబ్దజ్ఞానోపయోగి. విశేష్యమాత్రవిషయతయా తస్య హేతుత్వసభ్యవే విశిష్టవిషయతయా తత్త్వే గౌరవాత్. నచ వైపరీత్యమగ్నం. ప్రేక్షకమానయేతి వాక్యస్యాత్వసంసర్గప్రతీతిజనకత్వజ్ఞానే లవణపరత్వజ్ఞానదశాయామశ్వానుభవానుచ్ఛవాత్. నచ తత్ప్రతీతిజననస్వరూపయోగ్యత్వమేవ తాత్పర్యం తదవచ్ఛేదకం తదస్య ప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం తథాచ తజ్ఞానమేవ హేతురితి వాచ్యం. లాఘవేన తత్ప్రతీతిచ్ఛయోచ్ఛరితత్వప్రేక్షకావచ్ఛేదకత్వాచిత్వాత్. కిలచ తస్య ప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వాప్రతిసన్ధానేపి తత్ప్రతీతిచ్ఛయోద్ధరితత్వజ్ఞానేనతి వ్యుత్పన్నస్య వాక్యాదన్వయబోధదర్శనాన్ని తజ్ఞానమన్వ రుధీహేతుః. నచ తేన తాదృశానుచ్ఛరితత్వమనుమాయ తతోన్వయమనుభవతీతివాచ్యం. తద్వ్యాప్తినువిదుషోపి తేనాన్వయబోధస్యానుభవసంధత్వాత్. నచ తదపి. తస్య త్వయైవ దూషితత్వాత్. పరదప్రతిసన్ధానేపితదస్య ప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వజ్ఞానాదన్వయబోధాచ్ఛ. తస్మాన్నికత తాత్పర్యం కారణమితి—అత్రబ్రూమః—తత్ప్రతీతిచ్ఛయోచ్ఛరితత్వం తదన్వయా త్ర ప్రతీతిచ్ఛయానుచ్ఛరితత్వం చ తాత్పర్యం. నచ పరస్పరవ్యభిచారాన్నోభయమపి హేతుఃస్యాదితివాచ్యం. తదన్వయా త్ర ప్రతీత్యద్వేష్యకత్వజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయజ్ఞానత్వేనానుగతేన హేతుత్వాభ్యుపగమాత్. సహి తత్ప్రతీత్యద్వేష్యకత్వజ్ఞానే తదన్వయా త్ర ప్రతీత్యద్వేష్యకత్వజ్ఞానముదతి. సచోక్తతాత్పర్యజ్ఞానం సకారణం మాతాభావాదితివాచ్యం. ప్రేక్షకమానయేతి వాక్యస్య లవణపరత్వజ్ఞానదశాయాం సత్వామప్యాకాంతాదిఘ

కేచిత్తు శాబ్దజ్ఞానత్వానచ్చేదేన తత్ర తాత్పర్యజ్ఞానం నహేతురిత్యేవం వ
రం చతుర్థవర్ణకవాక్యం । తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్తరశాబ్దజ్ఞానవిశేష
చ తాత్పర్యజ్ఞానం హేతురేవ । ఇదం నాక్యమేతస్మిన్ముతాన్యపరమితిసంశ
యే తద్విపర్యయేచ తదుత్తరవాక్యాథావిశేషః శ్చయస్య తాత్పర్యోన్మయం
వినానుపపత్తైరిత్యాహుః । తచ్చ తాత్పర్యం వేదేమీమాంసాపరికోధితన్యా
యాదేవావధార్యతే । లోకేతు ప్రకరణాదినా ।

తీతసామగ్యామిహస్వపరశ్చజ్ఞానవిరహేణాశ్చసంసర్గజ్ఞానాభావాత్. అయ
మేతిపుత్రోరాజ్ఞఃపురుషోఽపార్యతామిత్యత్రాన్వయపరత్వసందేహే తద్వ్యతి
తరేకనిశ్చయేద శాబ్దజ్ఞానప్రతిబద్ధాచ్చ. కేచిత్తు తాత్పర్యనిశ్చయస్య శాబ్ద
జ్ఞానప్రతిబద్ధక తత్సంశయ తద్వ్యతిరేకః శ్చయ నివృత్త్యుపక్షేణ త్వాన్మహే
తుత్వమితి. తన్న. సిద్ధాంతే ప్రతిబద్ధకాభావస్య హేతుత్వానభ్యుపగమాత్.
కించ యత్సంశయేత్యాదివ్యాప్తిబలా త్తాత్పర్యనిశ్చయో హేతుః. నతు త
ద్వ్యతిరేకజ్ఞానాభావః. తస్యాభావత్వేన గురుత్వాత్. అన్యథా వ్యాప్తిని
శ్చయస్యాప్యనుమిత్యహేతుత్వాపత్తిరితి—అభేదరత్నకారమతమాహ ॥ శే
చిత్త్వీతి ॥ —అతేదమనభిమతీబీజం. తాత్పర్యజ్ఞానజన్యతావచ్చేదకంశా
బ్దజ్ఞానే శాబ్దజ్ఞానత్వం. లాఘవాత్. నతు తాత్పర్యసంశయవిపర్యయోత్త
రశాబ్దజ్ఞానత్వం. గౌరవాత్. సచాసత్యపి తాత్పర్యనిశ్చయే తత్సంశయాన
విరహే శాబ్దబాధదత్తనేన వ్యభిచారాన్నహేతుత్వమితి వాచ్యం. ఉక్త
లాఘవేన తద్ధేతుత్వక్లప్తౌ తదభావే శాబ్దజ్ఞానస్యేవాసిద్ధేః. అన్యథావ్యా
ప్తినిశ్చయోపి తత్సంశయవిపర్యయోత్తరానుమితౌ హేతుః స్వాదితి మహా
ద్వేషసమాపద్యేతేతి—నన్వేనమపి నిరుక్తతాత్పర్యజ్ఞానం న హేతుః.
తస్య వాక్యార్థగమ్యత్వేన ప్రథమం చుగ్రిహత్వాత్. నచ ప్రమాణాన్త
రేణ తద్గ్రహః. వైదికవాక్యాథాస్యాపూర్వాదేర్థానాన్తరాయోగ్యత్వాత్.
ప్రమాణాన్తరేణ ప్రథమం తద్గ్రహేద శబ్దవైయథ్యాదతతహ ॥ తచ్చే
తి ॥ వాక్యాథాగర్భమపి తాత్పర్యం వేదే లాఘవానుగృహీతేన అనుమా
నేన తకుపజీవినావా ప్రమాణాన్తరేణ నిశ్చీయతే. యథాశక్తిజ్ఞానాలభ
తే'గ్యత్రలాఘవాత్ నిర్వసంఖ్యపరత్వం. నతు త్రిత్వాదిపరాథావర్యన్త
సంఖ్యపరత్వం. గౌరవాత్. లోకేతు తాత్పర్యం ప్రకరణాదిర్నికామమా

తత్ర లౌకికవాక్యానాం మూనాస్తరావతాళకబౌధకతము నాదకశ్చం,
చెదెతు వాక్యార్థస్యాపూర్వతయా నానువాదకశ్చం ।

సేనప్రత్యుత్తేది నావాచవధార్యతజ్ఞానార్థః సదైవం వాక్యార్థస్యాప్యవ
గమేనాజనితాన్వయబోధత్వలక్షణాకాంతౌచిరహా చ్ఛాబ్దిజ్ఞానం నస్యాపితి
వాచ్యం. తథాపి తద్బబ్దిజన్యవాక్యార్థజ్ఞానాధావాత్ తస్యైవాకాంతౌ
త్వాదితిభావః. నను శాబ్దిజ్ఞానత్వావచ్ఛేదన తాత్పర్యజ్ఞానస్య హేతుత్వే
లౌకికవాక్యవద్వేదస్యానువాదకతాపత్తిః. తాత్పర్యమేతద్బటకవాక్య
ార్థస్యభానాత్. తథాచ లౌకికం వాక్యమును వాచకం నవైదికమితిగాథా
స్తోభజ్యేతేత్యాశంక్య, కింవశ్యాపేక్షణీయనిరపేక్షప్రమాణజగితనమానవి
షయావగతివిష్టేధాకబౌధకత్వమనువాదకశ్చం చెరస్యాపాద్యతే? స్వాను
పజీవిప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్రమితివిషయత్వయోగ్యాధా
బోధకశ్చంవా? నాద్యః. ప్రాభాకరసమ్మతస్యాస్యాస్తాభిలోకశేష్యనక్షీకా
రాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి ॥ తత్రేతి ॥ తయోర్తద్భ్యుత్పత్తిార్థః
॥ అపూర్వతయేతి ॥ స్వానుపజీవిప్రమాణజన్యసమానప్రకారవిశేష్యకప్ర
మితి విషయత్వాయోగ్యనియేత్యర్థః. తథాచ తాత్పర్యగ్రాహకేణ వైది
కానీమాని పదాని స్వగ్రాహనియోజ్యాయాగవిషయకనియోగపరాణీగ్యవిగ
మేపి స్వగ్రాహనియోజ్యకం యాగవిషయం కార్యమిత్యనవగమాత్ నవేద
స్యానువాదకత్వమితిభావః. నన్వస్తాకాంతౌచిరహాకారవశాచ్ఛాబ్దిజన్యవృ
థక్పూమాణ్యం. తథాపి నవేదాంతానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యం. తేషాం
సిద్ధార్థకబౌధకత్వాత్ కార్యాన్వితపవ నక్షిగ్రహేణ తస్మాదాణామేవ స
ర్వత్ర ప్రామాణ్యావధారణాత్. తథాపి. ప్రయోజకవృద్ధోద్ధీరిత గామా
నయేతివాక్యవ్రణసమనంతరభావి ప్రయోజ్యవృద్ధసహజేతగవానయనచేష్టా
ముపలభమానౌఖాలస్తయా తత్కారణగవానయనగౌరవప్రవృత్తిమనుమా
య తదనుమితేద కార్యసంస్కృప్తపదార్థజ్ఞానే వాక్యస్య సామర్థ్యమున్వయ
వృతిరేకాభ్యాం ప్రతిపద్యతే. పునశ్చగాంవశ్య గాంబధాన అశ్వమానయే
త్యాది ప్రయోగాస్తరేషాంవాపోద్వాపాభ్యాం గవి గౌపదసామర్థ్యం
గృహ్ణా కార్యాన్వితపవ గృహ్ణతి. అన్యథా ప్రథమావగతకార్యాన్వితవృ
త్పత్తిబాధాపత్తిః. నచ సిద్ధాంతేన ప్రథమం వ్యుత్పత్తిగ్రహః. మానోపాదా

తత్ర లూకే వేదేద కార్యపరాణామివ సిద్ధాంతానామప్యపూర్వతయాపా
మాణ్యం । పుత్రస్త్రైజాతః కన్యాతైగర్భినీ త్యాదిమ సిద్ధాంతోద్వపి పదా
నాం సామర్థ్యవధారణాత్ । అతపవ వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మణి పామా
ణ్యం । యథాచైతత్తథావిషయపరిచ్ఛేదే సక్యతే । తత్ర వేదాంతానాం ని
త్యసర్వజ్ఞపరమేశ్వరప్రణీతత్వేన పామాణ్యమితి నైయాయికాః ।

నక్రియానన్వితస్యాబుభుత్స్వితనియా వక్త్రివినితౌభావేన శబ్దస్వైవ తత్రాప్ర
యోగాత్. ప్రయోగేనా నభిహితక్రియాపదత్వా తస్మాత్ నబాలావ్యుత్పద్య
తే. తల్లిశ్చచేష్టాదేరభావాత్. తస్మాత్కార్యాన్వితాథే మపదానాంశక్తిః. త
తశ్చ సిద్ధాంతానాం నపామాణ్యమితి. తదేతన్ని రాకరొతి ॥ తత్రైతి ॥—ఇద
మత్రాకూతం. కార్యాన్వితే ప్రథమం వాక్యసామర్థ్యస్యాపేషి సతదనురూపా
త్తత్రైవపదవాచ్యత్వం. గౌరవాత్. అన్యథాప్రమాణాంతరగాహ్యత్వస్యావ్య
భీచారాత్తద్విశిష్టస్యవాచ్యత్వప్రసక్తిః. కించకార్యాన్వితత్వం ఇతర్యాన్వితత్వం
వానవాచ్యతావచ్ఛేదకం. కార్యస్య తద్వాచక లిజాదిలభ్యత్వాత్ అన్వయ
స్యచ వాక్యాదేవలాభాత్. అనన్యలభ్యశ్చబ్దార్థఇతి న్యాయాత్. అన్యథా
న్వయ విశేషాపి వాచ్యస్యాదితి వాక్యస్యానువాదకత్వాపత్తిః. కించకా
ర్యస్యకార్యాంతరభావాన్నకార్యాన్వయోవచ్ఛేదకః. యత్తు కేవలాథే
పదశక్తిగ్రహే వాక్యస్య ప్రథమగ్రహీతాశక్తిః కార్యాన్వితేవాద్యేతితి.
తదయుక్తం. ఇష్టత్వాత్. పుత్రస్త్రైజాత ఇత్యాదౌ భూతాథేపి ప్రథమంవ్యు
త్పత్తిగ్రహాత్. సచ తత్ర వ్యుత్పత్తిగ్రహాభావః హమాదేస్తల్లిశ్చత్వాత్.
సచ సుఖప్రసవాదినాపి తనుపపత్తిః. పుత్రపాదాంకితపల ప్రదర్శనవల్
సుఖప్రసవ సూచకస్యాభావాత్. తతశ్చ పరిశేషా త్పుత్రజన్మసిద్ధౌ త
త్ర పదవాచ్యత్వగ్రహః. తదుక్తం. ‘దృష్టచైతసుతౌత్పత్తేశ్చరణాంకిత
వాససః । వార్తాహారేణభాతస్య పరిశేషవినిష్ఠిరీతి. । అతపి వేతి ॥ యత
పివసిద్ధాంతే వాక్యానాం పామాణ్యమిత్యర్థః. నను తథాపి వేదాంతా
నాం బ్రహ్మణి పామాణ్యమ్. తేషాం ప్రతిపత్తివిధిపరత్వేన తత్పరత్వా
భావాత్. సత్యంజ్ఞానమిత్యేవమాదీనాంచ విధ్యపెక్షితవిషయ సమర్పక
త్వాత్. తథాచ, వాచంధేనుముపాసీతే’తివ న్నవిషయబ్రహ్మవరా వేదాంతా
ఇతి తత్రాహ । యథాచితి । నను వేదాంతములే వేదమాత్రస్య పురు

వేదానాం నిత్యత్వేన నిరస్తమస్తపుంసూషణతయా ప్రామాణ్యమితి అభ్యు
 రమీమాంసకాః । అప్యకంతుమతే వేదాననిత్యః । ఉన్న త్రిమత్వాత్ । ఉన్న
 మత్త్వం చ । అస్య మహతోభూతస్య నిత్యసితమేతద్యద్యగ్వేదో యజుర్వేద
 సామవేద ఇత్యాది శ్రుతిః । నాపి వేదానాం ప్రక్షాళనస్థాయిత్యం । యవీవ
 వేదో దేవనత్తై నాధీనస్య పవ మయాపీత్యాది ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్ । అవీవ
 ధీనోత్పత్తికతయా పుండోషవత్త్వ సంభవాత్ లోకికవద్వేదాంతానాం న
 ప్రామాణ్యమిత్యాశంకా, స్వయం ప్రకాశాంతరేణ వేదాంతానాం ప్రామా
 ణ్యం సాధయితుం ప్రథమంపరాభిమతం తత్ప్రకారమనూద్యమాషయతి । త
 త్రేత్యాది నా । వేదాంతగ్రహణం వేదమత్యోపలక్షణమ్ ॥ నిత్యేతి । స్వ
 తంత్రేతి శేషః । సర్వజ్ఞైశ్వర ప్రణీతత్వస్య వేదాన్తిభిరప్యభ్యుపగమాదిత్యవ
 థేయమ్ । వేదస్య పురుషాధీనోత్పత్తికత్వేన పుండోషాదిప్రామాణ్యంప్ర
 దిత్యత ఉక్తం సర్వజ్ఞేతి । యది మన్వాదయోపి సర్వజ్ఞా ప్రదానిత్యగ్రీత
 త్వేనైవ ప్రామాణ్యోపపత్తా న పరమేశ్వరాపేక్షేత్యత ఉక్తం నిత్యేతి । తే
 షామనిత్యత్వేన వానాత్వాక్టోరవో నిత్యగ్రీతత్వమితి భావః । భిమప్ర
 మాద విప్రలిప్సా కరణాపాటవాదిదోషాభావపవ ప్రామాణ్యేవాతుః । తత్ర
 హేతుమాహ ॥ నిత్యత్వేనైతి ॥ కిం వణానిత్యత్వం వేదస్య నిరోధత్వేహే
 తుః? ఉతానుపూర్వీవిశిష్టవేద నిత్యత్వం? నాద్యః । లోకికవాక్యస్యాపి ని
 రోధకత్వాపత్తేః సద్వితీయః । వణానామనిత్యత్వేన తత్సమాహాంత్యక
 దస్య తత్సముదాయస్య చ వాక్యస్యా నిత్యతయా తత్సంబోధాంత్యక వేదస్య
 సుతరామనిత్యత్వా దిత్యభిప్రేత్యవేదానిత్యత్వేహేత్వంతరమాహ ॥ అన్యకం
 త్యేతి ॥ ఋషస్సామాజజ్ఞిరేత్యాది శ్రుతిరాది పదగ్రాహ్యః । సన్నియం
 శ్రుతిరన్వవేదోత్పత్తివరా । వేదస్య తుణమాత్రస్థాయిత్యేన తదుత్పత్తేలాక
 క పిథత్వాత్ । నాపి సర్వేశ్వరాధీనోత్పత్తివరా । పురుషత్వేన సర్వేశ్వర
 స్యాపి వేదోత్పాదకత్వానుమానాత్ । తస్మాత్స్వతంత్రపురుషాధీనోత్పత్తివరై
 వశ్రుతిః । మహత్పదస్య స్వతంత్రవాచిత్యాదిత్యాశయసతో నైయాయిక
 స్యా శంకాం నిరాకరోతి । నాపీతి ॥ అనేకవణాసముదాయగర్భాస్య వే
 దస్య స్వరూపతః తుణీకత్వమ్? వణాతుణీకత్వాద్వా? తత్రాద్యం దూష
 యతి । యవీవేతి । ద్వివీయం నిరస్యతి । అతపీవేతి । అతః శబ్దార్థమా

గకారాదివర్ణానామపి నక్షణికత్వం । సోయంగకారఇత్యాదిప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్ । తథాచ వణపదనాక్యనిమూదాయరూపస్య వేదస్య వియదాదివత్సృష్టికాలీనోద్భుత్తికత్వం । ప్రళయకాలీనధ్వంసప్రతియోగిత్వంచ । నతు మధ్యే వణానాం ఉత్పత్తివినాశో । అనంతగకారాదికల్పనాయాం గౌరవాత్ । అనుచ్ఛారణదశాయాం వణానామసభివ్యక్తిస్తదుచ్ఛారణరూపస్యజ్ఞాకాభావాన్నవిరుధ్యతే । అన్ధకారస్థఘటానుపలబ్ధ్యవత్ । ఉత్పన్నోగకారఇత్యాదిప్రత్యయస్తు సోయంగకారఇతి ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధా దప్రమాణం । వణాభివ్యజ్ఞాకధ్వనిగతోత్పత్తినిరూపితపరమ్పరాసమ్మన్థవిషయత్వేన ప్రమాణంవా । తస్మాన్నపేదానాం క్షణికత్వం ।

హ ॥ సోయమిత ॥ నను వేదస్య క్షణికత్వాభావే నిత్యత్వావత్తే ఉత్పత్తిశ్చ తి ర్నిర్విషయాస్యాదిత్యతలహ ॥ తథాచేతి ॥ పరాభిసతోత్పత్తే నిరాకృతాయామిత్యధః । శబ్దస్య నాశః త్వా భిమతశబ్దాంతరాదీనా మంతరా నమ్భువేపి బహుకాలస్థాయిత్యా భృపగమే కదాపినాశో నస్యాదిత్యతలహ ॥ ప్రలయేతి ॥ తథాచ ప్రలయకాలవపనాశకఇతిభావః । వేదస్యవణానాంచ నవియదాదివదుత్పత్తిమత్త్వం, ఇదానీం గకార ఉత్పన్నః ఇదానీం విసప్తఇతి ప్రతీతి విరోధాత్ । నచప్రత్యభిజ్ఞయోత్పాదవినాశభేద ప్రతీతి బాధః । బహుప్రతీతి బాధకల్పనా గౌరవేణ త్యజేదేకంకులస్యాధోఇతి న్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞాబాధప్రేవోదితత్వాత్ । తతిచ్చ వేదస్యవణాదీనాంచ మధ్యే పున్యత్పాదవినాశాః త్యాశఃకాహ ॥ నిష్పత్తి ॥ సజాతీయాసంత వేదకల్పనాయాంచ గౌరవం బోధ్యం । తథాచోత్పాద వినాశభేదప్రతీతీనాంఉక్తగౌరవ పరాహతం ప్రామాణ్యం । తద్బహుత్వం చాంధబహుత్వవన్నప్రయోజకమితి భావః । శబ్దస్యస్థాయిత్యే బాధకమాశఃకా, నిరాకరోతి ॥ అనుచ్ఛారణేతి ॥ నను న్యాయమలే ఉత్పాదాది ప్రతీతయః ప్రత్యభిజ్ఞాపి సోయంగకారఇతి తగ్గత్వావచ్చిత్వాభేద విషయా గత్యజాతిఘటితపరంపరాసంబన్ధ విషయత్వేన ప్రమాణం తేనతతాసామప్రామాణ్యం స్యాదిత్యతలహ ॥ వణాభివ్యంజకేతి ॥ శ్వామోఘటోనష్టరక్తఉత్పన్నఇతి ప్రతీతివదితిభావః । ఉపశంహరతి ॥ తస్మాదితి ॥ నను వేదోనక్షణికః నాపి వియదాదివదుత్పాదవినాశశిలః కింతు నిత్యవప

నను క్షణికత్వాభావేపి వియవాదివ్రహ్మవత్ ఉత్పత్తిమత్స్వేన పరమేశ్వర
కర్తృకగమ్యా పారుషేయశ్వాత్ అపారుషేయత్వం వేదానామితి తవాపి
సిద్ధాంతోభజ్యతేతిచెన్న । నహి పురుషేణోద్భార్యమాణత్వం పారుషేయ
త్వం । గురుమతేపి అధ్యాపకపరస్పరయా పారుషేయత్వావత్తైః । నాపి
పురుషాధీనోత్పత్తికత్వం పారుషేయత్వం । నైయాయికాభిమతపారుషేయ
త్వానుమానేస్తద్దానినా సిద్ధసాధనావత్తైః । కింతు సజాతీయోచ్ఛారణాన
పేక్షోచ్ఛారణవిషయత్వం పారుషేయత్వం । తథాచ సగ్రాద్యకాలే పర
మేశ్వరః పూర్వసగ్రాసద్ధవేదానుపూర్వీసమానానుపూర్వీకం వేదం విరచి
తవాత్ నతు తద్విజాతీయం వేదమితి ససజాతీయోచ్ఛారణానపేక్షో
చ్ఛారణవిషయత్వం పారుషేయత్వం ।

త్పత్తిశ్రుతిశ్చాభివృత్తిపరా అన్యథా పరిమేష్వరకర్తృక తస్య తస్య పారుషే
యత్వావత్తై అవసిద్ధాంత ఇతి జైమినీయశ్చబ్దతే ॥ నన్వీతి ॥ అన్యమ
హతే ఇత్యాదిశ్రుతిర్వేదోన్మితవల్లేపః తస్మిరత్యైవాధికాభావాత్. యత్తు వే
దస్య పారుషేయత్వం బాధకిమితి తద్వేదావికల్ప్యమాషయతి ॥ నహి
త్యాదీనా ॥ మాన్సికోనపారుషేయః స్యాదితి దోషేన త్యైవ దోషాంతర
మా ॥ గురుమతఇతి ॥ సజాతీయితి ॥ అనుపూర్వాప్రాజాత్యం. నద
మాన్సికో కన్యాప్రిః. తస్మాపి కదాచిచ్ఛేదవిరుద్ధతత్వాత్. అన్యథా త
స్మాతీత్యావత్తైః ఉచ్ఛారణవిషయ ప్రతిసద్ధానపరత్వాద్వా. ననుమాభూ
త్ క్షణికవేదః తథాపి వేదః స్వగన్తపురుషప్రణీతః సర్వేశ్వరప్రణీత
శ్వాత్ వేదభిన్నతస్పృశీగనాక్యవత్ అన్యథా పరమేశ్వరస్యమాణవికవదు
చ్ఛారణసాపేక్షత్వేన తస్యాస్తద్దానిశుల్కత్వావత్తై సర్వజ్ఞత్వసర్వశక్తితా
భ్యవగమభక్తిప్రసక్తః తత్త్వాపారుషేయోవేదఇత్యతః ॥ తథాచేతి ॥
సగ్రాద్యకాలేపి ర్వేశ్వరః పూర్వసగ్రాసద్ధయమానుపూర్వీ వేదస్యైతి జ్ఞా
త్వా తత్సమానానుపూర్వీకంవేదం రచయామితిసంకల్ప్య తాదృశంవే
దం కృతవాత్ నతు తద్విజాతీయానుపూర్వీకం జ్ఞాత్వా సగ్రాదిసమయే వేద
స్య పూర్వసగ్రాసద్ధవేదసజాతీయత్వాత్తాదృశవేదాధ్యయనస్యైవాభ్యుదయ
నిశ్చేయినహేతుత్వాత్ అన్యథా తస్య వాగ్విజ్రతయానభావహేతుత్వావ
త్తైః. తథాచేశ్వరః సర్వశక్తిరపి పూర్వసగ్రాసద్ధానుపూర్వీసమానానుపూ

భారతాదీనాంతు సజాతీయోచ్ఛారణమనపేక్ష్యేవోచ్ఛారణమితి తేషాం
పౌరుషేయత్వం । ఏవం పౌరుషేయాపౌరుషేయభేదేనాగమోద్భవిభోని
రూపితః ॥ ***

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయామాగమపరిచ్ఛేదః [౪]

ఇదానీమథాపత్తిర్నిరూప్యతే । తతోపపాద్యజ్ఞానైవోపపాదకకల్పనమ
థావతిః ।

ర్వీకం వెదం రచయన్నస్వతి స్త్రీఇతి న వెదస్య పౌరుషేయత్వమితభావః । న
సు నేదం పౌరుషేయత్వం వ్యవహారప్రయోజకం । భారతగామాయణౌదా
వవ్యాప్తైః । తస్యాపి శబ్దజాతీయోచ్ఛారణసాపేక్షత్వాత్ । సచానుపూర్వస్య
సాజాత్యం తత్ర నేతివాద్యం । తథాపి పత్యమాన భారతాదావవ్యాప్తేరి
త్యాశఙ్క్య సాజాత్యమానుపూర్వైవ వివక్షితం సిద్ధాంతైః పత్యమానాద్య
భారతయోర్భేదాభావాన్నావ్యాప్తిరిత్యభిప్రేక్ష్యమాభారతాదీనాంత్వేతి॥

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీద్రాక్షజ్ఞురామకృష్ణాద్వరివరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ ఆగమపరిచ్ఛేదః.

సక్లతం దత్తాయక శిష్యానధానాయ ప్రతిజానీతే ॥ ఇదానీమితి ॥ త
తేతి ॥ అథాపతౌ నిరూపణీయాయామిశ్యర్థః ॥ ఉపసాద్యేతి ॥ ఉపసా
ద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞానమథాపత్తిరిత్యర్థః । తేన నిదనువ్యవసాయాదౌ
నాతివ్యాప్తిః । నచ వ్యతిరేక్యనుమితావతివ్యాప్తిః । తస్యాః ప్రాగేవ నిరస్త
త్వాత్ । తదగ్నేకారేవా వ్యతిరేకసహచారజన్యాన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానత్వేన
తత్ర హేతుతయా తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వవిషయకౌపపా
ద్యజ్ఞానస్యాహేతుత్వాన్నాతివ్యాప్తిః । అస్తువాన్వ్యతిరేకసహచారజన్యవ్యతి
రేకవ్యాప్తిజ్ఞానాదనుమితః । తథాపి గన్య వ్యభిచారిజ్ఞానవిరోధిజ్ఞానవిషయ
జ్ఞానతయా హేతుత్వేన తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగిత్వజ్ఞానత్వేనా
హేతుత్వాన్నాతిప్రసక్త ఇతిదిక్ । తత్ర ఉపసాద్యజ్ఞానత్వేన తజ్జన్యజ్ఞా
నత్వం ఫలభూతార్థాపత్తిలక్షణం । తత్కారణత్వంచార్థాపత్తిప్రమాణలక్ష
ణం । తత్కారణం నాన్తరంగిణం । నచాన్యత్ । కింత్వనుమితౌ వ్యాప్తిజ్ఞా

తత్రోపపాద్యజ్ఞానం కరణం ఉపపాదకజ్ఞానం ఫలం । యేన వినా యదనుపప
న్నం తత్తత్రోపపాద్యం । యస్యాభావే యస్యానుపపత్తిః తత్తత్రోపపాద
కం । యథా రాత్రి భోజనేన వినా దివాః ఘృహ్లానస్య పీనత్వమునుపపన్నమి
తి తాదృశం పీనస్వముపపాద్యం । యథావా రాత్రిభోజనస్యాభావే తాదృ
శపీనత్వస్యానుపపత్తిః రాత్రిభోజనముపపాదకం । రాత్రిభోజనకల్పనా
రూపాయాం ప్రమితౌఽథకస్యాపత్తిః కల్పనేతి షష్ఠీసమాసేనలఘాపత్తిశ
బ్దోన్వర్తతే । కల్పనాకరణే పీనత్వాదజ్ఞానైశ్చలఘాపత్తిః కల్పనాయప్తాది
తి బహువ్రీహీనసమాసేనవర్తత ఇతి ఫలకరణయోగుభయోర్నర్తవప్రయోగః ।
సాచాధాపత్తిద్వితీయా । దృష్టాధాపత్తిః శుశ్రూషాపత్తిశ్చైతి । తత్రోద్య
ష్టాధాపత్తిర్మథా । ఇదం రజశమితి ఫలం పునః ప్రతిపన్నస్య రజతజాతి
యస్య నెడంగరజశమితి శైలివ సన్నిధ్యమానత్వం సత్యత్వేనుపపన్నమితి ర
జశస్య సద్విన్నత్యం సత్యజ్ఞాపభావనత్వంవా మిథ్యాత్వం కల్పయతి । శ్రు
జ్ఞాధాపత్తిర్మథా । యత్రోచూయమాణవాక్యస్య స్వాధానుపపత్తిముఖేనా
నమివ తత్త్వసాధారణ్యాచారకలనేన వినా ఇదమనుపపన్నమిత్యుపపాద్యజ్ఞా
నమేవేత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ నను ఉపపాదకజ్ఞానం నఫలం తస్య ప్రాగేవ
సిద్ధత్వాదిత్యాశక్త్యా సామాన్యతః సిద్ధానపి దేశదత్తోరాత్రా భిక్షుశి
త్యుపసాద్యాధికరణస్య క్రితేషుత్పత్తిరీయా గదసిద్ధే ప్రదేవ ఫలమిత్యాహ ॥ ఉ
పపాదకేతి ॥ నను వ్యాప్యస్వముపపాద్యత్వం వ్యాపకత్వం ఉపపాదకత్వం
నహి పీనత్వస్య రాత్రిభోజనవ్యాప్యత్వం ప్రాగవగతమిత్యాశక్త్యా తద
భావవ్యాపకాధాపత్తిప్రయోగిత్వముపపాదకత్వం తదభావవ్యాప్యభావప్ర
తియోగిత్వముపపాదకత్వమిత్యాహ ॥ యేనైతి ॥ నన్వథకల్పనాకారణ
త్వంచెదధాపత్తిలక్షణం నిష్ఠితేనాధాపత్తివదప్రస్పృశినిమిత్రం వాచ్యం
వ్యాప్తివ్యవహారాన్యగతస్య లక్షణప్రయోజనత్వాత్ తథాచరాత్రిభో
జనాదికలనాయాం గద్యుపపాదక నవ్యాదిత్యాశక్త్యా ఫలకరణయోజ్ఞాన
నదప్రయోగవన్నవిరోధశిత్యాహ ॥ రాత్రిభోజనేతి ॥ యద్యప్యన్యత్రా
ప్యప్యేవ దృష్టాధాపత్తిః శుశ్రూషాపత్తిశ్చ తథాపృథాపత్తిరూపణస్య
ప్రపశ్చమిథ్యాత్వాదసిద్ధిః ప్రయోజనమితి సూచయోఉగాహరతి ॥ దృ
ష్టాధాపత్తిరితి ॥ స్వమతేన శుశ్రూషాపత్తిముదాహర్య జైమినీయస్యాపి

ధాన్తరకల్పం । యథా తరతిశోకమాత్మపడిత్యైత శ్రుగిన్య శోకశబ్దవాన్య
స్య బద్ధస్య జ్ఞానవివర్త్యత్వస్యానుపపత్త్యా బద్ధస్య పిథ్యాన్యం కల్పయతే ।
యథావాచీవీదేవదత్తౌగ్రహే నేతివాక్యత్రవణానన్తరం జీవినోగృహానన్త్యం బ
హీనుత్త్వం కల్పయతీతి । శ్రుతార్థాపత్తిశ్చ ద్వివిధం । అభిధానానుపపత్తిర
భిహితానుపపత్తిశ్చైతి । యత్ర వాక్యైకదేశశ్రవణన్వయాభిధానానుపప
త్త్యా అన్వయాభిధానోపయోగిణదాన్తరం కల్పయతే శ్రాభిధానానుపప
త్తిః । యథా ద్వారమిన్యత్ర పిథేహిత్యధ్యాహరః । యథావా విస్వజితా
యజేతేత్యత్ర స్వగణామపదాధ్యాహరః । నను ద్వారమిన్యానావన్వ
యాభిధానాత్మత్వం ఇదనున్వయాభిధానం పిథానోపస్థాపకపదం నా
నుపపన్నమితి కథం జ్ఞాతమితిచేన్న । అభిధానపదేన కరిణపుత్రిశ్చైత్యైతా
త్పర్యస్య వివక్షితత్వాత్ । తథాచ ద్వారకర్తృకపిథానక్రియాక సంసర్గవర
త్వం పిథానోపస్థాపకపదం వినానుపపన్నమిన్ జ్ఞానం తత్రాపిసమ్భవ్యతే ।
అభిహితానుపపత్తిస్తు యత్ర వాక్యావగతోఘోకానుపపన్నత్యేనజ్ఞాతః స
న్నేర్థాన్తరం కల్పయతి తత్ర దృష్టవ్యా । యథాస్వగణామోజ్యోతిష్టా
మేన యజేతేత్యత్ర స్వగణసాధనస్య పిథేకేనయా సాక్షాత్తయోగగతిన్య
స్వగణసాధనత్వస్యానుపపత్త్యా మధ్యపర్వపూర్వకకల్పయతే । నచేయమ
ర్థాపత్తిరనుమానేన్తర్భవితుమర్హతి । అన్వయవ్యాప్తిజ్ఞానేనాన్వయిన్యసన్త
ర్భవాత్ ।

సమ్యతంతాముదాహరణం ॥ యథాబో ॥ యత్ర వాక్యైకదేశే ॥ యా
ర్థాపత్తిరన్వయాభిధానోపయోగికల్పనానుకూలాసాచభిధానానుపపత్తిరిన్య
థః । అన్యథా యథాశ్రుతేఅర్థాధ్యాహరమతే అన్యప్ర్యాపత్రైరిక బో
ధ్యం పదాధ్యాహరమతేనాహ ॥ యథేతి ॥ కృత్వాచిన్తామాత్రత్యాహ
॥ యథావాచిశ్చజితేత ॥ సస్వర్గసర్వాన్పత్రిత్యవిశిష్టత్వాదీత్యత్రనుతేద
తుర్థాధ్యామే స్వగణపదాధ్యాహరస్య సాధితత్వాదితిభావః । అన్వయాభి
ధానానుపపత్త్యైత్యత్ర భావపుత్పత్తినిభిప్రేత్య శబ్దతే ॥ నన్వతి ॥ క
ల్పాపూర్వమతేనాభిహితానుపపత్తిముదాహరతి ॥ యథాస్వగణామ
ఇతి ॥ నైయాయకమతం నిరాకరణం । నచేయమితి ॥ కిన్యర్థాపత్తిరన్వ
యిన్యన్తర్భావః? ఉతవృతిరేకే? తత్రాద్యం గణకృన్య ద్వితీయం గణస్య

వ్యతిరేకణశ్చనుమానత్వం ప్రాగేవ నిరస్తం । అతిపరాధాపత్తిగ్ధానామి
 నామిత నానువ్యవసాయః కింతు అనేనేదం కల్పయమి ॥ నన్వధాపత్తిస్థితే
 ఇదనునెనవి నానుపపన్నమిశ్ జ్ఞానంకరణమిహ్యుక్తిం తత్ర కిమిదం తేనవి
 నానుపపన్నత్వం । తదభావవ్యాపకీధూణ భావప్రయోగిన్వయితీ బూ
 యః । ఏపసాధాపత్తేర్ధానాన్తరిత్వసేదౌ వ్యతిరేకీ నానుమానాన్తరీ సృష్టికి
 రేభ్యోభిద్యతే గన్ధవత్త్వాదిత్యాదౌ స్థానస్థమిహరభేదంపినానుపపన్నమిత్యో
 దిజ్ఞానస్థకరణత్వాత్ ॥ అతిపరానువ్యవసాయః పృథివ్యామితీశబ్దా క
 తి ॥ వ్యతిరేకణశ్చైత ॥ నన్వధాపత్తిగ్ధే లాఘవే క్లీప్తప్రమాణభావస్య
 అనుమానస్థైర్యకరణత్వం నన్వధాపత్తేగౌరవాదిత్యోతాహ ॥ అతిపరాః ॥
 నను యద్యనుమినామిత్యనువ్యవసాయాభావాత్తత్ర నానుమానం కరణం త
 ద్వి తద్విలక్షణానువ్యవసాయాభావాన్సాధావత్తిపి ప్రమాణం స్థాపిత
 చోదయతి ॥ కింతితి ॥ నను కిమిదం తేనవి నానుపపన్నత్వం నతావతే త
 దభావప్రయుక్తాభావ ప్రతియోగిన్వయం తద్ది తదభావజన్యాభావప్రతియోగ
 త్వం? తదభావవ్యాప్యభావప్రయోగిన్వయవా? నాభయనువీక్షణ్య తే
 ॥ నిస్వతి ॥ వ్యాపకత్వం ప్రియై కత్వమిహ విషయీణమిత్యాహ ॥ తదభావే
 త ॥ యద్వా తేనవి నానుపపన్నత్వంహి తదభావవ్యాపకాభావప్రతియోగ
 త్వం అన్యానిరుక్తైః తథాచ స్యురేకవ్యాప్తిజ్ఞానం తివాప్యవ్యక్తం వ్యభి
 చూగజ్ఞానవిరోధిజ్ఞాన త్వేనానుమితీహేతుశ్చయాచ క్లీప్తమిహ్యనుమిశ్ పేపజ
 యేత్ నవిలక్షణప్రమిత్యుద్ధావత్తిమిత్యాదౌనాపీపతి ॥ నిస్వతి ॥ నన్వ
 త్ర వ్యతిరేకీ వ్యాప్తిజ్ఞానం నేతిబూయః కిన్వినే నేనంకల్పయమిశ్ విల
 క్షణానువ్యవసాయబలా దధాపత్తిపథయా సత్ప్రమాణమిహ్యభిప్రేత్య సమా
 ధత్తే ॥ తదభావేతి ॥ మానాన్తర త్వేతి ॥ యథాచ వ్యతిరేకీ నానాన్తర మ
 ధాపత్తిశ్చ పృథక్ప్రమాణం తథోక్తమనుమానపరిచ్ఛేదే నను పృథివ్యా
 దావితరభేదసిద్ధరన్యాధీనత్వాత్ వ్యతిరేకీ మానాన్తరమిత్యాదౌ అధావ
 తైరేవ పీనత్వాదిస్థితే క్లీప్తప్రమాణభావతయా సర్వత్ర నైయాయికాభిమ
 తవ్యతిరేకస్థితే నైవ ప్రమాణమిత్యాహ ॥ పృథివీతి ॥ నన్వన్యత్రానువ్యవ
 సాయబలాదస్థమపపత్తిజ్ఞానం కరణం అగ్రతః సతథేత్యతాహ ॥ అతిపరాః

ల్పయామితి || *****

ఇతి వేదాస్తపరిభాషాయామ్ ధావత్తిపరిచ్ఛేదః [౫]

ఇదానీం షష్ఠం ప్రమాణం నిరూప్యతే | జ్ఞానకరణాజన్యాభావానుభవాసాధారణకారణమనుపలబ్ధిరూపం ప్రమాణమ్ | అనుమానాదిజన్యాత్వీంద్రియాభావానుభవమేతావనునానాదావశిష్యాప్తివారణాయాజన్యాస్తంబస్పృహదౌ సాధారణకారణే శిష్యాప్తివారణాయాసాధారణేతి | అభావస్త్యుత్యసాధారణహేతుసంపాదరేశిష్యాప్తివారణాయానుభవేతివిశేషణమ్ | నచాత్మీంద్రియాభావానుమితస్థలెనుపలబ్ధేవాభావోగృహ్యతామ్ విశేషాభావాదితి వాచ్యం | ధర్మాధర్మాద్యనుపలబ్ధిన తైస్పి తదభావానిశ్చయేన యోగ్యానుపలబ్ధేరేవాభావగ్రాహకత్వాత్ | నను కేయం యోగ్యానుపలబ్ధిః | కిం యోగ్యస్య ప్రతియోగినోఽనుపలబ్ధిః | ఉతయోగ్యేధికరణే ప్రతియోగ్యనుపలబ్ధిః | వాన్యః | స్తమ్భపితౄచాదభేదస్యాప్రత్యక్షత్వావత్తైః | వాన్యః | ఆత్మని ధర్మాధర్మాద్యభావస్యాపి ప్రత్యక్షత్వావత్తైరికచేన్న | యోగ్యాచాసావనుపలబ్ధిశ్చైశి కర్తృధారయాశ్రయతాత్ | అనుపలబ్ధేర్యోగ్యతావసగ్నితవృత్తియోగినత్వస్య ప్రసజ్జగప్రతియోగినత్వం |

యతేషానుపలబ్ధిజ్ఞానం తత్తైస్స కరిణమిత్తిధః || *****

ఇతి త్రిధర్మరాజాధ్వరీవ్యాత్మజత్రిగామకృష్ణాధ్వరివిరచితే

వేదాస్తపరిభాషాన్యాఖ్యానేవేదాస్తపరిభాషాయామ్ అధావత్తిపరిచ్ఛేదః.

జ్ఞానకరణకాధానానుభవకరణత్వమనుపలబ్ధిప్రమాణలక్షణం. తత్కరణత్వంచ వ్యాపారాధానాదసాధారణకారణత్వం వివక్షితమిత్యాహ | జ్ఞానకరణేతి || భావానుభవకరణే చతురా - వశిష్యాప్తివారణాయాభావపదం నను జ్ఞానకరణాజన్యేతి వ్యభిచారం అభావానుమితస్థలే వ్యనుపలబ్ధ్యేవాభావగ్రహణం భవాత్ లాభవేన కేనానుపలబ్ధేరేవ ప్రమాణత్వేన యోగ్యత్వవిశేషణ మైయాధ్యాకాదిశ్యాశిష్యానిగాకరూపి | నచేతి || నను అనుపలబ్ధేర్యోగ్యత్వం న ప్రత్యక్షయోగ్యత్వం. తవమతేతస్యాః ప్రత్యక్షయోగ్యత్వాత్. నచ యోగ్యానుపలబ్ధియోగ్యత్వం. ఆత్మాశ్రయాదిత్యరహితం | అనుపలబ్ధేరితి ||

యన్యాభావో గృహ్యతే తస్య యః ప్రత్యయోగీ తస్య సత్త్వోపధిరణే త
 ర్గతేన ప్రపజ్ఞోయోగ్యంతపాదసయోగ్యం యస్మిన్యోగిఉపలభిస్వ
 రూపంయన్యానుపలభ్యస్య తస్మిన్తదనుపలభ్యేర్గృహ్యమితితథాహ స్థితా
 లూకవతిభూతలే యది ఘటః స్మాత్ తదా ఘటోపలంభః స్వాదిత్యాపా
 దనసమ్భవాత్తాదృశభూతలే ఘటాభావోనుపలభ్యమ్యః । అన్ధకారేణ తా
 దృశాపాదనాసమ్భవాత్ నానుపలభ్యమ్యతా । అణివ స్రవ్యే తాదాత్మ్యే
 న పితావసత్త్యే స్రవ్యవ స్మిన్త్యకీత్వాపత్త్యా తదభావోనుపలభ్యమ్యః । ఆ
 త్మని ధర్మాధర్మసత్త్వేవ్యస్యాత్స్త్రియతయా నిగుక్తోపలంభాపాదనాసమ్భ
 వాత్ నధర్మాధర్మాద్యభావస్యానుపలభ్యమ్యత్వం । నను ఉక్తరీత్యా అధికర
 ణేన్ద్రియసన్నికషాన్తలే అథావస్యానుపలభ్యమ్యత్వమనుమతం తత్ర క్లప్తే
 న్ద్రియమేవాభావాకారవృత్తావపీకరణం ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకానుఃకానా
 నన్వన్యప్రత్యయోగ్యుపలభిప్రసంజనా దన్యాభావప్రత్యయపక్షః య
 త్రచ నతత్ప్రసంజనం తత్రనాభావప్రత్యయస్యాదిత్యాశబ్దాః, యస్మి
 తియోగిసత్త్వప్రసంజనప్రయుక్తప్రసంజనయోగ్యప్రతియోగికత్వంయ
 న్యానుపలభ్యస్య సోనుపలభ్యప్రకథావం ప్రతియోగ్యత్యతి తేనసవప
 గృహ్యతే నాన్యస్యాభావఇత్యాహ ॥ యస్మేతి ॥ నన్వన్ధకారవతి భూతలే
 ఘటోపలభిప్రసంజనాభావేపి తద్యోగ్యత్వా నపాయాత్తత్రాపి తదభావా
 నుపలభిఃస్వాదిత్యాశబ్దాః ॥ నిధాహితి ॥ తథాచ ప్రతియోగిసద్వాన్వి
 ష్యేతర యావత్ప్రతియోగ్యుపలంభక సమవహితత్వమేవానుపలభ్యేర్గృ
 త్వం వివక్షితమితి నాతీప్రసజ్ఞః యద్వా యోగ్యేఅధికరణే ప్రత్యయోగ్య
 నుపలభ్యేర్గృహ్యనుపలభిః తద్యోగ్యత్వంచ ప్రత్యయోగిసత్త్వప్రసంజనప్ర
 యోజ్యప్రతియోగ్యుపలభిప్రసంజనపక్షయన్వయోగ్యత్వం. యోగ్యతావచ్ఛే
 దకం చాధికరణస్య తాదృశ ప్రతియోగ్యుపలంభకసమవధానం. తేనాన్ధకా
 రే ఘటాభావః ఆత్మనిధర్మాద్యభావస్య నానుపలభ్యఇతి భావః. పూర్వోక్తదో
 షం నిరన్యతి ॥ అతీవతేతి ॥ ఇన్ద్రియసన్నికషానంతరం భూతలాదావభా
 వజ్ఞానమితి నిర్వివాదం తత్ర క్లప్తప్రమాణభావమిన్ద్రియమేవకరణం. న
 తుకల్పాన్యనుపలభిః గౌరవాదితి వ్యప్రమాణ ప్రద్యేషీ నేయాయికః ప్రత్యవ
 తివృత్తి ॥ నన్వతి ॥ ఏవరీతం గౌరవమిత్యాహ ॥ తస్మిన్తియోగ్యనుపలభ్యేతి॥

దితిచేన్న । తత్పరీతయోగ్యనుపలభ్యేరప్యభావగ్రహహేతుత్వేన క్షప్తత్వేన
 కరణత్వమాత్రస్య కల్పనాత్ । ఇన్ద్రియస్యాభావనసమం సన్నికర్షాభా
 వేనాభావగ్రహహేతుత్వాత్ । ఇన్ద్రియాన్వయవ్యతిరేకయోరధికరణజ్ఞానో
 పక్షోఃత్వేనాన్యథా సిద్ధః । నను భూతలే ఘటానేత్యాద్యభావానుభవస్థలే
 భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వమభయసిద్ధమితి తత్ప్రవృత్తినిగమస్యావశ్యక
 త్వే భూతలావచ్ఛిన్నచైతన్యవత్త్వనిష్ఠఘటాభావావచ్ఛిన్నస్యాపి ప్రమా
 త్రభిన్నతయా ఘటాభావస్య ప్రత్యక్షత్వేన సిద్ధానైపీతిచేత్ సత్యం । అభా
 వప్రతీతిః ప్రత్యక్షత్వేపి తస్మిన్ రణస్యానుపలభ్యేత్తానాన్తరత్వాత్ । సహి- ఛరీ
 భూతస్య జ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేతత్కరణస్య ప్రత్యక్షప్రమాణతానియ
 మః । తత్త్వమసి దశమ స్తవమసీత్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షత్వేపి త
 స్మిన్ రణస్య వాక్యస్య ప్రత్యక్షప్రమాణభిన్నప్రమాణత్వాభ్యుపగమాత్ ।
 సన్నికర్షాభావేనేతి ॥ నచేంద్రియస్యాభావన సమం సంయుక్తవిశేషణతా
 నుబంధః తస్యానభ్యుపగమాత్ ప్రమాణాభావాచ్చైతిభావః । సన్నిద్ద్రియ
 స్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం అభావగ్రహహేతుత్వక్ష్పృతదనురూధాల్ సన్నిక
 ష్కాపి కల్పితే ఇత్యాశ్చ జాగ్రహ ॥ ఇన్ద్రియేతి ॥ ప్రమాణచైతన్యస్య వి
 వయచైతన్యాభేదోపి జ్ఞానస్య విషయాంశే తవనుతే ప్రత్యక్షత్వం తథాచ
 దత్తుస్సన్నికర్షాదావరా అంతఃకరణస్య నిగతత్వేన వృత్తివిషయోపా
 ధ్యోరేక దేశస్థతయా వృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య విషయావచ్ఛిన్నచైతన్యాభిన్న
 త్వేన భూతలే ఘటాభావఇతి జ్ఞానస్య భూతలాంశే ప్రత్యక్షత్వవదభావాం
 శేపి ప్రత్యక్షత్వం స్వాత్తతత్ప్రకథమనుపలభ్యేత్సిజాతీయ ప్రమాణకరణ
 త్వమితిచోదయతి ॥ నన్వతి ॥ యద్యప్యభావవృత్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యస్య వి
 షయచైతన్యాభేదే ప్యభావస్య ప్రత్యక్షత్వయోగ్యత్వాభావాచ్ఛబ్దజన్యస్వ
 స్థగర్వాదిజ్ఞానవన్నప్రత్యక్షత్వం ప్రత్యక్షలక్షణయోగ్యస్యాపి విషయ
 విశేషణత్వేనోక్తత్వాత్ తథాప్యభ్యుపేత్యాహ ॥ సత్యమితి ॥ అనుపలబ్ధిః
 న ప్రత్యక్షజ్ఞానకరణం ప్రత్యక్షప్రమాణ భిన్నత్వాదిత్యాశ్చ జేగ్రయమ
 భిప్రేతా? అభావజ్ఞానం ప్రత్యక్ష ప్రమాణజన్యం ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వాదితి
 చా? నాద్యః తత్త్వమసీతివాక్యే వ్యభిచారాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూ
 షయతి ॥ అభావప్రతీతేరితి ॥ సహితి ॥ ప్రత్యక్షజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమాణ

ఫలవైజాత్యంబినా కథం ప్రమాణభేదఇతి చేన్న । వృత్తివైజాత్యమాలేఖ
 ప్రమాణవైజాత్యోపపత్తేః । తథాచ ఘటాద్యభావాకారవృత్తిరేంద్రియ
 జన్యా ఇంద్రియస్య విషయేణాసన్నకషాల్ కింతు ఘటానుపలబ్ధిరూప
 మానాస్తరజన్యేతి భవత్సనుపలబ్ధే ర్థానాస్తరత్వమ్ । నన్వనుపలబ్ధిరూపమా
 నాస్తరపత్తే ప్యభావప్రతీతేఃపృత్యక్షత్వే ఘటవతిఘటాభావభిమన్యాపి
 పృత్యక్షత్వాపత్తే తత్రాస్యనిర్వచనీయఘటాభావోఽభ్యుపగమ్యేత । నచేష్టా
 పత్తిః । తస్యమాయోపాదానకత్వే ఆభావత్వానుపపత్తిః । మాయోపాదానక
 త్వాభావే మాయాయాస్సకలకార్యోపాదానత్వానుపపత్తిరితిచేన్న । ఘట
 వతిఘటాభావభిమోనతతా-లోత్పన్నఘటాభావవిషయః కింతు భూతల
 రూపాదా విద్యమానా లోకికఘటాభావో భూతలే ఆరోప్యత ఇత్యన్యథా
 భ్యాతిరేవ । ఆరోప్య సన్నికర్షస్థలే సర్వత్రాన్యథాభ్యాతేరేవవ్యవస్థాపనాల్ ।
 అస్తువాప్యతియోగిమతితదభావభిమన్థలే తదభావస్యానిర్వచనీయత్వమ్ । త
 థాపి తదుపాదానం మాయైవ నన్వయోపాదానాపాదేయయోరత్యస్తసాజా
 త్యమ్ । తస్తుపటయోరపితంశుత్వ పటత్వాదినా వైజాత్యాల్ ।

జన్యమితి న నియమః తత్త్వమన్యాది వాక్యజన్యజ్ఞానే వ్యభిచారాదితి భా
 వః । నన్వోపనిషదే బ్రహ్మణి ప్రమాణాస్తరాప్రవృత్తైర్నిమీలితనయనస్యచ ద
 శమత్వాజ్ఞానాన్భవతు తత్ర ప్రత్యక్షాన్యాపి జ్ఞానస్య వరోక్షప్రమాణజన్య
 త్వమ్ ప్రకృతే బాధకాభావాల్ అభావప్రతీతేర్నిగ్రియజన్యత్వమ్ కిం నన్యా
 దిత్యాశక్యః, పూర్వోక్తబాధకం స్మరయతి ॥ తథాచేతి ॥ ఆనిర్వచనీయే
 తి । యద్యప్యభావస్యేన్ద్రియవేద్యత్వవాదిమతే సుతరామభావజ్ఞానస్య ప్ర
 త్యక్షత్వాదిదం దూషణం సమానమేవ । తథాపి న్యాయమతే సర్వత్రారోపస్థ
 లే అన్యథాభ్యాత్యభ్యుపగమా న్నదోషఇతిభావః । అతపవాన్యథాభ్యాతిమవ
 లప్య్యతి పరిహరతి । నఘటవతీతి । ఆరోప్యసన్నికషాస్థలఇతి ॥ ఆరోప్యా
 వ్యవస్థానస్థలే ఇత్యథాః । ప్రత్యక్షస్థలే వ్యన్యథాభ్యాత్యభ్యుపగమే యద్య
 పసిద్ధాంతఇతి మ్రియాత్తదాపత్తాస్తరమాహ ॥ అస్తువేతి । ఆనిర్వచనీయ
 త్వమితి । ఇదం చాభావజ్ఞానస్య ప్రత్యక్షజ్ఞానత్వ మభ్యుపేతోక్తమ్ । వ
 స్తుతస్త్వనుపలబ్ధాభావస్య పృత్యక్షయోగ్యత్వాభావాన్నాభావజ్ఞానస్య పృ
 త్యక్షత్వ మిత్యుక్తమ్ । తథాచానుమిత్యాదిస్థలే ఇవాత్రాపి ప్రతియోగిమ

యతిఁచిత్వాజాత్యస్య మాయాయా అనిర్వచనీయస్య ఘటాద్యభావస్యచ
మిథ్యాత్వేదర్శస్య విద్యమానత్వాత్ । అన్యథా వ్యావహారికఁఘటాద్యభా
వంప్రతి కథం మాయోపదానమితి కుతో నాశజ్ఞేధాః । నచ విజాతీయ
యోరవ్యుపాదానోపాదేయభావే బ్రహ్మేవ జగదుపాగానం స్యాదితి వా
చ్యం । ప్రపంచవిభిమాధిష్ఠానత్వరూపస్య తస్యైష్వత్వాత్ । పరిణామిత్వరూ
పస్యోపాదానత్వస్య నిరవయవే బ్రహ్మణ్యనుపపత్తేః । తథాచ ప్రపంచస్య పరి
ణామ్యుపాదానం మాయాసబ్రహ్మేతి బ్రహ్మసిద్ధాంతఇత్యులమితి ప్రసజ్జేన ।
నచాభావశ్చతుర్విధఃప్రాగభావఃప్రధ్వంసాభావోఽత్యంతాభావోఽన్యోన్య
భావశ్చైతి । తత్రమృత్పిండేదా కారణే కార్యస్య ఘటాదేరుత్పత్తేః పూర్వం
యోఽభావః సప్రాగభావః ।

తి తదభావజ్ఞానస్యాన్యథాభ్యాతిత్వాన్నానిర్వచనీయత్వ మితిబాధ్యం. కిమ
భావస్య సర్వాకారణమాయాసాజాత్యమాపాద్యం? సాజాత్యమాత్రంవా?
తత్రాద్యం నిరాకృత్యద్వితీయం నిరస్యతి । యతిఁచిదితి । విజాతీయాపి
మాయా యద్యుపాదానంస్యాత్ తదా బ్రహ్మణా కిమపరాధమిత్యారంభ్య
నిరాకరంతి । నచేతి । నను బ్రహ్మణోవిభిమాధిష్ఠాన త్వలక్షణోపా
దానత్వే మాయైవ సకలకార్యోపాదానమితి సిద్ధాంతో విరుద్ధ్యేతే
త్యాశజ్ఞాన తస్య పరిణామ్యుపాదానపరత్వా న్న విరోధ ఇత్యాహ ।
తథాచేతి । ప్రాగభావంలక్షయతి । తత్రమృత్పిండేదాదాతి । — అ
త్ర సమవాయికారణ మాత్రవృత్తిత్వేనతి ప్రతియోగిజనకాభావత్వం ప్రా
గభావత్వమితి నభిమితవ్యం. తథాసతి నత్యంతవైయథ్యావపత్తేః. నచై
తావంతాత్రమేవలక్షణం మృత్పిండేదాదావిత్యాదివాక్యం నియతాధికరణపర
మితి వాచ్యం. ప్రాగభావస్య కాలేపి వృత్తిభ్యుపగమాత్. జనకత్వస్య
ప్రాగభావగభావత్వేనా త్తాత్రయాచ్ఛ. తస్మాన్నప్రతియోగిజనకాభావత్వం
ప్రాగభావత్వం. కింతు కార్యసమవాయికాలాన్యావృత్తిత్వేనతి కార్యో
త్పత్తిపూర్వకారీనాభావత్వం. ధ్వంసాదివ్యాప్తివారణాయ కార్యోత్పత్తి
పూర్వకాలీనేతి అత్యంతాభావాదా తద్వారణాయ సత్యంతం. అనంతవని
రాసాయకాలేతి. అయంచాభావః కార్యోత్పత్తేః పూర్వంతతాగరణత్వే
నావశ్యమభ్యుపేయః. అన్యథోత్పత్త్యనంతరం పునఃఘటోత్పత్తిప్రసజ్జాత్.

నద భవిష్యతి పృథివియః । తత్రైవ ఘటస్యముద్గరపాతానస్తరంయోఽ-
భావః సప్రీధ్వంసః । ధ్వంసస్యాపి స్వాధికరణకపాలనాశే నాశఏవ । నద
ఘటాన్తజ్జనాపత్తిః ఘటధ్వంసధ్వంసస్యాపి ఘటప్రతియోగికధ్వంసత్వాత్ ।
అన్యథా పాగభావధ్వంసాత్కఘటస్య వినాశే పాగభావోన్తజ్జనాపత్తిః ।
సచేవహపి యత్ర ధ్వంసాధికరణం నిత్యం తత్ర కథం ధ్వంసనాశేతి వా-
చ్యమ్ । తాదృశమధికరణం యదిచైతన్యవృత్తిరీ క్తం తదా తస్య నిత్యత్వమసి-
ద్ధం । బ్రహ్మవృత్తిరీ క్తస్య సర్వస్య బ్రహ్మజ్ఞాననివర్త్యతాయా వత్కృమాణ-
త్వాత్ ।

సచాత్పన్నోఽఘటః ప్రకటస్థః । తస్యైతత్కారణత్వవిషయప్రమాదితి—తత్ర
మానాస్తరమాహ । సచేతి ॥ సచాత్యనైవాభావేన భవిష్యతిప్రతీతే రన్య-
థాసిద్ధిః । విచిత్రప్రతీతే ర్విచిత్రవిషయత్వావశ్యంభావాదితిభావః । ధ్వంసం
నిరూపయతి ॥ తత్రైవేతి । మృశ్నింతాదావిత్యర్థః । తథాచ కార్యనమ-
వాయికాలాన్యాన్యత్రిప్రతియోగ్యజనకోయోభావః సప్రధ్వంసః । నద ఘ-
టావిస్ఫృత్యాది ప్రతీతివిషయఇతిభావః । ప్రధ్వంసాభావంతేతి న్యాయ-
మతం నిరస్యతి ॥ ధ్వంసస్యాపీతి ॥ నను నాశకమాన్యత్వాత్ ధ్వంసోఽపి
నాశీత్యశయా ॥ స్వాధికరణేతి । ఘటాన్తజ్జనేతి । పాగభావధ్వంసానా-
ధారకాలస్య ప్రయోగికాలత్వ నియమాదికభావః । కాలస్యధ్వంసానాథా-
రత్వమసిద్ధమిత్యాహ ॥ ఘటధ్వంసధ్వంసస్య ॥ యథాహిఘటోత్పత్తిశ్రా-
వ్యంఘటాభవిష్యతి తద్ధ్వంసాభవిష్యతీతి ప్రతీతేగ్ధాఘవాదకవైద్యసపాగ-
భావస్యఘటశద్ధ్వంసప్రతియోగికత్వంతర్వల్ ధ్వంసధ్వంసకాలేఘటోవినష్ట-
ఇతివృత్తితేగ్ధాఘవాదృశస్త్రేవఘటప్రతియోగికత్వమితిభావః । ననుధ్వంసస్య
ప్రతీయోగిజన్యత్వనియమాదజనకోఘటానప్రతీయోగీత్యతః ॥ అన్యథే-
తి । తథాచ పాగభావస్య ఘటనాశం ప్రత్యజనకత్వేపి ఘటధ్వంసకాలేస్తా-
గభావో నష్టశ్యనుభవాత్ లాఘవాచ్చ ఘటధ్వంసస్య పాగభావప్రతి-
యోగిత్వమితి యది తదా ప్రకృతేపితుల్యమితి భావః । నిత్యాధికరణస్యై-
ధ్వంసస్య వివాదకాభావాదనంతత్వసిద్ధే తత్సామాన్యదితరౌపి ధ్వంసస్త-
థేత్యాశక్యనిరాకరోతి ॥ సచేవమితి । తత్కిమాకాశాది నిత్యాధికరణత్వే-
నవివక్షితమ్ ? ఉతబిప్రా? తత్ర ఆద్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం రూపయతి॥

యదీచ ధ్వంసాధికరణం చైతన్యం తదా అసిద్ధిః । ఆరోపితప్రతియోగికధ్వంస
 స్యాధిస్థానే ప్రతియమానస్యాధికరణమాత్రత్వాత్ । తదుక్తం । అధిష్ఠానా
 వశేషోహి నాశః కల్పితవస్తునః, ఇతి । ఏవం శుక్తిరూప్యవివాశోపీదమవ
 చ్ఛిన్నచైతన్యమేవ । యత్రాధికరణే యస్య కాలత్రయేష్యభావః సోత్యన్తా
 భావః । యథా వాయో రూపాత్యన్తాభావః । సాపి వియదాదివద్ధ్వంసప్ర
 తియోగ్యైవ । ఇదమిదంనేతి ప్రతీతివిషయోన్యోన్యాభావః । అయమేవవి
 భాగః భేదః పృథక్త్వంచైతి వ్యవహీయతే । భేదాతిరిక్తవిభాగాదా ప్ర
 మాణాభావాత్ । అయంచాన్యోన్యాభావోధికరణస్య పాదిత్వేనాదిః । య
 థా ఘటేపటభేదః । అధికరణస్యానాదిత్వే అనాదిరేవ । యథా జీవే బ్ర
 హ్మభేదః బ్రహ్మణజీవభేదః । ద్వివిధోపి భేదోధ్వంసప్రతియోగ్యైవ । అవిద్యాని
 వృత్తై తత్పరతన్త్రాణాం నివృత్త్యవశ్యంభావాత్ । పునరపి భేదో ద్వివిధః
 సోపాధికొనిరుపాధికశ్చేతి । తతోపాధిసత్త్వావ్యవ్య సత్తాకత్వం సోపాధి
 కత్వం । తచ్చున్యత్వం నిరుపాధికత్వం । తత్రావ్యయథా ఏకస్యైవాకాశ
 స్య ఘటాద్యుపాధిభేదేన భేదః । యథావా ఏకస్య సూర్యస్య జలభాజనభే
 దేనభేదః । యథాచ ఏకస్యైవబ్రహ్మణః అన్తఃకరణభేదాద్భేదః । నిరుపాధిక
 భేదోయథా । ఘటేపటభేదః । నచ బ్రహ్మణ్యపి ప్రపజ్ఞాభేదాభ్యుపగమేచ
 ద్వైతవిరోధః । తాత్త్వికభేదాదేరసభ్యుపగమేన వియదాదివద్ధ్వైతావ్య
 ఘాతాత్ । తదుక్తం సురేశ్వరాచార్యైః । అక్షమాఖవత్సకేయం
యదితేతి । అసిద్ధిః-ధ్వంసాధికరణత్వాసిద్ధిః । బ్రహ్మ ఆరోపితనాశరూపమా
 రోపాధిస్థానత్వా దిదమవచ్ఛిన్న చైతన్యవదిత్యత్ర దృష్టాంతాసిద్ధిమాశుక్త్యా
 హ । ఏవమితి । అతిరిక్తకల్పనై గౌరవా దప్రామాణికత్వాత్ భేదప్రతి
 తేష్వ రాహోశ్చిరఇతి మమపపత్తైర్నాతిరిచ్యతే ధ్వంసఇతిభావః । అత్యన్తా
 భావం లక్షయతి । యత్యేతి । త్రైకాలికాభావం నిస్సందిగ్ధముదాహరతి
 । యథేతి । న్యాయమతం నిరాకరోతి । అయమేవేతి । భేదంవిభజతే । అ
 యంచైతి । అనాదిభేదస్య బ్రహ్మవన్నివర్త్యత్వం నస్యాదిత్యాశంకాన్య అవి
 ద్యావన్నవిరోధఇత్యాహ ॥ ద్వివిధోపితి । కల్పితద్వైతాంగీకారమాత్రాన్నా
 ద్వైతవిరోధఇత్యత్రాభియ్యుక్తసమ్మతిమాహ । తదుక్తమితి । నను సృసింహ

సాధకత్వప్రకల్పనే । కిం నవశ్యసింహారం తత్రైవాజ్ఞానకల్పితః । మిథి ।
 అతఏవ వివరణేఽవిద్యానుమానే ప్రాగభావస్యతిరిక్తత్వం విశేషణమ్
 తత్త్వప్రదీపికాయాం చావిద్యాలక్షణే భావత్వవిశేషణంచ సగ్లచఛ
 తే । ఏవం చతుర్విధానా మభావానాం యోగ్యానుపలభ్యాప క్రితః ।
 తత్రానుపలభిర్వానాన్తర మితి । ఏవముక్తానాం ప్రమాణానాం ప్రా
 శ్రమశ్రీచరణైః ప్రాగభావస్య నిరాకృతత్వాత్తదంగీకరణం సిద్ధాంతవిరుద్ధ
 మిత్యాశంక్య, తదగ్నేకారపవ సిద్ధాంతానురూపీ వినరణాదౌ తదభ్యుపగమా
 దిత్యాహ । అతపవేతి ॥ నచ పరమతేనైతదితివాచ్యం. స్వమతే బాధకా
 భావాత్ ఉక్తప్రమాణసిద్ధత్వాచ్చేతి భావః । తత్రానుపలభిర్వానాన్తరమి
 తి—అతేదమాలోచనీయం. కిమనుపలభే రభావప్రమాణాయాం కారణా
 న్తరానుపపత్త్యా మానాంతరత్వ మాస్థీయతే? అనుభవబలాద్వా? నాద్యః.
 క్లృప్తప్ర మాణభావస్యేద్ద్రియవైవ తత్కరణత్వ సంభవాత్. నచేంద్రియా
 భావయోస్సంబంధానిరూపణమ్. సూయక్తసంబంధవైవసత్త్వాత్. నచాత్రప్ర
 మాణా భావః. భూతలెఘటాభావఇత్యాధారాధేయభావసంబంధప్రతీతేః ఘ
 టాభావజ్ఞానం సంబంధపషయకంవిశిష్టజ్ఞానత్వాత్ దండిపురుషశ్చతి జ్ఞానపదిత్య
 నుమానాచ్చ. అన్యథాఽభావస్య నిరధికరణత్వావత్తా , ధ్వంసస్యస్వాధి
 కరణ కపాలనాశేనేత్యాది వణకనం , అధికరణస్యసాదిత్యే ఇత్యాది
 నా భేదద్వైవిధ్యనిరూపణంచ విరుద్ధేత. నచ సంబంధః స్వరూపసంబంధో
 ఽన్యోవేత్యన్యచేతత్. నద్వితీయః నిర్గుణగుణతలం పశ్యామీతి విపరీతాను
 వ్యవసాయాత్. అన్యథా పర్వతం పశ్యామి ఎహిమనుమిహిమీతివ గ్భూ
 తలాభావయోర్విలక్షణానున్యవసాయావత్తిః. కించ ప్ర త్యక్షప్రమాణాయాం
 ప్రత్యక్షప్రమాణం కరణమిత్యుక్త్యగః. నచ బలవతాబాధకేనాపోహ్యతే.
 ప్రకృతేచాభావజ్ఞానం ప్రత్యక్షప్రమైవేత్యుభయసిద్ధమ్. తత్రచ ప్రత్య
 క్తప్రమాణమిద్రియమేవకరణం. బాధకాభావాత్. ఇన్ద్రియాభావయోఃస
 మ్బంధస్యచ సాధిత్వాత్. తతశ్చ కథమనుపలభిర్వానాన్తరం. తస్మాదత్ర స
 మాధానం చిన్త్యమ్— ప్రసక్తాదాహ । ఏవమితి । ప్రమాణానా
 మితి । ప్రమాణాపాణామిత్యర్థః. నను యద్యత్ జ్ఞానగతం ప్రామా

మాణ్యం స్వతపవోత్పద్యతేజ్ఞాయతేచ । తథాహి । స్మృత్యనుభవసాధారణం
సంవాదిప్రవృత్త్యనుకూలం తస్మి తస్మికారకజ్ఞానస్త్వం ప్రామాణ్యమ్ । త
చ్చజ్ఞానసామాన్యసామగ్రి ప్రియోజ్యం । నత్వధికం గుణమపేక్షతే । ప్రమా
మాత్రే అనుగమగుణాభావాత్ ।

ణ్యం సతత్స్వరూప్స్వగిడస్పద్యతేజ్ఞాయతేవా తదభావవతీతత్ప్రకారకత్వాభావ
స్య విశేష్యావృత్త్యప్రకారత్వాదేశ్వ ప్రామాణ్యస్య తదయోగాదిత్యత
అహ । తథాహి । భ్రమే తిప్రసక్తవారణాయ తద్వతీతి తద్వద్విశేష్య
కత్వేసతీత్యథః । ఇచ్ఛావృత్తిప్రామాణ్యం నస్యతో గ్రాహ్యమిత్యతడక్తం
జ్ఞానత్వమితి నన్విదం ప్రామాణ్యం స్మృతీసాధారణమితి తత్ర ప్రామా
ణ్యవ్యవహారప్రసక్తఇత్యాశఙ్క్య ప్రవృత్త్యనుకూలస్యేవ ప్రామాణ్యస్యా
త్ర విచార్యత్వాత్ స్మృతీసాధారణస్యచ తాదృశత్వేన లక్ష్యత్వాన్నదో
షఇత్యాహ । సంవాదీతి । నమ ప్రామాణ్యోచ్ఛయస్య కథం ప్రవృత్తిహే
తుత్వం ప్రమాణాభావాదితీచేన్న నిషేచ్ఛ ప్రవృత్తిః ప్రామాణ్యనిశ్చయ
సాధ్య తద్వ్యతిరేకజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్న ప్రతిబద్ధత్వాత్ సామాన్యవ్యాప్తా
వ్యాప్తినిశ్చయసాధ్యమమితివ దిత్యనుమానస్య తత్ర ప్రమాణత్వాత్
నచాప్రామాణ్యశఙ్కాని వృత్తిరేవ ప్రవృత్తిహేతుః తత్రచాన్యథాసిద్ధిఃప్రా
మాణ్యోచ్ఛయస్యేతివాద్యమ్ । లాఘవేన భావస్య ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యైవ
హేతుత్వాచిత్వాత్ నచ స్వగిస్సిద్ధమివ యత్రప్రామాణ్యశఙ్కావిరహ
నత్ర వ్యభిచారిణి వాచ్యమ్ । దోషాభావసహితజ్ఞానగ్రాహకపామ
గ్ర్యం ప్రామాణ్యనిశ్చయస్యావశ్యంభావాత్ అన్యథా దోషేసత్యప్రా
మాణ్యస్యైవ గ్రహేవత్ర తన్నవృత్త్యనుపవత్రైరితి నమ ప్రామాణ్యస్యన
స్వాత్పద్యగ్య ముత్పత్తౌ స్వగి స్త్వం ఆత్మాశ్రీమాత్ నచ జ్ఞానసామగ్రి
మాత్రేణస్యత్వం తథా ప్రామాణ్యస్యోపాధిత్వేనాజన్యత్వాదిత్యతఅహ ।
తచ్ఛేతి । ప్రామాణ్యం వరతడత్పద్యతే వరత స్త్వంచ ఉక్తుత్ర తస్య జ్ఞా
నజనకసామగ్రితిరిక్తకారణప్రయోజ్యత్వమితి నైయాయికాదయః । తా
స్మృత్యాహ । నత్వేతి । ప్రమాణాభావాదితీభావః అనుగతగుణావచ్ఛ
వాదపి సతదపేక్షేత్యాహ । ప్రమామతీఇతి । భూయోవయవెన్ద్రియవ
న్నికషణ సల్లిక్తవరామ శ్చయోగ్యతాప్రమాదీనాం వ్యభిచారిణి ప్రమా

నాపి ప్రత్యక్షప్రమాయాం ధూయోవయవెన్ద్రియసన్నికషణః । రూపాదిప్ర
త్యక్షై ఆత్మప్రత్యక్షైచ తదభావాత్ । సన్యసి తస్మిన్ పితృశృంగులి ప్రత్య
క్షస్య భృమత్వాచ్చ । ఆశివ సన్నితపరామర్శాదికమప్యనుమిత్యాదిప్రమా
యాం సగుణః సన్నితపరామర్శస్థలే ఃషయాబాధేనానుమిత్యాదేః ప్రమా
త్వాత్ । నచైవప్రమాపి ప్రమాన్యాయో జ్ఞానసామాన్యసామగ్ధ్యామపశే
షాదితి వాచ్యమ్ । దోషాభావస్యాపి హేతుత్వాన్వేకారాత్ । నచైవం పరితి
స్త్యం । ఆగ్రస్తకభావకారణాపేక్షాయామెవపరతస్త్వై । జ్ఞాయతేచప్రమా
ణ్యంస్వతః । స్వతా గ్రాహ్యత్వంచ దోషాభావేనతి యావత్సాన్విత్రయగ్రా
హ్యత్వావచ్ఛేదేన హేతుత్వాయోగాదితి భావః । సన్విత్రప్రత్యక్షప్రమా
త్వాదికమేవ తజ్జ్యతావచ్ఛేదకమితి నన్యభిచార ఇత్యాశచాగ్రహ । నాపీ
తి । తథాపి ప్రమామాత్రే అనుగతగుణసంభవఇతి దోషేనత్యేన దో
షాత్తరమాహ ॥ రూపాదీతి । సన్వయం సన్నికషణో బహిర్ద్రవ్యప్రత్యక్ష
ప్రమాయామెవ గుణఇతి న రూపాది ప్రత్యక్షప్రమాయాం ఆగ్రప్రత్య
క్షైచ న్యభిచారోదోషఇత్యపరితోషాదాహ । సత్యపీతి । తథాచాన్వయ న్య
భిచారఇతి భావః ॥ అసన్నిగతి । సత్యపి సన్నిగ పరామర్శాగ్రస్తపాగ్రాభా
వావచ్ఛేదేన గ్రహానుమితేరప్రమాత్వావచ్ఛేద్యపి బోధ్యం । దోషాభావస్యే
తి ॥ తహిన్ సపవానిత్యప్రమామాత్రే గుణత్వేన హేతు రనుగతత్వా
దితి చిన్నం । అపసిద్ధాంతాత్ । దోషస్య ప్రతిబద్ధకతయా తదభావస్యా
న్యత్రక్షప్రతిబద్ధకాభావత్వేన హేతుత్వపవత్తా గుణత్వేన హేతుత్వే
మానాభావావచ్ఛేతిభావః । ప్రామాణ్యస్య దోషాభావప్రయోజ్యత్వే జ్ఞాన
సామగ్ధ్యితి క్తప్రయోజ్యత్వేనా ప్రామాణ్యన దుశ్చిత్తాపరతస్త్వంప్యాది
త్యాశచ్యు నిరాకరతి । నచైవమితి । జ్ఞానసామాన్య ప్రయోజకస్యప్ర
మోత్పత్తావచ్ఛేదాదిసాపేక్ష త్యాత్పరతస్త్వం స్యాదిత్యతడక్రమాగతుకేతి.
జ్ఞానత్వాప్రయోజకేత్యథః । దోషాభావమాగతుకమాదాయ తద్వారణా
య భావేతి । తథాచాగతుకభావకారణ సహకృత జ్ఞానత్వప్రయోజక ప్ర
యోజ్యత్వ ముత్పత్తా పరతస్త్వం । స్వతస్త్వంతు తాదృశకారణా నపేక్ష
జ్ఞానసామాన్య ప్రయోజకప్రయోజ్యత్వమితి భావః । ప్రామాణ్యమితి । త
ద్వతితత్ప్రకారకజ్ఞానత్వమిత్యథః । దోషాభావేనపీతి । ఆత్మతత్ప్ర

హకసామగ్రిగ్రాహ్యత్వం । స్వాశ్రయోవృత్తిజ్ఞానం తద్ధాహకం సాక్షిజ్ఞానం తేన వృత్తిజ్ఞానై గృహ్యమాణే తద్గతం ప్రామాణ్యమపి గృహ్యతే । న చైవం ప్రామాణ్య సంశయానుపవృత్తిః । తత్ర సంశయానురూఢేన దోషస్యాపేక్ష్యైసదోషాభావఘటితస్వాశ్రయగ్రాహకాభావేన తత్ర ప్రామాణ్యవైవాగ్రహత్ । యదాపి యావత్స్వాశ్రయగ్రాహకగ్రాహ్యత్వయోగ్యత్వం స్వతస్త్వం । ఉక్తసంశయస్థలే ప్రామాణ్యస్య యోగ్యతాసత్వేపి దోషవశేనాగ్రిహాన్నసంశయానుపవృత్తిః । అప్రామాణ్యంతు నజ్ఞానసామాన్యసామగ్రిప్రయోజ్యం । ప్రమాయానవ్యప్రామాణ్యపత్తేః ।

కారీభూత ప్రకారక త్వేన తద్విశేష్యభూతవిశేష్యక త్వేనచ స్వాశ్రయగ్రాహకత్వం స్వాశ్రయగ్రాహకవచేన వివక్షితం. తేన జ్ఞానపదాదినా తదగ్రహాన్నదోషః । పరతస్త్వవాదినాపి తాదృశేనానుమానాదినా తద్గ్రహస్వీకారాదిత్యతఉక్తం యావదితి స్వాశ్రయగ్రాహక విశేషణమ్. తాదృశసామగ్రిగ్రాహ్యత్వం- తజ్జన్యగ్రహవిషయత్వం. తథాచ యత్రదోషవశాదప్రామాణ్యనిర్భయః తత్సంశయోవా తత్ర తాదృశ్యాపి సామగ్రియాచీ ప్రామాణ్యగ్రహాద్బాధిత్యత ఉక్తం - దోషాభావఇతి. తథాచ దోషాసహకృత తాదృశయావత్స్వాశ్రయగ్రాహక సామగ్రిగ్రాహ్యత్వం ప్రామాణ్యస్య జ్ఞప్తౌ స్వతస్త్వం. తదుక్తం ప్రథమవశాకే నృసింహాశ్రమ శ్రీచరణైః । దోషాసహకృత జ్ఞానసామగ్రిమాత్ర గ్రాహ్యత్వం జ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్య స్వతస్త్వమితి. ప్రామాణ్యస్య స్వతోగ్రాహ్యత్వ ముపపాదయతి । స్వాశ్రయఇతి । సంశయస్థలీయాపి సామగ్రి దోషాసహకృతేతి మన్వానానైయాయక శ్చోదయతి । నచైవమితి । యదాపి సామగ్రియాదోషాసహకృతత్వ విశేషణముజానానశ్శబ్దతే । నచైవమితి । పరిహరతి । తలేతి । స్వతస్త్వమితి ॥ జ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్యేతి శేషః. యద్యపి నెదం స్వతస్త్వంప్రయోజకం సంశయస్థలే ఇవానువ్యవసాయస్థలేపి ప్రామాణ్యముమితిహేతుర్యాప్తిజ్ఞానలిక్తపరామర్శభావనశేన ప్రామాణ్యస్యాగ్రిహాపి తద్యోగ్యతాయాః న్యాయమతేష సత్త్వత్. తథాపి పూర్వోక్తవీప తాత్పర్యం. ఉత్పత్తిజ్ఞప్తౌప్రామాణ్యస్యపరతస్త్వముపపాదయతి । అప్రామాణ్యంత్వమితి । అప్రామాణ్యం స్వతోగ్రాహ్యం పరతోగ్రాహ్యత్వాభావేనతి గ్రాహ్యత్వా

కింతు దోషప్రయోజ్యం । నాప్యప్రామాణ్యంయావత్సన్విత్రయగ్రాహక
గ్రాహ్యం । అప్రామాణ్యముటకతదభావత్వాదెవృత్తిజ్ఞానానుపనీతత్వేన సా
క్షితాగృహీతుమశక్యత్వాత్ । కింతు విసంవాదిప్రవృత్త్యాది లిక్తానుమ
త్యాది విషయఇతి పఠత్వపవా ప్రామాణ్యముత్పద్యతే జ్ఞాయతేవ ॥ ***
ఇతి వేదాంతపరిభాషాయామనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః [౬]

ఏవం నిరూపితానాం ప్రమాణానాం ప్రామాణ్యమపి ద్వివిధం । వ్యా
వహారికత్వావేదకత్వం పారమార్థికత్వావేదకత్వంచేతి । తత్రబ్రహ్మస్వ
రూపావగాహి ప్రమాణవ్యతిరిక్తానాం సర్వప్రమాణానామాద్యంప్రామా
ణ్యం । తద్విషయాణాం వ్యవహారదశాయాం బాధాభావాత్ । ద్వితీయంతు
జీవబ్రహ్మేక్యపరాణాం సదైవసామ్యేదమగ్రతః'దిత్వాదివాక్యానాం త
త్త్వమసీత్యన్తానాం తద్విషయస్య జీవపరైక్యస్య కాలత్రయాబాధ్యత్వాత్ ।
తచ్చైక్యం తత్త్వంపదార్థజ్ఞానాధీనజ్ఞానమితి ప్రథమం తత్పదార్థోలక్షణ
ప్రమాణాభ్యాం నిరూప్యతే । తత్రలక్షణంద్వివిధం స్వరూపలక్షణం తట
స్థలక్షణంచేతి ।

తజ్ఞానత్వవదితశ్చతే ॥ కింత్వీతి ॥ ఇదం రజతజ్ఞానం అప్రామాణం వి
సంవాదిప్రవృత్తిజనకత్వాదిత్యనుమానగాహ్యత్వా దైత్వసిద్ధిరిత్యాహ । వి
సంవాదీతి ॥ ****

ఇతి త్విరామకృష్ణాధ్వరివిరచితే వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే
వేదాంతపరిభాషా అనుపలబ్ధిపరిచ్ఛేదః

ప్రామాణానామితి । ప్రమాకరణానాం తత్రకరణత్వ లక్షణం
ప్రామాణ్యం ద్వివిధమిత్యర్థః । వేదాంతానాంపారమార్థికవస్తుగోచరప్ర
మాకరణత్వే హేతుమాహ । తద్విషయస్యేతి ॥ తహ్యేదా విషయనిరూ
పణమేవ క్రియతామిత్యాశ్చర్యం, తన్నిరూపణస్య తత్త్వంపదార్థనిరూ
పణాధీనత్వాత్తర్పుర్యం తత్పదార్థాది నిరూపణమేవోచితమిత్యాహ । త
త్త్వంపదార్థేతి ॥ ప్రథమమితి ॥ నచ త్వంపదార్థనిరూపణమేవ ప్రా
గ్భవిస్య దవితేషాదితి నాచ్యమ్. తత్త్వంపదార్థేత్యత్రప్రథమం తత్ప

తత్ర స్వరూపమివలక్షణం స్వరూపలక్షణమ్ । యథాఃసత్యంజ్ఞానమనంతం
బ్రహ్మే, త్యత్ర సత్యత్వాదికం స్వరూపలక్షణమ్ ।

దాధాన్యోపాత్తత్వాల్ త్వంపదాధాన్య కథించిల్లోకావగత్యేన తదపి
క్షయాస్య త్యస్తదుక్షేయతయాచ ప్రథమంశివ్యజ్ఞానితత్వాదితి భా
వః ॥ లక్షణమితి ॥ అసాధారణ ధర్మత్యథాః. నస్తు ప్రతిపత్తౌ స్వరూ
పలక్షణస్య ప్రధానత్వాల్ తటస్థలక్షణోపశేవ్యత్వాచ్చ ప్రథమంతల్ల
క్షయతి ॥ తత్రేతి ॥ ఇతరానిరూప్యం యల్లక్షణం తత్స్వరూపలక్షణమిత్య
థాః. యద్యపి ప్రకృష్టప్రకాశశృంగ్ర ఇతి లాకేపి స్వరూపలక్షణం పరి
సిద్ధం. తథాపి వైదికస్య బ్రహ్మలక్షణస్త్యేవ ప్రకృతత్వాల్ తదుదాహర
తి । యథేతి ॥ జ్ఞానానందా వాదిపదగాహ్మ్యో. తథాచ సత్యంజ్ఞాన
మానందశ్చ ప్రత్యేకం బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సర్వజ్ఞత్వాదికం.
తస్య ప్రపంచోపాధిక త్వేన ఇతరనిరూప్యత్వాదితి భావః. నన్విదం బ్రహ్మ
స్వరూపమితి కథమవగమ్యత ఇత్యతహ ॥ సత్యమితి—నను, అస్య జగతో
జన్మస్థితిభిక్షంయతః సర్వజ్ఞాత్సర్వశక్తేః కారణాల్ భవతి తద్బ్రహ్మేతి వాక్య
శేష ఇతి వదతా భగవతా భాష్యకారేణ సర్వజ్ఞత్వాదేరేవ బ్రహ్మణః స్వ
రూపలక్షణ త్వేనోక్తత్వాల్ తద్విరోధ ఇతిచేత్. తస్య సర్వావభాసనయోగ్య
విజ్ఞానాభిప్రాయత్వాల్. తదుక్తం వివరణాదాత్మ్యేః. అనేన సర్వజ్ఞశబ్దేన
సర్వావభాసనక్షమవిజ్ఞప్తిమాత్రం వివక్ష్యతే ఇతి.—కేచిత్తు సచ్చిదానందా
త్తకత్వమేవ బ్రహ్మణః స్వరూపలక్షణం. నతు సత్యత్వాదిప్రత్యేకం లక్ష
ణం. తథాహి నతావత్ప్రత్యంబలక్షణం. తస్య ఘటాదిసాధారణత్వాల్. న
చ సత్యత్వేన తిజ్ఞానత్వం. తస్య జ్ఞానేపి పరేణాంగీకారాల్. నాపి జ్ఞానానం
దత్వం. సత్త్వరహితస్య జ్ఞానానందాత్తకప్య శూన్యవాదిభిరవ్యంగీకారా
ల్. తస్మాత్తుచ్చిదానందాత్తకత్వమేవ స్వరూపలక్షణమితి—తన్న. సిద్ధాంతే
ఘటాదేః పారమాధిక సత్యత్వాభావేనోక్తదోషాసంస్పృశాల్ సిద్ధాంతే
నైవ తల్లక్షణప్రణయనాల్. అన్యథా పరాభిమత జగత్సాధారణస్య సచ్చి
దానందాత్తకత్వాభావేన తత్రావ్యాప్తిప్రసంగాల్. తతశ్చ సత్యత్వాది ప్ర
త్యేకమేవ స్వరూపలక్షణమితి— స్వరూపం లక్షణం ధర్మత్వాభావాది

ననుస్వరూపస్య స్వవృత్తిశ్చాభావే కథంబక్షణత్వమితిచెన్న । స్వప్రేయసస్వా
 పెక్షయా ధర్మధర్మభావకల్పనయా లక్షణత్వసంభవాత్ । నిజ క్తం ఆనందో
 విషయానుభవో నిత్యత్వంచేతి నన్విధత్తాః । అపృథక్త్వేపి చైతన్యాస్పృశగీ
 చాభాసస్త, ఇతి । తటస్థలక్షణం నామ యావత్స్వరూపకాలమనవస్థితత్వే సతి య
 ద్వాన్యవర్తకం తదేవ । యథాగన్ధవత్త్వం పృథివీలక్షణం మహా ప్రళయే పర
 మాణుషుడత్వత్తికాలే ఘటాదిమ గంధాభావాత్ । ప్రకృతేచ జగజ్జన్మాది
 కారణత్వం । అగ్రజగత్పదేన కార్యజాతం వివక్షితం । కారణత్వంచకర్మకత్వం
 అతోఽవిద్యాదౌ నాతివ్యాప్తిః । కర్మకత్వంచ తత్తమపాదాన గోచరాపరో
 ష్టజ్ఞానచీమకాకృతిమత్త్వమ్ । ఈశ్వరస్య తావదుపాదానగోచరాపరోష
 ష్టజ్ఞాన నద్భావేచ యస్సగ్నజ్ఞ స్సర్వవిత్ యస్యజ్ఞానమయంతపః తస్మాదేత
 ద్భిష్టానానురూపమన్నంచ జాయత, ఇత్యాదిశ్చుతీర్థానం । తాదృశచీమకా
 నద్భావేచ సాకామయతలహుస్యాం ప్రజాయేయో, త్యాదిశ్చుతీర్థానం ।
 త్యాక్షిపతి ॥ నవీతి ॥ పరిహరితి ॥ నన్వన్యేవేతి ॥ లక్షణలక్షణేపారమా
 థికా ధర్మత్వస్య గౌరవేణాప్రయోజకత్వాదితిభావః । అత్ర పంచపాదికా
 చార్య సమ్మతినాహ ॥ తమక్రమితి ॥ స్వరూపలక్షణే తివ్యాప్తివారణా
 య యావదితి । లక్ష్యవృత్తితాదృశధర్మే తద్వారణాయవ్యావర్తకం । ప
 రమతేనాహ ॥ మహాప్రళయఇతి ॥ ఉభయమతేనాహ ॥ ఉన్నత్తికాలఇతి ॥ బ్ర
 హ్మణస్తటస్థలక్షణమహ ॥ వీక్యతేచేతి ॥ నను బ్రహ్మణోజగచ్ఛబ్దార్థాంతః
 పాతినాయాది కారణత్వాభావాదనంభవః । జగచ్ఛబ్దేన కార్యపరామర్శేకు
 లాలాదెరపి యస్కందితాకార్యకారణత్వేనాతివ్యాప్తిరిన్యతలహ ॥ అత్రే
 తి ॥ కార్యజాతమితి ॥ సర్వం కార్యమిత్యథాః । సనుయావతాకార్యజన్మ
 కారణత్వం నబ్రహ్మలక్షణం । తస్య ప్రధాన మాయా పరమాణు జీవ శూన్య
 సాధారణత్వాదిత్యశబ్దార్థహ ॥ కారణత్వంచేతి ॥ కర్మకత్వమితి ॥ అదృష్టా
 ద్వారకతావదుపాదాన గోచరాపరోషజ్ఞాన చీమకాకృతిమత్త్వమిత్యథాః
 తేనాచేతనానాం ప్రధానమాయాదీశాం నిరాసఇతిభావః । నను జగత్కా
 రణస్య తావదుపాదానగోచరాపరోషజ్ఞానవత్త్వసద్భావే నానుమానం ప్ర
 మాణం । తర్కాప్రతిష్ఠానాత్ । నచ సమక్షాంచకీ ఇత్యాదిశ్చుతిః । త
 స్యాః సర్వగోచరేక్షణే అప్రమాణత్వాదిత్యశబ్దార్థహ ॥ ఈశ్వరసేతి ॥

తాదృశకృతాచతన్తనోఽకురుతే, త్యాదివాక్యం జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమగర్భం
 లక్షణత్రయం వివక్షితం । అన్యథా న్యథావిశేషణత్వావత్తైః । అతపవ జన్త
 స్థితిధ్వంసానామప్యన్యతమస్యైవలక్షణే ప్రవేశః । ఏవంచ నవలక్షణానంప
 ద్యంతే । బ్రహ్మణోజగజ్జన్మాదికారణత్వేచ యతోవాత్యమానధూతానిజాయ
 నై । యేనజాతానిజీవన్తి । యస్మిన్యంత్యభిసంవిశంతీ, త్యాదిశ్రుతిర్నానం ।
 యస్సర్వజ్ఞః సామాన్యాకారేణ సర్వవిత్ విశేషతః యస్యభగవతోజ్ఞా
 నమయంతపః-దోషాధికమీక్షణమితియావత్ తస్మాత్ ఈక్షణసహకృతాల్
 కారణా ద్భిప్రకాశః ఏతత్-కార్యం బిప్ర-హిరణ్యగర్భః నామ-ఘ
 టితత్వాది రూపం-శుక్లాది తపపివ్యాకృతం నత్యవ్యాకృతం తపసా
 చీయతేబిప్రతతోన్నమభిజాయతే । అన్నాత్పానోమనస్సత్సం లోకాః
 కర్తనుచామృతమితి పూర్వవాక్యే అన్నపదవేదనీయావ్యాకృతవాసు రూప
 స్సృష్టేరభిధానాల్ అన్నం - వీహియవాది యః కాలకాలానుజీనర్వ
 విద్యోఇత్యాది శ్రుతి రాసపదగాహ్యే । తాదృశేతి । తావదుపాదానగో
 చరెత్యథః ఏవమగ్రేపి । జ్ఞానేచ్ఛాద్యన్యతమేతి । సకలకార్యోపాదాన
 గోచరావరోక్షజ్ఞానాశ్రయత్వం తాదృశ చిక్షేపాశ్రయత్వం తాదృశకృ
 త్యాశ్రయత్వం యేతి లక్షణత్రయం వివక్షితమిత్యథః తాదృశజ్ఞానేచ్ఛా
 కృత్యాశ్రయత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వే యత్నగౌరవమిత్యాహ । అన్యథేతి । త
 హి-స్థితిధంగగభావపేక్షలక్షణం నన్యాదిత్యాశంకామిష్టాపత్త్యాపరిహర
 తి । అతపవేతి । వ్యథావిశేషణత్వాదేవేత్యథః నను స్థిత్యాదిగభాసాన్య
 పి న ప్రత్యేకలక్షణత్వం స్థిత్యనుకూలజ్ఞానవత్త్వస్యైవ లక్షణత్వేన శేష
 వైయథ్యాదిత్యాశంక్య జన్తగభావలక్షణవల్స్థితిగభావంబయగభావంబ ల
 క్షణ శ్రీతయమేవ వివక్షితం తథాచ బ్రహ్మణ స్తలస్థలక్షణాని నవనంపద్యంత
 ఇత్యాహ । ఏవంచేతి । నను బ్రహ్మణోజగజ్జన్తకర్తృత్వం న లక్షణం త
 ద్ధి సకలకార్యోపాదాన విషయావరోక్షజ్ఞాన వత్త్వం? సకలకార్యానుకూ
 లత్వ విశేషిత తాదృశజ్ఞానవత్త్వంవా? నాద్యః కార్యానుకూల తాదృశ
 జ్ఞానవత్త్వస్యైవ కర్తృత్వ వ్యవహారప్రయోజకత్వేనతస్యకర్తృత్వాప్ర
 యోజకత్వాల్ నహి తదేవతత్ప్రతికారణం తథాచ నవలక్షణానీత్యసంగత
 మిత్యపరితోషాదాహ । బ్రహ్మణ్యతి । తథాచ మాయాధిన్నత్వేనతి జగజ్జన్త

యద్వా నిఖలజగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణోలక్షణం । ఉపాదానత్వంచ జగ
దధ్యాసాధిష్ఠానత్వం । జగదాకారేణపరిణమమాననాయాధిష్ఠానత్వంవా ।

హేతుత్వం స్థితహేతుత్వం తద్విలయ హేతుత్వ మితి లక్షణత్రయమేవ వి
వక్షితం. యద్వా బ్రహ్మణ్యైవ జగతోజన్తస్థిలయోపన్యాసాత్తస్య జగదు
పాదానత్వం సూచ్యతే. తదుక్తం భామత్యామ్, 'త్రిభిరస్యోపాదానత్వం
సూచ్యతే' ఇతి. తథాచ సర్వకార్యోపాదానత్వం బ్రహ్మణస్తటస్థలక్షణమ్.
ఉపాదానత్వంచాకరపవ స్ఫుటమితి నమాయానామతివ్యాప్తిరితిభావః. న
ను జగదుపాదానత్వం నలక్షణం. తద్ధి సకలకార్యధ్యాసాధిష్ఠానత్వం. త
థానత్వకార్యవస్థానం బ్రహ్మణోన్యత్రేత్యద్వితీయబ్రహ్మోస్థిస్థిప్రసక్తాదిన్యవ
రితోపాదానామ్ ॥ యద్యేతి ॥ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యేతవ్యాప్తివారణాయ
నిఖలైతి. అసమ్భవవారణాయ జగత్పదం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమ్. నను నస
మవాయితారణత్వముపాదానత్వం సమవాయానధ్యుపగమ త్. నాపితికా
కారేణ పరిణమమానత్వం. మాయాయామతివ్యాప్తైః బ్రహ్మణోఽపరిణా
మిత్యేనాసమ్భవా చేత్యతతః ॥ ఉపాదానత్వంచేతి ॥ తదధ్యాసాధిష్ఠాన
త్వం తదుపాదానత్వం. జగత్పదంతు ప్రకృతాభిప్రాయమితిభావ్యం । జగ
దాకారేణైతి । జగత్పదేనాత్ర కార్యజాతం వివక్షితం నిఖలపదంచానుష
జ్ఞనీయమ్. తథాచ పూర్వోక్తవిశిష్టచైతన్యే నాతివ్యాప్తిర్నవాఽసమ్భవః
యద్యపి మాయాధిష్ఠానత్వమాత్రమేవ బ్రహ్మణోలక్షణమస్తు తస్య 'మా
యినంతు మహేశ్వర' మిత్యాదవీశ్వరాసాధారణధర్మత్వావగమాత్. త
థాపి తేన రూపేణ బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ తదన్యాధిష్ఠానమన్యదితి సమ్భవనా
యామధికరణాంతరప్రమితస్య జగతో 'నెహనానాస్తీ' త్యాదినా బ్రహ్మణి
విషేధావగమేపి చత్వరప్రతిపత్తీఘటవన్నిత్యాత్వానావత్రావద్యేతబ్రహ్మోస్థి
ప్రసక్తాత్. నచ విశిష్టలక్షణేపి జగత్పరిణామిత్వస్య మాయాయామేవావగ
మాదుక్తవౌచితాదవస్థ్యమ్. బ్రహ్మగతమాయాపరిణామస్య జగతో బ్రహ్మగ
తత్వావశ్యంభావాత్. అతపివ శుక్త్యవచ్ఛిన్నచైతన్యసిష్టా జ్ఞానపరిణామ
రూపమపి రజతం తద్గతమేవేతి రాధాంతః. నను బ్రహ్మణోనిఖలప్రపజ్ఞా
ధ్యాసాధిష్ఠానత్వం. తత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచ పూర్వోక్తా 'యతోఽపే'
త్యాదిశ్రుతిర్నాసమితివాచ్యమ్. తస్యాస్సకలభూతోపాదానత్వే ప్రమాణ

ఏతాద్యశమేవోపాదానత్వమభిప్రేక్ష్య ఇదంసర్వంయదయమాత్మాశిసచ్చత్య
చ్ఛాభవత్ * బహుస్యాం ప్రజాయేయే, త్యాదిశ్రుతిమబ్రహ్మప్రపంచయోస్తా
దాత్వవ్యవచేశః ।

త్వేపి బ్రహ్మణోనిఖలప్రపజ్ఞాధ్యాసాధిష్ఠానత్వే ప్రమాణత్వాభావాదిత్యాహ
। ఏతాద్యశమేవేతి । ఇదంసర్వమితి ॥ బృహదారణ్యకే శ్చూయతే , ఇ
దంబ్రహ్మఇదంత్రైత్రమిమేలాకాశమానిభూతానీదంసర్వం యదయమాత్మై
తే. అన్యార్థః. యదిదం బ్రహ్మదిభూతవర్ణస్త మిదంబ్రహ్మేత్యాదిపూ
ర్వవాక్యోపాత్రం తస్మిన్సమయమాత్మేతి. అస్త్రవ యః స్థాణుఃసపుమావీతి
వచ్చిష్టానత్రాతిరి క్తసత్రాకప్రసజ్చనిషేధాభిప్రేతః. నచైతావతా బ్రహ్మణ్య
ధ్యస్తత్వం ప్రసజ్చస్య నసిద్ధ్యతితివాచ్యమ్. తస్మాత్తాతిరి క్తసత్రాశూన్యగ్ని
స్తేన తదధ్యస్తత్వరూపత్వాత్. అన్యాయత్యైః. నచ ఆయుర్వైస్సపుత్ర, మి
తివత్ నిమి త్రతయా, బ్రాహ్మణోదేవతే, నివత్ ఆధారతయా, ఆదిత్యాయాప,
ఇతివత్ సద్యశతయావా వామాశాధికరణ్యోపపత్తిరితి వాచ్యమ్, తత్రైవ
ప్రసిజ్ఞాతస్య ఆత్మనిఖల్వరే గృప్తే శ్రుతేమతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం
విజ్ఞాతమిత్యాత్మవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య నిమి త్రాదిపక్షే బాధాపాతాచి
తిభావః. తథాచ 'సచ్చత్యచ్ఛాభవది' తి తాదాత్మ్యవ్యవచేశోపి ప్రప
జ్చస్య బ్రహ్మణ్యధ్యాసే ప్రమాణమిత్యాహ । నచ్చేతి । పృథివ్యాదిష్టా
లభూతశ్రయమవరోక్షత్వాత్ సత్. వాయ్వాకాశే పరోక్షత్వాత్ త్యల్. న
ను 'ఇదం సర్వం యదయమాత్మై' త్యత్ర పూర్వవాక్యోపాత్రానాం బ్రహ్మ
త్వైత్రాణాక ప్రత్యక్షస్థూలభూతానాం సచ్చేత్యత్ర శ్చస్థూలభూతానాంబ్ర
హ్మణ్యధ్యాససిద్ధావప్యవ్యాక్తతనామరూపయోరాధ్యస్తత్వసిద్ధిరిత్యస్వరసా
దాహ ॥ బహుస్యామితి ॥ సర్వవికారకారణ బ్రహ్మనిష్ఠైక్షణస్య సర్వవి
కారోపేయత్వావస్యంభావేన సర్వకార్యపరత్వే బాధకాభావేనచ , తదై
క్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యత్ర బహుశబ్దస్య సర్వకార్యపరత్వాత్ప
ర్వాధ్యాససిద్ధిరితిభావః. నస్తేవమప్యకార్యప్రసజ్చస్య నబ్రహ్మణ్యధ్యస్త
త్వం. ఉక్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ఏకారాధ్యాసపవ ప్రమాణత్వాదిత్యవరి
తోపాదాహ ॥ ఇత్యాదిశ్రుతిష్యితి ॥ ఏకమేవాద్వితీయం * నెహనానాస్తీ
కించన * యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ * మాయామాత్రమిదం

ఘటస్యః ఘటాభాతి ఘటఇష్టః ఇత్యాది లోకవ్యవహారేషు సచ్చిదానంద స్వరూప బ్రహ్మే కాధ్యాపాత్ । నన్వానన్వాత్కచిదధ్యాసాద్ధటాదేరిష్టత్వవ్యవహారే దుఃఖస్యాపి తదధ్యాపాత్ తత్రాపీష్టత్వాది వ్యవహారాపత్తిరితి చేన్న । ఆరోపేనతి నిమిత్తానుసరణం నతునిమిత్తమస్తీత్యారోప ఇత్యభ్యుపగమేన దుఃఖాదా సచ్చిదంశాధ్యాసేపి ఆనందంశాధ్యాసాభావాత్ । జగతినామరూపాంశద్వయవ్యవహారస్తు అవిద్యాపరిణామాత్తకనామరూపసంబంధాత్ । తదుక్తం । ఆస్తిభాతిప్రియంరూపం నామచేత్యంశవజ్ఞాపకం । ఆద్యత్రయం బ్రహ్మరూపం జగదుపసంధిలోద్వయమితి । అథజగతోజన్యకమోనియావ్యతే । తత్ర సగాఢ్యకాలే పరమేశ్వరః సృజ్యమాన ద్వైతమద్వైతం పరమాథాత ' ఇత్యాదిశ్చిత్తయఆదిపదగాహ్యః । లోకకాభేదవ్యవహారోపి బ్రహ్మణి ప్రవక్ష్యాధ్యాసే మానమిత్యాహ । ఘటస్సన్నితి । నన్విచ్ఛాదివయత్సమిష్టత్వం తచ్చ ఘటస్య స్వాభావికం తజ్జ్ఞానాదేవ తద్వ్యవహారః నన్వానన్వాత్కబ్రహ్మే కాధ్యాపాత్ అన్యథా దుఃఖేన దానన్వాత్కబ్రహ్మభేదవ్యవహారాత్ దుఃఖస్యాపీష్టత్వాపత్తిరితి చోదయతి । నన్నితి ॥ దుఃఖే బ్రహ్మగతసత్త్వదిత్వాధ్యాసేపి ఆనందత్వాధ్యాసాభావానైష్టత్వవ్యవహారః నన్వాన్యగతకించద్ధర్మాధ్యాసే తద్గతసర్వధర్మస్యాధ్యానఇతినియమోస్తి తజ్జనకదోషాభావాద్దోషవ్యవహార్యోన్నేయత్వాదిత్యాహ ॥ నారోపఇతి ॥ ననుఘటాదావిష్టత్వాదెర్నాధ్యాసాయుక్తః తత్ర శ్రతీయమానసర్వధర్మస్య బ్రహ్మగతత్వేన తదీయస్వాభావికధర్మాభావా త్సర్వత్రాంశాన్తరవత్వేవాంశాన్తరాధ్యానస్యదృష్టత్వాదిత్యాశబ్దప్రవక్ష్యాస్యాస్తివ్యావహారికమంశద్వయమిత్యాహ ॥ జగతీతి ॥ ఉక్తేర్థే భియంక్తసమ్మతిమాహ ॥ తదుక్తమితి । నను పరమేశ్వరః కర్మసాపేక్షస్సన్నిభలకార్యం కరోతి? నిరపేక్షోవా? నాద్యః కర్మణోజగత్కారణత్వే ప్రమాణాభావాత్ అన్యథా కర్మణైవ సృష్ట్యుపపత్తే ఈశ్వరవైయర్థ్యమ్ నాన్త్యః విషయసృష్టింవిర్క్తిమాణస్య పృథగ్జనవర్తగద్వైపాపతైరిత్యతథా ॥ సృజ్యమానెతి । — అయంభావః పరమేశ్వరః కర్మసహకృతపవ జగత్సృష్టిహేతుః నచాత్ర ప్రమాణాభావః సృష్టేరకాత్ర ప్రమాణత్వాత్ అన్యథా విచిత్రకార్యానుపపత్తే తస్య విచిత్రకారణజన్యత్వనియమాత్ ' పుణ్యోవైపుణ్యేనకర్మణా భవతి పాపకపాప

ప్రపంచవైచిత్ర్యహేతుచాగ్నికర్తృసహకృతా పరిమితానిరూపితశక్తివిశేషవిశిష్టనాయాసహితస్సన్నామరూపాత్తేకః కథలప్రపంచం ప్రథమం బుద్ధావాకలయ్య ఇదం కరిష్యామీతి సంకల్పయతి । తదేతత్ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * సాకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదిశ్రుతిః । ఆత్రాకాశాదీని పంచభూతాన్య పంచీకృతాని ।

నె, త్యాదిశ్రుతిశ్చ. ఆతపవ నవిషమసృష్టావీశ్వరస్య రాగద్వేషాపత్తిః. వీహీయవాదిసృష్టాపజాన్యవ జ్జగత్సృష్టావీశ్వరః సాధారణకారణం. తత్తద్వీజానీవ వీహీయవాదివైషమ్యే కాంశ్చిదన్యస్తదుఃఖభాజః కాంశ్చిదన్యస్తసుఖభాజః కాంశ్చిత్సుఖదుఃఖభాజఃకరోతీతి విషమసృష్టా జీవగతకర్తాణి ఆసాధారణకారణమితి —. నను గోపురాదిమహాకార్యే నానాకర్తృకత్వ దర్శనాత్ కథమసహాయస్యేశ్వరస్య విచిత్రప్రవక్ష్య కర్తృత్వమిత్యేతదహం । అపరిమితేతి ॥ నన్వావశ్యకత్వాన్తాయైవకర్తృసహకృతా దధిపరిణామిక్షీరనల్ జగదాకారేణ పరిణమతాం కీమీశ్వరేణ. యతావత్త్యాదిశ్రుతేషు అచేతనేపి సన్భవాదితిచేత్. న. ఆనన్దాద్వైపఖల్విమానిభూతానిజాయంత్యతివాక్యేన చెతనకర్తృత్వస్య నిర్ణీతత్వాత్ ఇతిభావః । నామరూపేతి ॥ యథాహి కులాలాబుద్ధావాలిఖ్య నామరూపే తథేవ సజుల్ప్య ఘటత్తినా మ్నా రూపేణ కమ్ప్యగ్నివాదినా ఘటముత్పాదయతి తథేశ్వరోపుత్యత్తేః పూర్వం యస్య కార్యస్య యన్నామ యచ్చాస్యరూప మన్తరాకలయతి తథైవచ తద్వస్తుకరిష్యామీతి సజుల్పయతి తథేవచ కరోతీత్యర్థః. తత్తత్ప్రమాణమాహ । తదితి ॥ తస్యనోకురుతే త్యాదిశ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యః । తత ఇతి ॥ ఈక్షణసజుల్పప్రయత్నానన్తరమిత్యర్థః । ఆకాశాదీనీతి ॥ ప్రథమమాకాశస్తదనన్తరం వాయు స్తతస్తేజ స్తతోజలం తతఃపృథివీత్యేవం క్రమవంతి పశ్యభూతాని అపశ్యేకృతాన్యత్పద్యస్తఇత్యర్థః. నను శాన్దోగ్య తేజఆదికాన్యష్టిశ్చూయితే, తత్తైజోస్పృజతే, తి. ప్రశ్నోపనిషదపాఠాదికా, నపాఠానుస్మజతేతి. వితరేయత్వక్రమైవ, నఇమాం లోకానన్యజతాంభోమరీచీ క్షరుమాప ఇతి. తథాచ సృష్టేః కథమాకాశాదిత్వమితిచేత్. నతావదాకాశాదిత్వే ప్రమాణాభావః. తైత్తిరీయకే, తస్మాద్వాసీతస్మాద్ధాత్తనఆకాశస్సంఘాతః । ఆకాశాద్వాసయః । వాయోరగ్నిః । అగ్నేరావః ।

తన్మాత్రపదప్రతిపాద్యాన్యన్వగమత్. తత్ప్రాకాశస్య శబ్దాగుణః వాయోస్తు శబ్దస్పర్శౌ । తెజసస్తు శబ్దస్పర్శరూపాణి । అపాంతుశబ్దస్పర్శరూపరసాః । పృథివ్యాస్తు శబ్దస్పర్శరూపరసగంధాః । నతు శబ్దస్యాకాశ మూత్రగుణత్వం । వాయ్వాదావపి తదుపలంభాత్ । నచాసౌభ్రమః । బాధకాభావాత్ ।

అభ్యంత్రఃపృథివీతిస్య పైరాకాశాదిత్వస్యావగమత్. నచశుశ్రీత్యంతర విరోధః. వితరేయేపి గుణోపసంహారన్యాయేనా న్యత్ర శుశ్రీతమన్యావశ్యం కల్పనీయత్వాత్. నాపి ఛాందోగ్యశుశ్రీతిరోధః. తస్మాప్రైజోజనిత్రధానత్వేన శుశ్రీత్యంతరవగతాకాశాదిత్వ నివారణే సామర్థ్యాభావాత్. ఏకన్యవాక్యస్య వ్యాపారద్వయాసంభవాత్. తత్రైజోస్పృజతే, త్యత్ర ఆకాశాద్వాయు' రితివ తక్రిమవాదక శబ్దాభావాచ్ఛేతిభావః. మహాభూతాని పంచైవ భూరాపాగ్నిర్దున్నభః । తన్మాత్రాణివ తావంతీతి పురాణే మహాభూతతన్మాత్రాణామేవావగతేః భూతానిపంచితన్మాత్రాణి పంచమహాభూతానీ, తి మహోపనిషద్యపి తథైవావగమత్ కథం తద్యతిరెకేణాపంచీకృతానామభ్యుపగమ ఇత్యతః । తన్మాత్రేతి ॥ యద్యపి తన్మాత్రేషు గుణానోపలభ్యంతే తాపి తత్కార్యేషు గుణదశనేన తత్కారణస్వపి కారణత్వేన గుణానునానాదిత్యభిప్రేత్య త్రవిశేషగుణానాహ ॥ తత్రేతి ॥ శబ్దస్పృశావితి ॥ యద్యపి స్పృశః సాధారణగుణః తథాపి పాథివవాయవీయయోరనుష్టాశీతత్వం త్రైజసాప్యయోరుష్ణశీతత్వం ఏవంరసేపి వైజాత్యమనుభవసిద్ధమస్త్రీశ్యసాధారణ్యం బాధ్యం. నైయాయకమతః నిరాకరతి ॥ నత్వీతి ॥ వాయ్వాదావితి ॥ ప్రత్యక్షవాయ్వాదా విత్యధః. తథాచ తన్మాత్రేషు తదనుమానమితిభావః । బాధకాభావాదితి ।—ఇదమాపాతతః. జలాదావపి గడ్డోపలంభాత్ సోపి పృథివీమాత్రగుణోనస్యాత్. నచాయమాపాధికః. నియతోపాధ్యనువిధానాభావాత్. తదుతర్హంతి పాథివవభాగసంబంధా తదుపలంభఇతిచెల్ వాయ్వాద్యస్తవకర్తివ్యావకాకాశసంబంధాచ్ఛబ్దోపలబ్ధిరితితుల్యం. వస్తుతస్తు శబ్దస్పృశరూప రసగంధాశ్చ తేపృథివీగుణాః తేషుగంధహీనాశ్చత్వారోపాంగుణాః తేషుగంధరసహీనాస్త్రయోగుణాలగ్నేః శబ్దస్పృశావితి ద్వానాయోః శబ్దఏకకాశ

ఇమానిదభూతాని త్రిగుణమాయాకార్యాణి త్రిగుణాని ఏతైశ్చ సత్త్వగు
ణోపేతైః శోత్రైశ్చక్షురసనఘ్రాణాని పంచద్వియాణి మిలితైశ్చను
నోబుద్ధ్యహంకార చిత్తానిచ జాయంతే । శోత్రాదీనాం పంచానాంక్రమే
ణదిగ్వాతార్కవరుణాశ్చినోధిష్ఠాత్మదేశతాః ।

స్వైతి శారీరోపఃషన్వచనం శబ్దస్య వాయ్వాదిగుణత్వే మానమితిబోధ్యం.
భూతానాంత్రిగుణత్వే హేతుమాహ ॥ త్రిగుణమాయేతి ॥ మాయా
యాస్సత్త్వరజస్తమోగుణత్వే , అజామేకాంలోహితమిత్యాది శ్రుతిర్మా
నమిత్యుక్త మధస్తాత్. భూతానాం సర్వదాగుణత్రయోపేతత్వేపి కార్యవి
శేషజననే కస్యచిద్గుణస్యావిర్భావఇత్యభిప్రేత్యాహ ॥ ఏతైరితి ॥ సత్త్వగు
ణోపేతైరపంచీకృతై రాకాశాదిభిరిత్యుక్తః. ॥ మనఃకలి ॥ ఏకస్యాప్యంతః
కరణస్యవృత్తిచాతుర్విధ్యాద్వాత్తుర్విధ్యంతమక్తంభాగవతేననోబుద్ధిహం
కారశ్చిత్తమిత్యస్తరాత్తకం । చతుర్థాఽలక్ష్యతే భేదోవృత్త్యాల్పక్షణ రూప
యైతి. అత్రేచ మనఃఅదీనాంఽభౌత ర్షదన హృదయ నాభయః స్థానాని.
, మనస్థానంఽభౌతం బుద్ధేర్వదనం అహంకారస్య హృదయం చిత్తస్య
నాభిరితి. శారీరకొపనిషది శ్రవణాదితిధ్యేయం. ॥ శోత్రాదీనామితి ॥ స
చాత్రప్రమాణాభావః. అచేతనానీంద్రియాణి చేతనాధిష్ఠితాన్యేవ కా
ర్యం జనయంతి అచేతనకారణత్వా స్పృశ్యదిత్యనుమానస్య మానత్వాత్.
నచ జీవేన సిద్ధసాధనం. అనపేక్షితదుఃఖంధిక్షానస్యోపేక్షిత తృణాదిక్షా
నన్యచ దశానాత్. దిగాదిదేవతానాంచ పాఠిక ర్జవశేనాన్యత్రాపి పె
రణసంభవాత్. తథా (శోత్రే)ణక్లౌఠ(చ) దిశఇత్యాది భాగవతవచనం చతే
త్రప్రమాణం. వస్తుతస్తు చక్షుశ్శోత్రఘ్రాణరససత్త్వ గిన్ద్రియాణాం క్రమే
ణాదిత్యదిక్పృథివీవరుణవాయవోఽధిష్ఠాత్మదేశతాః. సుఖాలోపనిషదిష్టా
నానిస్థానిభ్యో యచ్చభీతి త్యుపక్రమ్య , చక్షురధ్యాత్తం దృష్టవ్యమధి
భూతమాచిత్య స్త్రాధిదైవతం, శోత్రమధ్యాత్తం శోతవ్యమధిభూతం చి
శస్త్రాధిదైవతం, నాసాధ్యాత్తం ఘ్రాతవ్యమధిభూతం పృథివీ తత్రా
ధిదైవతమ్, జిహ్వాధ్యాత్తం రసయితవ్యమధిభూతం వరుణస్త్రాధి
దైవతం, త్వగధ్యాత్తం స్పృశయితవ్య మధిభూతం వాయుస్త్రా

మనఃఅదీనాం చతుర్థాం క్రమేణ చంద్రాచ్యుత దతుర్ముఖ శంకరా అధిష్ఠా
త్యదేవతాః ఏతైరేవరజోగుణోపేతైః పంచభూతైర్యథ్యాక్రమం వాక్పాణిపా
దసాయాసస్థాభ్యాశ్చ కర్తేంద్రియాణి జాయంతే తెహంచ క్రమేణ వహ్ని
ద్వోపేంద్రమ్యుక్త్యుప్రజాపతయోఽధిష్ఠాత్యదేవతాః రజోగుణోపేతైః పంచ
మహాభూతైర్భులితైః పంచవాయుః పూణాపానవ్యానాదాననమానాభ్యా
జాయంతే శత్రుపాగ్గమనవాన్వాయుః పాణిః । నాసాదిస్థానవర్తక । అ
గ్వాగ్గమనవానపానః పాన్వాదిస్థానవర్తక ।

ధిదేవతం, ఇత్యామ్నా నాదితిబాధ్యం. ॥ చంద్రాచ్యుతేతి ॥ చంద్రబ్రహ్మశంక
ర విష్ణుః క్రమేణ మనఃఅదీనాం అధిష్ఠాత్యదేవతాః. మనోధ్యాత్మంతుం
తవ్య మధిభూతం చంద్రస్త్రాధిదేవతం, బుద్ధిరధ్యాత్మంబాధ్యమధిభూ
తం బ్రహ్మస్త్రాధిదేవతం, అహంకారోధ్యాత్మం అహంకరతవ్య మధిభూ
తం రుద్రస్త్రాధిదేవతం, చిత్తమధ్యాత్మం చేతయితవ్యమధిభూతం తైత్తి
ర్జస్త్రాధిదేవతం, ఇతిసుఖలోపనిషదిశ్రుతేః. ॥ వహ్నిందేతి ॥ వాగధ్యా
త్మం వక్తవ్యమధిభూతమగ్నిస్త్రాధిదేవతం, హస్తావధ్యాత్మం ఆదాతవ్య
మధిభూతం ఇంద్రస్త్రాధిదేవతం, పాదావధ్యాత్మం గంతవ్యమధిభూతం
విష్ణుః శత్రాధిదేవతం, పాన్యరధ్యాత్మం విసర్జయితవ్యమధిభూతం మృత్యు
స్త్రాధిదేవతం, ఉపస్థాధ్యాత్మం ఆనన్దయితవ్యమధిభూతం ప్రజాపతిస్త్రా
ధిదేవతమితి తత్రైవ శ్రవణాదితిభావః. పాణిం లక్షయతి ॥ తతేతి ॥ ఊ
ర్ధ్వగతినుత్త్వా పాణిస్సృజత్యుం. నచోదానేతివ్యాప్తిః. తస్యోత్కాగ్
న్రికాలే ఊర్ధ్వగతినుత్త్వేపి సర్వదా తదభావాత్ తస్మైవ పాణిం లక్షణ
త్వేన వివక్షితత్వాత్. నచ పాణిస్సౌధర్వగతినుత్త్వే ప్రమాణాభావఇతి
వాచ్యం. అథ యోయమూర్ధ్వముత్కాగ్రిమతి ఏషవాచనపాణి, ఇతిమై
త్రేయోపనిషదిత్యైవ ప్రాస్యాభిహితత్వాదితిభావః. తస్మానాధారణస్థానం
నాసికేత్యాహ ॥ నాసేతి ॥ వాయుః పూణాభూత్వా నాసికే ప్రావిశ
దిత్యైతరేయశ్రుతిరత్రమానమ్. అన్యథా తదధిష్ఠాత్యవాయుదేవతాయాః
నాసాస్థానవర్తిత్వం నస్యాదితి బోధ్యమ్. అపానలక్షణమహ ॥ అర్వాగితి ॥ త
స్మాగ్వాగ్గమనత్వేన, అథ యోయమర్వాచం సజాగ్రిమతి ఏషవాచనో

విష్వక్తమనవాన్వ్యాసః అఖలశరీరవర్తీ । ఉద్ధృగ్మనవానుత్క్రమణవా
యః ఉదాసః కంఠస్థానవర్తీ । అశిశపీతాన్నరసాచినమీకరణస్సమానః నాభి
స్థానవర్తీ । త్రైశ్చ తమోగుణోపేతై రవంపీకృతధూతైః పశ్చీకృతానిధూ
తానిజాయంతే ।

పాన ' ఇతి మైత్రేయోపనిషత్సూత్రాణాం ఇతిభావః ॥ పాయ్యావీతి ॥ నాభి
మారభ్య పాయుపర్యంతం తిష్ఠతీత్యర్థః । నత్వపానఃపాయుప్రదేశమా
త్రవర్తీ. తథాసతి 'మృత్యురపానోధూత్వా నాభిం పాపివ' దితి నాభి
వర్తిమృత్యుదేవతాధిష్ఠేయత్వప్రతిపాదకైతరేయ శ్శుతివిరోధావత్తైరితి భా
వః. వ్యాసలక్షణమాహ ॥ విష్వగీతి ॥ 'యేనై తాస్మిరాఅనువ్యాత్రాపిషవావస
వ్యాస' ఇతి తత్రైవ శివశాసితభావః. ఉదాసం లక్షయతి ॥ ఉద్ధృ
మితి ॥ సమాధ్వగతిమత్త్వం నలక్షణం ప్రాణస్యాపి తథాత్వేన తత్రైతి
వ్యాప్తీర్త్యాశఙ్క్యా, ఉత్క్రమణసమర్థవాయుత్వం తేన వివక్షితమిత్యా
హ ॥ ఉత్క్రమణితి ॥ ఉత్క్రమణంచాత్ర దేహాధ్వగతిలోకాంత
రయాత్రాభిప్రేతా. 'అధైకయోధ్వముదాసః పుణ్యేనపుణ్యం లూకం నయ
'తిపాపెనపాపం ఉభాభ్యాం మనుష్యలోక' మితి ప్రశ్నోపనిషద్వదనం తస్య
లోకాంతరగమయిత్యైవ ప్రమాణమిత్యవధేయమ్. అథవా పీతాశిశపానీ
యాన్నామృతాగ్రక్రియాహేతుర్వాయురుదాసః. 'అథ యోయం పీతమశిత
ముద్గిరత్యేషవావసఉదాస' ఇతి మైత్రేయోపనిషదస్తత్ర ప్రమాణత్వాదితి
భావః. ॥ అశిశేతి ॥ అశిశపీతాన్నపానీయయోః స్థవత్త్వం భాగం పురిషమా
తోపాదానం బహిర్నిర్యాసయితుమపానేపాపయతి మధ్యమం భాగం మూ
సలోహితోపాదానం సూక్ష్మం చ మనఃప్రాణోపకారకమజ్ఞోపాక్లేష సమా
నయతి ససమానఇత్యర్థః. 'అథ యోయం స్థవిష్టమన్నం యాతుమపానే
పాపయతి అశిష్టంచాక్లేసమానయత్యేషవావసమాన' ఇతి తత్రైవావగతేః.
అయంచ నకల్యాణవర్తీ. అన్యథా నకల్యాణేవ్యశితాదినమీకరణానుపపత్తైరి
తిభావః. మహాధూతాత్పత్తిమాహ ॥ త్రైశ్చైతి ॥ పశ్చీకరణే పురాణవా
క్యం ప్రమాణమితిభావః. నమ త్రివృత్కృతిప్రతిపాదకచాష్టాక్షోగ్యశ్శుతివి
రోధేన పురాణాదివాక్యాన్నపశ్చీకృతీసిద్ధిర్త్యాశఙ్క్యా తస్మాపిత్రివృత్కృ
తిపరత్వేన పశ్చీకృతినిష్పత్తివరత్వాభావాత్ ఏకస్య వాక్యస్య వ్యాపారద్వ

‘తాసాంత్రివృతంత్రివృతమేత్రేకామకరోది, తిత్రివృత్కరణ శుశ్రేః పూ
చీకరణోపలక్షణార్థః త్వాత్ । పంచీకరణప్రకారశ్చేదం । ఆకాశమా
దౌ ద్వీధా విభజ్య తయో రేకం భాగం పునశ్చతుర్థా విభజ్య తేషాం
చతుర్థామంశానాం వాయూదిమ సంయోజనం । ఏవం వాయుం ద్వీ
ధా విభజ్యతయో రేకం భాగం చతుర్థా విభజ్య తేషాంచతుర్థామంశా
నాం ఆకాశాదిమ సంయోజనం । ఏవం తేజఃపదీనామపి తదేవమేత్రేక
స్యభూతస్యాథం స్వాంత్యం అథా నైరం చతుర్విభూతమయమితి
పృథివ్యాదౌ స్వాంత్యాధిక్యాపృథివ్యాది వ్యవహారః । తదుక్తం ‘వైశేష్య
త్తద్వాద స్తద్వాదః, ఇతి ।

యాభావాదిత్యధి పితృహా । తాసామితి । నమ పశ్చత్తన్తాత్రేః సముది
త్రైరేకమహాభూతౌత్పత్తిర్వది పశ్చీకరణశబ్దార్థః స్తదా పశ్చత్తన్తాత్రాణౌ
మేకత్రైవోపశుయాన్తహాభూతా నైరౌత్పత్తిర్గుస్యాత్ తాని భూతాని ప్ర
త్యేకం పశ్చాదా విభజ్య తత్రమాభూతాంశపశ్చాకి సముదాయాకరణం పశ్చీక
రణమిత్యభ్యుపగతావైతైకత్ర మహాభూతే పృథివ్యాది పశ్చివ్యవహారాపత్తి
రిత్యాశబ్ద్యా పశ్చీకరణ ప్రక్రియామాహ । పశ్చీకరణ ప్రకార ఇతి । నన్వ
స్తేష్వికభూతార్థభాగే తదితరభూతార్థా చతుర్థాంశానాం చతుర్థాం సం
యోజనం పశ్చీకృతిః తథాపి నన్వవహార సామర్థ్యస్య ప్రతీకారి ఇత్యతః
హ । తదేవమితి ॥ అత్ర సూత్రకారసమ్మతిమాహ । తదుక్తమితి ॥ —
కేచిత్తు తేజోబిన్నానిత్రీన్యైవభూతాని త్రివృత్కరణాది నతు పశ్చభూతాని ప
శ్చీకృతాని. తథాసత్త్వాకాశే పాథివాంశస్యాపి భానేరూపవత్త్వేన చా
తుషత్త్వావత్తైః అథానే తద్వ్యవహారభావేన పశ్చీకృతివైయర్థ్యాత్. కిం
చ త్రివృత్కరణమేవ యుక్తం. తాసాంత్రివృతం త్రివృత్మేత్రేకామకరోది
తి తప్తేష్వ శుశ్రత్వాత్. నపశ్చీకృతిః అస్యాంత్రవణాత్. తదుక్తం కల్ప
తరా. ‘సన్న్పదాయాధ్వనా పశ్చీకరణం యద్యపిస్థితం । తథాపి యుక్తిద్వ
ష్టత్వాద్వాచస్పతిమతంశుభం । పృథివ్యుబలనాత్కర్తృంగగ నెవవనేపిచెత్ । రూ
పవత్త్వమహత్త్వాభ్యాం చాతుషత్త్వం ప్రసజ్యతే । అథాభూతాన్వృతఃక్షీ
త్యాద్యవిభావనకల్పనే । వ్యవహారపథాపాప్రాముఖ్యాపశ్చీకృతిర్భవేత్ । అ
నపక్ష్యఫలం బిదసిద్ధత్యైవవ్యతేయది । త్రివృత్కరణిశ్చూతాపశ్చీకృతిర్గుక్వ

తైత్తిరీయపంచీకృతభూతైర్విజ్ఞశరీరం పరలోకతయాత్రా నిర్వాహకం మోక్షపర్యంతస్థాయీ మనోబుద్ధిభ్యా ముపేతం జ్ఞానేంద్రియపంచక కర్తృంద్రియ పంచకప్రాణాది పంచకసంయుక్తం జాయతే | తదుక్తం | 'పంచప్రాణమనోబుద్ధిదశేంద్రియసమన్వితం | అపంచీకృతభూతోగ్ధం సూక్ష్మాగ్ధంభోగ సాధనమితి | తచ్చద్వివిధం | పరమపరం చ | తత్రపరం హిరణ్యగర్భవిజ్ఞశరీరం | చనశుతా' ఇతి. ఆవృత్తిరణ ప్రకారమైవమ్. తేజోబద్ధానిత్రీణి భూతాని ప్రత్యేకం ద్విధా విదార్య ప్రతిభూతమైకేకమథాం ద్విధా ప్రసోఫ్యట్య ఇతరభూతార్థద్వయే యోజనమితి. — తస్మిన్ గగనవనయోః స్వాంతాధిక్యాత్ పృథివ్యుపగ్మ్యంశావిభావనాన రూపవత్త్వాభావాత్. నచ వ్యవహారప్రయోజనాభావాద్వ్యథాం పశ్యేకరణమిత్యుక్తమితివాచ్యమ్. త్రివృత్తిరణవత్తే పృథివ్యప్రేజసోగఽథవత్త్వాదివ్యవహారాభావేన దోషసామ్యుత్. నచ ప్రమాణాభావః. తస్యోక్తత్వాత్. త్రివృత్తిరణమిత్యుక్తేనైవైవత్త్వపరత్వాభావేనావిరోధస్యోక్తత్వాత్. తస్మాత్సుష్మాక్తం 'పంచీకృతాని భూతానిజాయంత' ఇతి — పాశ్చాత్యభౌతికంహి శరీరం. 'తేహం సముదాయశ్శరీర' మితి 'మైత్రేయశ్రితేః. తచ్చద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మాచేతి. తత్ర స్థూలం కరచరణాద్యవయవోపేతం. సూక్ష్మంతు ప్రాణేంద్రియాదిన ప్రదేశావయవోపేతం. తచ్చాపంచీకృతపశ్చాద్భూతైరుత్పర్యంతిత్యాహ | తైశ్చేతి || ననువరిదృశ్యమానస్థూలశరీరేణైవ జీవన్య సకలకార్యసమ్యువాత్ కిమనేన విజ్ఞశరీరేణేత్యతలహ | పరలోకేతి || స్థూలశరీరస్యేవైవ భస్మీభావేన పరలోకయాత్రానుపపత్తేస్తన్నిర్వాహకం సూక్ష్మాగ్ధమవశ్యమేష్టవ్యమితిభావః. తస్య పరలోకయాత్రాః నిర్వాహకత్వే హేతుమాహ || మోక్షేతి || ప్రాకృతప్రళయపర్యంతస్థాయీత్వథాః సను సుమప్తికాలేనకలేవీతేతమోభిభూతస్సుఖరూపమేతి 'త్యాదా సకలకార్యలయశ్రవణేన విజ్ఞశరీరస్యాపి నాశాత్కథం కార్యబ్రహ్మవివాశపర్యంతస్థాయీత్వమితిచేన్న. జ్ఞానశక్తివిశిష్టతస్మాదేవీక్రియాశక్తివిశిష్టస్య తస్యనత్త్వాభ్యుపగమాదితిభావః. ఉక్తావయవోపేతవిజ్ఞశరీరే ప్రమాణమాహ || తదుక్తమితి || విజ్ఞశరీరం విభజతే || తచ్ఛేతి || పరం బ్రహ్మాణ్డ్యాపి అపరం తదవ్యాపీత్యథాః. హిరణ్యగర్భవిజ్ఞశరీరస్యమహత్త్వత్వవ్యవదేశ స్తస్య పరత్వే ప్రమాణం అన్యథా శాస్త్రాదా హి

అవసంఅన్త దాదివిక్లవశరీరం | తత్రహిరణ్యగర్భవిక్లవశరీరం మహత్తత్వం అన్తదా
దివిక్లవశరీరమహంకారఇత్యాఖ్యాయతే | ఏవంత మోగుణయుక్తైభ్యఃపంచీకృత
భూతేభ్యో భూమ్యంతరిక్షస్వర్గహర్షస్తవస్సత్వాత్తకస్యోద్ధర్షలోకసప్తకస్య
అతలపాతాళ వితలసుతలతలాతల రసాతల మహాతలాఖ్యస్మాద్ధోలోక సప్త
కస్య బ్రహ్మాండస్య జరాయుజాండజ స్వేదజ్జోద్భజ్జాఖ్యచతుర్విధఘృల శరీ
రాణాంచోత్పత్తిః | తత్రజరాయుజాని జరాయుభ్యోజాతాని మనుష్య ప
శ్వాదిశరీరాణి అణ్ణజాని అణ్ణైభ్యో జాతాని పక్షిసన్నగాది శరీరాణి స్వేద
జానితు స్వేదాజ్జాతానియాక మశకాదీని | ఉద్భిజ్జానతుభూమిముద్భిద్భజా
తాని వృక్షాదీని | వృక్షాదీనాసుపి పాపఫలభోగాయతనత్వేన శరీరత్వం |

రణ్యగర్భశరీరంమహత్ తదితరజీవవిక్లవశరీరమహంకార మాత్రమితి వ్య
పదేశోనస్యాదిత్యాహ || తత్రేతి || ఏవం తమోగుణయుక్తైభ్యః ||

‘తప్తైతమస్సంజాయతే తమసాభూతాది యుతాదేరాకాశం ఆకాశాద్వా
యుర్వాయోరగ్ని రగ్నేరావః అద్భ్యుఃపృథివీ తదండం సమభవత్ తత్సంవ
త్సరమాత్ర ముషిత్వాద్విధా౭కదొదధస్తాహ్నుమి ముపరిష్టాదాకాశ’ మితి
సుబాలాపనిషద్వచనం బ్రహ్మాండస్య తమోగుణయుక్తోత్పన్నత్వే ప్రమా
ణం. అత్రచ భూమ్యాకాశశబ్దయోరధోలోకసప్తకో ధ్వజానంతక పర
త్వాత్. అతపవ సన్న్యాసవిధాయన్యారణ్యశ్రుతిరపి భూర్లోకభువర్లోక సు
వర్లోక మహర్లోక జనలోకతపాలాక సత్యలోకంచాతలపాతాల వితల
సుతల తలాతలరసాతలమహాతల బ్రహ్మాండంచ విసజ్జయేదితి చతుర్దశభు
వనాత్తకం బ్రహ్మాండమాహేతిభావః || వృక్షాదీనామితి || ‘శరీరజైకర్త
దోషైః యాతిస్థావరతాం నర’ ఇతి వృక్షాదేః కేవల పాపజన్యత్వావగమేన
తజ్జన్యముఖ్య భోగాయతనత్వాచ్ఛరీరత్వమితి భావః. నను బ్రహ్మణోనసక
లజగత్కర్తృత్వం సుబాలాపనిషది ‘బ్రహ్మణోస్యముఖమాసీ’దిత్యాది
నా బ్రహ్మత్రాది సృష్టేః తత్రైవ ‘అపానాన్నిషాదా యత్రారాక్షసాగంధ
ర్వాశ్చా స్థిభ్యఃపర్వతాలామభ్యః ఓషధివనస్సతయ’ ఇత్యాదినా నేషాదాది
సృష్టేశ్చ శరీరసాధ్యత్వావగమాత్. వెదస్యచ విప్ర్యాది సంప్రదాయస్యచా
శరీరేణ కర్తుమశక్యత్వాత్. నచ శరీరసాధ్యంకర్తృ హిరణ్యగర్భః కరో
తి తదసాధ్యంతు బ్రహ్మేతివాద్యం. తస్మాద్ బ్రహ్మేన సకలజగత్కారణ

తత్త్వవరమేశ్వరస్య పంచతన్మాత్రాద్యుత్పత్తౌ స ప్రదశావయవోపేత లిక్త శరీ
 రాత్పత్తౌ హిరణ్యగర్భస్థూలశరీరాత్పత్తౌచ సాక్షాత్కర్తృత్వం । ఇతరని
 ఖలప్రపంచోత్పత్తౌచహిరణ్యగర్భాదిద్వారా హస్తాహమిమాస్తిహి దేవ
 తా ఆనన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనానరూపేవ్యాకరణాణీతి శ్రుతేః । హి
 రణ్యగర్భోనామ మూర్తిత్రయదన్యః ప్రథమోజీవః । నవైశరీరీప్రథమఃస
 వైపురుషఉచ్యతే । ఆదికర్తాసభూతానాంబ్రహ్మగ్రానమవర్తతః ॥ హిరణ్యగ
 ర్భస్సమవర్తతాగ్ర , ఇత్యాది శ్రుతేః । ఏవం భూత భౌతిక సృష్టిర్నిరూ
 పితా । ఇదానీం ప్రళయోనిరూప్యతే । ప్రళయోనామ త్రైలోక్యవినా
 శః । సచతుర్విధః నిత్యః ప్రాకిృతో నైమిత్తికలత్యన్తికశ్చైతి । తత్ర నిత్యః
మితి వ్యాహస్యేతేత్యాశఙ్కాహా ॥ అత్రచైతి ॥ లిక్తశరీరేతి ॥ ఉభయ
విధలిక్తశరీరేత్యర్థః ॥ హిరణ్యగర్భాస్థూలశరీరేతి ॥ మధ్యేతుపురుషోది
వ్యః సహస్రశీర్షాపురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాల్ సహస్రబాహు రి
 తిసుబాలోపనిషద్వచనం బ్రహ్మణోహిరణ్యగర్భాశరీరకర్తృత్వే ప్రమా
 ణం. నచాలోత్పత్తివాచకస్య బ్రహ్మవాచకస్యచ శబ్దస్యాశ్రవణాల్ కథం
 తత్కర్తృత్వ సిద్ధిరీతి వాచ్యం. అస్తాత్తమస్సంజాయతే, ఇతి పూర్వవా
 క్యే శ్రుతస్య తమభయస్యాత్రానుషంగాత్. నను హిరణ్యగర్భాకర్తృత్వకం
 కార్యం కథం బ్రహ్మకర్తృత్వకంస్యాల్ సహితులాలేన కృతం కువిందేన కృతం
 భవతిత్యాశంజగ్తౌ తత్రచాందోగ్యశ్రుతింప్రమాణయతి ॥ హంతేతి ॥ నను
 అనేన జీవేనేతివాక్యే హిరణ్యగర్భోనాభిధీయతే తస్యబ్రహ్మవిష్ణురుద్ర ల
 క్షణమూర్తిత్రయంతర్భావేన జీవత్వాభావాదిత్యతలహా ॥ హిరణ్యగర్భో
 నామేతి ॥ తత్ర ప్రమాణమాహ ॥ నవైశరీరీతి ॥ తస్య తదన్యత్వే మంత్ర
 వణాంచ ప్రమాణయతి ॥ హిరణ్యగర్భఇతి ॥ బ్రహ్మదేవానాం ప్రథమ
 స్సంబధూన విశ్వస్య కర్తాభునవన్యగోష్టాఇతి ముండుకశ్రుతిరపి తస్యప్రథ
 మజీవత్వే ప్రమాణమితి బాధ్యం. జగజ్జన్మనిరూపణముపసంహరతి । ఏవ
 మితి ॥ స్థితేరేకరూపత్వేన తత్రనిరూపణీయాంశాభావాజ్జన్మనిరూపణాన
 న్తరం ప్రళయోనిరూప్యతే ఇతి ప్రతిజానీతే । ఇదానీమితి ॥ ప్రళయస్వరూ
 పేహి జ్ఞాతేతద్విభాగఇతి ప్రథమంతల్లక్షయతి । ప్రళయోనామేతి ॥ సకల
 కార్యనాశః ప్రళయఇత్యర్థః । నిత్యప్రళయం నిరూపయతి ॥ తత్ర నిత్యఇతి ॥

ప్రళయః సుమప్తిః | తస్మాన్సకలకార్యప్రవిలయరూపత్వాత్ | ధర్మాధర్మసం
స్కారాణాం పతదాకారణత్వాదవస్థానం | తేన సుప్రాథ్మితస్య సుఖదుఃఖా
ద్యనుపపత్తిః | ననాన్యకానుపపత్తిః | నచ సుమప్తానంతఃకరణస్యాపి వినాశే తద
ధీవప్రాణాదిక్రియానుపపత్తిః | సప్తతః శ్వాసాద్యభావేపితదుపలభ్యైపురుషాన్త
రవిభ్రమ మాత్రత్వాత్ సుప్తశరీరపలఘ్నత్ | నచేనం సుప్తస్య పరే
తాదవిశేషః | సుప్తస్య హి లగ్నశరీరం సంస్కారాత్తనా అత్రైవవర్తతే పరే
తస్య శులూకాంతరఇతిచైలక్షణ్యత్ | యద్వా అంతఃకరణస్య ద్వైశక్తిజ్ఞానశ
క్తిః క్రియాశక్తిశ్చేది | తత్త్రజ్ఞానశక్తివిస్తాంతఃకరణస్య సుమప్తావినాశః |
ప్రతీదినం ప్రతీసుప్తిజాయమానోలయోన్మత్తిః సుమప్తికాలీనశ్చ ప్రళయస్త
థేత్యర్థః | నను సుమప్తికాలే నకలెంద్రియవ్యాపారోపరమేపి నసర్వకా
ర్యవిలయః మానాభావాదిత్యతాపః | తస్మా ఇతి | సుమప్తికాలే నకలెవీ
న, ఇతి ప్రేవల్యావసవది తత్కాలే సకలకార్యవిలయస్య శ్రవణాదితిభావః | న
ను సుమప్తికాలస్య సకలకార్యప్రవిలయధారత్వే ధర్మాధర్మయోష్యుతి
హేతుసంస్కారస్యచ తదావినాశేన సుప్రాథ్మితస్య సుఖదుఃఖానుభవోఽను
టాదిస్మృతిశ్చ నస్యాదిశ్యతాపః || ధర్మాధర్మేతి | కారణాత్మనైతి | అని
ద్వాత్వేనేత్యర్థః | నను ధర్మాదివదంతఃకరణస్యావిద్యాత్తనావస్థితత్వేన స్వ
రూపేణ వినాశాత్ శ్వాసాదిక్రియానుపపత్తిరిత్యాశంక్య, నిరాకరంతి | నచేతి ||
కిం సుమప్తా క్రియాయుపపన్నా? తదుపలభిర్వా? నాద్యః | ఇహుపత్తే | న
ద్వితీయ ఇత్యాహ || వస్తుత ఇతి | ఏవం సతి సుమప్త్యుత్పాద్యోర్భేదోన
స్యాదిత్యాశంక్య నిరాకరంతి | నచేవమితి | సంస్కారాత్తనేతి | నాశా
ఖ్యసంస్కారోఽవిద్యా తద్వారేణ్యర్థః | నను సుమప్తౌ సకలకార్యలయా
ఖ్యుపగమే సుప్రాథ్మితస్య ధర్మాదివినాశేన సుఖాద్యనుపపత్తిదుఃకర్వారా. కార
ణాత్తనావస్థానమితిచేత్ | కిమవిద్యాత్తనావస్థానం కారణాత్తనావస్థానమి
త్యనేన వివక్షితం? ఉత ధర్మాదేరపి స్వకార్యకారణత్వేన స్వరూపేణావస్థా
నం? ఆద్యే ధర్మాదికారణమవిద్యైవతదావర్తత ఇత్యర్థః | స్యాత్ | తథాచ
సుఖాదికారణ ధర్మాభావాదుక్త దోషతాదవస్థ్యం. ద్వితీయే, నకలెవీనే,
ఇతి శ్రుతివిరోధః | అంతఃకరణస్యాపి స్వరూపేణావస్థానే శ్వాసావలభ్యై
భిరుత్పప్రతిపాదనవిరోధశ్చేత్యన్వరసాదాహరయి ద్వైశక్తిశ్రుతిశక్తిసామ

నతుక్రియాశక్తివిశిష్టస్యైతి ప్రాణాద్యవస్థానమవిరుద్ధం యదాను ప్రసన్నం
నకంచనశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణవైకళ్యాభవతి అధేనంవాక్ సర్వై
ర్నామభిసృహామ్యేతి * సతాసామ్యతదానంవన్నభవతిస్వమపీభావతీ
త్యాది శ్రుతిరుక్తసుమప్తామానం । ప్రాకృతప్రళయస్తు కార్యబ్రహ్మవినాశ
ః మిత్రకః సకల కార్యనాశః । యదాతుప్రాగవత్పన్నబ్రహ్మ సాక్షా
త్కారస్య కార్యబ్రహ్మణః బ్రహ్మాండాధికారలక్షణ ప్రాగ్భక్తర్షసమాప్తా
విదేహకేవల్యాత్మికావరమముక్తిః తదాతల్లోకవాసినామపుత్యన్న బ్ర
హ్మసాక్షాత్కారణాబ్రహ్మణానహవిదేహకేవల్యమ్ । బ్రహ్మణానహతేన
ర్వే నుప్రాప్తై ప్రతిసంచరే । పరస్యాం లెకృతాశ్చానః పరివిశంతి పరంప
దమితశ్రుతేః । ఏవం సత్యలోకవాసిభిస్తుహ కార్యబ్రహ్మణిముచ్యమానై త
దధిష్ఠితబ్రహ్మాండ తదంతర్వర్తనిభిలలోక తదంతర్గతస్థావరాదీనాం భౌతికా
నాంభూతానాంచ ప్రకృతౌ మాయాయాం లయః ।

ర్థ్యం తచ్చఫలాపధానంవివిక్షితం. నస్వరూపయోగ్యత్వం. తస్య సర్వదా
నత్వేనఙ్గానశక్తివిశిష్టాంతఃకరణస్య సుమప్తా వినాశ ' ఇత్యుత్తరగ్రంథవి
రోధాత్. ॥ ప్రాణాదీతి ॥ అత్రాపదేన సావయవ లింగశరీర ధర్మాధర్మసం
సారాణాం పరిగ్రహః. నచ ధర్మాదెరపి కథంస్వరూపేణావస్థానం అ
న్యథా, సుమప్తికాలే సకలేవీన, ఇతి శ్రుతివిరూధాపత్తైరితివాచ్యం. ధ
ర్మాదికార్యస్య సుఖాదేర్వివాశేన తస్య కార్యవిశిష్ట కారణనాశపరత్వాత్.
అతఏవ కైవల్యావనిషది, పునశ్చ జన్మాంతర కర్తయోగాత్ సపవజీవస్వ
పీతి ప్రబుద్ధ, ఇతి తమత్తరవాక్యం సంగచ్ఛతే. అన్యథా కారణస్య ధర్మా
దేః స్వరూపేణ వివాశే తద్విరూధాపత్తేః. అసేవ మాండుగ్యోపనిషది
, యత్రీసుప్తానకంచనకామం కామయతే నకంచన స్వప్నంపశ్యతి తత్సుమప్త
మితి సుమప్తీనిర్వచనం. అతఏవ 'అయంపురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసంపరిష్కృతో
నబాహ్యం కించ నవేదే' టి బృహదారణ్యశ్రుతిరపి. సుమప్తా సకలకా
ర్యవిలయే కాపీతికీం శ్రుతిం ప్రమాణమాహ । యదేతి । తత్ర ధా
ర్మ్యశ్రుతిం చ ప్రమాణయతి ॥ సతాసామ్యేతి ॥ ప్రాకృతేతి ॥ ప్రకృతౌ మాయా
యాం భవః ప్రాకృతః ప్రళయఇత్యర్థః. నచ సౌమప్తిక ప్రళయైతి
వ్యాప్తిః. తదా సుఖాదివినాశస్యాంతకరణసత్త్వాదితిభావః. ॥ తల్లోకవా

నతు బ్రహ్మణి బాధరూపవివాశస్యైవ బ్రహ్మసిద్ధత్వాత్ । అతః చాగ్రీకృతశ్చ
త్యుచ్యతే । కార్యబ్రహ్మణోదినసావసావనిమిత్తకస్త్రిలోక్యమాత్ర లయో
నైమిత్తికప్రళయః । బ్రహ్మణోదినసస్థితతుర్యగనమానుపరిమితః కాలః । నతు
ర్యుగనమాస్రాణి బ్రహ్మణోదినముచ్యంతే ఇతి వచనాత్ । ప్రళయకాలోపిది
వసకాల పరిమితః । రాత్రికాలస్య దీపనతుల్యత్వాత్ । ప్రాగ్భూతప్రళ
యే నైమిత్తిక ప్రళయేచ పుగాణవచనాని ప్రమాణాని । ధ్వీపరాధోగ్యత్వ
కాంతే బ్రహ్మణః పరమేష్ఠినః । తదాపగ్రీకృతయస్సప్తకల్పతే ప్రళయాయ
హి । ఓషప్రాగ్భూతికాగాఢకా ప్రళయోదంత్యోలీయతే ఇతి వచనం ప్రాగ్భూత
ప్రళయేమానం । ఓషనైమిత్తికఃప్రాగ్భూతః ప్రళయోయత్యవిశ్వస్యత్ । శతే
నంతాసనో నిత్యమాత్మ సాత్యత్యచాత్మధూరితివచనం నైమిత్తికప్రళ
యేమానం । తురీయః ప్రళయస్సు బ్రహ్మసాక్షాత్కారమిత్తకః సర్వమో
క్షః । సత్తజీవవాదే యుగపదేషా నానాజీవవాదేతుక్రమేణా సర్వపరీభవం
తీతమృతే । తత్రాద్యాస్త్రయోపిప్రలయాః కర్మపరమనిమిత్తకాః । తురీయ
స్సు జ్ఞానోదయనిమిత్తాః జ్ఞానేన సమేషేషశేషః । ఏవంచతుర్విధప్రళయో
సినామితి ॥ సత్యలోకవాసినామిత్యర్థః । యద్యపి కార్యబ్రహ్మవివాశపప
ప్రకృతోపయోగీ తథాపి తస్మిన్మాణత్వేన వక్ష్యమాణవచనై కృతాత్మాన
ఇతిపద ముత్పిన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్పరం ప్రవిశన్తి పరంపదమితి విదే
హకైవల్యపరం నతు లోకాంతరావాప్తిపరమితి దశకాయతుం తదభిధానమి
తిచ్యేయమ్. నన్వయం ప్రళయో నప్రాకృతః బ్రహ్మసిద్ధత్వాదిత్యాశబ్ద్యా
మాయానిష్ఠపవాయం ప్రళయః పరిణామ్యుపాదానకాలీననాశస్య తన్నిష్ఠ
త్వాభ్యుపగమాత్. అతఏవ ఘటాదినాశో వృద్ధిణ్ణాదనిష్ఠఇత్యభిప్రేత్యా
హ ॥ నత్వితి ॥ బాధేతి ॥ ఇదంచ నాశస్య బ్రహ్మస్యత్వమధ్యపేత్యోక్తమ్.
వస్తుశస్త్ర బాధోపనబ్రహ్మనిష్ఠః తస్మాద్విస్తానావశేషత్వాదిబాధ్యం. నైమి
త్తికప్రళయం నిరూపయతి ॥ కార్యబ్రహ్మణఇతి ॥ త్రైలోక్యమాత్రేతి ॥ స
త్యలోకతదంతర్వర్తికార్యస్యతిరిక్తసకలకార్యవివాశఇత్యర్థః. తురీయః-చ
తుర్థః ॥ సర్వమోక్షఇతి ॥ సర్వకార్యవివాశఇత్యర్థః. నను మోక్షస్యా
పి ప్రళయత్వే నైమిత్తికాదిప్రలయాదవిశేషపత్రాతద్వదేవ మోక్షస్య పు
రుషార్థగత్వం సస్యాదిత్యతపహ ॥ తత్రేతి ॥ తథాచ మోక్షస్యానర్థహ

నిరూపితః । తస్యోదాసీంక్రమోనిరూప్యతే । ఖాతానాంభాతకానాం చ న
 కారణలయక్రమేణలయః । కారణలయసమయే కార్యాణామాశ్రయమంతరే
 ణావస్థానానుపపత్తేః । కింతు సృష్టికృమవిపరీతక్రమేణ తత్తత్కార్యవా
 శే తత్తజ్జనకాదృష్టనాశస్యైవ ప్రయోజకనియా ఉపాదాన నాశస్యా
 ప్రయోజకత్వాత్ । అన్యథాన్యాయమతే మహాప్రళయే పృథివీవరమాణు
 గతహవరసాదెరవినాశావత్తేః । తథాచ పృథివ్యాఅప్పు అపాంతేజసి లేజ
 సావాయా నాయోరాకాశే ఆకాశస్య జీవాహంకారే తస్యచహిరణ్యగ
 భాహంకారే తస్యచావిద్యాయా మిత్యేవగూఢపవ ప్రళయః । తదుక్తం
 విష్ణుపురాణే । జగత్ప్రతిష్ఠాదేవషేషపృథివ్యప్పుప్రళీయతే । లేజన్యావఃప్ర
 త్యవిద్యానిన్న త్తిరూపత్వాత్పురుషార్థత్వమితిభావః । జన్మవత్ లయస్యా
 పి క్రమాకాంక్షత్వాత్తత్కృమనిరూపణం ప్రతిజానీతే ॥ తస్మేతి ॥ తస్య
 త్పత్తిక్రమవిన ప్రళయేవ్యస్తు నతు విపరీతక్రమః క్లప్తత్వాదిత్యుపాహ ॥
 ఖాతానామితి । ఉత్పత్తిక్రమస్యాత్ప్రజ్ఞీకారే బాధకమాహ । కారణేతి
 ఆశ్రయమంతరేణేతి ॥ నచ వినశ్యదవస్థాయామాశ్రయమంతరేణైవావస్థా
 నం అతపవఅనాశ్రితావప్యవశిష్టస్తావస్థాన్యాయసిద్ధాంతావశ్యాం । తథాన
 తి సర్వదా నిరాశ్రయత్వావలైః । నను క్రమాంతరాభావాదగత్యానవస
 క్రమః కల్ప్యతే ఇతిచోదయతి ॥ కింత్యితి ॥ తథానాసద్భిత్వాహ ॥ సృ
 ష్టితి ॥ నన్వాశ్రయనాశాంతరమేవ కార్యనాశః తస్మేవ తద్గేణుత్వాదిన్య
 తాహ ॥ తత్తత్కార్యేతి । — అయంభావః । నతావదాశ్రయనాశః క
 ర్యనాశమాత్రేహేతుః । పాకరక్తేఘటేశ్యామనాశ ఆత్మనిగుణనాశశ్చనస్యా
 త్ । నచాశ్రయనాశః కార్యద్రవ్యనాశే హేతుః । ద్వ్యణుకనాశాభావ ప్రస
 క్లాత్ । నచ తత్తానమవాయుకారణనాశాత్ ద్వ్యణుకనాశః ఆత్మని పాకర
 క్తేఘటేచ విరోధిగుణావిర్భావాద్గుణనాశఇతిసదోషఇతివాచ్యమ్ । అననుగ
 మాత్ । కార్యజనకాదృష్టనాశస్య అనుగతస్య తత్తత్కార్యనాశజనకత్వసమ్భ
 వేననుగమస్యాన్యాయ్యత్వాదితి — । అవృష్టనాశస్య కారణత్వానగ్నే
 కారే బాధకమాహ । అన్యథేతి ॥ సిద్ధాంతై పరమాణోరసభ్యుపగమాదా
 హ । న్యాయమతఇతి । తథాచాదృష్టనాశస్య క్లప్తత్వాత్పవన సర్వత్రప్ర
 యోజకఇతిభావః । పృథివ్యాదెరదాదా లయే ప్రమాణమాహ । తదుక్తమితి ॥

వీయంతె తెజో వాయా ప్రళీయతే । వాయుశ్చలీయతే వ్యోమ్ని తద్వాప్యతే
 ప్రళీయతే । అన్యక్త పునుషే బ్రహ్మణి వగై సంతప్రళీయతే, ఇతి । ఏవం
 ధప్రళయకారణత్వం తత్పదార్థస్య బ్రహ్మణ స్తటస్థలక్షణం । నను వేదాన్తై
 బ్రహ్మజ్జగతౌ రణత్వేన పరిపాద్యమానేనతి సప్రపంచం బ్రహ్మస్యల్
 అన్యథా సృష్టివాక్యానాం అప్రామాణ్యాసత్త్వేనైవ జేన్న ।

[illegible]

నహిస్సృష్టివాక్యానాం సృష్టేతాత్పర్యం | కింత్వద్వితియే బ్రహ్మశ్చైవ | తత్ప్రతి
 వత్తాకథం సృష్టేరుపయోగః | ఇత్థం | యదిసృష్టిమనుషన్యస్య పరిపూర్ణస్యనిష్ఠే
 ధో బ్రహ్మణిపరిపాద్యేత తదాబ్రహ్మణిపరిపిద్ధస్య పరిపూర్ణస్య వాయా పరి
 తిపిద్ధస్య రూపస్యేవ బ్రహ్మణోన్యత్రావస్థాన శంకాయాంనిర్విచికిత్సమద్వి
 తీయత్వం ప్రతిపాదితంస్యాత్ | ఇతః సృష్టివాక్యాద్బ్రహ్మణాపాదేయత్వజ్ఞా
 నేనతి ఉపాదానంపినా తాగ్యస్యాన్యత్ర సద్భావశంకాయా నిరస్తతయా
 'నేతి నేతి' త్యాదినా బ్రహ్మణ్యపితన్యాసత్వోపపాదనేప్రవృత్తస్య తుచ్ఛత్వా
 వగమే నిరస్తనిఖలత్వైవతవిభ్రమమఖణ్డసచ్చిదానందైకరసం బ్రహ్మ సిద్ధ్యై
 తితి పరమృతయా సృష్టివాక్యానామవ్యద్వితియే బ్రహ్మశ్చైవ తాత్పర్యమ్ |
 ఉపాసనాప్రకరణవతితనగుణబ్రహ్మవాక్యానాం తూపాసనావిధ్యపేక్షితగు
 కావగతత్వేన తత్ర తాత్పర్యాయోగాత్ అజ్ఞాతస్త్వేవ శాస్త్ర తాత్పర్యపక్ష
 యత్వాత్. ప్రవృత్తిపరత్వే 'నహనానాస్తీ'తి పరిత్యేధానుపపత్తైశ్చైత్యాశ
 యేనాహ || నహితి || నను సృష్ట్యాదివాక్యానాం కథమద్వితీయ బ్రహ్మప్రతి
 పత్తా వినియోగః. నతాసత్పుచ్ఛబ్రహ్మప్రతిపత్తౌఅన్నమయాదివాక్యవల్లభా
 టారున్ధతీన్యామేన సూక్ష్మబ్రహ్మప్రతిపత్తావుపయోగః. తద్వత్ప్రవృత్తిబ్ర
 హ్మత్వేనానుపదేశాత్. నాప్యూపాసనావాక్యోన్యద్బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగ్యత్వకరణ
 శుద్ధిత్వారా. ఉపాసితేత్యత్రాశ్రవణాత్. నవ పరిత్యేధ్యప్రవృత్తిసమర్పక
 తయా తత్ప్రవయోగః. అన్యోన్యస్సస్యాపి ప్రవృత్తిస్య తత్ర పరిత్యేధన
 మ్భవేన బ్రహ్మాధీనసృష్ట్యభిధానవైయధ్యాపాశాత్. తథాచ సృష్ట్యాదివా
 క్యానాం సప్రవృత్తిబ్రహ్మపరత్వభావే అప్రామాణ్యసత్తా సనిష్ప్రవృత్తిం
 బ్రహ్మ శాస్త్రార్థాశ్చ త్యాక్షిపతి || తస్మిన్ప్రతిపత్తి | యద్యప్యన్యాధీనస్యా
 పి ప్రవృత్తిస్య బ్రహ్మణి పరిత్యేధః సమ్భవతి. తథాపి వాయా పరిపిద్ధరూ
 పవ నిష్పేధ్యస్య పారమాథికత్వేపి సమ్భవేన నిన్దిత్యాత్వాసిద్ధ్యా బ్రహ్మ
 ణోన్యద్వితియత్వాసిద్ధిప్రసక్తః. బ్రహ్మాధీనసృష్టిస్థితిలయోపన్యాసేతు ప్రపం
 చస్య బ్రహ్మణాపాదేయతయా సిద్ధస్య 'నహనానాస్తీ'త్యాదినాతత్త్రేవ ని
 షేదే శుక్తిరూప్యపన్దిత్యాత్వావగతో అద్వితీయం బ్రహ్మ సిద్ధ్యతీత్యాహ |
 ఇథమితి || ప్రసక్తౌద్వాక్యాన్తరస్యాపి తదుపయోగమాహ | ఉపాస
 నేతి || యద్యా నను యథా 'యపిహేన్తరాదిత్యే హిరణ్మయఃపురుష' ఇ

తారోపమాత్రపరత్వం నగుణపరత్వం | నిగుణప్రకరణపరితానాం నగుణ
నాశ్యానాంతునిషేధవాక్యాపేక్షితనిషేధసమర్పకత్వేన వినియోగః

త్యాదివాక్యవాం నగుణబ్రహ్మపరత్వం తద్వత్స్పష్టివాక్యనామపి సప్రప
జ్ఞబ్రహ్మపరత్వం స్యాదిత్యాశక్య కిముపాసనాప్రకరణపరితానాం హిర
ణ్మయాదివాక్యవాం గుణపరత్వం? ఉత నిగుణప్రకరణపరితానాం 'దేవ
వావబ్రహ్మణోరూపేమూర్తంచామూర్తంచేత్యాదీనాం? తత్రాద్యం దూష
యతి || ఉపాసనేతి || గుణారోపేతి || నాచందేనముపాసేతేత్యాదివద్వా
ప్రవగుణాభావేతి తదారోపమాత్రేణోపాసనసమ్భవాత్. నచైవమపి
తదారోపపరత్వం నబ్రహ్మపరత్వమితివాచ్యమ్. ఫలానువృత్తరహితానామపా
సనానాం సాక్షాదన్యకరణశుద్ధిహేతునాం తద్వారా బ్రహ్మజ్ఞానే విని
యోగాత్. అతపవ, యోగిశఃకర్తృకుర్వన్తి సక్తంత్యక్తాన్తశుద్ధయ' ఇతి భ
గవద్గీతావచనం 'దదామి దేయమిత్యేనయజేయవ్యవస్థమిత్యపి' త్యారణ్యవర్స
ణి రుక్తిణీం ప్రతిద్రౌపదీవచనంచ. ఫలోద్దేశేన క్రియమాణానాంచాపాస
నానాం క్రమముక్తిఫలకత్వాత్. ద్వితీయం నిరస్యతి || నిగుణేతి || బృహ
దారణ్యకేహి 'మూర్తంచామూర్తంచ మత్యేకంచామృతంచే, త్యుత్తర
మ్య, తదేతన్నూర్తం యదన్యద్వాయోరన్తరిత్యాజ్ఞే, త్యాదీనా వాయువ
రిక్షవ్యతిరిక్తం మూర్తం వాయువన్తరిక్షంచామూర్తమిత్యాదిభౌతికమువన్యన్య
'అథాధ్యాత్మమిత్యాదీనాప్రాణవ్యతిరిక్తం మూర్తప్రాణశ్చామూర్తమి
త్యాధ్యాత్మికమభిధాయ, అథాతత్రదేశోనేతినేతీతినిషేధతి. తత్ర మూర్తా
దిగుణవాక్యవాం నిషేధవాక్యపేక్షితనిషేధప్రతియోగినమర్పకతయా
ప్రకరణార్థనిగుణబ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగఇత్యర్థః. నను కర్తృకాణ్డవా
క్యవాం యథా బ్రహ్మజ్ఞానే వినియోగాభావాత్ స్వాధికారత్వం తథా
సృష్ట్యుపాసనావాక్యనామపి అస్తు స్వాధికారమాత్రపరత్వం. కించ బ్రహ్మ
ణోనిష్ప్రపజ్ఞత్వే కర్తృవాక్యవాం యాగస్వర్గాదిసాధ్యసాధనభావప్రతి
పాదకానామసత్యస్వర్గాదిలోకప్రపంచే కథంప్రామాణ్యమితిచేత్. నతావద
ప్రామాణ్యం. స్వర్గయాగాదీనాం వ్యావహారికత్వాభ్యుపగమాత్. నాప్య
నువయోగః. అగ్నిహూత్యాదీనామపి ఫలానువృత్తరహితానామారాదు
వకారకత్వస్య, సర్వాపేక్షావయజ్ఞాదిశుచేరత్వపదత్యత్ర సూత్రకారే

ఇతిసకీర్ణదపివాక్యమద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే । తదేవంస్వరూపతలస్థలక్షణలక్షితం తత్పదవాచ్య మీశ్వరచైతన్యం మాయాప్రతిబిम्బరూపమతికేచిత్ । లేహమయమాశయః । జీవపరమేశ్వర సాధారణచైతన్యమాత్రంబిమ్బం । తస్మైవ బిమ్బస్యావిద్యాత్మికాయాం మాయాయాం ప్రతిబిమ్బమీశ్వరచైతన్యం । అన్తఃకరణమ ప్రతిబిమ్బం జీవచైతన్యం । , కార్యపాధిరయం జీవః కారణోపాధిరీశ్వర'ఇతి స్మృతేః । ఏతన్నతేజలాశయగతశరావగతసూర్యప్రతిబిమ్బయోరివ జీవపరయోర్భేదః । అవిద్యాత్మకోపాధేర్వాప్తిపకతయా తదుపాధికేశ్వరస్యాపి వ్యాపకత్వం । అన్తఃకరణస్యపరిచ్ఛిన్నకొంగీకృతత్వేన చిత్రతత్త్వాభిప్రాయోగనన్యువాత్ . తదేతదాహ । సకీర్ణదపివాక్య మద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదనేన విరుధ్యతే ఇతి ॥ నన్విదం లక్షణద్వయమయక్తం . లక్ష్యాభావాత్ . తథాహి . స తత్పదవాచ్యం లక్ష్యం . తద్ధి నచిద్యూపం . జీవస్యాపి తథాత్వాత్ . వాప్యవిద్యావచ్చిన్నోజీవః మాయావచ్చిన్నఈశ్వరఇతివాచ్యమ్ . తరత్యవిద్యామిత్యాదౌ మాయావిద్యయోస్సామానాధికరణ్యవ్యవధేశాన్నతయోర్భేదఇత్యుక్తత్వాత్ . తస్మాత్త్వానిరూపణాత్ లక్షణస్వయం నయక్తమిత్యాశంకాహా । తదేవమితి । అవిద్యాప్రతిబిమ్బరూపమీశ్వరచైతన్యం తత్పదవాచ్యం తదేవ స్వరూపలక్షణతలస్థలక్షణయోగలక్ష్యమిత్యర్థః . నన్వవిద్యాప్రతిబిమ్బోజీవః తత్రాథమీశ్వరస్యావిద్యాప్రతిబిమ్బత్వమిత్యాశంకా ఏతన్నతేష్యన్తఃకరణప్రతిబిమ్బవీన జీవఇత్యాహ । లేహమితి । అన్తఃకరణవచ్చిన్నోజీవః తదనవచ్చిన్నఈశ్వరఇతికేచిత్ . తన్న . స్మృతివిరోధాదిత్యాహ । కార్యేతి ॥ కార్యమన్తఃకరణం కారణమవిద్యా . కించ జీవేశ్వరావన్తఃకరణావిద్యాప్రతిబిమ్బవితియక్తమ్ . నన్వవచ్చిన్నానవచ్చిన్నా . తథాసతి జీవేశ్వరయోరత్యంతభేదావతైరిత్యాహ । ఏతన్నతఇతి । అపిచేశ్వరస్యానవచ్చిన్నయాపత్వే బ్రహ్మణ్యస్య సర్వజీవాకాంత్రతయానవచ్చిన్నస్యబ్రహ్మణోద్భాద్యహిరెవావస్థానాపత్రా సర్వగతత్వసర్వోపాదానత్వ సర్వాన్తర్యామిత్వాది బ్రహ్మణోనస్యాత్ . అవిద్యాప్రతిబిమ్బత్వపక్షేతు సర్వముపపద్యతే ఇత్యాశయేనాహ ॥ అవిద్యేతి । జీవస్యకు సవ్యాపకత్వం తదుపాధేరవ్యాపకత్వాదిత్యాహ । అన్తఃకరణస్మేతి । ఏకజీవవాదే అవిద్యాప్రతిబిమ్బోజీవఇతి తత్ర జీవేశ్వరవిభా

తయా తదుపాధికజీవస్యాపి పరిచ్ఛిన్నస్యోఽపి | ఏతన్నతే అవిద్యాకృతహ
మా జీవ ఇవ పరమేశ్వరేపి స్యుః ఉపాధేః ప్రతివిస్ఫుపక్షపాతిత్వాదిత్య
స్వరసాత్ విమృశ్యత క మీశ్వర చైతన్యమిత్యపరే | తేషా మయమాశ
యః | ఏకమేవ చైతన్యం | విమృత్వాక్యాస్తమీశ్వరచైతన్యం | ప్రతివి
మృత్వాక్యాస్తం జీవచైతన్యం | విమృచ్ఛ్రీతివిమృశ్యనోపాధిశ్చ ఏకజీవవాదే
అవిద్యా అనేకజీవవాదే అన్యకరణాన్యేవ | అవిద్యాన్యకరణోపాధిప్రాయ
క్తో జీవపరభేదః | ఉపాధికృతదోషాశ్చ ప్రతివిమృశ్యవ వర్తంతేనతు విమృశ
రమేశ్వరే | ఉపాధేః ప్రతివిమృశ్యపక్షపాతిత్వాత్ | ఏతన్న తేషానసూర్యస్య
జలాదౌ భానమానప్రతివిమృశూర్యస్యేవ జీవపరయోర్భేదః | నను గ్రీవా
స్థముఖస్య దర్పణప్రదేశఇవ విమృశ్యచైతన్యస్య పరమేశ్వరస్య జీవప్రదేశే అ
భావాత్ తస్య సర్వాంతర్యామిన్యం సస్యాగతిచేన్న |

గౌ సస్యాదితి ప్రతివిస్ఫుత్వే దోషస త్యేవ దోషాన్తరమాహ || ఏతన్నతే
తి || నను సిద్ధాంతై విస్ఫుప్రతివిమృశూరభేదేన చైతన్యస్యేవ విమృశప్రతి
విమృశ్యకతయా కథమేకత్వేన జీవేశ్వరభావతత్వాశఙ్క్య తస్య విమృ
త్వేనేశ్వరత్వం ప్రతివిస్ఫుత్వేన జీవత్వంచావిరుద్ధమిత్యాహ || ఏకమేవేతి ||
నను విమృశప్రతివిస్ఫుభావోయది పారమాధికః తదా నిష్కళఙ్కత్వ విరొ
ధః | ఉపాధిశ్చ నిత్యసన్నిహితః పారమాధికః స్యాదిత్యద్విరీయత్వవ్యాఘా
తః | యదికల్పితః శతకల్పనోపాధిర్వద్యన్యకరణం తదా ఏకజీవవాదానవశా
తః | యద్యపిద్యా తదానానాజీవవాదవిరొధః ఇత్యాశఙ్క్య మత భేదేన వ్య
వస్థితోపాధిమాహ || విమృశేతి || మతభేదేన భేదమాహ || అవిద్యాన్యకరణే
తి || పూర్వమతోక్తదోషోనాశ్రమతే ప్రసరతిత్యాహ || ఉపాధేరితి || అ
తఏవ దర్పణగతముఖప్రతివిస్ఫుపవశ్యామావదాతత్వాదికమితిభావః | ననూ
పాధికృతో భేదఇత్యయ్యుక్తం స్వరూపతఏవ భేదసమ్భవాదిత్యతలహ | ఏతన్న
తేతి || ఈశ్వరస్య విమృశ్యే బాధకమాశఙ్కతే || నన్వతి || సర్వాంతర్యా
మిత్యం సస్యాదిత్యవలక్షణం సర్వోపాదానత్వంచ సస్యాదిత్యపిబాధ్యం | పరి
చ్ఛిన్నస్యేవ విమృశ్య ప్రతివిస్ఫుదేశావృత్తిత్వనియమః నాపరిచ్ఛిన్నస్యే
త్యాహ || నేతి || నను మహాకాశోజలాదౌ సప్రతివిమృశే తత్రాస్యా

సాధనక్షత్రస్యాకాశస్య జలాదౌ ప్రతిబింబితత్వే విన్యూహితమహాకాశ
స్యాపి జలాదివృక్షశంఖంధదశానేన పరిచ్ఛిన్నవిన్యూస్య ప్రతిబింబితేశా
సంబంధితే వ్యపరిచ్ఛిన్నబ్రహ్మవిన్యూస్య ప్రతిబింబితేశ సంబంధావిరోధా
త్ । నచ రూపహీనస్య బ్రహ్మణో న ప్రతిబింబ సంభవః రూపవతీపవ త
థాత్వదశానాదితి వాచ్యం । నీరూపస్యాపి రూపస్య ప్రతిబింబితదశానా
త్ । నచ నీరూపస్య దృశ్యస్య ప్రతిబింబ భావనియమః । ఆత్మనో దృశ్య
త్వాభావస్యాక్తత్వాత్ । ఏకభావమథాచైవ దృశ్యతే జలచంద్రసేత్ । య
థాహ్యయజ్ఞోతిరాత్మా వివస్వానపో భిన్నా బహుభైకోనుగచ్ఛన్ముపాధి
నా క్రియితే భిన్నరూపోదేవః క్షేత్రేష్వేవమజోయమాక్షై , త్యాది వా
క్యేన బ్రహ్మప్రతిబింబభావానుమానస్య బాధితత్వాచ్చ । తదేవం తత్ప్ర
దార్థోనీరూపితః । ఇదానీంశ్వంపదార్థో నీరూప్యతే । ఏకజీవవాదే అపిద్యా
ప్రతిబింబోజీవః ।

కాశస్యైవ భాసనస్య చాద్యత్యాశఙ్కాహా ॥ సాభేరే ॥ నచాధ్రాదకి మేవత
త్రప్రతిబింబితేన మహాకాశఇతివాచ్యం. ప్రత్యభిజ్ఞావిరోధాత్. కింనీరూ
పే ప్రతిబింబభావనియమః? ఉత నీరూపద్రవ్యే? తత్రాద్యం నిరాకృత్య
ద్వితీయం దూషయతి ॥ నచేతి ॥ ఆత్మానద్రవ్యం. నిధి సనమవాయికార
ణమ్. సమవాయానభ్యుపగమాత్. నాపి గుణాశ్రయః. బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వా
దిత్యర్థః. నను బ్రహ్మణి కల్పితగుణాజ్ఞీకారాన్ననిగుణశ్చోతివిరోధః. నచా
కాశవత్ బ్రహ్మనీరూపద్రవ్యమపి ప్రతిబింబితామితవాచ్యం. తత్రాద్యభిస
క్షత్రాదేరేవరూపవతః ప్రతిబింబితత్వ సమ్భవే నీరూపాకాశప్రతిబింబ
స్యానమ్మృతిపన్నత్వాదిత్యతతహ ॥ ఏకదేతి ॥ తత్ప్రదాధానిరూపణమప
సంహరతి ॥ తదేవమితి ॥ అపిద్యాప్రతిబింబిత్యితి ॥ ఏకైవాపిద్యా. అజా
మేకామిత్యాదిశ్రుతేః. నచ ఇన్ద్రోమయాభిరతి బహువచనవిరోధః. తస్యత
ద్గతశక్తిభేదపరిత్యేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. తథాచావిద్యోపాదేరేకత్వాత్తత్ప్ర
తిబింబలక్షణో జీవఏకత్యర్థః. — జీవైకత్వంచ సమ్భృదాయాధ్వవాస్థితమి
త్యేతావతైవతత్ప్రక్షణపన్యస్తః. నత్యయింపక్షాయుక్తః. తథాహి. ఏకజీవవా
దే అపిద్యాయా ఏకత్వేన ఏకస్య ముక్తత్వేన ఇదానీం ప్రవక్ష్యానుపలమ్భా
నైతే. పూర్వం ముక్త్యభావే వామదేవాదముక్తిప్రతిపాదకబహువాక్యవి

అనెకజీవవాదే త్వంతిఃకరణప్రతివిచ్ఛిన్నతానాం జాగ్రన్వస్మిన్మమప్తిరూపావస్థా త్రయవాత్ ।

రోధాత్ . వామదేవాదీనాముత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణామప్యముక్తా అర్వాచీనానాం ఆపాదవాతేదలభిషిష్యేన్ద్రైచక్రీవణావారిధిరేవకాష్ఠేతిన్యాయేనముక్తిరూరోత్సారితాస్యాత్ . నచైవం వివరణాచాగృహీతవైకీర్త్యేస్తద్విరోధితవాన్యమ్ . తమక్తేజీవవదప్రతిపాద్యుపకరణవేతి శాస్త్రదృష్టజీవైక్యపరత్వాత్ . అన్యథా తద్వచనస్య లోకసిద్ధజీవభేదప్రతిషేధకత్వే ఆనస్తజీవనిగ్భాసాపుదమేకరసం బ్రహ్మే ' త్యహంకారటికాయాం పద్మపాదాచార్యేజీవభేదస్యాభిధానాత్తద్విరోధావత్తై . అనవప వివరణాచార్యైః శారీరకన్యాయసంజ్ఞాహిన్ద్రావరేణవశాధికరణే , తద్యోయో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యంతే సమతకథనత్ తకషీణాం తథామమహ్యేణామి ' తి నాన్యోదాహరణేన యస్యజ్ఞానం తస్మైవముక్తిరిత్యుక్తం . ఆతపవచ , యావదధికారమపస్థితిరాధికారకాణా ' మిశ్యత్ర పసిష్టాదీబ్రహ్మజ్ఞానిసంజాతామృతేషాం పౌరాణికాన్యాయాధికారలక్షణపారిభవర్త్యస్తవవస్థాసం తతఃకర్షణం ముక్తిరిత్యుక్తమ్ . తదేతత్పరనాషణం సూత్రం , భోగేనస్వతరేక్షపయిత్యానన్యద్యస్తే ' ఇతి . తస్మాత్ , శుభిసూత్రస్మిన్యాయవిరోధాత్తదభావతః । జీవైకత్వప్రవాదాయం నాదర్శ్యఃపరీక్షితైః—జీవైకత్వమతేనజీవస్యలక్షణముక్త్యా తననేకత్వములేన తల్లక్షణమాహ ॥ అనెకజీవవాదేత్విత్ ॥ అన్తఃకరణప్రతివిచ్ఛిన్నతానాం జీవః సత్త్వవిద్యావచ్ఛిన్నతాన్యధాః . తమపాదేరేకత్వేన జీవానాత్వామవత్తైః—నన్వవిద్యావచ్ఛిన్నోజీవఃసదానైనమాయాభిరితి శ్రుత్యా తమపాదే రనేకత్వావగమాత్ . అజామిత్యేకవచనశ్రుతే రేకంవచనమితివత్ సముదాయాభిప్రాయస్వాదితిచేన్న—కార్యోపాధిరయంజీవఇతి స్మృతివిరోధాత్ . కించ , స్వగుపీతాభవతీ ' త్యాదిశ్రుతౌ సుప్తాబ్రహ్మణ్యోపాధికోలయః శ్రుతియతే . జీవస్యావిద్యోపాధికత్వే తద్వచనం సన్యాత్ అవిద్యాయాస్తదావివాకభావాత్ . అపిచైవం జీవస్యోత్పత్తిగత్యాతయోనోపపద్యేరగ . అవిద్యాయాన్యాయకత్వేన తదవచ్ఛిన్నస్య గత్యాద్యనుపపత్తైః—ఉపాదేఃప్రతివిచ్ఛేదకపాతిత్వాత్తత్కృతాదోషఃప్రతివిచ్ఛిన్నతావర్తనేఇత్యుక్తం . శతేదోషాఇత్యాకాంతాయామాహ ॥ సచేతి ॥ అపస్తాత్రయవా

తత్ర జాగ్రద్దశానాను ఇంద్రియజన్యజ్ఞానావస్థాః । అవస్థాంతరే ఇంద్రియా
భావాన్నాతివ్యాప్తిః । ఇంద్రియజన్యజ్ఞానంచ అంతఃకరణవృత్తిః । స్వరూ
పజ్ఞానస్యానాదిత్వాత్ । సాచాన్తఃకరణవృత్తిరావరణాభిభవాద్ధైత్యేకం మతః
నిత్యపలక్షణంతరీయనామకావస్థాంతరమాదాయావస్థా చతుష్టయవానిద్రష్ట
వ్యం. నచ ఏకపితౄత్వామస్తవ్యోజాగ్రత్స్వప్నసుమప్తిష్యేత్యమృతబిందూ
పనిషద్వచనవిరోధః. తస్మాదవస్థాంతరం పక్షణార్థత్వాత్. జాగ్రత్స్వప్న
సుమప్త్యాదిప్రపంచయత్ప్రకాశతే ఇతి కైవల్యాపనిషద్వ్యాచితేన తస్మాభి
ధానాత్. సుఖాణాపనిషదియోయంవిజ్ఞానఘన ఉతాగ్రముక్తా పాణింప
హతీత్యవక్రమ్య జాగరితంస్వప్నం సుమప్తం తురీయంచేతి తురీయపదేనా
వస్థాంతరాభిధానాత్. జాగ్రత్స్వప్నః సుమప్తిస్తరీయమితి చతుర్విధావస్థా,
ఇతి శారీరకాపనిషది స్పష్టమేవావస్థా చాతుర్విధ్యసౌక్త్యాచ్చ. నచ లక్ష
ణతః సుమప్త్యాదావేవాంతర్భావఇతి వాచ్యం. శ్రుతిసిద్ధవిలక్షణావస్థాం
తరానురోధేన తద్వ్యావృత్త సుమప్త్యాదిలక్షణస్య సుమప్త్యాదివ్యావృత్తా
వస్థాంతర లక్షణస్యచ అవశ్యంకల్పనీయత్వాత్ ప్రమాణసిద్ధస్య లక్షణే
న నివర్తనాయోగాత్. నచైవం మూర్ఖామరణాభ్యాం పక్షిభానుస్సృరవ
స్థాఇతివాచ్యం. తయోరవస్థాంతరత్వే ప్రమాణాభావాదితి ఓక్ — తత్ర
జాగ్రదవస్థాం నిరూపయతి ॥ తత్రేతి ॥ ఇద్రియజన్యేతి ॥ ఇద్రియజన్య
జ్ఞానోపలక్షితకాలా జాగ్రదిత్యర్థః తేన జాగ్రతి సుఖాద్యనుభవకాలేభౌ
దాసీన్యకాలేచ తద్విశిష్టత్వాభావాన్నానంభవః. ఇద్రియపదవ్యావర్త్య
మాహ ॥ అవస్థాంతరఇతి ॥ నచైవమపి స్వప్నేతివ్యాప్తిః. తత్రేంద్రియస
త్వేపి తద్వ్యాపారో పరమాదితిభావః. నను సుమప్తావింద్రియ సద్భావప
క్షే తత్రాతివ్యాప్తి రిత్యాశంక్య, కిమవిద్యావృత్తిమాదాయ తత్రాతివ్యా
ప్తిః? ఉతస్వరూపజ్ఞాన మాదాయ? నాద్యః. జాగ్రతిజాయమానబావ్యాగౌడ
రాంతః కరణవృత్తే రేపేంద్రియజన్యత్వేన నర్వోపరకులక్షణసుమప్తికాల
వృత్త్యవిద్యావృత్తే ప్రజ్ఞన్యత్వాభావాదిత్యాహ ॥ ఇద్రియజన్యజ్ఞానంచేతి ॥
ద్వితీయంచూషయతి ॥ స్వరూపజ్ఞానస్యేతి ॥ నను నిష్ప్రియాజనేయమస్తః
కరణవృత్తిరతానాపేక్ష్యాస్యాదిత్యతాహ ॥ పాచేతి ॥ నను చైతన్యప్రకాశ
సంబద్ధేనేవఘటాదిస్ఫురణోపపత్తైర్నావరణభంగాభావవృత్తిరిత్యాశంక్య,

తథాహి । అవిద్యోపహితచైతన్యస్యజీవత్వవత్సేఘటాద్యనిష్ఠానచైతన్యస్యజీవ
 రూపతయాజీవస్యసర్వదాఘటాదిభానప్రసక్తాఘటాద్యవచ్చిన్నచైతన్యావరక
 మజ్ఞానం మూలావిద్యాపరతంత్రం అవస్థాపదవాచ్యమభ్యుపగంతవ్యం । ఏవం
 సతినర్వదాఘటాదేభానప్రసంగః । అనావృతచైతన్య సంబంధస్థేవ భాన
 ప్రయోజకత్వాత్ । తస్యచావరణస్య సదాతనత్వేకదాచిదపి ఘటాదిభానం
 నస్యాదితి తద్భంగే వక్తవ్యే తద్భంగజనకం నచైతన్యమాత్రి । తద్భానకస్య
 కిం శుద్ధచైతన్యం విషయావభాసకం? ఉతేశ్వరచైతన్యం? జీవచైతన్యంవా?
 నాద్యః । శాస్త్రాభిప్రాయో నిర్వికారత్వేన విషయావభాసకత్వాత్ । న
 ద్వితీయః । కల్పితబింబభావస్య చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వే తేన జీవస్య
 వ్యావహారికభేదేన మయావగతమితి సంబంధానవభానప్రసంగాత్ । స
 ర్వదాసర్వవిషయావభానాపాతాచ్చ । న తృతీయః । అంతఃకరణావచ్చిన్నో
 జీవఇతి పక్షేతస్య ఘటాదినంబంధాభావేనా నవభాసకత్వాత్ । అవిద్యా
 ప్రతిబింబః సర్వగతోజీవఇతి పక్షే తస్యావభాసకత్వమితిచైత్రాహుః । త
 థాహితి ॥ జీవరూపతయేతి ॥ తదుపాధ్యోఘటాదిద్యయోరెకదేశస్థత్వాది
 తిభావః । నను ఘటాద్యావరకస్య మూలాజ్ఞానాదత్యంతభేదే నావాజ్ఞానాద
 త్తే ఏకాజ్ఞానశ్రుతి విరోధఇత్యాశంక్య తత్తద్వివయావరణస్య మూలాజ్ఞాన
 గతశక్తిభేదతయాతస్మాదంత్రాన్వాత్యంతభేదఇత్యాహ ॥ మూలావిద్యేతి ॥
 అతపివాక్తం వివణాచార్యేః । ‘మూలాజ్ఞానస్థేవావస్థాభేదారజతాద్య
 పాదానాసీతి । నన్వస్తు ఘటాదిచైతన్యావరకమజ్ఞానం తతః కిమత్యగతవా
 ॥ ఏవంసతీతి ॥ తథాపి కథంనభానం లాఘవేన చైతన్యస్యైవ విషయావభా
 సకత్వాదిత్యాశంక్య రూపప్రత్యక్షజ్ఞాన సమయే ఘటేతద్గతపరిమాణాది
 గ్రహాపత్యై తత్తద్విషయావరణభంగవిశిష్టచైతన్యస్యైవవాచ్యతయా గౌ
 రవస్యాపి ప్రామాణికత్వాదిత్యాహ ॥ అనావృతేతి । నను ఘటాదివిషయావ
 రణం బ్రహ్మవరణవత్సంసారదశాయామనివర్తక మావరణత్వాదిత్యాశం
 క్య తద్వదెవేదానీం అభానప్రసంగ ఇత్యాహ ॥ తస్యచితి । నన్వావరణభ
 జ్ఞస్యాపి చైతన్యేనైవోపపత్తేః సతదర్థావృత్తిరిత్యాశంక్య కిం చైతన్యమా
 త్రం తన్నివర్తకం? విశిష్టచైతన్యంవా? నాద్యితిత్యాహ ॥ తద్భంగజనక
 మితి । తద్భానకస్యేతి ॥ యద్యపి తృణాది ప్రకాశకస్యావ్యక్తః తన్నాశకత్వ

తదనివర్తకత్వాత్ । నాపి వృత్త్యుపహితచేతస్యం । పరాత్పన్థలపి తన్నిన్య-
త్త్యాసతైరితిపరోక్ష్యావృత్తివృత్తివిశేషస్యతిమపహితచైతన్యస్యవాచకవరణ-
భజనకత్వమిత్యావరణాభిధవాగ్ధావృత్తిరిత్యుచ్యతే । సమృద్ధాగ్ధావృత్తిరిత్యు-
పరంమతం । తత్త్రాస్యవిద్యోపాధికోపరిచ్ఛిన్నజీవః । సచఘటాదిప్రదేశేవి-
ద్యమానోపి ఘటాద్యాకారాపరోక్షవృత్తివిరహదశాయాం సఘటాదికమప-
భాసయతి । ఘటాదినాసకుంసమృద్ధాభావాత్ । తత్తదాకారవృత్తిదశాయాం
తు భాసయతి । తదా సమృద్ధితత్వాత్ । నన్యవిద్యోపాధిస్యాపరిచ్ఛిన్నస్య
జీవస్య స్వశివస సమస్తవస్తుసమృద్ధస్య వృత్తివిరహదశాయాం సమృద్ధాభా-
వాభిధానమనజ్ఞతమ్ । అనజ్ఞశివద్వైతస్య సమృద్ధాభావాభిధానేన వృత్త్యనంతర-
దశానాన్నిభాసకస్య నివర్తకత్వయో ర్విరూఢః । తథాపి ఘటస్ఫురణాత్పు-
ర్వం తత్సత్త్వేపి తదవరణభానస్యేన దశానేనాన్వయ వృత్తిచారాన్ననివ-
తకత్వ మిత్యేత్రతాస్పర్శం । ద్విలేయందూషయతి ॥ నాపీతి ॥ వృత్తివి-
శేషస్యేతి । యావృత్తిగ్యదివయప్రత్యక్షంసాతదావరణభంజికేత్యర్థః । న-
ను వృత్తిర్నివతకా యతోజ్ఞానమజ్ఞానస్యేన నివతకమితి ముఖ్యజ్ఞా-
నస్యైవ నివర్తకత్వాఘృతగమాదిగ్యతతహ । తమపహితేతి ॥ అస్మిన్ప-
క్షేతు వృత్తైవచ్ఛేదకతయా తన్నివృత్తిప్రయోజకత్వ మితిబోధ్యం । ఉపనం-
హరతి ॥ ఇత్యావరణాభిధవాధేతి ॥ ఆనరణాభిధవోనాను చిత్రప్రతిబింబ-
ఇత్యేకే । ఆవరణశక్తినాశఇత్యన్యే తన్నిప్రతిబింబ ఇత్యపరే । ఖద్యోతాది-
ప్రకాశే మహంధకారస్యేన అజ్ఞానస్యైక దేశేన నాశఇతి సంప్రదాయవిదః ।
తమక్తం తత్పదీవనై ప్రకర్తవ్యసన్ధాయామావరణాభిధవశబ్దేనావచ్ఛిన్నా-
త్తజ్ఞాననివృత్తిరితి జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వవత్తే వృత్తే సంబంధార్థత్వస్యను-
నిరూపణా దపరిచ్ఛిన్నత్వవత్తే తావత్తదపపాదయతి ॥ తతేతి ॥ నన్యప-
రిచ్ఛిన్నత్వవత్తే జీవస్యావిద్యోపాధివత్సకలవిషయసంయోగతయా కథం త-
త్సంబంధార్థా వృత్తిరిత్యాశక్యం సంబంధనత్వేపి ఘటాదిభానప్రయో-
జక సంబంధాభావాత్తదభావవృత్తిరిత్యాశయేనాహ ॥ నచేతి ॥ ఆశయను-
విద్యానాశంకతే । నన్వతి । వృత్తివిరహదశాయాం సంబంధాభావాదిత్యేత-
త్ సంబంధసామాన్య మేదవరం? పారిమూర్ధికతన్నిమేధ పరంవా?తత్త్రా-
ద్యంభారాకృత్యదిత్యం నిరస్యతి । అసంగత్వ దృష్టేతి । అసంగోనసా

మపి నమృన్ధో నస్యాదితీచదుచ్యతే । నహి పృత్తిపరహదశాయాం జీవస్య
ఘటాదినానసానమృన్ధసామాన్యం నిషేధామహి । కింతసాఁ ॥ ఘటాదిభా
నప్రయోజకం నమృన్ధపిశేషం । సచ సమృన్ధవిశేషః విషయస్యజీవైతన్యస్య
చ వ్యక్తిస్యజ్ఞాకాభావలక్షణః కాదాచిత్రాః తత్తదాకారపృత్తివిబిధసః । త
థాహి । త్రేతసమన్తకరణం స్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్స్వనివ జీవచైతన్యాభివ్య
జ్ఞానసమర్థం ॥ ఘటాదికంతు నతథా ॥ అన్వచ్ఛద్రవ్యత్వాత్ ॥ స్వాకారపృత్తి
సంయోగదశాయాంతు పృత్తిభిఘాతజాడ్యధర్మకతయా వృత్తుత్వాదీతత
న్యాభివ్యంజనయోగ్యతాశ్రయితయాచ వృత్తుజయానంతరం చైతన్యమభివ్య
నక్తి । తదుక్తం వివరణే । ‘అన్తకరణం స్వస్మిన్నివ స్వసంగీణ్యపి ఘటా
దౌ చైతన్యాభివ్యక్తియోగ్యతామాపాదయతి , తి । దృష్టంచాన్వచ్ఛస్యాపి
స్వచ్ఛద్రవ్యసమృన్ధదశాయాం ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యం ॥ యథా కుడ్యాదేజా
లాదినయోగదశాయాం ముఖాదిప్రతిబిమ్బగ్రాహితా ।

సజ్జ్యతే ఇత్యాది శుక్త్యా పారమాధికం ప్రపంచసంబంధ నిషేధావిగమాది
త్యర్థః ॥ సంబంధసాధిక ॥ పారమాధికీత్యతా శేషః ॥ స్వాశయముద్భూత
యతి ॥ నహితి ॥ నను ఘటాది స్ఫురణప్రయోజకోననయోగః తి ప్రసం
గాత్ ॥ నాపి నమవాయః ॥ అనభ్యుపగమాత్, అభ్యుపగమేవాతన్య నిత్య
త్వాదిత్యతలహ ॥ సచేత ॥ వ్యంగ్యతా ॥ జీవస్య ఘటాదిభానకత్వే తదాకా
రపృత్తివిహితస్య తద్భావత్వే ఘటాదేస్తదాకారపృత్తివిషయత్వప్ర
యోజకమిత్యర్థః ॥ నను చైతన్యవద్వృత్తిరపియదప్రకాశస్వభావా తస్మిన్
వాస్తు ఘటప్రకాశికా కిం చైతన్యేన జడాత్మికాచేత్ తహి వప్రాది
నేవ తయాఘటాదేరావరణావత్తై రిత్యాశబ్ద్యా సవితృకిరణస్య దర్పణసం
బంధే నేవాత్యచ్ఛాంతకరణసంబంధా చైతన్యస్య విషయప్రకాశకత్వ ముప
పద్యత ఇత్యాహ ॥ తథాహితి ॥ తహిఘటాదేరన్వచ్ఛతయా నవిభాసక
త్వే విషయస్యాపరోక్షస్థలేభివ్యంజకత్వా భ్యుపగమో విరుద్ధేత్యతలహ
॥ స్వాకారపృత్తితి ॥ చైతన్యమభివ్యనక్తిత్యత్ర ఘటాదిక మిత్యనుమంగః ॥ న
ను యస్యన్వచ్ఛతా తస్యైవాన్తకరణస్య స్వంజకతా నతు త్తత్సంయోగినా
పి విషయస్యేత్యతలహ ॥ దృష్టంచేతి ॥ నను ఘటాదేర్నచైతన్యాభివ్యంజక
త్వం ఇద్వియాదేరేవ సాక్షాత్కారణత్వేన వ్యంజకత్వాత్ ॥ నచా లోకవ

ఘటాదేరభివ్యంజకత్వంచ తత్ప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్వం । చేతస్య ప్యాభివ్యంజకత్వంచ తత్ర ప్రతిబిమ్బితత్వమ్ । ఏవంవిధాభివ్యంజకత్వసిద్ధ్యర్థమేవ వృత్తై రపరోక్షస్థల బహిర్నిగమనాంగీకారః । పరోక్షస్థతేతు వహ్నోదేర్వృత్తి సంయోగాభావేన చైతన్యాభివ్యంజకతయా నాపరోక్షత్వం । ఏతన్నతేచవిషయాణాం అపరోక్షత్వం చైతన్యాభివ్యంజకస్వమితీద్రవ్యస్యం । ఏవం జీవస్యా పరిచ్ఛిన్నత్వేపి వృత్తైస్సమృద్ధాధాత్వో నిరూపితం । ఇదానీం పరిచ్ఛిన్నత్వపక్షే సమృద్ధాధాత్వం నిరూప్యతే । తథాహి । అన్తఃకరణాపాధికోజీవః । తస్యచ సఘటాద్యపాదానతా । ఘటాదిదేశాసమృద్ధాత్ । కింతు బ్రహ్మేవ ఘటాద్యపాదానం । తస్యమాయోపహితస్యసకలఘటాద్యస్వయిత్యాత్ తః ఘటాపచ్ఛిన్నచైతన్యగోచరాజ్ఞానలక్షణ తమోనివర్తకతయా విషయస్య వ్యంజకత్వమితి వాచ్యం । వృత్తై రేవావరణనివర్తకత్వేనోక్తతా వదిత్యాశంక్యాహ ॥ ఘటాదేరితి ॥ నను వృత్తివిషయస్య ఘటాదేః కథంవృత్తినంయోగాదివశా దభివ్యంజకత్వం లాఘవేనవృత్తి సంబంధస్యైవ తస్మిన్యోజకత్వోపపత్తైరిత్యుచితాహ ॥ ఏవంవిధేతి ॥ అన్యథా సంబంధమాత్రస్య చైతన్యాభివ్యంజకత్వ ప్రయోజకత్వే వృత్తైరపరోక్షస్థల బహిర్నిగమనవైయథ్యావత్తైరితి భావః । కించ తత్సంబంధమాత్రస్య ప్రయోజకత్వే పరోక్షస్థల వహ్నోదేరపి వృత్తివిషయతయా తత్సంబంధిత్యేనా పరోక్షత్వావత్తిః । వృత్తినంయోగస్య ప్రయోజకత్వేతు నాయందోషఇత్యాహ ॥ పరోక్షేతి ॥ నను సంబంధస్య ప్రయోజకత్వే వహ్నోదేరపి వ్యంజకత్వేపినా పరోక్షత్వం । సంవిదభిన్నత్వస్యవిషయప్రత్యక్షలక్షణత్వేనోక్తస్యత్రాభావాదిత్యుచితాహ ॥ ఏతన్నతేతి ॥ జీవస్య పరిచ్ఛిన్నత్వేపి ఘటాద్యధిష్ఠాన చైతన్యాభిన్నత్వేన స్వతపేవ తత్సంబంధితయా కథంవృత్తైః సంబధాధాత్వ మిత్యాశంక్యా కిం జీవస్య స్వతపేవఘటాద్యధిష్ఠానత్వాన్న వృత్తినంబంధాపేక్షా? తదుపాదానచైతన్యాభేదాత్వా? తత్రాద్యుచితాహ ॥ తస్యచేతి ॥ తహిచైతన్యమాత్రం నోపాదానంస్యాత్ నిష్కలంకత్వ శుభవిరోధేన శుద్ధచైతన్యస్యాప్యనుపాదానత్వాదితి శంకతే ॥ కింప్రతి ॥ కల్పితవీచితభావ మీశ్వరపదవాచ్యం బ్రహ్మేవ జగదుపాదానమిత్యాహ ॥ బ్రహ్మైవైతి ॥ ద్వితియేతు కల్పితభేదస్యజీవస్య తదుపాదానచైతన్యాభేదోనవృత్తివినానం

అతపవ బ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞతా । తథాచ జీవస్య ఘటాద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైత
 న్యాభేదమన్తరేణ ఘటాద్యవభాసానమ్భవే పాప్తై తదవభాసాయ ఘటా
 ద్యధిష్ఠానబ్రహ్మచైతన్యాభేదసిద్ధ్యర్థం ఘటాద్యాకారావృత్తిరిష్టతే । నను
 పృత్యాపి కథం ప్రమాతృచైతన్యవిషయచైతన్యయోరభేదస్సమ్బద్ధతే ఘ
 టాన్తక్షరణరూపాపాధిభేదేనతదవచ్ఛిన్నచైతన్యయోరభేదానమ్భవాదితిచే
 న్ను । పృత్యైర్విషయదేశనిర్ణయనాగ్నికారేణ వృత్త్యన్తక్షరణవిషయాణా
 మేకదేశస్థత్వేన ఉపభేయభేదాభావస్యాక్రత్వాత్ । ఏవమపరాత్పథతే వృ
 త్తైర్వృతభేదేన వినియోగఉపపాదితః । ఇన్ద్రియాజన్యవిషయగోచరాపరాత్ప
 త్తక్షరణవృత్త్యవస్థా స్వప్నావస్థా । జాగ్రదవస్థావ్యావృత్త్యర్థమిన్ద్రియా
 జన్యేతి । అవిద్యావృత్తిమత్యాః సుషుప్తావతీన్యాప్తివారణాయాంతక్షరణ
 తి । సుషుప్తిర్నామ అవిద్యాగోచరావిద్యావృత్త్యవస్థా । జాగ్రత్స్వప్న
 యోరవిద్యాకారవృత్తైరంతక్షరణవృత్తిత్వాన్నతత్రాతివ్యాప్తిః । అత్రకచిన్తర
 ణమూర్ఛయోరవస్థాన్తరత్వమాహుః । అపరేతు సుషుప్తావేవ తయోరంతర్భా
 వమాహుః । తత్ర తయోరవస్థాత్రయాంతర్భావబహిర్భావయోన్యైః ప
 దార్థై నిరూపణే ఉపయోగాభావాన్నాత్ర ప్రయత్యతే । తస్యచ మాయోపా
 ధ్యపేక్షయా ఏకత్వం అంతఃకరణోపాధ్యపేక్షయోచనానాత్వంవ్యవస్థాయ
 తే । ఏతేన జీవస్యాణుత్సంప్రత్యుక్తం । ‘బుద్ధేర్గుణేనాత్మగుణేనచైవహ్యై
భవతీతి వృత్తి సంబధాపేక్షా దుర్వారేత్యాహ ॥ తథాచైతి ॥ వృత్తిప్ర
 యోజన ముపసంహరతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏవమిన్ద్రియాజన్యాన్తక్షరణ వృత్త్యవ
 స్థా జాగ్రదితి జాగ్రదవస్థానిరూప్య స్వప్నావస్థానిరూపయతి ॥ ఇన్ద్రియా
 జన్యేతి ॥ యథాచ సాప్తస్వజ్ఞానమిన్ద్రియాజన్యం తథోపపాదిత మధస్తాత్. పా
 త్నాదపిద్యోపాదానావృత్తిరవిద్యావృత్తిః సాచ నిత్యసుఖగోచరా అవిద్యా
 గోచరాచ. అతపవసుప్తాత్థితానుభవః సుఖమహమస్వాప్సంసకించదపేదిషమి
 తి తదవస్థా సుషుప్తిరితి వివక్షితం. తేన ఘటమహంనజానామిత్యవిద్యాగో
 చరాం పరంపరయా తదుపాదానాన్తక్షరణవృత్తిమాదాయ జాగ్రత్స్వప్న
 యోర్నాతివ్యాప్తిః ఇత్యాహ ॥ జాగ్రదితి ॥ రామానుజాదిమతంకూషయతి
 ॥ ఏతేనేతి ॥ చైతన్యాత్తేస్య జీవస్య కిం పారమాధికమణుత్సం? ఘో
 పాధికంవా? నాద్యః. అద్వితీయత్వాది శుశ్రీతివిరోధేన తదయోగాత్. నద్వితీ

రాగ్రమాత్ప్రహరంపి దృష్ట ఇత్యాదౌ జీవస్య బుద్ధిశబ్దవాచ్యాంతగకరణ
పరిమాణోపాధికపరిమాణశ్రవణాత్ । నచ జీవః స్వయం ప్రకాశః । స్వప్నా
వస్థామధికృత్య 'అత్రాయంపురుషః స్వయంజ్యోతి' రితిశ్చుతేః । అనుభవరూ
పశ్చ । 'ప్రజ్ఞానఘనపివేతిశ్చుతేః । అనుభవామీతివ్యవహారస్తు వృత్తిప్రతిబింబి
తచైతన్యమాగాయోపపద్యతే । ఏవం త్వం పదార్థోనిరూపితః ।

యః. జీవస్యావిద్యోపాధికత్వ పక్షే తద్వదేవ వ్యాపకత్వాత్. అన్తఃకరణో
పాధిత్వపక్షేచ మధ్యమపరిమాణత్వాత్. ఉపాధిపరిమాణ సమానపరిమాణస్య
ఘటావచ్చిన్నా కాశాదౌదర్శనాత్. 'బుద్ధిగుణేన ఆరాగ్రమాత్' ఇత్యాదౌ
ధికవరిచ్ఛేదశ్రవణాచ్చ. క్వచిదణుత్వశ్రవణస్య దుష్టేయత్వాభిప్రాయత్వా
త్. అన్యథా 'అణోరణీయాని' తి శ్రవణాదాత్తా అణోరప్యణుఃస్యాత్.
అణుత్వేచ ప్రత్యక్షత్వానుపపత్తేః. శరీరవ్యాపిసుఖాద్యనుభవానావత్రైశ్చ.
నచాత్మత్వ మణువృత్తి ద్రవ్యత్వసాత్మాద్యాప్యభాతిత్వా తృప్తినివేగవత్.
మనోనణుత్వపక్షే మనస్తేష్య వృత్తిచారాత్. అనాత్మవృత్తిత్వస్యాపాధి
త్వాత్. ఆత్మత్వం నాణునిష్ఠ మాత్మమాత్రవృత్తిత్వా దీశ్వరత్వవదితి ప్ర
యోగాచ్చ. తస్మాన్నాణుజీవశ్చితి—ఏవం జీవస్య జాగ్రదవస్థాదికం కల్పి
తం ధర్మం నిరూప్య సమ్మృతి తస్య పారమాధికం రూపం నిరూపయతి ॥
సచితి ॥ తత్ర బృహదారణ్యోపనిషద్వచనం ప్రమాణయతి ॥ స్వప్నావ
స్థామితి ॥ సచాయమాన్తశబ్దః పరమాత్మపరః. సమనన్తరవాక్యవిరోధాత్. త
థాసీ. 'ఆత్మైవాన్యజ్యోతి' రితిశ్చుత్వా 'కతమత్యైతి యోయంవిజ్ఞానమ
యః ప్రాణేషు హృద్యం తజ్యోతి స్వయం పురుషజాయమానః శరీరమ
భినమ్నద్యమానః పాప్తభిస్సంసృజ్యతే నఉతాగ్రామతి మ్రియమాణ, ఇతిచా
త్వా ఉత్తరత్ర 'స్వయం విహృశ్య స్వయం నిర్తాయ స్వన భాసాప్రస్వపి
శ్చిత్రాయం పురుషః స్వయం జ్యోతి' రిత్యాదినా స్వప్రకాశవైవస్వ స్వప్నా
వస్థాముపదేశయంతోవదాంతా జీవాత్తానమేవ సృష్టముపస్థాయన్తి. తథా
చాన్య జ్యోతిరాత్మా స్వరూపమిత్యర్థః. రాహుశ్శిరఇతివత్ పథ్యుపపత్తేః.
తదేతదభిప్రేత్యాహ ॥ స్వప్నావస్థామధికృత్యైతి ॥ కించ జీవః స్వప్రకా
శశ్చిద్రూపత్వాచ్చిద్వత్. స్వప్రకాశత్వంభవజాతీయ ప్రకాశాప్రకాశ్య
త్వభిన్నతవ చిద్రూపత్వమసిద్ధం తస్య శ్రవణాదిత్యాహ ॥ అనుభవరూపశ్చితి ॥

అథునా తత్త్వం పదార్థయోరైక్యం మహావాక్యప్రతిపాద్యమభిధీయతే । న
 ను నాహమీశ్వరఇత్యాది ప్రత్యక్షైః కిందిజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వాదివిరుద్ధధర్మాశ్రయ
 త్వాదిలింగిన 'ద్వామపజ్ఞే' త్యాది శ్రుత్య 'ద్వావిమా పురుషాలాకేతుర
 శ్చాక్షరఏవచ । తురస్సర్వాణిభూతాని కూటస్థాక్షరఉచ్యతే' ఇత్యాదిస్త్రో
 త్యాచ జీవపరయోక్తేదస్యావసరత్వేన తత్త్వమస్యాదివాక్యం 'ఆదిత్యో
 యూపః*యజమానః ప్రస్తరి'ఇతి వాక్యవదుపచరితార్థమేవేతిచెన్న భేద
 ప్రత్యక్షస్య సమ్భావితకరణదోషస్య అసమ్భావితదోషవేదజన్యజ్ఞానేన బా
 ధ్యమానత్వాత్ । అన్యథా చంద్రగతాధికపరిమాణగ్రాహిణ్యోతిశ్చాస్త్రస్య
 'యోయం నిజ్ఞానఘన, ఇత్యాది శ్రుతిరాదిపదగ్రాహ్యం కింద ఘట
 జ్ఞానయోఃసమ్మేధ ఆత్మనిత్యః జ్ఞాననిత్యత్వాత్సత్తావత్. అపిచాత్తా జ్ఞానరూ
 పః ఆత్మాన్యవిషయాన్యత్వాత్ జ్ఞానవత్. నచాప్రయోజకతా. ఆత్మా
 యది యావత్స్వస్థితినమానకాలీనజ్ఞానా విషయత్వేనతి జ్ఞానరూపేనస్యాత్
 స్వేష్టప్రకారకస్యవిశేష్యకసంశయాదివిషయః స్యాత్ ఘటాదిపదితి బాధ
 కతిర్గుపత్వాత్. తతశ్చ జీవః స్వప్రకాశః. విషయప్రతియోగిరూపణౌ
 నస్తదం విషయనిరూపణం ప్రతిజానీతే । అథునైతి ॥ మహావాక్యేతి ॥ 'న
 త్యోజ్ఞానమనంత్రబ్రహ్మే' తి వాక్యం అవాన్తరవాక్యం. 'తత్త్వమసి * అ
 హంబ్రహ్మస్మి * అయమాత్మాబ్రహ్మే, త్యాదివాక్యంమహావాక్యం. తేన శ
 క్త్యా లక్షణయావా తదైక్యం ప్రతిపాద్యమిన్యథాః. అనేనచాన్య విషయ
 స్వముక్తం. అన్యాప్రతిపాద్యత్వేనతి తత్ప్రతిపాద్యస్య తద్విషయత్వాత్.
 ద్వాదశలక్షణీ ధర్మమీమాంసా సపరికరధర్మనిరూపణపరా. ససిద్ధార్థబ్రహ్మ
 పరా. విధివాక్యానామేవతత్ర విచారితత్వాత్. దేదాన్తాశ్చ నవిధిపరాః,
 తాత్పర్యావిషయబ్రహ్మసిద్ధిప్రసక్తాత్. తథాచ నసత్యనాసిద్ధితి. తత్త్వమ
 స్యాదివాక్యం నజీవేశ్వరయారభేదే ప్రమాణం. భేదగ్రాహిబహుప్రమాణ
 విరోధాదిత శంకాతే ॥ నన్నితి ॥ కిందిజ్ఞత్వేతి ॥ జీవేశ్వరౌపరస్పరభిన్నౌ
 కిందిజ్ఞత్వసర్వజ్ఞత్వలక్షణవిరుద్ధధర్మాశ్రయత్వాత్ దహనతుహినవదిత్యర్థః.
 తర్హి తత్త్వమస్యాదివాక్యం నప్రమాణంస్యాదిత్యతలహ ॥ తత్త్వమస్యా
 దీతి ॥ నను ప్రత్యక్షస్య జ్యేష్ఠతయా ప్రబలత్వేన బాధకత్వమిత్యతిభిహ ॥
 అన్యథేతి । తస్మి భేదప్రత్యక్షస్య అగ్రామాన్యకల్పనసేవాభేదప్రమాణ్యే

చంద్రాప్రదేశికత్వగ్రాహివశ్యత్వేన బాధాపత్తైః । పాకరక్తమటెరక్తోయం
 నశ్యామగ్నివల్ సువిశేషణేహీతిన్యాయేన జీవపరభేదగ్రాహివశ్యత్వస్య విశే
 షణీభూతధర్మభేదవిషయత్వాచ్చ । అతఏవచ నానుమానమపి ప్రమాణం । ఆగ
 మబాధాల్ । మేరుపాషాణమయత్వానుమానవత్ । నాప్యాగమాంతరవిరో
 ధః । తత్పరారాతత్పరవాక్యయోస్తత్పరవాక్యస్య బలవత్త్వేన లోకసిద్ధభేదాను
 వాదిదాన్తమవశేః త్యాదివాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమోపసంహారాద్యవగతా
 ద్వైతతాత్పర్యవిశిష్టస్య తత్త్వమస్యాదివాక్యస్య ప్రబలత్వాల్ । నచ జీవప్రత్యే
 విరుద్ధధర్మాశ్రయత్వానువపత్తిః । శీతస్త్రేవజలస్య ధౌపాధికౌష్ఠ్యాశ్రయత్వేన
 లోస్యభావతోనిగుణస్యైవ జీవస్యాంతఃకరణాద్యుపాధికకర్తృత్వాద్వాశ్రయ
 త్వప్రతిభాసాపపత్తైః । యదిచ జలాదౌ ధౌస్యమారోపితం తదావృక్యగిపి
 తుల్యం । నచ సిద్ధాంతే కర్తృత్వస్య క్వచిదవ్యభావాల్ ఆరోప్యప్రమా
 హితసంస్కారాభావే కథమారోపణితివాద్యం । లాఘవేనారోప్యవిషయక
 సంస్కారత్వేనైవ తస్యవాతుత్వాల్ । నచ ప్రాగ్భమికారోపేక్షాగతిః । కర్తృ
 త్వాద్యధ్యాసప్రవాహస్యానాదిత్వాల్ । తత్త్వం ఏదవాచ్యయోర్విశిష్ట
 యోరైక్యాయోగేతి

బాధకమిత్యతితహ ॥ పాకేతి ॥ అనుమానంచ నభేదే ప్రమాణం సంశిరశ్శ్చ
 నానుమానస దాగమబాధాదిత్యాహ ॥ అతఏవేతి ॥ భేదగ్రాహిశ్చుతిస్త్వతి
 విరోధం నిరస్యతి ॥ నాప్యాగమాన్తరేతి ॥ నను 'ద్వాసుపశణే' త్యాదివాక్యం
 ప్రతీయమానభేదపరమేవాస్తు బాధకాభావాల్ ఇత్యాశంక్య శాస్త్రసాధిజ్ఞా
 తాథావరత్వాల్ భేదస్యచ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావగతత్వాల్ సతత్పరత్వ
 మిత్యాహ ॥ లోకసిద్ధేతి ॥ నను తత్త్వమస్యాదివాక్యమపి నాభేదపరం ప్ర
 స్తరాదివాక్యవత్ప్రసాదపవరితాథాత్వేనోక్తత్వాదిత్యాశంక్య కిం బాధకస
 త్వాదభేదపరత్వాభావః? తాత్పర్యస్య గ్రాహకాభావాద్వా? వాద్యః ప్ర
 స్తరస్య యజమానత్వే బాధకవల్ అభేదే బాధకాభావాల్ నచ ప్రస్తరాది
 వాక్యవల్ సుతిపరత్వం తాత్పర్యబాధకం 'ప్రస్తరం ప్రహరతి' తి విధితే
 షతయావగతత్వేన ప్రస్తరస్య సుతివిషయత్వేపి జీవేత్సరయోర్విధ్యన్వయా
 జన్మవేన సుతివిషయత్వాయోగాల్ నద్వితీయఇత్యాహ ॥ ఉపక్రమేతి ॥
 తత్త్వాన్తమాశంక్య నిరాకరోతి ॥ నదేతి ॥ నన్నాదాయమలేశాహ

లక్ష్మ్యస్వరూపయోరైక్యముపపాదితమేవ । అగమివ శబ్దంఽపాదకవాక్యానా
మఖండాధకాత్వం । సోయమిశ్యాదివాక్యవత్ । నచ కార్యపరాణామేవ ప్రా
మాణ్యం । యైశ్చి ఘట్రస్తేజాతఇశ్యాదౌ సిద్ధిప సంగతిగ్రహణే ।

॥లక్ష్మ్యస్వరూపేతి॥ సన్న్యస్తు వాక్యస్య లక్ష్మ్యస్వరూపమాప్రపరన్వంతితిశి
మిత్యతతహ ॥ అతపవేతి ॥ నను వెదాన్తాఃసబ్రహ్మపరాః పదానాంకార్యా
న్వితశక్త్యనురూధేన కార్యపరత్వేనేవ ప్రామాణ్యావధారణాత్ । తథావత్ర
దియోబ్రహ్మేతివత్ తత్త్వమసీత్యభేదోపాసనాపరమిశ్యాశబ్దా సిద్ధిప సక్తి
తిగ్రహసాన్యైక్తత్వాదితి దూషయతి ॥ నచేతి ॥—కించ వాభేదోపాసనాపత్ర
విధేయా ఉపాసితేత్యవ్రణాత్ । తత్త్వమన్యంతే తద్ధాన్యవిజ్ఞావి తి బి
హ్మవిద్యాయావిన శ్రవణాచ్ఛ కించ తత్త్వమస్యాదివాక్యం నోపాసనాప
రం, అథయంవైజనకిప్రాప్తాస తదాత్మానమేవావైత్ అహం బ్రహ్మస్మి ' తి
స్పష్టార్థశుభ్రత్యన్తరానుసారేణాస్పష్టార్థశుభ్రతేరపి వాఖ్యానౌచిత్యాత్ ।
అతపివ 'తంచతుర్థాకరూపి' తి వచనం స్పష్టార్థకవచనాన్తరానుసారా
దాగ్నేయవిషయం వ్యాఖ్యాతం నచాహం బ్రహ్మేత్యత్రాప్యభేదోపాసన
మితి యుక్తం, అవైద, తి శుభ్రతిపరీధాత్, ఆత్మానంచేద్వివాదీయాద
హమస్మితిపూరుషఃకిమిచ్ఛకాకిన్య కామాయశరీరమనుసంజ్వరేత్ శబ్ద
కొమోహః కశ్చోకిమికత్వమనుపశ్యతః, ఇత్యైకాన్వజ్ఞానస్తేవ శుభ్రతాపున
థకత్వప్రతిపాదనాచ్ఛ, జాగ్రత్స్వప్నమమృత్యాది ప్రపంచం యత్ప్రకాశ
తే । తద్బ్రహ్మహమిజ్ఞాత్వా సర్వబంధాత్ప్రేమి చ్యతే । మయ్యేవనకలం
జాతం మయిసర్వంప్రకీర్ణితం । మయిసర్వం లయంయతి తద్బ్రహ్మద్వయ
మన్త్యహం ' ఇతి క్రేవల్యాపనిషద్వచనాచ్ఛ, 'యథానదీనదాతాకే సాగ
రైజైకతామియః । తద్వదాత్మాక్షరేణాసా సమశ్చైనైకతామియాత్ ' ఇతి
కూర్మపురాణవచనాచ్ఛ, 'యదస్థూలమనణ్వాఖ్యం అపిమయమవర్ణకం ।
తద్బ్రహ్మహమిజ్ఞాత్వా బ్రహ్మసమ్మద్యతేధుసమి' తి విశ్వామిత్రస్త్వతే
శ్చ, అహమేవ పరంబ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయమ్ । ఇతి స్వాన్నిశ్చిత్వా
ముక్తి బద్ధపివాన్యథాభవేత్ ' ఇతి వరరుచివచనాచ్ఛ, 'అత్రాత్మన్యతీరే
కేణ ద్విరీయం యోనపశ్యతి । బ్రహ్మభూతస్సవీరహ దక్షపక్షుడిహవ్యూత
ఇతి దక్షస్త్వతేశ్చ, 'సర్వభూతాన్తరస్థాయ నత్యశుద్ధచిదాత్మనే । భ్రత్య

వీరం సర్వప్రమాణాః పుద్గం శ్రుతిస్త్రుతివానపురాణవ్రతిపాద్యం జీవవై
 క్యం వైదాంతశాస్త్రస్య పయశ్చతి సిద్ధమ్ || *****

ఇతి వేదాంతపరిభాషాయాం విషయపరిచ్ఛేదః [౭]

ఇదానీం ప్రయోజనం నిరూప్యతే । యదవగతం సత్స్వవృత్తితయే
వ్యతే తత్ప్రయోజనమ్ । తచ్చ ద్వివిధం ముఖ్యం గౌణంచైతి । తత్ర నుఖ
దుఃఖాభావౌ ముఖ్యప్రయోజనౌ । తదన్యతరసాధనం గౌణప్రయోజనం । స
ఖంచద్వివిధం సాత్వికయం నిరతియంచేతి ।

తైత్తిర్యకాపాయ మహ్యమేవనమోనమః , ఇతి వాసిష్ఠ రామాయణవచనా
చ్చ. అన్యథా తత్త్వమన్యూదివాక్యస్య భేదగ్రాహిప్రమాణవిరోధేన అభే
దే ప్రామాణ్యాభావే ఉక్తశ్చుత్తిస్తతిపురాణవచనాని బాధ్యైరః. తస్మా
త్ సిద్ధౌ తత్త్వమన్యూదివాక్యస్య జీవపరైక్యపతత్వం —. తదేతత్సర్వమ
భిప్రీత్యుపసంహరతి || ఏవమితి || * * * * *

ಇತಿ ಶ್ರೀಧರ ರಾಜಾಧ್ವರನಾಥಃ ಉರಾಹಕೃಷ್ಣಾಧ್ವರಿವಿಗಚಿತಃ

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణి విషయపరిచ్ఛేదః.

॥ యదవగతమితి ॥ యద్యేన రూపేణ స్వవృత్తితయా అవగతం సత్ త
ద్దేవేభ్యతే తేన రూపేణ చ ప్రయోజనమిత్యర్థః అనాగతసుఖాదికంచ
స్వవృత్తిసుఖత్వేనానుమానాత్ జ్ఞాతం తేనరూపేణైవ్యతే సుఖంమే ధూ
యాదితి. పశువు శ్రాదికంస్విప్తసాధనత్వేనావగతమిచ్ఛావిషయఇతి తేన
రూపేణ ప్రయోజనం. తథాచ సుఖాదేగుణత్వాదినావగతౌ సుఖత్వాది
నా స్వాత్మని బాధదశాయాంచెచ్ఛావరహేపినదోషః. నచ పశువుత్రాదీ
నాం కథం స్వవృత్తిత్వం పరమృతాపవృత్తేనస్వవృత్తిత్వే అపరిసక్తాదితి
వాద్యం. స్వత్వలక్షణసమృద్ధేన స్వవృత్తిత్వాభ్యుపగమాత్ స్వత్వరూపవం
ఘంధస్యాపి సాక్షాత్సమృద్ధత్వాత్. ద్వైవిధ్యమేవాహ ॥ ముఖ్యమితి ॥ య
త్స్వాసాధారణరూపేణావగతం సదిత్యమాణం తస్మిన్ప్రయోజనం అతిరి
క్తధర్మజ్ఞానాపేక్షమిష్యమాణం గౌణమిత్యర్థః. తమథయం కృమణోచా
జ్ఞోరతి. తత్రైతి ॥ సిద్ధానైచ సుఖస్య ద్వైవిధ్యమిత్యాహ ॥ సుఖంచైతి ॥

తత్ర సాత్వికయంసుఖం విషయానుషంగజనితాంతఃకరణవృత్తితారతమ్య కృతానందలెశావిర్భావవిశేషః । పునస్త్యేవానందస్యాన్యోనిధూతాని మాత్రముపజీమంతి, త్యాదిశుభ్రేః । నిరతిశయసుఖంచబ్రహ్మేష్టే । ఆనందోబ్రహ్మేతి వ్యతానాత్ విజ్ఞానమానందంబ్రహ్మే, త్యాదితశ్చితేః । ఆనందాత్మకబ్రహ్మవాప్తిశ్చమోక్షః । శోకనివృత్తిశ్చ, బ్రహ్మవేదబ్రహ్మైకసభవతి శతరతశోకమాత్మవిదిత్యాది, శుభ్రేః । నతు లోకాంతరావాప్తిః

తత్ర జన్యసుఖం సాత్వికయమిత్యాహ ॥ తత్ర సాత్వికయేతి ॥ యథాకాచిదన్తఃకరణవృత్తిః సత్త్వగుణజన్యతయా చైతన్యగతజ్ఞానాంశప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యేన జ్ఞానం తథా తాదృశీవృత్తిస్తద్గతానందతేజప్రతిబిమ్బగ్రాహకత్వాత్సుఖమితి వ్యవదిశ్యతే. తస్యాంచ సుఖలక్షణాయాం వృత్తావన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం స్రక్ష్మస్తవనితాదివిషయసమ్బంధోపాతుః. అతపవ తత్తారతమ్యాత్సుఖతారతమ్యం. అతపవచాన్తదాదిసుఖాద్రాజసుఖముత్కృష్టం తస్మాత్సార్వభౌమసుఖముత్కృష్టతరం తతశ్చేష్టానిదిసుఖముత్కృష్టతమమితి. నను యద్యానందప్రతిబిమ్బగ్రాహిత్యాదన్తఃకరణవృత్తిరేవ సుఖం తదాసన్నిహితపరిపూర్ణానందస్యాపి గ్రహణసమ్భవేన సర్వమపి సుఖమేకరూపం స్యాదితిచెన్న. పరిపూర్ణజ్ఞానవ దఖణ్ణానందస్య మూలావిద్యావృత్తేనైవ ఇదానీం తద్భానాయోగాత్. నన్వస్తు నిరతిశయానందాత్మకం బ్రహ్మ తతః కిమిత్యతాహ ॥ ఆనందాత్మకేతి । నను నబ్రహ్మవాప్తిర్మోక్షః, తస్యాస్సంసారదశాయామపి భావాత్. १వృత్తశోకః పరిపూర్ణానందో నప్రాగితిచేత్. తవ్యేకవశ్యకత్వాత్సైవ ముక్తిరిత్యతస్తథేవ వత్సాన్తరమాహ ॥ శోకనివృత్తిరితి ॥ అనభావేత్వవిద్యానివృత్తిరిత్యథాః. క్రమేణ ప్రమాణమాహ ॥ బ్రహ్మేతి ॥ తరతిశోకమిత్యత్ర శోకమేతుత్వాత్తత్పదేనావిద్యోక్తా. తరణంచాత్ర, 'తరతిబ్రహ్మహత్యా' మితివ నివృత్తిరూపం వివక్షితం. నతు సాత్వికతరతీ, తివత్. శోకస్య మూర్తత్వాభావాదితి ధ్యేయం. లోకాన్తరప్రాప్తిరేవ ముక్తిరితి తాన్త్రికాః కల్పయన్తి. తాన్ప్రత్యాహ ॥ నన్వతి ॥ లోకాన్తరావాప్తేః సుఖదుఃఖాభావాన్యతరత్వాభావాత్ స్వతః ప్రయోజనత్వాభావాదితిభావః. నను వైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషంగతానా మానందావిర్భావో భవిష్యతీతి చేన్న. స్వరూపానందాభివ్యక్త్యభ్యుపగమే లోకాన్తరగమనవైయ

తజ్జన్యవైషముకానందోవామోక్షః । తస్యకృతకత్వేనానిత్యత్వేముక్తస్య పున
రావృత్త్యావత్తైః ।

శ్లోకాత్ . నను నిలోకాంతగావాప్తిః స్వతోమోక్షః కింతు తత్ప్రత్యవైషము
కానన్దద్వారా సద తత్రైవేతి సలోకాంతరగమనవైయర్థమితీతేన్న . కిం
నైవ ముక్తిః? ఉత తత్ప్రత్యవైషముకానన్దః? నాద్యః . ఆవశ్యకత్వాన్న
ఖ్యప్రయోజనత్వాచ్చ తస్మైవ ముక్తిత్వాదిశ్చాత్ . అన్యథా ముక్తేః స్వ
తః పురుషార్థత్వాభావప్రసక్తాత్ . నద్వితీయఇత్యాహ ॥ తజ్జన్యైతి ॥ వై
షముకానన్దస్య ముక్తిత్వే తస్య స్వరూపేణ జన్యతీయా స్వరూపివదనత్యజ్జన్యం
స్వాదిత్యాహ ॥ తస్యైతి—కించ విషయజన్యానందో నమోక్షః తస్య స్వ
రూపివతాసితీయత్వాపత్తౌ మోక్షస్య పరమపురుషార్థత్వాభావప్రసక్తా
త్ . కించ వైషముకానన్దస్య ముక్తిత్వే ముక్తిదశాయాం భేదాపత్తౌ , య
త్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాఘాత్ * యావన్మోక్షంతు భేదః స్యాజ్జీవస్య చ ప
రస్యచ । తతఃపరంనభేదో స్తిభేద హేతోరభావతః * విభేదజనకైర్జ్ఞాననాశ
మాత్యాన్తికంగతే । ఆత్మనోబ్రహ్మణోభేదమనంతంకరిష్యతీ , త్యాదివచన
విరోధావత్తిః . కించ ముక్తిదశాయాం శరీరాభావేన వైషముకానన్దానుసవ
త్తిః . తస్య శరీరజన్యత్వనియమాత్ . అతఏవ స్వగో శరీరకల్పనం . సచా
త్రాపి తతకల్ప్యతఇతియుక్తం . అశరీరంవావసంతం , ఇత్యాదిశ్రుతివిరో
ధాత్ . కించ నబ్రహ్మవిదాం లోకాంతరగమనమస్తి . తస్య పాఠేణా
శ్చాస్మిన్ని అత్రైవ సమవతీయంత , ఇతిశ్రుతిః . సచార్చిరాదినాగమనం
శ్రూయితఇతివాచ్యం . తద్వచనస్య సగుణోపాసకవిషయత్వేన బ్రహ్మవిద్
మనస్యానభిధానాత్ . అతఏవాబ్రహ్మవిదామపి పశ్చాన్నివిద్యోపాసకానాం
అర్చిరాదినాగమనం . సచైవం బ్రహ్మవిదాం తదనభ్యుపగతౌ , ఏతేన ప్రతిప
ద్యమానా ఇమం మానవమావర్తనావర్తంత , ఇతి అర్చిరాదినా గతానామ
పునరావృత్తిశ్రేణింవిరుద్ధేతేతి వాచ్యం . సగుణోపాసకానామర్చిరాదినా
గతానాం , అశ్వత్థవరోమాణివిధూయ పాప , మిత్యాదిశ్రుత్యవగతనరస్తమ
స్తవోపాశాంబ్రహ్మలోకపవనంపాదిత శ్రవణాదిసాధనానాం తత్రైవ బ్రహ్మ
సాక్షాత్కారసంపాదనేనబ్రహ్మణా సహవరమముక్త్యభ్యుపగమేనావిరోధా
త్ . కించ లోకస్యవశేయేష్యవివాశే సదేవసామ్యైదముగ్రాప్సేదిత్యాదిశ్రుతివి

నను త్వన్మతేహ్యనన్దావాప్తైరనర్థానివృత్తైశ్చ సాదీత్యైశుల్యోదోషః అ
 నాదిత్యై మోక్షముద్దిశ్య శ్రవణాదౌ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితిచెన్న । సిద్ధస్యై
 వ బ్రహ్మస్వరూపస్య మోక్షస్యా సిద్ధత్వభ్రామణతత్సాధనేప్రవృత్త్యుపపత్తేః ।
 రోధఃవినా శే ముక్తిశాస్త్రవైయక్త్యం. అపిచ వైకుంఠాదిప్రాప్తానాముక్త
 త్వే జయవిజయాదీనాం భగవద్దౌవారికాణాం మునిశాపాదినా రాక్షసాది
 దేహా పాప్తిర్నస్యత్. నచాచిరాది గమనస్య పరంపరయాఅపునరావృ
 త్తిహేతుత్వేన జయవిజయానయ స్తవమతేపి నావర్తేరన్నితివాచ్యం. న
 హి జయవిజయావచిరాదినా బ్రహ్మలోకంగతౌ. కింతు వైకుంఠాఖ్యం
 లోకాంతరం. నహి తస్యైవబ్రహ్మలోకస్త్వం. ‘ప్రజాపతేస్సభాంవెత్తవ్య
 తిపద్య’ ఇతి వాక్యశేషేణ కార్యబ్రహ్మాధిస్థిత దేశవిశేషస్యైవ బ్రహ్మ
 లోకపదేనాధిధానాత్. అపిచ ‘బ్రహ్మవేదబ్రహ్మేనభవతి * బ్రహ్మేవ
 సోబ్రహ్మేష్వేతి’ త్యాదిశుక్రతయోవైషయికానందస్య మోక్షత్వే నసామంజ
 స్యేనౌపపద్యోర్థ. అతఏవ ‘మాముపేత్యతుకాంతేయ పునర్జన్మవిద్య
 తే’ ఇతి పుష్టమేవ స్వస్యసాప్రయత్నం భగవతైవోక్తం ‘ఏకాంతినస్సదాబ్ర
 హ్మధ్యాయినాయోగినోహియేతేహంతర్వరమంఘానం యద్వైషశ్యంతిసూ
 రయః’ ఇతి విష్ణుపురాణే పరమస్థానపదేనబ్రహ్మస్వరూపమేవోక్తమ్. ఏతేన
 శాంతికాణాం ముక్తౌతాగతస్యకల్పన మపాస్తం. బ్రహ్మత్వే కే ఆజ్ఞానని
 వృత్తానావిశేషాభావాత్. తస్మాన్నిరస్త సమస్తకైశ్చ మభివ్యక్తపరిపూర్ణా
 నంద మాత్మాభిన్నం బ్రహ్మేన మోక్షఇతి శుక్తిస్తృతిహాసపురాణన్యా
 యకౌవిదైరభ్యుపగంతవ్య మితి సంక్షేపః—నవాన్వనన్దావాప్తి రనర్థాహ
 త్వవిద్యానివృత్తిద్వారా మోక్షఇత్యుపగచ్ఛతస్తవమతేపితదుభయంసాది? అ
 నాదివా? ఆద్యేకృతక త్వేనానిత్యత్వాపత్తౌ అపునరావృత్తి శుక్తివిరోధః.
 ద్వితీయే మోక్షస్యాసిద్ధత్వగర్భసాధ్యత్వాభావేన తత్సాధనశ్రవణాదౌ ప్ర
 వృత్తిర్నస్యాదితి తాన్త్రికః పరిచోదయతి ॥ నన్వతి ॥ ఉభయవిధస్యాపిమో
 క్షస్యబ్రహ్మస్వరూపతయా నాదిత్యైపి నప్రవృత్త్యనుపపత్తిరిత్యాహ ॥ సిద్ధ
 స్త్యైవేతి ॥ అసిద్ధత్వభ్రామణేతి ॥ లాఘవేన స్వసాధనతాజ్ఞానస్య భ్రామ
 ప్రమాసాధారణ తత్సాధనతాజ్ఞానత్వేనైవ ప్రవర్తకత్వ మతిభావః. అన
 ర్థానివృత్తిరేవముక్తిః సాచబ్రహ్మస్వరూపాఢికాతత్త్వజ్ఞానాత్పాగిసిద్ధేన

అనర్థానివృత్తిరప్యధిష్ఠానభూతబ్రహ్మస్వరూపతయా సిద్ధేః । లోకేపి ప్రాప్త
ప్రాప్తిపరిహారపరిహారయోః ప్రయోజనస్య దృష్టమేవ । యథా హస్తగత
విస్తృతమనౌకాదౌ తవహస్తైసువణమిత్యాప్తౌపదేశౌ దప్రాప్తమివప్రా
ప్నోతి । యథావా వలయితచరణాయాం సజనర్పత్వభ్రమవతః నాయంసర్పశ
త్యాప్తవాక్యాలపరిహృతస్యైవ సర్పస్య పరిహరః । ఏవంప్రాప్తస్యాప్యా
నన్వస్యప్రాప్తిః పరిహృతస్యాప్యనర్థస్య నివృత్తి ర్కోటః ప్రయోజనమ్ । సచ
జ్ఞానైకసాధ్యః । తమేవవిచిత్రాతిమృత్యుమేతి * నాన్యఃపథావిద్యతేయవా
యే, శ్యాదిశ్రుతేః ।

అద్వైతశ్రుతేశ్చ భావాద్వైకపరత్వాన్న తద్విరోధఇతి యేమన్యంతేతేషాం
మతం చూషయతి ॥ అనర్థానివృత్తిరపీతి ॥ ఆనందలక్షణముక్తివ దనర్థాని
వృత్తిరపి బ్రహ్మస్వరూప్రేవ అన్యథా అద్వైత శ్రుతివిరోధాల్ . భావాద్వై
తవాదస్యచప్రక్రియామాత్రత్వేనా యుక్తత్వాచితి భావః . నన్వస్వసాధ్య
త్వేపి ముక్తేః తత్సాధనత్వ భ్రమాత్కథంచిచ్ఛాదౌ ప్రవృత్తిః . తథా
పికథం పురుషార్థత్వం . సాధ్యస్తేవలూకే పురుషార్థత్వనర్థానైవ సాధ్య
త్వస్య పురుషార్థత్వ ప్రయోజకత్వాదిత్యాశంకా, కిమేతన్నురుషార్థ
త్వస్య వ్యాప్యం? వ్యాపకంవా? నాద్యః . వ్యాప్యాభావేపి వ్యాపకసత్త్వేపి
రోధాభావాల్ . దుఃఖాదౌ వ్యభిచారాచ్చ . నద్వితీయః . ప్రాప్తిప్రపరిహృ
తానిప్త ప్రాప్తిపరిహారయో రసాధ్యత్వేన వ్యభిచారాదత్యాహ ॥ లోకేపి
తి ॥ నన్వ సిద్ధస్య భ్రమాచ్ఛాదౌ ప్రవృత్తస్య శబ్దజన్యపరోక్ష సిద్ధస్వ
జ్ఞానమాత్రాత్కథం తద్భ్రమనివృత్తిః . కథంవా తన్నూలౌచిత్వానివృత్తిః .
తమభయస్య విరోధిసాక్షాత్కారసాధ్యత్వాదితి చేన్న . తత్త్వమస్యాదివా
క్యజన్యస్యాపిజ్ఞానస్యా పరోక్షత్వా భ్యుపగమాల్ . అతఏవ అనురూపదృ
ష్టాన్తమాహ ॥ యథేతి ॥ ' హిరణ్యదాలమృతత్వంభజంతీ ' త్యాది శ్రు
త్యామోక్షస్య కర్తసాధ్యత్వావగమాల్ జ్ఞానకర్తృణాంస్వముచ్చయతియే
వదంతితాన్నిరాచిష్టే ॥ సచేతి ॥ నాన్యఇతి ॥ తథాచ ముక్తాపుపాయాం
తరప్రతిషేధేన ' హిరణ్యదాలమృతత్వ ' మిత్యాదేః ప్రళయపర్యంతస్థాయి
స్వగౌరవి ఫలాభిప్రాయత్వాన్నదేశపూర్ణమానసల్ జ్ఞానకర్తృణాః ఫ
లే నముచ్చయః . కించ మోక్షస్య కర్తజన్యాపూర్వసాధ్యత్వే స్వగౌరవి

అజ్ఞాననివృత్తిః జ్ఞానేకసాధ్యత్వనియమాచ్చ । తద్వజ్ఞానం బ్రహ్మత్వైక్యగోచరమ్ । అభయం వైజనకప్రాప్తిసాత్తాత్మనమేవావైదహంబ్రహ్మస్త్రిత్యాది శు) తేః । తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థజ్ఞానం మోక్షస్య సాధకమిత నారదీయ వచనాచ్చ । తద్వజ్ఞానమపరోక్షరూపం । పరోక్షత్వే అపరోక్షభ్రామనివర్తకత్వానుపపత్తేః । తచ్ఛాపరోక్షజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితికేచిత్ । మనసనిదిధ్యాసనసంస్కృతాన్తఃకరణౌదెవేత్యవరే । తత్తత్పూర్వాచార్యాణామయమాశయః । సంవిదాపరోక్ష్యం నకరణవిశేషాన్పత్తినిబంధకం కింతు ప్రమేయవిశేషనిబంధనమిత్యుపపాదితమ్ । తథాచ బ్రహ్మణః ప్రమాణ్యజీవాభిన్నతయా తద్గోచరం శబ్దజన్యమపిజ్ఞానమపరోక్షం । అతపవ

తస్మిన్తస్మిన్తా త్మయిష్టుతా శరీరసంబంధస్మిన్ స్వాత్ । అపిచానందాపర్భావోమోక్షః । ఆవిభావిశ్వావిద్యానివృత్తిః । సాచ శుక్తిరూప్యాదిస్థలైవిరోధి సాత్మాతాగ్రమాత్ర సాధ్యత్వానధారణా న్నకర్తృసాధ్యేత్వాహ ॥ అజ్ఞాననివృత్తిరితి ॥ నన్వేషనుపి జీవపరైక్యజ్ఞానం నముక్తిహేతుః మానాభావాత్ । తరతిశోకమాత్మవిదిత్యాదిశు) తేష్వభేదజ్ఞానపక్షేభ్యుపపత్తేర్మిత ఆహ ॥ తచ్ఛేతి ॥ నను వాక్యజన్యజ్ఞానం నానర్థనివర్తకం తస్యపరోక్షత్వ నియమాదిన్యసఆహ ॥ తచ్ఛేతి ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యంచాభేదజ్ఞానమపరోక్షరూపమేవేతి తన్నినర్తకమిత్యర్థః । నను పరోక్షజనకస్వభావాద్వాక్యాత్కథం అపరోక్షధీరిత్యాశంకా ॥ తచ్ఛేతి ॥ తత్త్వమస్యాదివాక్యాదితి । సాత్మాదితి శేషః । తత్త్వమస్యాదివాక్యవగతే బ్రహ్మణి మనసనిదిధ్యాసనజనితాసంభావనావిపరీతభావనా నివృత్తిసహకృతా దంతఃకరణాత్ప్రతిత్వప్రసాదాదేవా పరోక్షజ్ఞానమున్నద్యతే నతువాక్యాదిత్యాచార్యవాచస్పతి మిశ్రావ్యావత్తుతే । తస్మత్తమాహ ॥ మనసేతి ॥ నను కరణవిశేషాయత్తం కార్యం । నహి కుటజబీజాద్యవాంకురోన్నత్తి దృశ్యప్రకారేత్వాశంక్య, ప్రతిత్వపరిచ్ఛేదోక్తనర్థం స్థాయతి ॥ తత్తత్పూర్వాచార్యాణామితి ॥ శబ్దప్రమాణకంచజ్ఞానమపరోక్షమిత్యుత్ర శాస్త్రదృష్టిమాత్రముపాద్యతయతి ॥ అతిపవేతి ॥ యతోవాక్యజన్యజ్ఞానం అపరోక్షం అతః శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశో వామదేవపదిత్యుత్ర సూత్ర శాస్త్రాత్ దృష్టిరితిత్వత్వత్వ తత్త్వమస్యాది వాక్యజన్య మహంబ్రహ్మైకజ్ఞానం శాస్త్రదృష్టిశ

ప్రతర్థనాధికరణే ప్రతర్థనం ప్రతి ప్రాణోస్తి ప్రజ్ఞాత్తా తంమామాయుర
మృతముపాస్సేవ, తిద్ధిప్రొక్తవాక్యప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వేః శ్చితేనతి మాము
పాస్సేవ్యత్వస్తద్భజ్జానుపపత్తిమాశిజ్యతడు తరత్వేన ప్రవృత్తే శాస్త్రదృ
ష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యస్తింత్యాత్రైశాప్రాప్త్యప్టిః శాస్త్రదృష్టిరితి
తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యం అహంబ్రహ్మేతిజ్ఞానం దృష్టిశబ్దేనోక్తమితి ।

బ్రేనోక్తమితి సంబంధః. నను యథా 'బ్రహ్మదృష్టిరుక్తా-మాత్, ఇత్యేత్రదృ
ష్టిశబ్దేనోపాసనా తథాప్రాప్తి స్తేవవివక్షితానాపరాక్షధీరిత్యాశంక్య, ప
రీతదనాధికరణం సంగ్రహేణ దశయతి ॥ పరీతదనెతి ॥—అస్తిహి కా
పీతక బ్రాహ్మణోపనిషది ఇంద్రపరీతదనాఖ్యాయికా . సగీతదనోపావై
ద్రేవోదాసిరింద్రస్య ప్రియంధామోపజగాను యుద్ధేరచ పారుషేణచ'త్యా
మ్నతా. తస్యాంశూయితే సహోవాచప్రాణోస్తిప్రజ్ఞాత్తా తంమామాయు
రమృతముపాస్సేవ'తి. తత్ర కిం ప్రాణశబ్దేన వాయురభిధీయతే? ఉతేం
దగి? ఉతజీవః? పరంబ్రహ్మవా? ఇతి చతుర్విధ లింగసమ్భవాచ్ఛతుధాక
వంశయే . ఇదంశరీరంపరిగృహ్యోత్థాపయతితి వాయువికార ప్రాణలింగ
స్య 'వక్తారం విజానీయాచి'తి జీవలింగస్య . మామేవవిజానీహ'తిద్రీలింగ
స్య 'ఆనందోజరోమృత'ఇత్యాది బ్రహ్మలింగానాం చ ప్రాణల్యదౌర్బల్యవివే
కాభావాదనిర్ణయః. అథవా జీవబ్రహ్మప్రాణాః త్రియవిత్రోపాస్యాః. న
చైవం వాక్యభేదోదోషమాపహతి. వాక్యార్థావగమస్య పదార్థావగమపూ
ర్వకత్వాత్పదార్థావాచ్యత్వేన మాగేణ స్వాతంత్ర్యాత్. తస్మాదపాస్య
భేదాదుపాసనాత్రైవిధ్యమితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఇదముద్యతే - 'ప్రా
ణస్తథానుగమాత్' ఇతి. ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మపితౄయం పౌర్వావగా
యోచనయా వాక్యస్యబ్రహ్మపరత్వానగమాత్. ఉపక్తి మేషి . తమేవపరం
వ్యతీష్టయంత్యం మనుష్యాయహితతమం మన్యస' ఇతి హితతమత్వేన ప్రా
ణఉపదిశ్యతే. తథా ఉపసంహారేషి . ఆనందోజరోమృత' ఇత్యానందత్వా
దిహా. నచేదం బ్రహ్మణోన్యత్సంభవతి. జీవప్రాణలింగానాం చ తదానుగ
జ్యేన నేరవ్యత్వాత్. అన్యథా భిద్యేతవాక్యం. నహిసంభవత్యేకవాక్యత్వే
వాక్యభేదోఽయజ్యతే. తదాహురాచార్య వాచస్పతిమిశ్రాః . తస్మాదనన్య
థాసిద్ధబ్రహ్మలింగానుసారతః । ఏకవాక్యబలాజ్జీవప్రాణలింగోపపాదనం'ఇ

అన్యేషాం త్వేవమాశయః । కరణవిశేషబంధనమేవ జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వం
 నవిషయవిశేషబంధనం । ఏకస్మిన్నైవ సూక్ష్మవస్తుని పటుకరణాపటుకరణా
 యోః ప్రత్యక్షత్వాప్రత్యక్షత్వవ్యవహారదశానాత్ । తథాన సంవిత్వా
 త్తత్త్వేష్యద్వియజన్యత్వస్వేప ప్రయోజకతయా న శబ్దజన్యజ్ఞానస్యాపరో
 షత్వమ్ । బ్రహ్మసాక్షాత్కారేష శ్రవణమనననివిధ్యాసనసంస్కృతం మనవ
 కరణం । ‘మనసైవానుద్రవ్యన్యమిశ్యాదిశుశేః । మనోఽగచ్ఛత్స్యశుశ్రీష్య
 తి’ తస్మాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మేవ తథాచైద్రోక్తి వ్యాజశబ్దస్య బ్ర
 హ్మపరత్వావగమాత్ సూత్రస్థస్మద్విశేషస్య నాచాననాపరత్వం కింత్య పరో
 షజ్ఞాన పరత్వం అతఏవోపక్రమగతం ‘నామేవ విజానీహి’ తినవనం సంగ
 చ్చత ఇతి—నను విషయవిశేష నిబంధనస్య ప్రత్యక్షలక్షణస్య వాక్యజన్య
 జ్ఞానేపి సత్త్వాత్ శాస్త్రగుప్తిసూత్రవిరోధాద్వ అచార్యనాదస్పతేస్తత్త్వ
 మస్యాది వాక్యోపజ్ఞానే పరోక్షత్వోక్తిరయ్యుక్తత్యాశఙ్కాహ ॥ అన్యేషాం
 శ్చితి ॥ కరణవిశేషేతి ॥ ఇంద్రియజన్యజ్ఞానత్వం జ్ఞానానాం ప్రత్యక్షత్వ
 మిశ్యకః ప్రత్యక్షత్వస్య విషయవిశేషాయ తత్త్వే సూక్ష్మవస్తునిపరోక్ష
 విమాణజన్యమపిజ్ఞానం ప్రత్యక్షంస్యా ద్విషయభేదాభావాత్ నకేష్టాప
 త్తిః శత్రాప్రత్యక్షవ్యవహారవిరోధాత్ అస్మిహ సూక్ష్మవస్తుని నిపి లెఖా
 దౌ పశ్యామ్యహం లిపిమితిపటుకరణస్యయూనః స్థవిరస్యతు కరణాపాటవవ
 తో నపశ్యామితివ్యవహారఇత్యాహ ॥ ఏకస్మిన్నైతి ॥ స్వస్త్రియజన్యత్వంన
 ప్రత్యక్షత్వం మనసోనింద్రియత్వేనమఖాది ప్రత్యక్ష ప్రతితావ్యాప్తేః
 ఇంద్రియజన్యేచానుమిత్యాదావతివ్యాప్తే రిశ్యాశక్యంనహింద్రియజన్య
 త్వం ప్రత్యక్షత్వం కింత్యింద్రియత్వేన శబ్దజన్యజ్ఞానత్వం అనుమితశ్చ మ
 నస్త్యేన తజ్జన్యేతి నాతివ్యాప్తిః ఏకస్మిన్మతేవ మనసఇంద్రియత్వాభ్యుప
 గమా న్మనుఖాది ప్రత్యక్షే అవ్యాప్తిరిత్యభిప్రేత్యాహ ॥ శధాచైతి ॥ నన్వ
 స్యత్రయథాతథావాస్తుదౌపనిషదే బ్రహ్మణిప్రమాణాంతరావృత్తైఃఅనర్థ
 నివర్తకాపరోక్షప్రమితౌ తత్త్వమస్యాదివాక్యం కరణం కల్ప్యతే నచమ
 నః కరణం ఇదానీమపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారావతై రిశ్యతేతర ॥ బ్రహ్మేతి ॥
 మనవేతి ॥ ప్రత్యక్షకరణత్వేన తస్యోప్రత్యాదితిభావః మనసా బ్రహ్మసా
 క్షాత్కారకరణత్వే ప్రమాణానరమాహ ॥ మనసైవేతి ॥ తస్యమనోగ

అసంస్కృతమనోవిషయా । నచైవం బ్రహ్మణ్యై పనివదత్వానుపపత్తిః । అస్త
 దుక్తసుసః వెదజన్యజ్ఞానానన్తరమేవ ప్రవృత్తతయా వెదోపజీవిత్వాత్ ।
 వెదానుపజీవిమానాన్తరగమ్యత్వస్యైవ వేదగమ్యత్వవిరోధిత్వాత్ । శాస్త్ర
 దృష్టిసూత్రమపి బ్రహ్మవిషయమానసప్రత్యక్షస్యశాస్త్రప్రయోజ్యత్వా
 దుపపద్యతే । తమక్రమ్ । అపి సంగాధనే సూత్రాచ్చస్తాగ్ధధ్యానకాప్ర
 మా । శాస్త్రదృష్టిర్నతాతాంతువేత్తివాదస్పృతిఃపరమితి । తచ్చజ్ఞానంపా
 వక్షయాత్ భవతి సచ కర్తానుష్ఠానాదితిపరమృరయాకర్తృణాంవినియోగః ।
 మ్యత్వే బాధకమాశంక్య నిరాకరోత ॥ నచైవమిత ॥ అపూర్వస్య వేదవేద్య
 త్వేపి తమపజీర్యనుమానాథావత్తివేద్యత్వపత్ ఉపనిషద్వేద్యత్వేపి బ్రహ్మ
 నోమననాదిసంస్కృతతమపజీవిమనోవేద్యత్వం నిరుద్ధమిత్యాహ ॥ అస్త
 దుక్తేతి ॥ శాస్త్రదృష్టిసూత్రవిరోధముద్ధరతి ॥ శాస్త్రేతి ॥ కల్పతరుకా
 ర సమృతిమాహ ॥ తమక్రమితి ॥—ఆనయోశ్చ పూర్వమతమేవయ్యుక్తం గ్ర
 న్తకృదభినుతంచ. తథాహి. నతాపితరణ పితేవనిబంధనం సంవిష్టప్రత్యక్ష
 త్వం. మనసఇంద్రియత్వేనాకరణేన సుఖాది ప్రత్యక్షై అవ్యాప్తైః కింతు
 ప్రమాణచైతన్యస్య విషయచైతన్యాభిన్నత్వ మిత్యుక్తమ్. సూక్ష్మసమన్యస
 మభేంద్రియస్య సన్నికషాభావేన అన్తఃకరణస్య బహిర్నిగమనాభా
 వాత్ నొక్తదోషః. తథాచ బ్రహ్మసాక్షాత్కారే తత్త్వమస్మాది వా
 క్యమేవ కరణం. మనసైవానుద్రష్టవ్యమితి శ్రుతిశ్చ తస్యహ శాగిత్వవిషయా.
 అన్యథా మనఃకరణక కామినీసాక్షాత్కారవ ధ్యానసహకృతగజ్జన్యతయా
 తస్మాప్రమాత్వాపత్తేః. మూలప్రమాణదాధ్యాత్ పామీమాణ్యమితి
 చెత్. తహ్యోగవశ్యక త్వేనోపనిషదపవదతమస్తవమసేతి వత్ప్రమాణతో
 పపత్తేః. తథాచ మనోగమ్యత్వా భానశ్రుతిగపి ముఖ్యాధానమథితా
 భవతితి—తత్రయజ్ఞాదీనాగ్రతేయఃపరిపంథిక ల్లషనిబర్హణద్వారోపయోగ
 ఇతి కేచిత్. తన్న. తత్త్వజ్ఞానేనతి సంబితస్య కర్తృణా నివృత్తత్వేన ము
 క్తిప్రతిబంధక త్వా యోగాత్. పారిభస్యవ భోగేకనాశ్యత్వేన యజ్ఞాది
 నిబహుళీయత్వాయోగాత్. తస్మా త్కర్తృణాంసముక్తావినియోగః. కిం
 తు పాపనివృత్తిద్వారా బ్రహ్మసాక్షాత్కారోత్పత్తావిత్వాహ ॥ తచ్ఛేతి ॥

అతపవ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిధిషన్తి యజ్ఞేనదానేన తప
సానాశకేన, త్యాదిశ్రుతిః, కషాయే కర్మభిఃపక్షే తతోజ్ఞానంప్రవర్తతే,
ఇత్యాదిస్త్రుతిశ్చ సజ్గచ్ఛతే । ఏవం శ్రవణమనననిధిధ్యాననాన్యపి జ్ఞానసా
ధనాని ।

తత్ర ప్రమాణమాహ । అతపవెతి ॥ తమేతి ॥—తమేతమాత్మానం
వేదానువచనయజ్ఞదానానాశకతపాభి ర్వేత్తుమిచ్ఛంతీతిచ్ఛాసాధనతయా వే
దానువచనాదీని విధీయంతే. నతు వేదంతీతి జ్ఞానసాధనతయా. వస్తుతః ప్ర
ధానస్యాపి వేదనస్య ప్రకృత్యర్థకతయా శబ్దతోగుణత్వాద్విచార్యాశ్చ
ప్రత్యయార్థకతయా ప్రాధాన్యాత్ ప్రధానేనచకార్యసంప్రత్యయాల్. న
హి రాజపుషపమానయేతి వస్తుతః ప్రధానమపిరాజా పురుషవిశేషణత
యాశ్చైత ఉపసంజఘనమానీయతే. అపితు పురుషపవ. శబ్దగ్రస్తస్య ప్రాధా
న్యాత్. ఏతానిచనసాక్షాద్వివిధిషాహేతవః. కింతు దురితనిబర్హణలక్షణపు
రుషసంస్కారద్వారా. యస్యైతేన త్వానింశత్సంస్కారా ' ఇత్యాదిశ్రు
తేః, మహాయజ్ఞైశ్చయజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతేతనుః, జ్ఞానముత్పద్యతే,
పుంసాం క్షయాత్పవస్య కర్తవ్య ' ఇత్యాదివచనైశ్చ తథాత్వావగమాత్.
తతశ్చ నిత్యవైమిత్తిక కర్మాణి మలాపకర్షణ లక్షణపురుష సంస్కారద్వ
ారా వివిధిషాహేతవ ఇత్యాచార్యవాచస్పతిమిశ్రావ్యావక్షతే.—వివరణా
చార్యాస్తు సర్వాణ్యేవ కర్మాణి, తమేతం వేదానువచనేనే, త్యాదివాజ్ఞా
నసాధనత్వేన విధీయంతే. నత్విచ్ఛాసాధనతయా. శబ్దతః ప్రధానాయా అ
పి ఇచ్ఛాయాయజ్ఞాదిసాధ్యత్వాయోగాత్. వేదనస్య సూపసంజఘనస్యాపి
స్వగౌరవతాస్సధ్యతయా పురుషార్థకతయాచభావ్యత్వేనాస్వయోపపత్తేః.
తథాచ ఆత్మానుభవకామోయజ్ఞాదీనమతిష్ఠేదితివిధిఃపరిణమ్యత ఇహ—నను
కర్తవ్యం పాపనివృత్తిద్వారాజ్ఞానజనకత్వే శ్రవణాది వైయర్థ్యంస్యాత్
ఇత్యాశంక్య, నహి కర్మభిఃపాపనివృత్తిస్తయాచాహత్యజ్ఞానమితిప్రణాళీ
వివక్షితా. కింతు కర్తానుష్ఠానాల్పపనివృత్త్యాశుద్ధసత్త్వోదయేనతి విషయ
దోష సందశఘన సంజాతవైరాగ్యాది సాధనసంపత్తౌ శ్రవణాదిద్వారేత్య
భిప్రీత్యాహ ॥ ఏవమితి ॥ నను శ్రవణాదే ర్నుబ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం.
మానాభావాత్. శ్రోతవ్యఇత్యాదేశ్చ శ్రవణాదిస్వరూపపవ ప్రమాణ

మైత్రీయాబ్యాప్తౌణి ఆత్మావాచరేద్రష్టవ్యృతిదశనమనూద్యతత్సాధన
త్వేన శ్రోతవ్యౌమస్తవ్యౌనిదిధ్యాసితవ్యౌఇతి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనానాం
విధానాత్ |

త్వాత్. సన్ద్వగః స గ్వస్త్విత్ప్రపశిష్టత్వాదితి న్యాయేన స్వగౌడి ఫల
త్వకల్పనయైవ విభేద్యాన్యకాంత్రాపశమాదిత్యాశంకల్పః పతావదరేఖల్ప
మృతత్వ, మిత్యర్థవాదావగతమోక్ష సాధనత్వేన బౌధితస్యసన్నిహితస్త్రే
వ బ్రహ్మజ్ఞానస్య ఫలత్వోపపత్తే రాశురస్వగౌడి పరికల్పనావకాశ ఇ
త్యాశయవానావా || మైత్రీయాది || విధానాదితి ||—ఏతచ్చ నియమవిధిమ
భ్యుపేయ్య. శ్రవణస్య శ్రూయమాణావ్యవహారయోగ్యసాక్షాత్కారజనక
తయా అన్వయవ్యతిరేక సహకృతప్రత్యక్షసంధతయా బ్రహ్మవిచారేపి త
న్మూలానుమానాదేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుత్వ సిద్ధేః అపూర్వనిధిత్వా
యోగాత్. వస్తుతస్త్రనియమోపి నసంభవవివ్యావత్కాభావాత్. త
థాపి. ఆత్మావారేఖోతస్య ఇత్యత్ర కిం విషయనియమ ఆత్మైవశ్రోతస్య
ఇతి? కింవా ధాత్వర్థనియమః శ్రోతవ్యవహితీ అవహన్యాదేవేతివత్?
నాద్యః తరహోకమాత్తే విదిత్యాది శ్రుత్యా ఆశ్చజ్ఞానస్యైవమోక్షహేతు
త్వావగమేనా నాన్తవిచారప్ర్యాప్తేః నాపి ద్వితీయః. మననాదివిధివి
రోధాత్. నచఆశ్చజ్ఞానాయ వేదాంతవాక్యమేవ విచారయే గతి నియమ
విధిః తేన పురాణవాక్యాదివ్యావృత్తిసిద్ధే రితి వాచ్యం. ఆత్మావారే
ద్రష్టవ్యృతిత్యాదిమవేదాంతవాక్యస్య పదార్థత్వేనాశ్రయణాత్ అపదార్థ
నియమేచాప్రసంగాత్. విభేత్యల్పశ్చుతాద్వేదా మామయంప్రతరివ్య
తిఇతిహాసపురాణోభ్యాం వేదంసముపఖ్యంహయే,దితసంభవపర్వణివేదార్థ
నిణ యోపాయత్వేనఇతిహాసపురాణయోరపి విచార్యత్వ ప్రతిపాదనా
చ్చ. కించ శ్రవణంనామ తాత్పర్యావధారణం? తదనుకూలమానసీక్రియా
నా? తదుభయమపి శాబ్దజ్ఞానేహేతుః. తత్రనియమవిధ్యాశ్రయణే శ్ర
వణమేవశాబ్దజ్ఞానహేతుర్నాన్యదితిస్యాత్. తచ్చనసంభవతి. అకాంత్రాదే
స్తద్దేశుభూతస్య నివృత్త్యయోగాత్. అన్యస్యవ్యావర్త్యస్యాస సిద్ధేః. న
చైవం శ్రవణస్య శాబ్దజ్ఞానహేతుత్వే దశనాద్దేశేన శ్రవణం విధియత
ఇత్యసంగతం స్యాదితివాచ్యం. సిద్ధాంతే శాబ్దజ్ఞానప్ర్యావహిక్షరూపతయా

శ్రవణం నామ వేదాంతానాం బ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణానుకూలా మాన
సీక్రియా । మననం నామ శబ్దావధారి లేఖేమానాన్తరవిరోధశఙ్కాయాం
తన్నిరాకరణానుకూలతర్కాత్తక్షణజననకామానసోవ్యాపారః । నిదిధ్యా
ననం నామ అనాదిదుర్వానసయాః షయేష్వాకృష్టమాణచిత్తస్య విషయేభ్యో
పకృష్టాత్తవిషయకత్వస్థేర్వానుకూలా మానసోవ్యాపారః ।

విరోధాభావాత్. ఉక్తస్య శ్రవణ్య తాత్పర్యవిషయకత్వేపి పరంపరయా ఆ
శ్చవిషయతయా శ్రోతవ్యుత్పత్తి నిదేశకోన విరుద్ధతే. కించ న వేదా
ంతానాం శ్రవణాది విధిపరత్వం. వాక్యభేదప్రసంగాత్. అన్యథా బ్రహ్మపర
త్వాభావే బ్రహ్మణోసిద్ధిప్రసంగః. నను, సహకార్యంతరవిధిః పక్షైశ్చ తృ
తీయం తద్వతో విధ్యాదివ, దిత్త్యుక్త శ్రోతవ్యుత్పత్తిదివాక్యానాం విధా
యకత్వాంగీకారాత్ తద్విరోధఇతి చేనన్. పక్షైశ్చేతి వదతా సూత్రకృతా
నిపుణానాం విధ్యసపేక్షత్వం వినేయజడానాంతు సర్వసంగ పరిత్యాగపూర్వ
కం బ్రహ్మజ్ఞానే ప్రవృత్తి ర్నన్యాదితి తేషామేవ ప్రవృత్తిసిద్ధ్యర్థం విధ్యంగీ
కరణమితి సూచితమ్. అన్యథా పక్షైశ్చేతి విశేషణవైయధ్యాపవత్తేః. సచా
నుబాధవైయధ్యుక్తం. ఇత్థం హ్యయమాపనిషదతత్త్వా యతో మోక్షహేతు
సాత్మాత్కారసాధన విచారవిషయఇతి ప్రకారేణ ఆత్మనో, విష్ణురుపాంశు
యష్టవ్యుత్పత్తి నత్ స్తుత్యర్థత్వేనాపవత్తేః. అతఏవ భాష్యకృతా సమన్వయ
సూత్రే, లింగాదయః శూన్యమాణా అప్యయోజ్య విషయత్వాత్ కుం
రీధవంతీత్యుక్తం. అతఏవ ద్వితీయపక్షే టీకాకృతా, యద్యేవంకించిధి
నాస్వయమేవ నిజ్ఞాతహేతు పురుషార్థసాధనే ప్రవృత్తేః ఇతి విధ్యభా
వః కుతరవేణాంగీకృతః. తలైవచ విమలణాచార్యైర్నిదిధ్యాసితవ్య ఇ
తి చాత్మప్రతిపాదన పరవాక్యేవాక్యభేదాభావాయస్తతి పరత్వాదితి. తస్మా
దహంథా ద్రష్టవ్యవదనమభివ్యాహారేణ ప్రియదశనన్యాయేన శ్రోతవ్య
ఇత్యాదే రవ్యహంథత్వ మేవయుక్తం న విధాయకత్వ మిత్యాస్తామతివిస్త
రః— నను దశనవచ్ఛ్రవణాదేరపిజ్ఞానతయా నానుష్ఠేయత్వ మిత్యాశం
క్యశ్రవణాదిస్వరూపం నిరూపయతి ॥ శ్రవణం నామేత్యాదినా ॥ నను ధ్యానస్య
నిదిధ్యాననవదవేదనీయస్య ధ్యేయగోచరసాత్మాత్కారమాత్రే హేతుత్వ
స్య కామిన్యాదిసాత్మాత్కారస్థలైక్యప్రత్యయతస్య బ్రహ్మసాత్మాత్కారైకాత్

తత్ర నిదిధ్యానసంబ్రహ్మసాక్షాత్కారే సాక్షాత్కారణం । తేభ్యానయో
గానుగతా అవశ్యం దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢా'మిత్యాదిశ్రుతైః । ని
దిధ్యాననేచ మననం హేతుః । అకృతమననస్యాభాదాధ్యానభావేన త
ద్విషయకనిదిధ్యాననాయోగాత్ । మననేచ శ్రవణం హేతుః । శ్రవణాభా
వే తాత్పర్యాశ్చయేన శబ్దజ్ఞానాయోగేన శ్రుతార్థవిషయకయుక్త
త్వనిశ్చయానుకూలమననాయోగాత్ । ఏతాని త్రిణ్యపి జ్ఞానాన్యత్రైకార
ణానీత్యేతావన్నాత్రం కేచిదాచార్యాః ఉచిరే । అపరేతు శ్రవణం ప్రధా
నం మనననిదిధ్యాననయోస్తు శ్రవణాత్పరాదీనయోరపి శ్రవణఫలబ్రహ్మ
దర్శననిర్వర్తకతయా ఆరాదువశకారకతయా క్లృత్స్వమిత్యాహుః । తదన్యక్షత్వం
నతాత్మీయశేషస్వరూపం । తస్య శ్రుత్యాద్యన్యతమప్రమాణగమ్యస్య పృ
కృతే శ్రుత్యాద్యభావేన అసమ్భవాత్ । తథాహి । పీఠీభిర్యజేతీదధ్వా
త్స్వేపి మననశ్రవణయోర్ని హేతుత్వం. ధ్యానేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారోన్మ
ద్విషమయేతయోరభావాదిత్యాశంక్య, నహి తేషామేకరూపేణ హేతుత్వ
మిహవివక్షితం కింతు ధ్యానస్యసాక్షాత్ శ్రవణమననయోస్తు మనననిదిధ్యానస
హ్యరేత్యాహితత్రేతి । సాక్షాదీతి ॥ యద్యపి శక్తితాత్పర్యవిశిష్టవేదాంతా
వధారణస్యైవా పరోక్షజ్ఞానే సాక్షాత్కారణత్వం. తథాపి శబ్దజ్ఞాన పరో
క్షనియమవాదిమతేధ్యానస్యైవసాక్షాత్తద్దేకుత్వాభ్యుపగమాత్తనభిప్రాయే
నోక్తమ్. అథవా అప్రతిబంధబ్రహ్మపరోక్షజ్ఞాన మేవా నర్థానివృత్తిహే
తుః । అన్యథా తత్త్వమస్యాదివాక్యస్యాపరోక్షజ్ఞాన జనకత్వవాదిమతే మన
న నిదిధ్యానసంబ్రహ్మభావే. తత్రచ ప్రతిబంధకనివర్తకధ్యానస్య సా
క్షాత్కారణత్వమ్. నను శ్రవణాదీనాం నతావద్దర్శనపూర్ణామానవత్సమ
ప్రధాన భావేన బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం. తేషామేకరూపేణా హేతుత్వా
త్. నాపి ప్రయాజదర్శాదివత్ శేషశేషిభావేన శ్రుతిలింగాదేస్తత్ప్రమాణ
స్యాభావాదిత్యాశంక్య, ప్రధానాప్రధానాదాసీ స్వేన కారణగమ్యమాత్రం వివక్షి
తమిత్యాహ । ఏతానీతి । నతాదీతి । తృతీయాధ్యాయనిరూపిత శేషత్వపక్షా
నుంగత్వం నేత్యర్థః । నను కారణతాగ్రహణాదేవప్రమాణాన్తననాదేరంగత్వ
ముపసీయత ఇత్యాశంక్య, ప్రధానసాధారణత్వాత్ సతతస్య నిశ్చయకత్వమి
త్యభిప్రేత్యాహ । తస్మాత్ । శ్రుత్యాద్యభావమేవోపపాదయతి । తథాహితి ।

జాహ్నుత్యాదావివ మనననిదిధ్యాసనయోగః త్వే నకాచి తృకీయా శ్రుతి
 రస్తి నాపి బహిర్దేవనదనం దామీ త్యాదిమన్తాణాం బహిః ఖండన
 ప్రకాశసామర్థ్యవత్ కించిద్వింగమస్తే । నాపి ప్రదేశాంతరపరితస్య ప్ర
 వగ్యస్య అగ్నిష్టమే ప్రవృత్తి తి వాక్యవత్ శ్రవణానువాదేన మనననిది
 ధ్యాసనవినియోజకం కించిద్వాక్యమస్తే । నాపి నర్మపూర్ణమాపాభ్యాం స్వ
 గ్ధకామోయజేత తి నా క్యావగతిఫలసాధన తాకదర్శపూర్ణమాస ప్రకరణే
 ప్రయాజాదీనామివ ఫలసాధనత్వేనావగతిస్య శ్రవణస్య ప్రకరణే మనననిది
 ధ్యాసనయోగామూలం । నను ద్రష్టస్య ఇతి దర్శనానువాదేన శ్రవణేవి
 హితేనతి ఫలవత్తయా శ్రవణ ప్రకరణే తత్సన్నిధావామూలయోగ్ధనన ని
 దిధ్యాసనయోః ప్రయాజన్యాయేన ప్రకరణాదేవాంగత్వమితిచేన్న । తే
 ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్న త్యాదిశ్రుతింతరే ధ్యానస్య దర్శనసాధ
 నత్వేనావగతస్యాంగకాంత్యాయం ప్రజయాన్యాయేన శ్రవణమనన
 యోగేవాంగత్వావత్తైః । క్రమసమాప్తేద దూరనిరస్తే । కించ ప్రయాజా
 దావంగత్వవిచారస్వప్రయోజనః । పూర్వపక్షే వికృతిషున ప్రయాజాను
 స్థానం సిద్ధాంతేషు తత్రాపి తదనుష్ఠానమితి । ప్రకృతేషు శ్రవణం నక
 స్యచిత్ప్రకృతిః । యేన మనననిదిధ్యాసనయోగస్త్రాప్యనుష్ఠానం అంగత్వ
 విచారఫలంభవత్ । తస్మాన్న తాతీయశేషస్త్వం మనననిదిధ్యాసనయోః ।
 పాక్షాద్వినియోజికాంశుక్రితిం నిరాకృత్య తదనుమానద్వారా వినియోజకా
 నిలింగాదీన్యాశజ్ఞానిరస్యతి ॥ నాపీతి ॥ నను మనన నిదిధ్యాసనయోః ప్ర
 యాజన్యాయేన ప్రకరణాచ్చ శ్రవణాంగత్వ మవగమ్యతే ఇత్యాశజ్ఞానిధేహి
 శ్రవణస్య జ్ఞానలక్షణ ఫలసాధనత్వేన ప్రాధాన్యే తదాకాంత్యలక్షణం ప్ర
 కరణంస్యాత్ । తదేవమనాస్తి చూనాభావాత్ । తథాహి కిం దర్శపూర్ణ
 మానవ ద్విధ్యుద్దేశ్యకపదప్రవృత్తాత్పలాన్వయః? ఉతసిద్ధసాధ్యసమభివ్యాహ
 రే సిద్ధసాధ్యాయోపయుజ్యత ఇతి వ్యాఖ్యాత్ । తత్రాద్యం నిరాకృత్య ద్వితి
 య ముక్తాయతి ॥ ననితి ॥ శ్రుత్వాంతోపి బహువీయంనవిద్యు రితివాక్యం
 శ్రవణస్య జ్ఞానసాధనత్వే సక్రోత్వామానం । తథాచ శ్రవణమేవ ప్రకరణ
 తి యదిబ్రాహ్మ్య తదాదోహంతరమాహ ॥ కించెతి వికృతిష్యితి సాక్ష్యయా
 గాదిష్విత్పర్యవశాః ఏవంసతి ప్రాధాన్యా ప్రాధాన్యవ్యవధేశంసమర్థాయతి

కింతు యథా ఘటాదికార్యే మృచ్ఛిండాదీనాం ప్రధానకారణతా చక్రా
దీనాం సహకారికారణతేతి ప్రధాన్యప్రధాన్యస్యపదేశః సథా శ్రవణమ
నననిదిధ్యాసనానామపీతిమంతవ్యమ్ । సూచితంచైవిదివరణాచార్యైః శక్తి
తాత్పర్యవిశిష్టశబ్దావధారణం ప్రమేయావగమం ప్రశ్నవ్యవధానైన కారణం
భవతి ప్రమాణస్య ప్రమేయావగమం ప్రత్యస్యవధానాత్ మనననిదిధ్యా
సశేతు చిత్తస్య ప్రత్యగాత్మప్రణవతాపంసాగరపరిష్పన్నతదేకాగ్రవృ
త్తికార్యద్వారేణ బ్రహ్మనుభవహేతుతాం సుతిపద్యేతేతి ఫలం ప్రశ్నవ్య
వహితకారణస్య విశిష్టశబ్దావధారణస్య వ్యవహితేమనననిదిధ్యాసనే తదంగే
లంగీక్రియేతేతి । శ్రవణాదిమత ముముక్షూణామధికారః । కామ్యేర్క
ణి ఫలకామస్యాధికారిత్వాత్ । ముముక్షూయాంచ నిత్యానిత్యవివేకస్య ఇహ
ముత్తార్థఫలభోగవిరాగస్య శమదమోపరమతితిత్యూనమాధానప్రధానాం
చవినియోగః ।

॥కింతుయథేతి॥ శ్రవణమనన నిదిధ్యాసనానామద్యేశ్రవణం ప్రధానకారణం
మననం నిదిధ్యాసనంచ తస్మహకారీత్యర్థః । నచ ధ్యానమేవ పాత్యతాగ
రణతయా ప్రధానమితి వాచ్యమ్ । తాత్పర్యవిశిష్టవేదాంతావధారణ లక్షణ
శ్రవణస్య ప్రమేయావగమంచ కరణత్వేన ప్రాధాన్యాత్ । ఇదమేవప్రా
ధాన్యం ప్రథమవణికే వివరణాచార్యైః సూచితమిత్యాహ ॥ సూచితంచే
తి ॥ నను జ్ఞానసాధనతయా శ్రవణాదికం నానుష్ఠేయం । తత్ప్రాధికారాని
శ్చయత్ । వైదికే కర్తృణి తస్మిన్నయస్య ప్రవృత్త్యజ్ఞత్వాత్ । నచ నిత్యాని
త్యవివేక వైరాగ్య శమదమాది సంపన్నాధికారిత వాచ్యమ్ । శమదమాదీ
నాం ప్రకరణేన ప్రమాణేనాజ్ఞత్వావగమనలధికార నిత్యత్వాయోగాదిత్యత
తహ ॥ శ్రవణాదిష్వీతి ॥ ముముక్షూణామితి ॥ మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞాన
కామానామిత్యర్థః । శ్రవణాదే బ్రహ్మజ్ఞానఫలకత్వేన తత్కామస్యైవ
తత్ప్రాధికారా చిత్వాత్ । ఉక్తంచైతత్పశ్చమవణికేషణ్ణపాదికాచార్యైః
, బ్రహ్మజ్ఞానకామేనదం శాస్త్రంశ్రోతవ్యమి, తి. నను సర్వాధికారమిదం
కింనస్యాదిత్యతథాహ ॥ కామ్యితి ॥ ముముక్షూయామితి ॥ యద్యపి మోక్ష
సాధన బ్రహ్మజ్ఞాన చికిత్సాయా ఏవాధికారనిమిత్తత్వాత్తత్రైవ నిత్యాని
త్యవివేకాదీనాంయక్తోచినియోగః । తథాపి తేహంమోక్షచికిత్సాబాహ్యై

అంశరింద్రియనిగ్రహశృణుః | బహిరింద్రియనిగ్రహవాదహః | విత్తేసాధావ
ఉపరః | శీతోష్ణద్వంద్వసహనం తీక్షణా | దిలైకాగ్ర్యంసమాధానం | గురు
వైకాంతవాక్యవిశ్వాసశ్శంభా | అహోసగమశబ్దైవ సన్నాహసాధిధీయతే |

వ తత్ర పినియోగఇతిదశకాయశుం ముముక్షోపన్యాసః నిహ మోక్షమకా
మయమాన స్తస్మాదనం జ్ఞానం కామయతే. నచ నిత్యానిత్యవివేకాదేః ఫల
కామనా హేతుత్వే మానాభావఇతివాచ్యమ్. శ్రవణవిధిప్రకరణే తస్మిం
కీర్తనయైవ మానత్వాత్ అన్యథాసంకీర్తన వైఫల్యత్. తథాపి 'సాన్య
ప్రవ్య, ఇతి విధిప్రకరణే, తద్ద్యుధేహకర్తృచిత, ఇత్యాది నా నిత్యానిత్య వి
వేకః, పరీక్ష్యలోకానగర్తృచితా, నిత్యాది నాచ ఇహముక్తార్థక ఫలభో
గవిరాగః, శాంతోదాంత ఉపరతస్థితియురి, తివ శమాదిదశకాః.
విజ్ఞానస్యే, తి విచారవిధిప్రకరణే, వరుణం పితరముపససారే, తి
శుశ్రుత్వంతరేవతద్విజ్ఞానార్థం సగుగుమేవాభిగచ్ఛే, దతివ గురూపసదనం
దశకతమ్. నచ సర్వత్ర ఫలశుశ్రేషైవేషాం ఫలవన వినియోగః స్యాదితివా
చ్యమ్ అంగేషు ఫలశుశ్రేతరథవాదజ్ఞేన కామనోత్పాదనద్వారా ము
ముక్షోరధికార ప్రదశవాదాత్ తస్మాదేవా ఫలశుశ్రేణుపపత్తేః. తదుక్తం వివే
రణాచార్యేః. 'సర్వత్ర ఫలశుశ్రేయః కామనోత్పాదనద్వారా ముముక్షో
రధికారప్రదశవాదాత్, ఇతి. శమదమాదిశబ్దార్థాన్ భేదేన వ్యాచక్షే
|| అన్తరిద్వియేత్యాదినా || అత్ర సన్నాహసినామేవ బ్రహ్మవిద్యాయామధి
కారఇన్యత్రోపరమశబ్దం ప్రమాణయంతః సన్నాహపయోగాద్యగయశ్శుద్ధస
త్త్వా, ఇతి శుశ్రీం తాత్పర్యభిమాదుపోల్పయంతః, సమిత్యానిత్యోత్తి
యం బ్రహ్మనిత్య, మిత్యాదిశుశ్రీంజనకరైక్వసంప్రానాం బ్రహ్మవిచారప్రతిపా
దికామాఖ్యాయితాం, గృహస్థాపిమచ్యత, ఇతి స్మృతించాచ్ఛాదయంతః
తదుపాద్భుతయాని స్యాశ్రమస్యమోక్షాశ్రమనామధేయాదికం యక్త్యా
భానంవదంతో గృహస్థాదికృతసాష్టాంగప్రణామమత్రేణ స్యాత్మానమధికం
మన్యమానా బ్రహ్మవిచారే గృహస్థాదీనామధికారం తేషు ప్రద్యేషమాత్రే
ణ కేచిద్భిక్షవో దూషయన్తి. తేషాం మతమాహ || అత్రేతి || అస్తావర
మశబ్దార్థః సన్నాహసంతః కిమిత్యాదిశబ్దా, సన్నాహసన్యముమత్సాద్వా
రా విచారాధికారసమిత్రత్వాత్సన్నాహసినామేవాధికారః సద్ధ్యుత్యాహః ||

తథాచ సన్న్యాసి నామేవ శ్రవణాదావధికారఇతి కేదత్ । అపరేతూపరమశబ్ద
స్యసన్న్యాసనావకత్వాభావాత్ విత్తేపాభావమా త్రస్యగృహస్థేష్వపిసమ్భ
వాత్ జనకాదేరపి బ్రహ్మపచారస్య శ్రూయమాణత్వాత్ సర్వాశ్రమసాధా
రణం శ్రవణాదివిధానమిత్థామః । సగుణోపాసనమపి చిత్తైకాగ్ర్యోద్వారా
నిర్విశేషబ్రహ్మసాక్షాత్కారేవాతుః । తదయత్తం । ఆర్విశేషంపరంబ్రహ్మ
సాక్షాత్కరణమనీశ్వరాః । యేమందాస్తేనుకన్వయంతేనవిశేషనిరూపణైః
తథాచైతి ॥ కిం ఉపరమశబ్దేనశక్త్యా సన్న్యాసావగమః? ఉత్తార్థాత్? లక్షణ
యావా? తత్రాస్యం నిరాకృత్య ద్వితీయం నిరస్యతి । విత్తేపీతి । బ్రహ్మవి
చారవిరొధివిషయాంతరవ్యాపకౌభావస్య గృహస్థేష్వపి కేచుదిత్సన్భవేన త
స్య సన్న్యాసానుమాపకత్వాయోగాదిత్యర్థః । శృతీయందూషయతి । జ
నకాదేరపీతి । తథాచ గృహస్థాదెర్భ్రహ్మవిచార ప్రతిపాదకశ్రుత్యంతరవి
రొధాన్నలక్షణకల్పనమితిభావః । తతశ్చ ముముక్షుసంపాదకానాం నిత్యా
నిత్యవివేకాదీనాం ఆశ్రమిమాత్రసాధారణత్వేనాధికారముత్తస్యముమత్తు
త్వస్యాపి సర్వసాధారణత్వాత్ । ఆశ్రమిమాత్రాధికారికమేవ శ్రవణాది
విధానమిత్థామః । సర్వాశ్రమేతి । నను మోక్షసాధనబ్రహ్మజ్ఞానాయ
శ్రవణాదీని కర్తవ్యానీత్యుక్తమ్ । తదయత్తం । సగుణోపాసకానాం హిర
ణ్యగర్భలూకంగతానామకృతవేదాంతశ్రవణానామపి తత్త్రేహంతే ముక్తి
శ్రవణాదిత్యాశక్యః, కిమేతావతా బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య వ్యభిచారంచా
దయసి? ఉత శ్రవణాదే? నాద్యః । ‘నాన్యకపథావిద్యలేయనాయ జన
కర్తృణానప్రజయధనేన’, తదప్రతిపేధేన యజ్ఞాదివదేవ సగుణోపా
సనస్యాపి సాక్షాత్తుక్తిహేతుత్వాభావాదిత్యభిప్రేత్య ద్వితీయం దూషయతి
॥ సగుణేతి । చిత్తైకాగ్ర్యోలక్షణనిదిధ్యాసనద్వారా సగుణోపాసనమపి బ్ర
హ్మసాక్షాత్కారహేతురీతిత్యర్థః । నను సగుణవిషయంహ్యూపాసనం.తత్రా
థం సగుణసాక్షాత్కారోపయోగి । అన్యవిషయస్యాపి హేతుత్వే అతిప్ర
సంగాత్ । పాగిపి వైరాగ్యాదిసమృన్నస్య ఇహేవ శ్రవణమనననిదిధ్యా
సనసమృద్ధవేన తతపవ తత్సాక్షాత్కారోపపత్తౌ సగుణోపాసనద్వారా నిది
ధ్యాసనకల్పనై గౌరవంచేత్యాశక్యః, కల్పితరుకారోక్తం సమాధానమాహ
। తదుక్తమితి । యేహి వైషయికఫలానుష్ఠగహితభవాంతరానుష్ఠితకర్తృజ
నితచిత్తవైచల్యతయా అనాదిదుర్వాసనాం విషయగోచరాణ్యుత్పాద్యతన్మా

వశీకృతేమనస్యైషాం సగుణబ్రహ్మశీలనాత్ । తదేవావిర్భవత్సాక్షాదపేతో
పాధికత్వసమితి । సగుణోపాసకానాం చ అర్చిరాదిమాగౌణ బ్రహ్మలోకం
గతానాం తత్రైవ శ్రవణాద్యుత్పన్నబ్రహ్మసాక్షాత్కారాణాం బ్రహ్మణో
సహ మోక్షః ।

షీతం చిత్తం విషయభోగ్యపకృప్య తేన నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమితేతే
నాత్రాధికారిణః కింతు యే అనాదిదుగ్ధాసనాజగతివిషయాంతరవిత్తేషవ
శాత్పాగుపాదైః నిర్విశేషం బ్రహ్మధ్యాతుమశక్తతయా తత్త్వం సాక్షా
త్కారాత్కారమసమాధానప్రసవ ముద్దా నిరూపితసశీతోపాసనాస్వధికారిణః
తథాచాధికారిభేదాన్నోపాసనావైయక్యమితిభావః । ఆద్యం దోషం నిరస్య
తి ॥ వశీకృతశ్చ ॥ యేషాం సగుణోపాసకానాం మనసి సగుణ బ్రహ్మధ్యా
నాభ్యసాద్యబ్రహ్మణ్యైవ స్థిరీకృతేన త నిరుపాధికస్యాపి ధ్యానసమ్భవేన తదే
వ ధ్యానం నిరుపాధికతయా సాక్షాత్కారతం భవతీత్యధః । తథాచ విషయ
భేదాభావాన్నాతిప్రసక్తఇతిభావః । నను సగుణోపాసనయా వశీకృతచిత్తా
నాం నిరుపాధిక బ్రహ్మధ్యానాదిప్రేవ త శ్సాక్షాత్కారరత్నత్యయం క్తం । తథా
సతి పారిభక్తిర్మక్షయ సత్యత్రైవ విదేహ కేవల్యాపత్నౌ ఉపాసకానాం కా
ర్యబ్రహ్మణాసహముక్తిరిత్యధ్యుపగమవిరోధఇత్యాశంకా, సహి సర్వేషా
ముపాసకానాం ఇప్రేవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారఇతిమూర్తిమః । కింతు నిశ్చేతకా
త్పర్యకవేదాన్తావగతం తదనుకూలానుమానెనచ సంభావితం నిర్విశేషం బ్ర
హ్మసగుణోపాసనయా వశీకృతమనస్కరతయా ధ్యాతుం సమాధానప్రేమామేవ
నిరుపాధిక ధ్యానాధ్యాసజగత బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్ ప్రారబ్ధతయసత్య
త్రైవ ముక్తిః । ఆన్యేషాంతవకృత బ్రహ్మవిచారాణాం సగుణోపాసకానాం
బ్రహ్మలోకంగతానాం తత్రైవ సాధితశ్రవణాది సాధనానాం సాక్షాత్కా
త బ్రహ్మభావానాం కార్యబ్రహ్మణోసహ ముక్తిరిత్యభిప్రేక్ష్యాహ ॥ సగు
ణోపాసకానామితి । ఉపాసకానాం కేవల మాగౌణ బ్రహ్మలోకగమనమి
త్యాకాంతాయామాహ ॥ అర్చిరాదీతి ॥ యత్రాగ్నినాయ్వాదయోగవ్యూ
ణాం నేతారః సోర్చిరాదిమాగౌణః । తథాచ శ్రుతిః । సవితం దేవయా
నం పథానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి సవాయులోకం సవరుణలోకమితి
తేర్చివమభినవ్యువతీ, రిచ, నను యథాగ్రామంజగమిమంప్రతి కిచ్చేన్ద్రాగౌ

కర్తవతాంతు ధూమాదిమాగేణ పితృలోకంగతానాం ఉపభోగేన కర్త
 త్తయేనతి పూర్వకృతసుకృతవషటానుసారేణ బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు పు
 నరుత్పత్తిః । తథాచశ్రుతిః : రమణీయచరణారమణీయాంయోనిమాపద్యంతే
 కపూయచరణాః కపూయాంయోనిమితి । ప్రప్సిద్ధానుష్ఠాయినాంతురౌ
 రవాదినరకవిశేషేషు తత్తత్పాపితతీవ్రమఖిమనుభూయ శ్వసూకరా
 దితిర్లగ్నోనిమ స్థావరాదిమచోత్పత్తిరిత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రపంచేన !
 చిహ్న ఉపదిశతి : ఇహివసంప్రాప్యతతోగిరింతతోన్యగ్రోధం తతోగ్రామం
 ప్రాప్యతీతి. ఏవమర్చిగాదిరపి మాగ్-చిహ్నమేవోపదిశ్యతే. అచేతనత్వా
 త్. అభవాత్పిగాదయోభోగధూమయఃలోకశబ్దశ్రవణాదితీచేన్న. అర్చిరా
 దేర్తాగ్-చిహ్న త్వేభోగధూమిత్యేవాగంతూకాంగమయిత్రభావేనగమ
 నానుపపత్తేః నచస్వాతంత్ర్యేణగమనమ్-మూర్చితాదీవత్తస్యసంపిండకరణ
 త్వాత్. తస్మాత్ అర్చిరభిమానవదగ్నిస్వామికంలాకంప్రాప్త్యతేనాతివాహ్య
 తేవాయుస్వామికంచ ప్రాప్త్యేవాయునేశ్యభ్యుపగంతవ్యం. తథాచామరాచా
 ర్యవాచస్పశ్మిన్రైః : సంపిండకరణానాంహిసూక్ష్మదేహవతాంగతానస్వా
 తంత్ర్యం నచాగ్నిద్యానేలాహిచేతనాస్తుతే, ఇహి. నను విద్యాభేదేన మార్గ
 ద్వయేనతి సగుణవిద్యావతా మర్చిరాదిమాగేణేతి విశేషోక్తిర్యుజ్యతే. నచ
 నిగుణవిద్యావతాం మాగ్-స్త్రీత్యాశంక్య, పుణ్యకర్తృణాం మాగ్-అంత
 రసద్భావాత్తదపేక్షయా మాగ్-విశేషకీర్తనమిత్యాహ ॥ కర్తవతామి
 తి ॥ ధూమాదీతి ॥ : తే ధూమంసంభవంతిధూమాద్రాత్రమిత్యాదిశ్రుతేరితి
 భావః ॥ పితృలోకంగతానామితి ॥ యద్యపి కర్తతానాం మాగ్-విశేషజి
 జ్ఞాసాయాంతీర్తనమేవ యుక్తమ్. తథాపి ప్రసంగాత్తేషాం ఉపభో
 గపునరుద్భవాదికీర్తనం. అతఏవ వక్ష్యతి : ఇత్యలం ప్రసంగాదాగతప్రప
 ఙ్గేనై, ఇ. దుష్కృతకారిణాంతు నధూమాదినాఅర్చిరాదినావా మాగ్-అ
 గమనప్రసక్తిః. కింతు యేనకేనదితున్పితేన మాగ్-అభయంకరపురు
 షైర్నరకవిశేషేషు పాతనమిత్యాహ ॥ ప్రప్సిద్ధానుష్ఠాయినాంత్యితి ॥ నను
 నిగుణవిద్యావతోపి గతిరంగీకార్యా. విద్యావత్త్వావిశేషాత్. : సవినాస్సృ
 హ్మాగమయతీ, త్వమానవపురుషస్య పరబ్రహ్మగమయత్యత్వశ్రవణాద్. నచే
 దాబ్రహ్మవదం కార్యబ్రహ్మపరం. నపుంసకస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణిరూ

నిర్గుణబ్రహ్మసాక్షాత్కారవత్స్తు న లూకాంతరగమనం । నతస్య పాక్షాడ
 తాగ్రమతీతిశ్చుతే । కింతు యావత్ప్రార్థకర్తృత్వయం సుఖదుఃఖేతి నుభూ
 యసశ్చాదవవృజ్యతే । నను ఓష్యంతే చాన్యకర్తృణి తస్మిన్ దృష్టే వరావరే ఇ
 త్యాదిశ్చ త్యాజ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్తృణి భస్తసాత్కురుతేజానేతి స్తుత్యా
 చ జ్ఞానస్య సకలకర్తృత్వయ హేతుస్వబిశ్చయసతి ప్రార్థకర్తృవస్థానమనుప
 పన్నమితి చెన్న తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యైథ సమృత్సే' ఇ
త్యాదిశ్చ త్యాజ్ఞానాభుక్తం ఓష్యతే కర్తే' త్యాదిస్త్యుత్యాచ ఉత్పాదిత
భస్య ముఖ్యాంభోత్వసంభవే గుణకల్పనయా కార్యపరత్వాయోగాత్. కిం
చేదగ్ర బ్రహ్మవిదం పరబ్రహ్మపరమేవ. తత్ప్రకరణశూన్యమీదాత్వాదిత్యత
ఆహ ॥ నిర్గుణేతి ॥ అయంభావః. నతావత్పరబ్రహ్మ పాక్షిన్యం. తస్య స
ర్వాత్కస్య సర్వదాపాప్రత్సాత్. సచాస్రస్తత్వ భ్రమాత్ప్రాప్తమేవ ప్రా
ప్నోతీతి సాన్యుతమ్. తద్వసుస్యాది వాక్యజన్యసాక్షాత్కారాత్ప్రాప్త
దృశభ్రమసంభవేతి తద్వత స్తదసంభావాత్. తస్మాదగత్యా కార్యబ్రహ్మణ్యే
వకథంచిద్బ్రహ్మశబ్దా వ్యాఖ్యయః. తతశ్చామానవః పురుషః సగుణోపా
సకానేవ లూకాంతరనర్తకార్థబ్రహ్మ ప్రాపయతీత్యభ్యుపేయం. తదాహురో
చార్యవాచస్పతి మిద్రాః 'కార్యమప్రాప్తపూర్వత్వాద ప్రాప్తప్రాపణీ
గతిః । ప్రాప్తయేద్బ్రహ్మ నపరం ప్రాప్తత్వాజ్జగదాత్మకమితి తస్మిన్ బ్రహ్మసాక్షా
త్కారవతః సద్యసచ విదేహ కైవల్యం స్యాదితి శంకతే ॥ కింత్వీతి ॥ జ్యోతి
ష్టమాదిసాధ్యస్వగవ్యైహికశరీరేణైవ మోక్షస్య ప్రార్థకర్తృణా ప్రతి
బంధాత్తన్నాశానంతరమేవ విదేహ కైవల్యమిత్యాహ ॥ యావదితి ॥ పా
రభృంకార్యం యగకల్పాదివశ్యంత మనుభోక్తవ్యం సుఖదుఃఖాదిరూపం
యేన తత్ప్రార్థకర్తృయథావసేష్టాదీనాం పారోహిత్యాదిప్రాపకం కర్త.
తచ్చ ప్రక్షిప్తశరవన్తధ్యేన వినశ్యతి. కింతు స్వకర్తవ్యం సకలభోగము
త్పాద్యైవ శామ్యతీత్యర్థః. బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః ప్రార్థకర్తృవస్థానమా
క్షివతి ॥ నన్వీతి ॥ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం ప్రార్థకార్యాణాం కర్తృణాం దేహపా
రలక్షణావధి ప్రతీతావగమేన, ఓష్యంతే చాన్యకర్తృణి, తి సామాన్యశ్రుతేర
నారభకార్యకర్తృవినాశపరత్వా వనారభకార్యాణామేవ సుకృత దుష్కృతక
ర్తృణాం విద్యాసామధ్యాగ్నినాశ ఇత్యాహ ॥ నతస్యేతి ॥ అన్యథా దేవ

కార్యకర్తవ్యతిరిక్తానాం సంచితక్రియమాణకర్తృణామేవజ్ఞానవివాశ్యత్వావగ
మాల్ సజ్జితం ద్వివిధం సుకృతంమమృతంచేతితథావశ్యితిఃతస్య పుత్రా
దాయమువయంతి సుహృదస్సాధుకృత్యాం ద్వివంతః పాపకృత్యా' మితి ।
పీఠాం హిరణ్యగర్భమనూద్దాలక ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసాక్షాత్కారవ
తాంసద్వీనజీవితాభవేత్. శూన్యతేచైషాంశుశ్రిస్తృతీహాసపుగాణేమ
తత్త్వజ్ఞతా మహాకల్పమన్వంతరజీవితావ. న హ్యేతే మహాధియోనబ్ర
హ్మవిదః బ్రహ్మచిదశ్చ ల్పపుణ్య మేధసానుమ్యాఇతి సంభవతి. తస్మాదా
గమానుసారేణ పార్థిభకార్యాణాం సత్యపితత్త్వసాక్షాత్కారే వైష్ణవం
యక్తమితి భావః. నను యది తస్యతావదెవచిరమితి పార్థిభకర్తృవస్థాన
ప్రతిపాదక శుశ్ర్యంతరవశాత్ , క్షీయంతేచాస్యకర్తాణీ, తి పామాన్యశు
తేరవారభకార్యపరత్వం శహిః , యథాపుష్కరపలాశ ఆహస్యేష్యం తేష
వమేవంవిదిపాపంకర్తృనశ్లేష్యలేఖివం హాస్యసర్వేపాప్తానః ప్రదూయంతే
ఇతిచ విశేషశ్రవణౌ తస్మాన్మాన్యవచనం పాపకర్తృవిశేష ఉపసంహరణీయం.
కించాధర్తస్య రాగాదిః బంధనతయా శాస్త్రీయేణ బ్రహ్మజ్ఞానెనవివాకోయ
క్తః. ధర్మబ్రహ్మజ్ఞానయోస్తు శాస్త్రీయత్వేన జ్యోతిష్టానదర్శనపూర్ణమా
నవదవిరాధానోచ్ఛేద్యోచ్ఛేదకభావః. అన్యథానుత్పన్న ఫలస్యాపి ధర్తస్య
నాశే స్వగాది సాధనత్వ ప్రతిపాదకజ్యోతిష్టామ వాక్యస్యా ప్రామాన్య
వత్తి. తస్మాద్దష్కృతమేవసంచితంకర్తృజ్ఞానవివాశ్య మిత్యాశంక్య, నహి
పాపస్య సంచితపాపత్వప్రయుక్తం విద్యానివర్త్యత్వం కింతు తన్నివర్త్యా వి
ద్యానిబంధనత్వ ప్రయుక్తం తచ్చైతత్సుకృతేష్య విశిష్టం. ఉభేషవైషమతే తి
రతీత శుశ్ర్యంతరే సుకృతమష్కృతయోరుభయోరపి జ్ఞాననివర్త్యత్వశ్రవణౌ
త్. ఏవం హాస్యసర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే ఇత్యాదిశుశ్రేరపి సుకృతమ
ష్కృతనాశవరత్వాల్. దృష్టప్రయోగశ్చాయంపుణ్యేపి పాప్తశబ్దః. తద్య
థా పుణ్యపాపే ప్రక్రమ్యసర్వే పాప్తానో నివర్తంతే, ఇత్యత్ర. తతశ్చ సు
కృతమష్కృత భేదేన ద్వివిధమపి సంచితంకర్తృ బ్రహ్మజ్ఞాన నివర్త్యమిత్యభి
ప్రేత్యాహ ॥ సంచితమితి ॥ తస్యపుత్రాఇతి ॥ యద్యపి సర్వాత్తకస్యజ్ఞా
నిన ఇష్టద్విష్ట విభాగానాన్తి. తథాపి జ్ఞానపూర్వకాలాభిప్రాయేణ పరదృ
ష్ట్యావా తత్సంభవాదితి బోధ్యం. నను బ్రహ్మజ్ఞానాదజ్ఞానానివృత్తా నజానా

నను బ్రహ్మజ్ఞానాన్తూలాజ్ఞాననివృత్తౌ తత్కార్యప్రార్థకర్తృణాంపి నివృత్తైః
 కథం జ్ఞానినో దేహధారణము పవద్యత ఇతి చెన్న । అప్రతిబద్ధజ్ఞానస్యైవా
 జ్ఞాననివృత్తతయాప్రార్థకర్తృరూపప్రతిబంధకదశాయామజ్ఞాననివృత్తైరనం
 గీకారాత్ । నన్వేషనుపితత్త్వజ్ఞానాదెకస్య ముక్తానర్వము క్రిస్యన్యత్ అవిద్యా
 యామిక త్వేనతస్మిన్వృత్తాక్యచిరపిసంసారాయోగాదిచెన్న ఇష్టావత్తైరిశ్యేకే ।
 మీతస్యైవహారావత్తైః తస్మిన్బంధనసంచితకర్తా నివృత్తిప్రసంగా త్సూ
 ర్వావస్థాతావిశేషభావ ప్రసంగాచ్చ తస్మిన్వృత్తౌద జీవన్ముక్తస్య దేహాది
 ప్రపంచో నుపపన్న ఇతి చాదయతి ॥ సన్నితి ॥ జీవన్ముక్తానాం తత్త్వసాక్షా
 తాగ్రాతాత్పరమాధికత్వవ్యావహారికత్వ సంపాదన పటియ శ్చక్తివిశిష్టా
 జ్ఞాన వినిశేషి ప్రాతిభాసికత్వసంపాదనపటియ శ్చక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞానస్యా
 నివృత్తౌ దేహాది ధారణం యుక్తమిత్యభిపేత్యాహ ॥ నాప్రతిబద్ధతే ॥ నను
 సర్వబాధేపి భయకంపాను వృత్తివజ్జీవన్ముక్తస్యాప్రవిద్యా సంసారరహితా
 దేవ దేహాదిప్రపంచోస్తు కింశక్తివిశేషవిశిష్టజ్ఞాన కల్పనయా గౌరవాచ్చ
 క్తిభేద మానాభావాచ్యేతి చెన్న. అవిద్యోపాదేయ దేహాదిప్రపంచస్య
 తస్మిన్వృత్తావస్థానాయోగాత్. నచ తత్త్వజ్ఞానోత్తర కాలీనదేహాదేరవి
 ద్యాసంసారరహితానానానానా విశ్లేషి వాద్యం. సంసారస్యాపి భావ
 కార్యతయా ఉపాదానావశ్యం భావేన సత్యోపాదానత్వే సత్యత్వాపాతే
 నావిద్యానావప ఉపాదాన త్వే తస్మిన్వృత్తౌ సంసారస్యాప్రసవవత్తైః స
 ర్వాది భినుబాధేపిభయకంపానువృత్తిర్నభినుసంసారాత్. దినానంతర
 భావి స్థరణానుపపత్త్యా సంసార రస్య తావత్కాలం స్థాయితయా తాపత్వ
 ర్యంతం భయాద్యనివృత్తౌ పత్తైః కింతు సర్వభ్రమజనిత భయ ప్రయుక్త
 ధాతువైషమ్య విశేషాదేవ. ధాతువైషమ్యం చ కార్యానుసారేణ యావ
 త్కార్యావస్థాయాతి కల్ప్యతే. తతాననంసార వశాజ్జీవన్ముక్తస్య దేహా
 దిప్రపంచః. కింతు శక్తిభేద విశిష్టజ్ఞానాత్. నచ శక్తిభేదే మానాభావః.
 కార్యబలైవైవ తత్కల్పనాత్. తథాహి యథా విత్తేపావరణాత్తక కార్య
 ద్వయబలైవ తదనుకూలం శక్తిద్వయం అవిద్యాయాః కల్ప్యతే తథేహవ్య
 శ్చుతవేదాంతానాం ప్రపంచే పారమార్థికత్వభ్రమః శుతవేదాంతానాం అను
 త్పన్నబ్రహ్మసాక్షాతాగ్రాణాం వ్యావహారికత్వ భ్రమః. ఉత్పన్నబ్రహ్మ

అపరేతు పతద్దోషపరిహారాయైవ ఇంద్రోమాయాభిరిబహువచనశ్రుతును
గృహీతం అవిద్యానానాత్వముగీకరన్యమిత్యాహుః । అన్యేత్వైకేవావిద్యా
తస్యా ఏవావిద్యాయా జీవభేదేన బ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తయోనానా । త
థాచ యస్య బ్రహ్మజ్ఞానం తస్యబ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తివిశిష్టావిద్యావినాశః
నత్యన్యం ప్రతిబ్రహ్మస్వరూపావరణశక్తి విశిష్టా విద్యానాశఇన్యభ్యుపగమా
ల్ నేకముక్తౌ సర్వముక్తిః । అతఏవచ , యావదధికారమనన్ధిరాధికా
రికాణా' మిత్యస్మిన్నధికరణే అధికారిపురుషాణాముత్పన్నతత్త్వజ్ఞానానామిం
ద్రాదీనాం దేహధారణానుపపత్తిచూశబ్ద్యా అధికారాపాదకప్రాగ్భక్తర్ష
సమాప్త్యనంతరం విదేహక్షేపల్యమితిసిద్ధాంతితి । తదుక్తమాచార్యవాచస్ప
తిమిశ్రైః । ఉపాసనాదిసంసద్ధితోషితేశ్వరహృదితమ్ । అధికారం సమా
ప్త్యైతేప్రవిశంతి పరంపద'మితి ।

సాత్మాత్కారాణాం పురుషభోరెయాణాం వసిస్థవామదేవ శుకశౌనక జన
కయాజ్ఞానలూల్యద్వాలకోద్ధవ వృహోదప్రభృతీనాంయావదేహపాతంప్రాప్తి
భాసితత్వభృమిత్యవిద్యాయాస్తిస్రశ్చక్తయఃస్వీకార్యాపతదేవాభిప్రేత్య
తుచ్ఛానిర్వచనీయాచ తాత్త్వికీవ త్రిధామతా మాయాజ్ఞేయాభిభేదైః
శ్రౌతయాక్తిక లాకికైరితి. పాగ్రవీనైరుక్తం. అతఏవ శాస్త్రేణనశ్చై త్వర
మాథకరూపం కార్యక్షమం నశ్యతిచాపరోక్షాత్ । పాగ్భనాశాత్ప్రతి
భాసనాశ ఇతిశక్తిత్రయస్యనాశ ఇత్యుక్తం. తథాచ శ్రుతిః , తస్యాభిధ్యా
నాద్యోజనాతత్త్వభావాల్ భూయశ్చాంతేవిశ్వనాయా నివృత్తిరితి సర్వ
శక్తివిశిష్టజ్ఞాన నివృత్తిరిత్యర్థః. సను కస్యాపి ముక్త్యభావే శుకవామదే
వాది ముక్తిప్రతిపాదక శ్రుతిస్తృతివిరోధిత్యైరుచ్యామతాంతరమాహ । అ
పరేత్వతి । నను లాఘవనహకృతానుమానానుగృహీతాజామిత్యేకవచన శ్రు
తివిరోధా న్నావిద్యానానాత్వం, మాయాభిరితి బహువచనశ్రుతి స్తద్గతశ
క్తిభేదమాదాయోవోపపన్నా. సచోక్తదోషభయాత్తన్నానాత్వం. వక్ష్య
మాణరీత్యా నిర్దోషనిరాససంభవాదిత్యస్వరసా త్వమాధానాంతరమాహ
॥ అన్యేత్వతి ॥ ఏకముక్తౌనసర్వముక్తిరిత్యైతత్సూత్రకారవచనేనాపి ద్విధ
యతి ॥ అతఏవేతి ॥ నన్వేతత్సూత్ర మప్యన్యపరంకల్ప్యతామిత్యత ఆహ
॥ తదుక్తమితి ॥ తథాచైకముక్తౌ సర్వముక్తిరిత్య భ్యుపగతావేతదధికరణవి

ఏతద్వైకముక్తౌ సర్వము క్తిరితి వత్తే నౌపపద్యతే । తస్మాదేకావిద్యా సత్తే పృ
తీజీవమావరణభేదోపగమేన వ్యవస్థాపపాదనీయా । తదేవం బ్రహ్మజ్ఞానాన్తో
క్షః మోక్షశాస్త్రసంధానివృత్తిః నిరతిశయబ్రహ్మసంధానాప్తిశ్చైతి సిద్ధం ప్ర
యోజనమ్ ।

ఇతి శ్రీధర్మరాజాధ్వరీప్రవిరచితాయాం వేదాంతపరిభాషాయాం

ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః. [౮]

రాధో దుర్వారిత్యాహ ॥ ఏతచ్ఛేత ॥ న న్వేకావిద్యాగతినానాశక్త్యభ్యు
పగంత్యమతే ప్యేకముక్తౌ సర్వముక్తరేవ ఇయమావరణశక్తిర్నివర్త్యా ఇ
యం నెత్యత్ర నియామకాధావేన బ్రహ్మసాత్మాత్కారాత్సర్వావరణశక్తివి
శిష్టావిద్యావినాశావశ్యంభావాదిత్యాశంక్య, యథా శుక్తిసాత్మాత్కారా
త్ఫలబలేనేకావరణశక్తివినాశః యథా సర్వజ్ఞానస్యాభావనివృత్తిస్వరూప
యోగ్యేన జ్ఞానేనకస్యచిదేవ స్యాగభావస్య నివృత్తిరేవమస్యస్య ప్రపంచాప
లంభానురూపేన యస్యబ్రహ్మజ్ఞానం తదీయానర్థహేత్వావరణశక్తేరేవ నా
శః నాన్యదీయసుసారహేత్వావరణ శక్తీనామితి వ్యవస్థాపపద్యతే ఇత్యా
హ ॥ తస్మాదితి ॥ పరిచ్ఛేదపరిపాద్యమర్థంగమయతి ॥ తదేవమితి ॥

ఇతి ధర్మరాజాధ్వరీంద్రాత్మజ రామకృష్ణాధ్వరీ విరచితే

వేదాంతపరిభాషావ్యాఖ్యానే వేదాంతశిఖామణౌ ప్రయోజనపరిచ్ఛేదః.

యదత్ర ప్రతితంత్యక్తం ప్రమాదాలస్యదోషతః । తస్మంతవ్యంబుద్ధేస్పృహిః క్ష
మాహివిమూఢానమ్ ॥ సువర్ణఖచితాకారా కృతరేమామయాకృతా । వి
దుషామస్తువేదాంత శిఖామణిరలంక్రియా ॥ అనేన మత్ప్రబంధేన వేదాంతా
ధాన్వలమ్బినా । గురుకారుణ్యలబ్ధేన తారకంబ్రహ్మతుష్టతు ॥ వందేహం
వందనీయానాం వంద్యాంవాచామధీశ్వరీమ్ । కామితాశేషకల్యాణ కలనా
కల్పవల్లరీమ్ ॥

శ్రీ సమాప్తశ్చాయం ప్రబంధః శ్రీ

